108. ÉVFOLYAM 1995 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Rákóczy Rozália
A Mária Terézia Rend
nyomtatott forrásai

ifj. Rabár Ferenc
Az eszéki vár 1848 őszén

Martin Kornél–Ugron István
Fejezetek a Szent László hadosztály
történetéből

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és kilenc tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlákra juttathatók adományok: Általános Értékforgalmi és Hitelbank Rt. 7. sz. Fiók, 1051 Budapest V., Harmincad u. 3. Devizában: 256 685, forintban: 204-88880. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

108. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1995. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor őrnagy, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Bartha Tibor* mérnök, ENSZ-tanácsadó (Ballerup, Dánia); *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *dr. Domokos György,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Martin Kornél* ny. vegyészmérnök (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* ny. középiskolai tanár (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Rabár Ferenc* tanár, Zsámbéki Katolikus Tanárképző Főiskola (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália,* a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *Siba János* őrnagy, a Hadtörténelmi Térképtár tudományos munkatársa (Budapest); *Ugron István* (Budapest); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

TANULMÁNYOK

RÁKÓCZY ROZÁLIA

A MÁRIA TERÉZIA REND NYOMTATOTT FORRÁSAI

Az ember legfőbb tevékenysége a Rend. Komoly történeti tanulmányban, de még a másodrendűnek számító forrásközlésben is csak idézőjellel és pontos megjelenési adatokkal illik közkeletűvé vált sorokat közölni. Én most azért nem teszem itt, mert nem a költő a fontos, hanem a Rend.

E szavunk soktartalmú, a vallási rendtől kezdve a társadalmi renden át a búzatábla aratáskori rendjéig segítségével és néhány jelző változatos hozzájárulásával majdnem minden kifejezhető, ellentétben a hasonló die Ordnung (állapot), der Stand (történelem), der Orden, die Bruderschaft (vallás), der Schwader (gabona) német jelentésével.

A szervezett rendet mindig valami finoman szőtt fátyol borítja, amelyet föllebbenteni nem illik. Vannak belső titkai. (Ezek leginkább kutatói ragaszkodnak.)

A rend vagy élő, vagy holt. Valakihez, valakikhez, vagy valamihez kötődik. A rend lehet egyházi, vagy világi, mindig szabályok szerint működik. Működésének vannak külső megnyilvánulásai (is), e működés eredményének vannak látható jelei. Maga a működés mindig konkrét, a Rend idővel már elvonttá válik.

A Katonai Mária Terézia Rend – mint Rend és rend, rendszer –, már absztrakció a szervezetten működő kolostori közösségekhez, vagy célokért egyesült lovagrendekhez képest.

Itt már az „első a cél, a második a szervezet" sorrend megfordul; a szervezeti és működési szabályzat – a statutum, das Statut – írja elő, hogy milyen cél érdekében mit, milyen úton kell követni.

A cél elérésének érdekében létrejött egyházi formáció tagjai már tagként teljesítik előírt kötelességüket, a katonai rend esetében az előbbeni teljesítés jutalmaként adható a rendtagság.

Az egyházi lovagrend Isten dicsőségére szolgál, a világi és katonai az alapítóéra. De ki az alapító? Általában az alapító iratot kiadó és aláíró egyházi vagy világi, de mindenképpen fontos személyiség.[1]

A Katonai Mária Terézia Rend irodalma jelentőségéhez mérten nem túl nagy, de a szerzők megegyeznek a nagy uralkodó dicsőítésében, tettei magasztalásában s

1 Az alapító okirat és alapszabály a rendek esetében egy és ugyanazon fogalom, az alapítás helyét, a rend felépítését és működési előírásait egyaránt tartalmazó statutum. – V. ö. Statut: Verordnung (rendelet, rendelvény) – Bestimmung (elhatározás, rendelkezés) – Vereinssatzung (egy/esü/leti alapszabály). Deutsches Vörterbuch. *(Lutz Mackensen)* Bindlach, 1991. 1003. o. (a továbbiakban: Vörterbuch).

hódolattal adóznak a magyar király/nő, a német-római császár/nő, az alapító emlékének.

Valóban alapító volt? Vagy róla nevezték el? Alapító is volt és névadó is? Vagy saját magáról nevezte el?

Ha időrendben visszafelé haladva szemügyre vesszük a különösebb kutatás és fáradtság nélkül hozzáférhető nyomtatott szakirodalmat, értékes tapasztalatokat szerezhetünk.[2]

„I. (Habsburg) Ferdinánd (uralk. 1526–1564) 1527-es magyar királlyá koronázásától fogva Magyarország részben, majd a török uralom alól felszabadulva teljes egészében, csaknem négy évszázadokon át a Habsburg hatalmi szférába tartozott. A rendek, kitüntetések terén ez azt jelentette, hogy a mindenkori Habsburg (majd Habsburg-Lotharingiai) uralkodó – egy személyben magyar és cseh király, osztrák főherceg, sőt német-római, később osztrák császár – az egész birodalomban szokásos kitüntetési módokat alkalmazta Magyarországon is, tehát e korszak alapításai a magyar kitüntetéstörténet részét képezik." Makai Ágnes kezdi ezekkel a mondatokkal népszerű-tudományos ismertetőnek szánt írásában a Habsburg-korszak kitüntetéseinek bemutatását.[3] E sommás megállapítással lehetne vitatkozni, de itt és most nem érdemes. Részben, mert a füzet célja nem a mindenre kiterjedő tudományos elemzés a közös uralkodó személyéből fakadó közösködésekről, vagy különcködésekről, részben pedig mert valóban történelmünk része, amint a cseh, tiroli, horvát, szlavón történelmé is. Azon túlmenően természetesen, hogy elsősorban annak a korszaknak s annak az uralkodónak a történetéhez tartozik leginkább, amikor alapították, aki alapította, az alapítólevelet megfogalmazta/megfogalmaztatta és aláírta.

„*A Habsburg birodalom első,* korában is modernnek tartható elvek szerint statuált *érdemrendje a Katonai Mária Terézia Rend volt.* Alapítására a hétéves háborúban 1757-ben Kolinnál II. (Nagy) Frigyes porosz seregén aratott győzelem indította Mária Teréziát (uralk. 1748–1786.)[4] Az a győzelem, amelyhez a gr. Nádasdy Ferenc lovassági tábornok vezényelte huszárság döntően járult hozzá." (Kiemelések dr. Makai Ágnestől.)[5]

Az idézett tanulmányokhoz felhasznált irodalom a Felszeghy Ferenc szerkesztette és szakmai körökben alapvetőnek tartott munka,[6] tovább Měřička igen szépen illusztrált albuma,[7] a Héri Verával közösen írott könyv[8] és a továbbvezető

2 Kutatásaimat az alábbi helyen végeztem: Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum; Országos Széchényi Könyvtár. Wien, Staatsarchiv – Kriegsarchiv; Österreichische Nationalbibliothek. Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Stadtbibliothek.

3 *Makai* Ágnes: Állami és katonai kitüntetések. – (Bp.), 1992. 56 o., 12 t. Id. rész: Magyarország a Habsburg birodalomban c. fejezet, 16. o. (A továbbiakban: *Makai* 1992.)

4 Az 1786-os évszám nyilvánvalóan sajtóhiba 1780 helyett. Uo. 17. o.

5 Uo. 17. o.

6 Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. (Szerk.: *Felszeghy Ferenc*) (A továbbiakban: *Felszeghy*) Bp., (1944), 512 o., 54 t. A Mária Terézia Vitézi Rend c. fejezet: 112–277. o.

7 *Měřička, Václav:* Orden und Ehrenzeichnen der Österreichischen–Ungarischen Monarchie. Wien, München, (1974) 304. o., ill. (A továbbiakban: *Měřička* 1974.)

8 *Makai Ágnes–Héri Vera:* Kitüntetések. Bp., 1990. 236. o., ill. Bibliogr.: 233–234. o. (A továbbiakban: *Makai–Héri*).

szakirodalom ajánlása ugyancsak Makai Ágnes tanulmányában a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében.[9]

E Múzeumi Értesítőnél később jelent meg németül a Militaria Austriaca tanulmánya,[10] amely minden bizonnyal a nyomdai átfutási idő miatt maradt ki a fentebb idézett ismertető irodalomjegyzékéből.

Makai Ágnes német nyelven megjelent dolgozata a Mária Terézia Rend történetéhez korábban írottak részbeni kiegészítése, s tanulmány maga továbbfejlesztett és átdolgozott változata a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében megjelenteknek,[11] amennyiben részletesen azokat az ügyeket tárgyalja, amelyek a Mária Terézia Rend két háború közötti sorsával kapcsolatosak és adatokat közöl az utolsó adományozásról.

A tanulmányok forrásai nagyrészt megegyeznek, illusztrációi közül is a rendi gyűrűről mindkettőben azonos jelent meg, ezek azonban témánkon kívül eső korszak érdekes és kitüntetéstörténeti szempontból e munkákon kívül még nem publikált adatai.

„A Katonai Mária Terézia Rend alapítása, 1757 óta a Habsburg (osztrák) házhoz tartozó országok legmagasabb katonai kitüntetése volt", írja dr. Makai Ágnes, majd néhány mondatos kiegészítést közöl ehhez avval kapcsolatban, hogy az 1920-as évektől tárgyalások folytak a rendi vagyon és egyéb, a kérdéskörhöz tartozó tárgyi emlékek megosztásáról a Monarchia két utódállama, Ausztria és Magyarország között. A jogi helyzetet az bonyolította, hogy az uralkodó egy személyben volt magyar és cseh király, osztrák főherceg majd császár és számára mind a saját alapítású, mind az elődeitől örökölt rend államfeletti volt. Ennek a gyakorlatnak az alapján nem volt annak jelentősége, hogy mindezek osztrák császári, vagy magyar királyi címszó alatt játszódtak-e le.[12]

Egy osztrák szaklap számára fordíttatott tanulmányban természetesen nem az a legfontosabb kérdés, hogy a Magyar Királyság az osztrák Habsburg házhoz tartozott-e, avagy Habsburgokat koronáztak magyar királlyá. Mindez másként hangzik az eredeti magyar szövegben.[13] „A Katonai Mária Terézia Rend alapítása, azaz 1757 óta a Habsburgok uralta országok legmagasabb katonai kitüntetése volt... Az alapítás ténye, amely összefüggött az osztrák hadsereg korábbi átszervezésével,

9 A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Bp., 1987. 418 [6] o., ill. *Makai* Ágnes: A Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. 193–227. o., ill. (A továbbiakban: Értesítő 2.).

10 Militaria Austriaca. Wien, 1992. 62 o., ill. (Folge 8) *Makai, Ágnes:* Daten zur Geschichte des Militär-Maria-Theresien Ordens (1919–1946). 29–43. o., ill.; Bibliogr.: 42–44. o. (A továbbiakban: MA 8.)

11 Értesítő 2., 193–225. o. L. még a 9. jegyzetet.

12 MA 8., 29. o. „Der Militär-Maria Theresien-Orden war seit seiner Gründung 1757 der höchste Militär-verdienstorden der zum Hause Habsburg (Haus Österreich) gehörenden Länder... Mit heutigen Augen betrachtet, wurzelte die Unlösbarkeit einer korrekten Klärung dieser Frage in der damals für die Ordens- und Auszeichnungsfragen gültigen rechtlichen Situation. Der Herrscher, der in einer Person auch höchster Träger öffentlicher Würden und Staatsfunktionen in einer Person war (ungarischer und böhmischer König, österreichischer Erzherzog und schliesslich Kaiser), hat die von ihm und in den Jahrhunderten zuwor von seinen Vorfahren gegründeten Orden und Auszeichnungen als „über dem Staat" stehende Institutionen behandelt. Aufgrund dieses Praxis war es bedeutungslos, ob aus „königlich-ungarisch" oder sogar beiede fehlte, zumal nicht diese bestimmten, wer und wem sie verliehen wurden."

13 Értesítő 2., 193. o.

önmagában is újszerű volt... A Mária Terézia Rendet az uralkodónő a hadserege tisztjei számára alapította." Az alapító irat fontos pontja volt az, folytatódik a tanulmány, amely kimondta, hogy nem a hosszas szolgálat, érdemül betudható összeköttetés, születési előjog mérlegelendő, hanem csakis a személyes bátorság. A dolgozat hivatkozása ismét Felszeghy.[14]

„A Mária Terézia Rendet a királynő alapította, hosszas unszolásra magáról nevezte el, de nagymesterré – hitvesi gesztusként? – férjét s uralkodótársát, Lotharingiai Ferencet tette meg, aki 1745 óta német-római császár volt. Utódaik esetében hasonló kettősség nem fordult elő: a Habsburg-ház mindenkori feje mint uralkodó gyakorolta egyúttal a rend nagymesteri tisztét is." Itt azonban hivatkozás nincs.[15]

A Makai Ágnes által is többször felhasznált Měřička 1990-ben kisebb tanulmányt írt a rendi adományozásokról.[16] Az alapítással kapcsolatban az eddig leírtakat közli. A kötetben szép szövegközi, címerkörös illusztráció jelent meg – Kolín 18. VI. 1757 felirattal – alul jobbra a Nádasdy-, balra a Daun-címerrel, középütt a kibocsátáskori emlékéremhez hasonló ábrázolással, annak felső részén BORUSSIS DEVICTIS félkörirattal, alul római számokkal a dátum, majd a FORTITI IDINI felirat. *(1. ábra, 7. o.)* Sajnos, Měřička nem közli, honnét származik a rajz. A Kolin hosszú í-vel írott változata alapján feltételezhetően cseh munka. Bár némi utánjárással megállapítható lenne, mely adatát mely korábbi munka alapján vette be tanulmányába, de mivel új adatot nem közöl, eltekintettem a további forráskutatástól. Měřička sem ebben a tanulmányban, sem az Osztrák-Magyar Monarchia kitüntetéseiről megjelent könyvében nem használ lábjegyzetet, csak irodalomjegyzéket közöl a kötet végén.[17]

A kisebb tanulmányok közül említést érdemel Goebel munkája a Mária Terézia Rendről és ábrázolásairól.[18] Két emlékérmet ismertet, az alapításkor 1757-ben kibocsátottat és a centennáriumit (Jubiläumsmedaille 1857. június 18.). Az érmek kapcsán így ír a kitüntetésről: ábrázolása érmeken és jelvényeken kimondottan ritka, mert ez a kitüntetés túlságosan előkelő (exkluzív) volt és ennek következtében bizonyosan nem oly népszerű, hogy nemzeti jelképpé válhatott volna. Ez a különállása már történetéből és alapszabályából adódik... ezt a minden

14 Az idézet az Értesítő 2. 1. sz. lábjegyzete, 194. o. „A rend Bécsben 1758-ban kibocsátott alapszabályának 3. és következő pontjai. Közli *Felszeghy Ferenc* (szerk.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, (1944), 122. és köv. o. A „parancs ellenére" kitétel nem parancsmegtagadásként, hanem a parancs kiegészítéseként, illetve továbbfejlesztéseként értelmezendő."

15 Értesítő 2., 194–195. o.

16 *Měřička, [Václav] Waclaw:* Rad Marie-Terezie. Praha, 1990. S. n. 118 o. (Heraldike a genealogie), ill. A címerkör: 25. o. (A továbbiakban: *Měřička* 1990.) A címerkörben meghatározható a bal alsó sarokban Daun címere, innét kiindulva a körben balra felfelé az 1. a Francquet címer egy negyede, a 2-4. ismeretlen, az 5. Ayasassa, a 6. ismeretlen. A 7. Sincere, a 8. Wied-Runkel, a 8. ismeretlen. A 9. az Esterházy család kibővítés előtti címere, amely a későbbinek szívpajzsát képezi. A 10. címer a Kinsky családé, a 11-12. ismeretlen. A 13. a 11 részből álló, bonyolult Lotharingiai címer bal alsó pajzsa, míg a 16. vágásos címer is származhat ugyanonnét. A kettő közötti (14-15.) úgyszintén ismeretlen. Az alattuk lévő vadkacsás a Nádasdy címer. Az a feltevés, hogy az 1-3. promóció alkalmával kitüntettek címerei, akik az 1757-es hőstettekért érdemelték ki a magas elismerést, nem állja meg helyét, hiszen hiányzik Hadik, Loudon, Starhemberg, De Ville, Bülow, Botta d'Adorno, Salm-Salm, hogy csak a legismertebbeket említsem. (Mivel ez nem heraldikai tanulmány, a források felsorolásától szívesen eltekintettem.) A körbefogott érem: uo. 26. o. Anton Franz Wiedemann munkájaként szerepel, megjegyezve, hogy több hasonló érem is készült. V. ö. e tanulmány 2. ábrájával is (11. o.).

17 *Měřička* 1974. L. a 7. jegyzetet és *Měřička* 1990.

18 *Goebel, Herbert:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Darstellung auf Medaillen. [Frankfurt/Main] [1979] [Gesellschaft für Internationale Geldgeschichte] 245–252. o. (*Geldgeschichtliche Nachrichten* 79.) (A továbbiakban: *Goebel*)

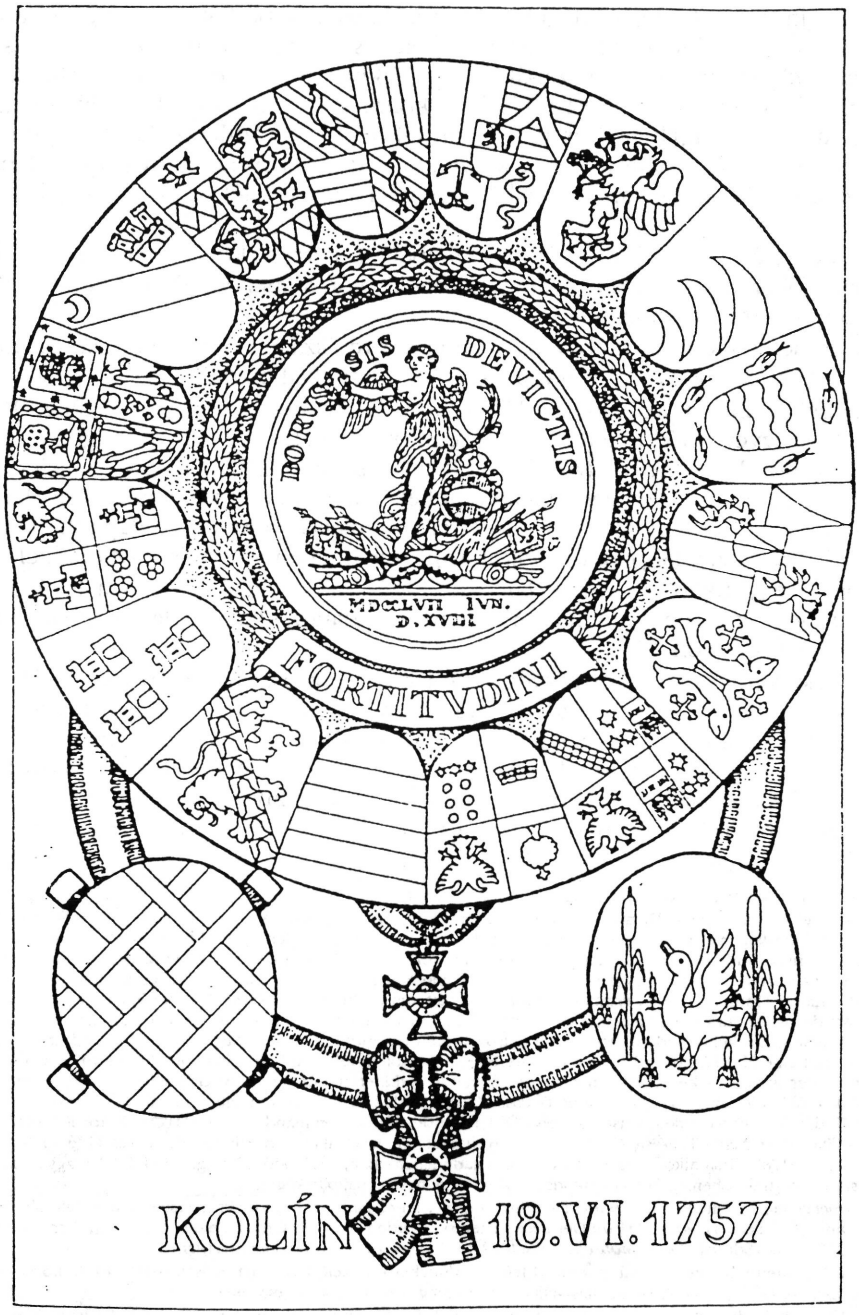
BORVSSIS DEVICTIS
MDCCLVII IVN.
D. XVIII
FORTITVDINI
KOLÍN 18.VI.1757

1.ábra

kétséget kizáróan (valóban) legelőkelőbb és legismertebb katonai szolgálati rendet az uralkodónő, akinek nevét viseli, a hétéves háború viharos kezdetén tisztek számára alapította. Az alapszabályokat 1758-ban I. Ferenc császár tette közzé Bécsben.[19] Az első kitüntetést röviddel a kolini győzelem után, 1757. június 22-én adták át. A két nagykeresztes gróf Daun tábornagy és Lotharingiai Károly herceg lett, nekik azonban nem kellett a korábban már megkapott Aranygyapjas Rendről lemondaniok, holott ez az alapszabály-tervezet eredeti kitétele szerint kötelező lett volna.

A kitüntetést igen röviden írja le Goebel. A kereszt közepén fehér medál az osztrák főhercegi címerrel (fehér „gerenda" vörös mezőben), hátoldalán Mária Terézia és Ferenc monogramjával.

Az eredetileg két fokozatból álló kitüntetést (császári) trónra lépte után II. József 1765-ben, más rendek mintájára, parancsnoki osztállyal bővítette.[20]

Goebel munkája az 1980-as Mária Terézia év tiszteletére jelent meg. Bevezetőjében egyéni módon jellemezte a rend megszületését. Poroszországban – idézi Hans Weigel bécsi író és újságíró cikkét Kleist drámájának megfelelő jelenetére utalva – Homburg hercegét halálra ítélték, mert parancs ellenére cselekedett, jóllehet ez győzelmet jelentett. Ausztriában magas kitüntetést alapítottak olyan katonák számára, akik parancs nélkül, vagy annak ellenére eredményt értek el.[21]

Goebel egyébként az érmeket írta le, történeti bevezetőjének és a leírásoknak forrása legfőképpen a témakörbe tartozó darabokkal foglalkozó megannyi aukciókatalógus volt.[22]

A Rend alapításának kétszázadik évfordulóját az osztrák Heeresgeschichtliches Museum a náluk őrzött rendi anyag feldolgozásával, új inventár készítésével ünnepelte. Ez alkalommal jelent meg Allmayer-Beck rövid tanulmánya,[23] akinek annak ellenére, hogy a rendi kéziratos anyagot átnézte és arra hivatkozott, az alapítással kapcsolatban fő forrása Hirtenfeld volt.[24] Ennek alapján idézi, hogy a Katonai Mária Terézia Rendet a császárnő/né (a Kaiserin nem ad eligazítást, csak

19 1758. december 12. a kibocsátás napja.

20 *Goebel* 245. o. „Seine Darstellungen auf Medaillen und Abzeichnen sehr selten, denn dieser Orden war zu exklusiv und deswegen sicher so wenig populär, als daß er zu einem nationalen Symbol hätte werden können... dieser wohl vornehmste und berühmteste Militärverdienstorden im Jahre 1757 von der Herrscherin, deren Namen er trägt, während der stürmischen Anfangszeiten des Siebenjährigen Kriegs tatsächlich für Offiziere gestiftet wurde... im Jahr 1758 von Kaiser Franz I. in Wien erstmals verkündeten Statuten... Durch eine Kabinettsorder kurz nach dem Sieg bei Kollin wurde am 22. Juni 1757 die ersten Orden verliehen. Der Orden wurde geplant nach dem Inkompatibilitätprinzip, d.h. daß neben ihm keine andere Dekoration getrogen werden durfte... In der Mitte: ein rundes Medaillon mit dem österreichischen erzherzöglichen Wappen (weißer Balken auf rotem feld). Auf der Rückseite: MT und F". Az itt említett Kabinettsorder azonos a későbbiekben még szóba kerülő Kabinetschreibung, vagy Gabinettschreiben néven illetett levéllel. L. utóbb a 53. sz. jegyzetet, továbbá *Goebel* 274. o. „Nach seiner Thronbesteigung im Jahr 1765 erweiterte Kaiser Joseph II. den MMTO nach dem Muster anderer Orden um die Klasse Kommandeure." (MMTO=a Katonai Mária Terézia Rend=Militärischer Maria-Theresie-Orden német nyelvterületen használatos rövidítése) II. József (1765–1790 német császár, 1764–1780 társuralkodó az osztrák örökös tartományokban, uralkodó 1790-ig, 1780–1790 magyar király) a bővítést mint osztrák főherceg és társuralkodó (egyben nagymester) hajtotta végre.

21 *Goebel* 245. o. „In Preußen wird der Prinz von Homburg zum Tod verurteilt... Österreich stiftete als höchste Auszeichnung..." Forrása: *Auer, Erwin:* Der Marie-Theresien Orden. Von der Ordensgemeinschaft zum Verdienstorden. Wien, 1951. 74. o. (Sdruck. *Numismatische Zeitschrift* Bd. 74. No. 4.) (A továbbiakban: *Auer*)

22 A legismertebb ezek közül a Graf Klenau (München) aukciósház katalógussorozata, ezek közül *Goebel* legfőképpen az 1975–1978 közöttieket használta. Forrása még *Auer* is. L. a 21. jegyzetet.

23 *Allmayer-Beck, Johann/ Christoph:* Die Kanzlei und das Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. Wien, 1957. 243–256. o. (Sdruck. *Mitteilungen des Österreichischen Saatsarchivs* 10.) (A továbbiakban: *Allmayer-Beck*).

24 *Hirtenfeld, Johann]:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Bd. 1-2. (A továbbiakban: *Hirtenfeld*).

titulust – R. R.) 1757. június 22-én kelt levelével alapította.[25] Tanulmányának végén bő hivatkozást ad a Kriegsarchiv jelzeteivel.[26]

Ferenc osztrák császár, az unoka, miután már nem neveztetett „II. Ferenc, Isten kegyelméből választott római császár"-nak, a birodalom mindenkori gyarapítójának, szolgálhatta immár kizárólag a Habsburg érdekeket s ennek megfelelően külsőségeiben is erősítette a Házhoz tartozás tudatát. Ebbe tartozott az is, hogy az Aranygyapjas, a Katonai Mária Terézia, a Lipót és a Vaskorona Rendet összefoglalva osztrák házirendnek nyilvánította. Ezt a kört bővítette később a „ferencjózsefi" korszak a Ferenc József Renddel. A házirendek között a Mária Terézia Rend történelmileg több szempontból is jelentős külön helyet foglal el.[27]

Ezeket a sorokat Auer írta 1951-ben megjelent tanulmányában. Lábjegyzetei fontosak, tekintettel arra, hogy a Rend archivumában fellelt iratok alapján dolgozott. Az 5. jegyzetben említi, hogy Daun már 1750 szeptembere előtt ajánlotta katonai rend alapítását, s elképzeléseit 20 pontban terjesztette Mária Terézia elé. A lábjegyzet gondolatának befejezése már a szövegben így található: „a Habsburg Ház egy uralkodó tagja 1757-ben egy férfiak számára jelentős rendet alapított, nevezetesen a Mária Terézia Rendet".[28]

Egy rend ünnepe általában a védőszent névnapján volt, ez rendszerint megegyezett az alapító patrónusának nevével és névünnepével. Daun a már említett lábjegyzet szerint mind a rend nevére, mind patrónusára több javaslatot terjesztett az uralkodó elé. Szent Lipótot, Józsefet, vagy az osztrák ház (Haus von Österreich) valamelyik szentjét ajánlotta, de gondolt Mária Terézia születésnapjára is. Kaunitz, bölcsen, azt javasolta ugyanekkor, hogy a protestánsok miatt ne legyen szentről elnevezve a rend.[29] Végül, Auer szerint, röviddel eme tárgyalások után a császári pár végérvényesen arra a megállapodásra jutott, hogy mivel a katonák között őszinte tiszteletnek kell övezni a kitüntetést, illessék a Mater Castrorum elnevezéssel, ezért legyen tehát Katonai Mária Terézia Rend,[30] szemben Daun

25 *Allmayer-Beck* 244. o. 1. sz. lábjegyzet. E munkában kizárólag nyomtatásban megjelent forrásokat ismertetek és elemzem az egymásra hivatkozásokat. Érdeklődők számára megadom *Allmayer-Beck* alapján a rendi irattár beosztásából a vonatkozó részt: Ordensarchive im Kriegsarchiv Wien A/Gründung des Ordens. – B/Statuten. – F/Ordensfeste. – M/Säcularfeier des Ordens. – X/Varia. – Továbbá: Geschichtswerk des Ordens. *(Hirtenfeld)* 245. o. A levél a már említett Kabinetschreibung vagy Gabinettschreiben, l. a 20. sz. és utóbb az 53. sz. jegyzetet.

26 *Allmayer-Beck* 256. o. A Kanzleibücher: Repertorien... D. Originalausfertigungen von Ordensdekreten. Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Ordensarchiv, Karton 26.

27 *Auer* 105. o. Franz I. von Österreich wurden der Orden vom goldenen Vließ der militärische Maria-Theresien-Orden, der Leopolds-Orden und der Orden der eisernen Krone zusammenfassend als österreichische „Hausorden" bezeichnet; dieser Kreis wurde in der franzisko-josephinischen Epoche noch um den Franz Joseph-Orden erweitert. Unter diesen „Hausorden" nimmt der MTO eine in mehrfacher Hinsicht geschichtlich bedeutsame Sonderstellung ein. *Auer* e munkájára hivatkozik *Goebel* is. L. a 18. sz. jegyzetet.

28 *Auer* 105. o., 5. sz. lábjegyzet: Dem Anregen des MTO, dem FZM Grafen Leopold Daun, schwebte im Punkte 20 seiner Note „Wie der Orden aufzurichten wäre". (Wien, KA, MTO-Archiv, Bund 152., alt: Varia – Fasz X, A 2, undatiert, vor September 1750) noch vor... és a szövegben: ... ein regierendes Mitglied des Hauses Habsburg 1757 einen für Männer bestimmten Orden, eben den MTO stiftete. Uo.

A német tanulmányok bevett rövidítése a rend neve alapján az MTO betűjel. L. még a 20. jegyzetet.

FZM=Feldzeugmeister=táborszernagy.

A Kriegsarchiv jelzeteit a szerzők más-más módon adják meg. Az itt szereplő Varia – Fasz X megegyezik a 25. sz. jegyzet: X/Varia formában feltüntetett állaggal.

29 *Auer* 108. o.

30 *Auer* 110. o.

javaslatával, aki a Katonai Terézia Becsületrend (Militärischer-Theresia-Ehren-Orden) nevet ajánlotta.[31]

Daunnak fontos szerepe volt a kitüntetés születése körül. Ő bíztatta az uralkodót arra is, hogy legyen az első nagymester, vagy ha nő létére nem kívánja a szerepet, akkor egy főherceg (Erzherzog) kell, hogy vállalja azt.

Auer az általa vizsgált kéziratok alapján arra a megállapításra jutott, s nem véletlenül, utalva az elnevezés és védőszent körüli hosszas megbeszélésekre, hogy I. Ferenc császár talán nem is alaptalanul attól tartott, felesége kivétel nélkül mindent saját kezébe vesz jóllehet, hivatalosan, társuralkodók voltak.[32]

A Statutum egyébként október 15. napját, Szent Teréz ünnepét tette hivatalossá.[33]

Az alapszabály – Statutum – többször is megjelent, első kiadásának Goebel egy 1758-as évszámot jelöl meg. Én csak 1759-es kiadást láttam. Valószínű, hogy a Goebel által említett nem kiadási változat, hanem 1758-ra, a hivatalos kibocsátás évére utal és ezek szerint azonos az 1759-es Trattner féle kiadással. Kár, hogy a nyomdász nem írt hónapot és napot, így nem tudjuk, mennyi volt akkor egy felséges kibocsátású kézirat átfutási ideje. A Statutum keltezése 1758. december 12.

A Statutum további kiadásai, amelyek közkönyvtárakban is ritkán találhatók együtt 1811-ből és 1878-ból származnak.[34]

31 *Auer* 105. o., 5. sz. lábjegyzet.

32 *Auer* 110. o. Offensichtlich beführchtete Kaiser Franz I., da er zwar anerkannter Mitregent war, die Regierungsgeschäfte in den österreichischen Erbländen auf Grund der pragmatischen Sanktion aber praktisch seiner Gemahlin vorbehalten blieben...

33 Statuten des Löblichen Militärischen Mariae Theresiae Ordens. Wien, 1759. Al–F3 ív=44 p. Az ünnepnapról: E2 ív=35. o., 50 pont

34 *Goebel* 115. o. A Statutum 1759-es kiadását l. a 33. sz. jegyzetben. A 9. sz. jegyzetben leírt Értesítő 2., 194. o. 1. sz. lábjegyzetében írja *Makai*, hogy „a rend Bécsben, 1758-ban kibocsátott alapszabályának..." és ugyanezen az oldalon bemutatja az alapszabály címlapját az 1. ábrán „Az 1759-ben megjelent első alapszabály címoldala" képaláírással. Ez nem mond ellent annak, hogy a kibocsátáskor nem nyomtatták azonnal ki. *Makai* lelőhelyet nem ad. A cikk címe alapján ez a Múzeum példánya. A Statutum kiadásai közül én elsősorban a Kriegsarchiv állományában lévőkből dolgoztam. A KA MI Karton 13. No. 318. szám alatt 8 példány található az 1759-es Trattner-féle kiadásból, ezek kötés szempontjából négy, nyomdai szempontból három változatot képviselnek.Valamennyi példány címlapja szövegszempontból azonos a 33. sz. jegyzetben leírttal. Változat a cím és impresszum közötti, birodalmi címeres, sasos rajz (metszet), valamint az A2 ív lapfeje más. Az 1. és 2. variáns mérete 32x23,5 cm. Néhány milliméteres eltérésük a körülvágásból adódik. A 3. nyomdai variáns, amelynek címlapja a 2. variánssal azonos, abban különbözik, hogy az előzéklapon a kitüntetés kétféle keresztjének kézzel színezett metszete, előlapján a Habsburg-címeres a piros-fehér-piros szalaggal, hátlapján FMT monogramos zöld babérkoszorúban, szalag nélkül. Fölötte egyfejű sas fegyverek, zászlók és más jelképek társaságában. Nagyon körülvágott példány, 24,2x19,5 cm. A kötésvariáns a 2. nyomdai változattal azonos, bőrkötéses példány. Kötése barna, kissé márványozott, vakdúcnyomásos, kötéstáblája körben aranyozott, bordás gerincű. A közepén virág- és levéldíszes, aranyozott keretű négyszögben: ORDENS STATUTEN UOR DEM MAJOR CZEKERINI V : AD : PATTHYANI RITTER DES MA : THE : ORDENS. A tulajdonos azonos a 35. jegyzetben szereplő Historische Nachricht 31. oldalán 6. sorszám alatt leírt, a hetedik promóció alkalmával 1762. október 28-án lovagkereszttel kitüntetett von Czeckeriny, major unter Bathiány Infanterie vitézzel, aki a már hivatkozott *Felszeghy* (l. még a 6. sz. jegyzetet) 196–197. oldalán az 1762-es évszámnál a 174. sorszám alatt került nyilvántartásba: báró Czecherini della Vippera Miklós őrnagy, gyalogos, születési helye és ideje ismeretlen, Schweidnitznél végrehajtott hőstette nyomán promoveálták 1762-ben és 1792-ben ismeretlen helyen alezredesként halt meg. (Nem e tanulmány feladata a nemes és neves báró további adatainak felderítése, de a kétségkívül irattári anyagból dolgozó *Hirtenfeld* [l. a 24. sz. jegyzetet] az első kötet 163. oldalán még tudta, hogy Czecherini de la Viuperra, Nikolaus Freiherr Oberst-Lieutenant, zu Prag geboren, trat im Jahre 1744 in das 34. Infanterie-Regiment Batthyány ein... Er erhielt das Ritterkreuz, trat im Jahre 1771 in den Ruhestand und starb zu Prag den 11. Juli 1792 im 72. Lebensjahre. [A szövegben a „zu Prag" halálozási hely kézzel javítva „Pressburg". Mindebből könnyedén számítható, hogy 1720-ban született. A *Hirtenfeld* Bécs – Kriegsarchiv kézikönytári példánya több helyen is piros tintával kiegészített, adatai javítottak.])

Avatáskor a kitüntettek névre szóló, díszes kötésű példányt kaptak a Statutumból. Eddig ez az egyetlen példány, amelyet láttam. A tanulmányozott szakirodalom sem írt le hasonlót.

Az a kiadás, amelyből e tanulmányhoz új fordítás készült, (de amelyet itt és most terjedelmi okok miatt nem tudunk közreadni, a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatványtárában az érdeklődők rendelkezésére áll) a Hadtörténeti Intézet és

Van azonban egy korai, „bújtatott" kiadása, amely nem hivatalos és nem is idézik. A Historische Nachricht című, Lipcsében megjelent röpirat 15 sort közölt a katonai érdemrenddel együtt kibocsátott emlékéremről rajzzal, a vésnök Toda, valamint a tervező, Matthäus Donner nevével (*2. ábra.*). Röviden vázolja az egyházi és világi rendek létrejöttét, majd avval indokolja a füzetek kiadását, hogy az 1759-ben megjelent alapszabály valószínűleg kevesek kezébe jutott el, s úgy érzi, szolgálatot tesz, ha a rajzok mellé csatolja azt.[35]

2. ábra

Múzeum – Hadtudományi Könyvtár 35.611 raktári számú példánya, megegyezik a Kriegsarchiv 1. számú nyomdai változatával, csak nagyon körülvágott, 18,4x15 cm. Címoldalán a k.k. Kriegsarchiv kerek tulajdonbélyegzője, a B3 ív (12. p.) lap alján fekvő téglatest formájú gumibélyegző lenyomata van, felirata: A m. kir. hadtörténelmi levéltár IV. csoport. A második sorban: (Budapest helyőrségi könyvtár).

Az első világháború után Magyarországra került muzeális, levéltári és könytári anyagról, az Ausztriával 1926. május 26-án Baden bei Wienben kötött egyezményről, a magyar nyomtatványok folyamatos szállításáról a *Hadtörténelmi Közleményekben* l. *Rákóczi Rozália:* I. Lipót fejadórendelete, 1989/1. sz., 78–93. o. Szövegben 79–80. o. jegyzetben uo. 5. és 6. Übereinkommen...;

Szijj Jolán: „Sine praeteritis futura nulla" – 75 éve alakult a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum (Múlt nélkül nincs jövő). *Hadtörténelmi Közlemények.* 1993/4. sz., 183–187. o. *Uő.* a jogutódokról és névváltozatokról uo: a korábbi posszesszor, azaz a Hadtudományi Könyvtár jogelődje, a Hadügyminisztérium I. csoportjának 10. osztályából 1918. november 11-én megalakult Hadi Levéltár, majd a vele együttműködő múzeum, 1930. május 1-jétől különválva önálló levéltár és múzeum, könyvtári anyagát ide-oda szervezte és szállította, 1923 őszén még a Tiszti Kaszinó Könyvtárával is egyesült és a Váci utcába költözött, az anyagok teljes keveredését idézve elő.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményi példányainak eredetét ma már nem lehet megállapítani. A B 792 és az A 945 leltári számú példány mérete különbözik, mindkettő 1932-ben került az akkori könyvtári növendéki naplóba, de *származási hely feltüntetése nélkül. Szedéstükre, betűtípusa valamennyinek azonos.*

A későbbi kiadásokról röviden: a Kriegsarchiv KA MI Karton 56. No 685. sz. alatt 11 példány van az 1811-es kiadásból, amelyet I. Ferenc (e néven 1792–1836 magyar király, 1804–1836 osztrák császár, II. Ferenc néven 1792–1806 német-római császár), a Habsburg-ház feje és nagymester, Mária Terézia 1764-es vagyoni alapítvánnyal kapcsolatos rendelete egészít ki. Ugyanitt található a Ferenc József-féle változat is, amely a Verordnungsblatt – Normal Verordnungen 1878. október 31-én megjelent 51. számából való, nem önálló kiadás. Ebből öt példány fekszik a kartonban. A Hadtörténeti Múzeum 1-1 példánnyal rendelkezik mindkét későbbi kiadásból, ezeket 1971-ben vásárolta az akkor még önálló Könyvtár. Az Österreichische Nationalbibliothek állományában az első, Trattner-féle kiadás (1759) 213.396-C jelzet alatt egy példányban, az 1811-es ugyancsak egy példányban a 211.324-C jelzeten. Az 1878-as kiadás nincs külön felvéve.

35 Historische Nachricht von dem neuen Militärischen Mariae Theresiae Orden. Mit Kupfern. Leipzig, 1763. S. N. In Commission zu finden bey Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, 32. o. (A továbbiakban: Nachricht).

A röpirat szerint Mária Terézia, Magyarország és Csehország királynője alapította az érdemrendet. Az ismeretlen szerző nem tartotta szükségesnek, hogy magyarázatot fűzzön ehhez a mondathoz, amint azt már idézett Goebel hasonló szövegkörnyezetben megtette. Névtelen szerzőnk figyelmen kívül hagyta a császárnéi címet; Goebel következetes volt a címek és jogkörök tekintetében. Helyénvalónak tartotta, hogy II. József röviddel a császári trónra kerülése után változtatott a Rend felépítésén.[36] Tanulmányának végén még megjegyzést is fűzött arról, hogy Mária Terézia, Ferenc császár feleségeként csak címzetes császárnő volt.[37]

Goebel az egyetlen szinte, aki különbséget tett az uralkodói címek között, de nem taglalta olyan részletesen, mint a következő művek, amelyek éppen a címeket, rangokat, koronákat és a hozzájuk kapcsolódó jogokat mérlegelték.

Ezek közül legismertebb a mindmáig alapvető kézikönyvnek számító „Felszeghy", amelyet csak így, szerkesztőjéről emlegetnek szakkörökben.[38] Ebben jelent meg a Katonai Mária Terézia Vitézi Rend története, az alapítás okául szolgált kolini csata, különösen azon részletek leírása, ahol nagy szerepet játszottak a magyarok, valamint a rendjelvény-adományozások 1918-ig. Aki ezeket a táblázatokat és összesítéseket átnézi, úgy érezheti, mindent tud a kitüntetésről alapításától az adományozási ceremóniáig.

A Felszeghy szerkesztette könyv körvonalazza az alapítás célját is. „Az 1758. decemberében jóváhagyott alapszabályokban a nagy királynő, valamint császári férje (nem mint császár, hanem mint társuralkodó és a rendnek nagymestere, amely tisztességgel őt felesége, a magyar királynő ruházta fel (l. *Petrichevich:* A K. M. T. R. közjogi és történelmi megvilágításban. 13. o.) ...szeghetetlen törvénnyé tette... hogy a cselekedetnek tetemes hatással kell lenni hadaink dicsőségére...".[39]

Amint ebből nyilvánvaló, a szerkesztő nem saját megállapításait közölte, azok Petrichevich György nyugállományú ezredestől, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjének tulajdonosától származtak. Erre később még visszatérek.

„A rend alapításának főokmánya az alapítólevél" írta Felszeghy és közli is az 1764. január 31-én kibocsátott levél szövegét.[40] Az eredeti kézirat fordítását Petrichevich történelmi és közjogi megjegyzéseivel kiegészítve jelentette meg. Ennek lényege az, hogy Mária Terézia királynői címét nem előzheti meg a császár felesége titulus, s hogy annak idején nem kifogásolták a magyarok, annak elsősorban a Magyar Kancellária volt az oka. Mária Teréziának maga és családja számára fel kellett volna vennie a Magyar Ház elnevezést is. Az, hogy e köz-

36 *Goebel* 247. o. Nach seiner Thronbesteigung im Jahr 1765 erweiterte Kaiser Joseph II. den MMTO nach dem Muster anderer Orden um die Klasse Kommandeure.

A KA MI Karton 15. No. 346. és No. 348. alatt két nyomtatott katonai rendelet található, mindkettőt Daun adta ki Mária Terézia nevében és a Szerémségre vonatkoznak. Mindkettőben szerepel már József. Az elsőben 1765. december 1-jei keltezéssel mint Erb-prinz zu Hungarn, a másodikban 1766. május 16-ról mint Erbthronfolger der Königreich Hungarn. *Goebel* ezeket figyelmen kívül hagyja, számára csak a császári cím a mérvadó.

37 *Goebel:* Anmerkungen, 252. o. M. T. war in der Erbfolge nicht Kaiserin des Reiches, sondern als Gemahlin Kaiser Franz I. gewissermaßen nur „Titularkaiserin".

38 *Felszeghy* teljes címleírása a 6. sz. jegyzetben.

39 Uo. 113–114. o.

40 Uo. 117. o.

okiratban az uralkodónő együtt emlegeti magával császári férjét, nem más, mint udvariasság és kitüntető kegy, a császár társalapítóként szóba sem jöhet.

Egy irat elején található, megszokott formulát lehet szavanként, mondatonként elemezni, bár ez még jó fordítás esetén is nehéz feladat, s különösen próbára teszi azt, aki az eredeti – és e korban már ugyancsak nehézkes barokk – szöveget boncolja.[41] De ebben az esetben kár volt ezeket a fejtegetésekért, hiszen az idézett és 1764-ben kelt levél nem a Rend alapításáról – talán kissé késő is lett volna – hanem a rendvagyonról szóló irat.[42]

A bevezető tituluson nem szabad fennakadnunk, kötelező és elmaradhatatlan volt s nem hinném, hogy rá lehetett volna venni Mária Teréziát arra, római császárnéi/női címét tegye hátra. Özvegy korában is ragaszkodott eme titulushoz, magyar nyelvű oklevelein az özvegy római császárné, a német kiadásokon a Wittib (ver-wittibte) szerepel, s ez mindenkor megelőzte a magyar királyi címet.[43]

A Felszeghy-idézte levélben természetes, hogy felemlítette a korábban alapított rendet, hiszen annak járadékairól intézkedett. A pénz az örökös tartományokból származott, illetve egyéb, itt nem részletezett és témánk szerint is érdektelen forrásokból.[44] Ezekről azonban csak Mária Terézia rendelkezhetett – de nem magyar királyként; a titulust mégis használta.

41 Uo. 118–120. o. *Felszeghy* nem írja, ki fordította a Statutumot és melyik kiadásból. (A statutum értelmezéséről l. az 1. sz. jegyzetet. A kiadások leírása a 33. és 34. sz. jegyzetben) Petrichevichről l. *Makai* 9. sz. lábjegyzetét, Értesítő 2., 198. o. (itt a 9. sz. jegyzet) Petrichevich Györgynek e tárgyról több önálló publikációja és sok újságcikke jelent meg. A kérdés szakszerű értékelése és cáfolata külön jogi tanulmányt igényelne. Az elmélet jogosan kemény bírálatát azonban már a kortársak megkezdték, *Makai* részletes leírása és bibliográfia (Értesítő 2.; MA 8.) l. 10. jegyzet. Petrichevich munkássága is közrejátszott abban a már idézett nemzetközi egyezményen (l. 34. sz. jegyzet) kívül, hogy Magyarországra kerültek a kétségkívül magyar rendtagok kitüntetései. Ezek azonban a második világháború „áldozatai", amely tényről korábban csak virágnyelven illett beszélni. Immár hat esztendő telt el azóta, hogy nyíltan beszélünk a hadizsákmányként elhurcolt műkincsekről, és bár rendelkezésünkre állnak levéltári dokumentumok, régi múzeumi nyilvántartások, ennek az eseménynek a feldolgozása is késik.

42 Ennek, az 1764-ben kelt iratnak nem találtam nyomtatott példányát. Utalás rá „höchstselige Stifterin" kezdettel és Mária Teréziára vonatkozó kitétellel Ferenc 1811-es Statutumában van. Itt azonban világosan látszik, hogy az uralkodó az évenkénti értékcsökkenés miatt változtat a pénzügyi szabályzaton és annak szétosztható összegén. L. még a 34. sz. jegyzetet, továbbá KA MI Karton 56. No. 685.

43 Mária Terézia nyomtatott oklevelei: KA MI Karton 15. 342 és 342/2. tétel 1764. március 24. Közönségesen, és egyenként minden Mi Erdélyi fejedelemségünkben, mostani és jövendőbeli Commendirozó és más Generálisainknak... Mi Maria Theresia Isten Kegyelmességéből római Tsászárné, Német, Magyar, Tseh, Dalmátzia, Horváth, Tot országoknak királynéja, ertz-herzege Austriának,... (majd még 21 cím után)... fejedelme a Sváboknak és Erdélynek, fejedelmi gróffnéja (újabb 8 tartomány után) a Székelyeknek, (a következő 6 címet követően) hertzege Lotharingiának s Barinak, nagy hertzege Toskáiának s.a.t. s.a.t... Költ a mi lakó-Városunkba Bécsbe, Böjtmás havának huszonnegyedik Napján Ezerhétszáz hatvan-négy, Birodalmunknak huszon-negyedik Esztendejében. Ugyanez németül így szól: Wir Theresia von Gottes Gnaden Roemische Kaiserin, in Germanien, zu Hungarn, Boeheim, Dalmatien, Croatien, Sclavonien... Herzogin zu Lotharingen... (A leírt példány különlegessége, hogy Daun, majd Lacy hagyatékából származik. Korabeli kézírással – feltehetően a Lacy-örökösöktől származóan – dt. Marty 1764. Regulamentum für die Székler-Gränitzer im Grossfürstentum Siebenbürgen.) Mindez 1765 augusztusa, Ferenc halála után így hangzik: Wir Maria Theresia, von Gottes gnaden Roemische Kaiserinn, Wittib, Koeniginn zu Hungarn, Boeheim... Werwittibte Herzoginn zu Lothringen... A Hadtörténeti Múzeum Általános Történeti osztály Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjtemény 90.86. lsz. példánya, 1770. március 27. Valamint: Mi Maria Theresia Isten kegyelmességéből Római özvegy Császárné, Magyar, Cseh, Dalmátzia... országoknak... Királynéja... Hadtörténeti Múzeum Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjtemény, 0409/Nyt. lelt. sz. A katonaszökevényekre vonatkozó 1762-ben kiadott rendelet 1765-ös utánnyomása, már a változott státusnak megfelelő címekkel.

44 A pénzek forrásáról (amely pénzekkel egyébként többnyire Ferenc gazdálkodott, a hagyomány szerint mindig sikerrel) írja többek között ifj. *Bartha János* a *Marczali* nyomán készült Mária Terézia életrajzban, hogy a brit alsóház 500 ezer font subsidiumot szavazott meg, de magánosok is juttattak pénzt Bécsnek. 73. o. *Bartha János, ifj.:* Mária Terézia. Bp., 1988. 236. o., ill. (Magyar História – Életrajzok) Bibliogr.: 229. o. (A továbbiakban: *Bartha*); *Marczali Henrik:* Mária Terézia. Bp., 1891. Hasonmás kiad., 1987. (A továbbiakban: *Marczali*); *Pielsticker, Ludwig:* Denkschrift über die gründung und die Entwicklung des Militär-Maria-Theresien-Ordens-Vermögens vom Jahre 1759 bis zum Jahre 1890. Mit 2 Beilagen. Wien, 1890. 63, IX, X o. Az anyagi ügyeket tárgyalja, az alapítványi pénzekről részletesen: (1758–1790.) a 8–20. o., (1791–1811) a 21–36. o. (A továbbiakban: *Pielsticker*).

Az 1764-es irat – Stiftungsbrief – lényeges pontja, hogy a „Nekünk és a köznek teljesített üdvös szolgálataiért és rendkívüli bátor haditényeiért ne csak a kijáró zsoldon felül jutalmazzuk meg, hanem, hogy kivételesen derék viselkedés jutalmaként különösen megnyilatkozó további bátor szívű és okos magatartásra is ösztökéljük, ebben az üdvös szándékunkban Mi, a Mi szívünk legszeretettebb ura, Ő kedvessége és Felsége a Császárral ezerhétszáz-ötvennyolcban elhatároztuk, hogy egy nevünket viselő külön Katonai Lovag-Rendet alapítunk és azt úgy tekintélyes előnyökkel ékesítjük, mint a nagykeresztesek és rendvitézek különbözősége szerint évi nyugdíjjal, mint fizetésük pótlékával legkegyelmesebben ellátjuk.

Miután a Császár Ő Felsége és Kedvessége magára vállalta annak nagymesterségét, ami mindenkor a Mi Házunk uralkodója és annak örökös királyságai és országai uralkodója tulajdona legyen és maradjon és minthogy a nagymesteri rendeletek és alapszabályok, melyek a Katonai Rend belső és külső alkotmányát meghatározva tartalmazzák, az azóta történt különböző rendi avatásoknál már az előírt gyakorlatba és figyelembe vétettek, úgy Mi nem kevésbé gondoskodtunk a rendpénztár állandó és elégséges ellátásáról és e végett elrendeltük, hogy a Mi kincstárunkba másfelől befolyt megtakarításból kétmilliókétszázötvenezer forintnyi összeg az itteni Városi Bankra bizassék és mint az ezerhétszázhatvanhárom évi november elsejétől évi öt százalékkal kamatozó tőke tényleg befizettessék".[45]

A továbbiakban a kamatszámításokról esik szó. Számomra mindebből nyilvánvaló, hogy ez a levél az alapítványi pénzre vonatkozik. S felmerül bennem az egyszerű kérdés. Ha egyszer azt írta Mária Terézia, hogy Ő Kedvességével együtt határozták el magának a rendnek az alapítását, miért nem hisszük el neki? (Az együttes alapítás más kutatók részéről feltételezett „presztizsveszteségét" ellensúlyozza véleményem szerint a rend nagymesteri tisztségének ilyen körülbástyázása.)

Felszeghy a Stiftungsbrief mellett közölte az alapszabály fordítását is, ez feltehetően az 1759-ben nyomtatásban megjelent példányból készült. Forrásmegjelölés ez esetben sincs.

Az alapszabályhoz megjegyzést sem fűzött, hiszen ezt csak az első adományozás korából származó formaságnak tarthatta, s nem vette figyelembe annak kezdő mondatát úgy, ahogy az leírva van: „Mi, első Ferenc, Isten kegyelméből mindenkor magasztos választott római császár... Minthogy szívből szeretett hitvesünk, Ő császári és apostoli királyi Felsége és Kedvessége, valamint Mi is..."[46]

45 *Felszeghy* 118–119. o. Felszeghy rosszul idézi az összeget, a rend kincstárnoka következetesen 2 255 000 forintról ír. *Pielsticker* 14–15. o. A „külön Katonai Lovag-rendet alapítunk és azt úgy tekintélyes előnyökkel ékesítjük" kitétel második fele utalás az 1758. december 12-én kelt alapszabály (a Ferenc-féle, l. a 33. sz. jegyzetet) 8. és 9. pontjára – a Trattner-kiadás B–B1 ív=9–10. o. Húsz nagykeresztes számára 1500, száz lovag számára 600, és más száz lovagnak 400 forintnyi évjáradékot rendelt az alapszabály oly módon, hogy azt életük utolsó napjáig élvezhessék, haláluk után pedig az utánuk következők egy-egy illetményfokozattal előrelépnek: azok a lovagok, akik eddig 400 forintot kaptak, ha ott támad üresedés, a 600 forintos fokozatba lépnek, ha a 400 forintos lovagok közül hal meg valaki, aki eddig semmit sem kapott és a sorban a következő, a 400 forintos járadékcsoportba léphet. Ennek érdekében az uralkodópár 150 ezer forintot utalt ki, amit 1758-ban a rend kiadásainak fedezésére és az évjáradékokra elengendőnek láttak. Amint tapasztaljuk, ezt már 1764-ben változtani kellett, hogy az összeget karban tartva, értékállóságát megőrizzék.

46 *Felszeghy* 122. o.

A Felszeghy által részben forrásként használt és sokszor idézett Petrichevich munkákat nem érdemes részletesen idéznem, tekintettel arra, hogy már kiindulási pontja, amely szerint a Katonai Mária Terézia Rend magyar királyi alapítású és mint ilyen, kizárólag a magyar állam tulajdona, minden más megközelítést kizár. Az ezredes ahhoz kereste a támpontokat, miként lehetne az 1918-as összeomlás után a teljes rendi vagyont, vagy annak nagyobb részét átmenteni Magyarországra és ennek érdekében írta le az egyes titulusok használatával kapcsolatos kritikai észrevételeit, államjogi megállapításait és az alapítás magyar kizárólagosságát. Témánk szempontjából fejtegetései közömbösek, így ismertetésüktől eltekintek. Alaptételének korrekt vizsgálatával és cáfolatával foglalkozott Makai Ágnes a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének már idézett 2. kötetében.[47]

A Rend kincstárnoka, Ludwig Pielsticker 1890-ben az uralkodó megbízásából a Rend vagyonáról részletes jelentést állított össze, amely nyomtatásban megjelent ugyan, de ,,kézirat gyanánt". Bevezető mondataiban többek között azt írja, hogy Kaunitz rendkancellár 1758. december 12-én terjesztette Ferenc császár elé a kidolgozott és korábban már Daun táborszernagyhoz elküldött, a tábornok által Görlitzben 1758. augusztus 21-én, főbb pontjaiban jóváhagyott rendi alapszabályokat.[48] Arra, hogy Kaunitz fogalmazta meg, maga az alapszabály is utal a bevezetésben.

Pielsticker kincstárnok minden kétséget kizáróan a rendi alapiratokból dolgozott, pénzügyi összefoglalást írt, a rend történetéről szóló néhány mondatához csak annyit fűzött, hogy nem tartozott jelen feladatai közé annak taglalása, mennyiben volt részese I. Ferenc császár a Rend alapításának.[49]

Az alapvető forrásként mindenhol idézett Hirtenfeld, aki az alapítás 100. évfordulójára írta meg a kancellária irattára alapján munkáját, szól néhány jó szót az eddig bizony mostohán kezelt Ferenc érdekében, ami azért figyelemreméltó, mert az egész centennáriumi ünnepségsorozat középpontjában őfelsége I. Ferenc József dicső ősanyja, Mária Terézia állt, valamint a Róla elnevezett Rend, amelyet a Halhatatlan alapított.[50]

Az alapítás körülményeiről említi, hogy amint felmerült a katonai érdemrend gondolata, ennek leghőbb támogatója I. Ferenc volt, s a miniszteri értekezletek résztvevői utasítást kaptak azonnal annak kidolgozására, milyen módon lehetne ezt a rendet létrehozni.[51]

A Dauntól eredő és korábban már említett elképzelések, az elnevezések változatai mellé ide kívánkozik a feltehető ötletadó, amelyet Hirtenfeld lábjegyzetben idéz fel.

47 Értesítő 2., 198. o. L. még a 9. és 41. jegyzetet.

48 *Pielsticker* 10. o. L. még a 44. jegyzetet. Statutum 1759. A3 iv=5. o.: Vermöge obberührter Absichten haben Wir durch Unsern Ordens-Canzler nachfolgende Statuten und Satzungen entwerfen lassen, solche auf das reiflichste erwogen, und aus Groß-Meißterlichen Macht und Vollkommenheit gnädigst begnehmet, dergestalt daß dieselben in allen Ordens-Anliegenheiten zur unveränderlichen Richtschnur genommen, und in ewige Zeiten bey Unserm Ordens-Arhiv aufbehalten werden sollen.

49 Uo. 1. o. Es ist nicht Zweck dieser Blätter, die vielen im Ordens-Archive erliegenden, die allmälige Ausbildung des Ordens und seiner ehrwürdigen Statuten betreffenden Vorschläge und Gutachten, welche theils von der Kaiserin, theils von ihrem Gemahl, dem ersten Ordens-Grossmeister, Kaiser Franz I., mit eigenhändigen Bemerkungen versehen sind, im Einzelnen weiter zu verfolgen.

50 *Hirtenfeld* 24. sz. jegyzete.

51 Uo. 2. o.

Az örökösödési háború közepén, még 1743-ban Adam Werner nürnbergi ötvös Mária Terézia tiszteletére egy érmet készített Mater Castrorum felirattal, amely a császári címerpajzson álló felfegyverzett Minervát ábrázolta. Leírása és rajza abban a kéziratban található, amelyet Mária Terézia egyik lánya, Mária Anna állított össze és az uralkodónőről 1772-ig készített emlékérmeket sorolta fel.[52]

Hirtenfeld részletesen szólt a „Cabinetschreiben" – más forrásokban Kabinetschreibung – néven emlegetett leveléről is, amelyet Mária Terézia Daun-hoz írt a Rend megalapításáról. Idézetét az illendőség szerinti megszólítással kezdi „Lieber Graf von Daun!". Itt sajnos nincs lábjegyzet, nem tudhatjuk, honnét származik az idézet. Az általam kézbe vett nyomtatott példányok egyikén sem találtam megszólítást.[53]

Hirtenfeld idéz egy másik leveléből is, amelyet Mária Terézia szintén a tábornagynak írt. Itt dátum nincs, csak következtethetünk a szövegből, hogy 1757-ben kelt, a „Monarchia 18-i születésnapján". Az idézet „Lieber Graff Daun" megszólítással kezdődik és a nagyon kedves „Gott erhalte ihme mir... seine gnädigste Frau Maria Theresia" aláírással fejeződik be. A királynő bensőséges viszonyban volt tábornokával, ezt bizonyítja sűrű levelezése is.[54]

A „Cabinetschreiben" néven emlegetett, 1757. június 22-i dátummal írott levél tartalmát Bécs–Prága impresszummal valószínű Trattner adta ki, mindenesetre nála lehetett megvásárolni. Legjobb tudomásom szerint magyar fordításban még nem jelent meg, most közreadjuk *(3. ábra, 17. o.)*.[55]

„A rokonszenv és jóakarat, amit ő császári királyi Felesége a hadsereg iránt érez, a Legmagasabb Urat már néhány éve arra az elhatározásra késztette, hogy új katonai rendet alapítson és szilárd alapot biztosítson az arra szánt évjáradékokhoz, hogy az a tisztek kiváló érdemeinek egyrészt nyilvános érdemrenddel történő megkülönböztetését, másrészt jobb megélhetésük biztosítására illetményük kiegészítését szolgálja. Ezen elhatározás megvalósítása azóta is a szándékhoz mért indítékhoz volt kötve.

Miután a császári királyi hadsereg a június 18-i nagyszerű győzelmével ezt az indítékot megadta, Ő császári királyi Felsége és Hadúr, hogy a kései utókor

52 Uo. 1. o. l. lábjegyzet. Az elnevezésről l. még *Auer* 110. o., valamint *Pielsticker* 3-4. o.

53 *Hirtenfeld* 2. o. A Daunhoz írott levél a Kriegsarchiv állományában található KA MI Karton 13. No. 306/1 és 306/2 számon. Közülük kettő német Wien und Prag megjelenési hellyel, egy francia nyelvű Vienne megjelenéssel. Az egyik német és a francia példány felvágatlan és körülvágatlan. Itt a már használatba vett német példány leírását adom meg. Innhalt des von der Kaiserin Königin Majestät an den Feldmarschall Grafen von Daun, de dato Wien den 22. Juni 1757. erlassenen Cabinet-Schreibens, die Einrichtung eines neuen Militair-Ordens betreffend. Wien und Prag, zu finden in den Trattnerischen Buchhandlungen, 1757. 8. o. – 23x18,5 cm. A felvágatlan példány 25,5x20/21 cm. A francia még 3+1 lapot tartalmaz. A címlapon de dato, Junii, Militair a német példányban antikvával szedett. Az első szövegoldalon indákkal és ornamentális diszítéssel, virágfüzérekkel összefogott stilizált állványon középütt a császári, jobbról-balról a cseh és magyar korona, országalma és jogar, egy polccal lejjebb már nehezen kivehető, feltételezhetően főhercegi koronák. *Felszeghy* munkájának 117. oldalán idéz egy Daunhoz írott leveléből, forrásmegjelölés nélkül. „1757 június 22-én értesíti a királynő gróf Daun tábornagyot a K.M.T.R. alapításáról. A rendelet végén sajátkezüleg e szavakat írta oda: Ihr habt Eure Ordensprobe vor dem Augen der ganzen Armee schon Abgelegt, Ihr seid also das erste Grosskreutz aufgenommen." A nyomtatott példányban sem a *Hirtenfeld* által említett Lieber Graff Daun, sem *Felszeghy* által leírt záradék nincs.

54 *Hirtenfeld* 36. o. Az uralkodó a kolini győzelmet nevezte a monarchia születésnapjának: 1757. június 18.

55 A császárné királynő apostoli feleségének Bécsben 1757. év június 22-én kelt Daun gróf tábornagynak címzett, egy új katonai rend alapítására vonatkozó kabinetírásának tartalma. Bécs és Prága, 1757. A Trattner-féle könyvkereskedésben kapható. 8. o. L. még az 53. jegyzetet.

A Daunhoz címzett levél dr. Rákóczi Katalin, a többi a szerző fordítása.

Innhalt

des von der

Kaiserin Königin Majestät

an den

Feldmarschall Grafen von DAUN,

de dato Wien den 22. Junii 1757.

erlassenen

Cabinet-Schreibens,

Die Einrichtung eines neuen

Militair - Ordens

betreffend.

WIEN und PRAG,
zu finden in den Trattnerischen Buchhandlungen.
1757.

3. ábra

megbecsülését is biztosítsa, örömmel kijelenti: az új rend a nevezett győzelemnek köszönheti létét és legnagyobb akarata értelmében haladéktalanul érvénybe helyezendő, a hadsereg iránt érzett legmagasabb jóindulatának újabb jeleként. Mivel azonban az alapszabályok kidolgozása és az egyéb szükséges rendelkezések még időt igényelnek, Ő Felsége jónak látta, hogy Daun tábornagyot ideiglenesen azzal bízza meg, hogy az egész császári királyi hadsereggel ezt a tényt ismertesse és a megvalósítást elősegítse.

[Az alapszabály] a következőket tartalmazná 1-ször. Az új rend a legmagasabb nevet viselje: Katonai Mária Terézia Rendnek nevezzék és 1757. június 18-án alapítottnak és megnyitottnak tekintsék, minden császári királyi tiszt, aki a nevezett napon lefolyt csatában különleges érdemeket szerzett, avagy a jövőben ilyenekben kitűnik, jogot nyerjen a rendbe való haladéktalan felvételre.

2-szor. Ő császári királyi Felsége örökös alapszabályként ezennel elrendeli, hogy senki, bárki legyen is az, előkelő származása, hosszú szolgálata, harcokban szerzett sebei előzetes érdemei miatt, még kevésbé pusztán kegyelemből és mások ajánlásra a rendbe felvételt ne nyerjen, hanem egyedül azok, akik becsületből és kötelességből teljesítik feladataikat, azontúl pedig különösen bátor tettel tüntetik ki magukat, akik nemcsak a katonai szolgálat szempontjából adnak bölcs tanácsokat, hanem azok megvalósításában is kiváló bátorsággal előljárnak, akik csatákban, ütközetekben és ostrom idején bátor, okos parancsokkal, csapatmozdulatokkal az ellenséget megállítják, az esetleges bomlást helyrehozzák, a káros véletleneket elhárítják, más csapattesteknek a hadművészet szabályai értelmében segítséget nyújtanak, vagy olyanokat támogatnak, – abban a szerencsében és lehetőségben részesülnek vagy a jövőben részesülni fognak, hogy a rendbe felvétetnek.

3-szor. A rend nagyobb dicsőségére Ő császári királyi Felsége a nagymesteri méltóságot maga vállalja és gyakorolja.

4-szer. E rendet megkaphatják gyalogságunk, lovasságunk, huszárságunk, határőrségünk, tüzérségünk, aknászaink és hadmérnöki karunk főtisztjei, a legmagasabbtól a legalacsonyabb beosztásúakig, beleértve a zászlósokat is, vallásra, rangra, származásra való legcsekélyebb tekintet nélkül. Ide soroljuk az idegen főtiszteket is, akik a császári királyi hadseregben önkéntesként szolgálnak, ami a felvételüket illeti, de az azzal járó évjáradék nélkül. Nem vehető fel az, aki nem tényleges főtiszt.

5-ször. A rendtagok két osztályt alkotnának, a nagykeresztesek és lovagok osztályát; az utóbbiba azok nyerjenek felvételt, akik kimagaslóan bátor tettel erre méltókká váltak. A nagykeresztet azoknak biztosítjuk, akiknek bátorsága oly bölcs cselekedettel párosul, ami egy fontos hadművelet szerencsés kimenetelét döntően befolyásolja.

6-szor. Bizonyos számú nagykeresztesnek és lovagoknak Ő császári királyi Felsége évjáradékot biztosít, éspedig az elsőknek évi 1500 forintot, az utóbbiaknak részben 400, részben 200 forintot, az évjáradékok meghatározott száma semmiképpen nem érinti a rend adományozását, annyi nagy- és középkeresztes nyerjen felvételt, ahány arra érdemessé vált. Amennyiben már valamennyi évjáradék kiosztásra került, a fiatalabbak akkor vehetők fel, ha a rendi szabályok értelmében üresedés áll be.

7-szer. A rendbe való felvételhez három lényeges dolog nélkülözhetetlen, először: a felvételhez szükséges bátor cselekedet kellő leírása, másodszor: a leíráshoz szükséges bizonylatok csatolása, harmadszor: pártatlan vizsgálat arra vonatkozóan, hogy a bizonyítékok hiánytalanok és a tett minősége a nagy- vagy középkeresztre jogosít-e.

8-szor. A tett leírására vonatkozóan Daun gróf tábornagy a legmagasabb Úr nevében az egész hadseregben köteles kihirdetni, hogy egyetlen főtisztnek – a legmagasabb rangútól a legalacsonyabbig, aki hite szerint kiváló tettével az új rendre méltóvá vált – se tiltassák meg, és a legkisebb akadályt se gördítsék útjába, sokkal inkább segítsék abban, hogy a megfelelő bizonyítékokat megszerezhesse. Egy ilyen tiszt köteles szándékát a felettes tisztjének jelenteni, azután a vezérlő tábornokot megkeresni, hogy az a tábornok-hadbírót, távollétében, vagy akadályoztatása esetén egy ezred-hadbírót, vagy ha egyik sem lenne kéznél, egy írásban járatos kapitányt, hadnagyot vagy zászlóst megbízhasson, megparancsolván, hogy a rendjelölt állítólagos bátor magatartásáról kimerítő és pontos adatokat szerezzen be, és azokat minden lényeges körülmény megnevezésével papírra vesse.

9-szer. Hogy azonban az elegendő bizonyítékokból semmi se hiányozzon és a kívánt leírás az igazságnak megfeleljen, a fogalmazó ne csak a megnevezett tanúkat hallgassa ki, és becsületükre hivatkozva tárja fel a körülményeket, hanem a megfogalmazott jelentést olvassa fel előttük, és amennyiben hozzáfűzni valójuk nincs, aláírásukkal és pecsétjükkel erősítsék meg azt.

10-szer. Mivel a haditettek többnyire sok ember szeme láttára történnek, bizonyításuknál a kellő mértékre kell szorítkozni; ügyelni kell arra, hogy a bizonyítékokat szolgáltató tábornok vagy főtiszt vitézi tette és bölcs intézkedése idején más személy parancsnoksága alatt állt-e, vagy a csapatokat maga vezette-e. Első esetben nemcsak a parancsoló tisztet kell tanúságtételre felkérni, hanem a dandárt, az ezredet, a századot is, vagy a beosztottakat kihallgatni, a szemtanúk vallomását feljegyezni, a jelentést előttük felolvasni, amit a parancsoló tiszt és 6 másik főtiszt, vagy ezek hiányában 12 altiszt és közlegény aláírásával köteles hitelesíteni.

Amennyiben a vezérlő tiszt az esemény nem ismeretével, vagy távollétével, esetleg akadályoztatása miatt kimentené magát, vagy a rendtag-jelölt a parancsnoklást maga látta volna el, a tanúskodást és aláírást ebben az esetben 7 tiszttől, vagy ezek hiányában tisztenként 2 altiszttől vagy közlegénytől kell követelni, aki a tettnél jelen volt.

Abban az esetben, ha a jelzett számú tanú nem állítható elő, a körülmények leírása annál behatóbb legyen, a szemtanúk pedig kötelesek vallomásukat aláírásukkal hitelesíteni. Továbbá a fogalmazó írja alá és pecsétjével hitelesítse az írásos bizonyítékokat, egyben pontosan jegyezze fel, milyen egységet és tisztet hallgatott ki; amennyiben valamilyen ellentmondás, vagy kétség merülne fel, azt lehetőleg azonnal tisztázza.

11-szer. A fenti leírás alapján elkészített lovagpróbát a vezérlő tábornokhoz kell eljuttatni, aki vagy maga, vagy meghatalmazottja révén összehívja a rendi káptalant, hogy a próbát a legbehatóbban megvizsgálja, megvitassa és eldöntse azt, hogy a

leírt tett a rendbe való felvételre vagy nagykeresztre érdemesít-e; a rendbe való felvétel a nagymester határozata nélkül érvénytelen.

A káptalanba ama nagykeresztesek és rendlovagok hívhatók be, akik a parancsoló tábornoknál jelen vannak és szolgálatuk elmulasztása, vagy jelentős hátráltatása nélkül megjelenthetnek; a káptalan sohase álljon össze 6-nál kevesebb nagykeresztesből vagy lovagból, amennyiben nincsenek a kellő létszámban jelen, helyüket ugyanannyi koridős tábornok, ezredes vagy alezredes és őrnagy töltse be.

12-szer. A káptalanba minden alkalommal hívják be a tábornok-hadbírót vagy annak helyettesét, avagy egy ezred-hadbírót a parancsnokló tábornok akarata értelmében, aki a jegyzőkönyvet vezeti és minden egyes szavazatról feljegyzi, hová esett, hogy a káptalan a többség akarata értelmében a döntést meghozhassa.

13-szor. Mivel időközönként előfordulhat, hogy néhány császári királyi tábornok és tiszt szövetségeseink hadseregében szolgál, sérelmes lenne, ha ők e rend megszerzésének lehetőségétől elesnének. Ő császári királyi Felségének legkegyelmesebb akarata szerint, ha egyik szövetségesünk hadseregében ők bátor és bölcs tett végrehajtásában kitűnnének, és a fenti kívánalmak szerinti leírást eljuttatják a rend nagymesteréhez, a rendi káptalan ugyanúgy összehívható a tények megvizsgálása és értékelése céljából, mintha a tett a császári királyi hadseregben történt volna meg, a jelölt pedig, ha méltó rá, vonakodás nélkül nyerjen felvételt a rendbe.

14-szer. Amint a káptalan határozatára a nagymesteri jóváhagyás megérkezik, a pa rancsnokló tábornok vagy annak meghatalmazottja valamennyi jelenlévő nagykeresztesből és lovagból, azok távollétében tábornokokból és törzstisztekből összehívja a káptalant, kézfogás mellett kihirdeti, hogy a néven nevezett rendtag-jelölt bátor és bölcs magatartásával méltó a katonai rendbe való felvételre, a tábornok vagy ezred-hadbíró felolvassa a hitelesített tényeket a nagymesteri jóváhagyással együtt, a vezérlő tábornok pedig, vagy helyettese, trombitaharsogás és dobpergés közepette kitűzi a rendjelet a jelölt gomblyukába illő szerencsekívánás között, megöleli, megcsókolja, amit ezután minden nagykeresztes és lovag köteles megismételni.

15-ször. Amennyiben a rendtag-jelölt nincs jelen a hadseregben, hanem parancsra vagy egyéb okból kifolyólag távol tartózkodik, a káptalanülést a fent leírt módon mégis meg kell tartani; a parancsnokló tábornok köteles a rendjelet a koridős tábornoknak, esetleg tisztnek elküldeni, ahová a jelölt a leghamarabb eljuthat, hogy annak kitűzését a leírt módon megtehesse.

16-szor. A jelölt, bár nem élvezheti a rend előjogokat a kihirdetés és ünnepélyes avatás előtt, a rendbe való felvétel és a rendi évjáradékra való jog ezzel szemben a bátor tett napjától megilleti; ezért a napot, és ha lehetséges, az órát is hangsúlyosan kell szerepeltetni a rendi próbában.

17-szer. Amennyiben a már felvett rendi lovagok újabb bátor és bölcs cselekedettel ismételten kitűnnének, ahogy az elvárható is lenne, a rend sajátossága értelmében újabb kitüntető jelvények adományozhatók; két, három vagy több, kellően igazolt tettért a jelölt ugyanannyi rendjelvényt kapjon a már meglévőhöz; az erre vonatkozó rendelkezéseket Ő császári királyi Felsége fenntartja magának.

18-szor. Mivel ezt a rendet, ami egyedül bátorsággal és kivételes hősiességgel nyerhető el, más rend nem előzheti meg, mindkét császári királyi Felség úgy

döntött, az Aranygyapjas Rend szabályaihoz hasonlóan, miszerint az más rendjelvények mellett nem viselhető – egyes-egyedül a katonai Mária Terézia Renddel tesz kivételt és ezennel elrendeli, hogy e rend jelvényei az Aranygyapjas Renddel együtt és egymás mellett hordhatók."

Alaptételeiben a későbbi statutum nem tért el a levéltől. Azon túlmenően, hogy részletesebben írt le különböző kötelmeket, a járadékok mértéke változott meg. A tervezet 6. pontjában az első osztály 1500 forintnyi évjáradékra jogosult, a második osztályból száz vitéz 400, további száz 200 forintra, szemben a statutum 8. pontjában meghatározott 600 illetve 400 forinttal. A tervezet 10. pontja meghatározta a hőstettek tanúinak sorrendjét és számát, ezt a statutum 13. pontja némiképp módosította. „A parancsnokló tiszt és 6 másik főtiszt, vagy ezek hiányában 12 altiszt és közlegény aláírásával köteles hitelesíteni" a hőstettet a tervezet előírása szerint, míg a statutumba ez már úgy került bele, hogy a parancsnokon kívül 5 másik főtiszt, ez utóbbiak hiányában egy hiányzó tisztet tanúként két altiszt vagy közlegény helyettesítsen. Hasonlóan kisebb módosítások találhatók másutt is, mint a levél 14. és az alapszabály 31. pontja között, amely a kitüntetés átadásának módját írja le. A vezénylő tábornok „trombitaharsogás és dobpergés közepette kitűzi a rendjelet a jelölt gomblyukába illő szerencsekívánatok között, megöleli, megcsókolja, amit ezután minden nagykeresztes és lovag köteles megismételni". A végleges szövegből a csók hiányzik, viszont itt szerepel a kitüntetés átadásakor elhangzó szöveg: „A legmagasabb császári nagymesteri parancsra fogadja kezünkből a katonai Mária Terézia Rend jelvényét. Ez tetteinek és a rendbe való felvételének bizonyítéka, amely egyedül a bátorságra és a bölcsességre épül. Használja Isten dicsőségére, a fenséges Uralkodóház szolgálatára és a haza védelmére".[56]

Nem tisztázódik a szövegekből, mennyiben vett részt az egész mű kidolgozásában Ferenc és mennyire irányította az ügyet Mária Terézia, aki teljesen és tökéletesen ismerte korának szabályait – játékszabályait, a mozgástereket – és tisztában volt saját magával, képességeivel. A császárné, királynő, király, uralkodó ismerte és gyakorolta is. Ezt önéletrajzírói is megállapítják, alapvető eltérések nem ta-pasztalhatók. Igaz, ők is egymásból dolgoztak, elég volt egyszer a levéltári alapkutatást elvégezni e kérdéskörben.

Mégis, a nyomtatott szakirodalom alapján és azok ellenére megkockáztatom: a Katonai Mária Terézia Rend a császár és felesége *közös* elképzelése alapján született. Nem pusztán udvariasság, hogy a statutum I. Ferenc aláírásával adták ki, ez a tudatos együttműködés eredménye.

De nem kizárólag arra alapozom véleményem, hogy az alapszabály Ferenc, Isten kegyelméből választott római császár neve alatt jelent meg. Nem is csak arra, hogy a néhány oldallal korábban idézett, Daunnak címzett levél 18. pontjában ez a megfogalmazás található. „minkét császári királyi Felség úgy döntött" (so haetten beyde Kaiserl. Königl. Majestaeten den Entschluss gestattet). Nem is csak arra, hogy

56 Statutum 1759. D1 ív=26. o. A 31. pont: Auf allerhoechst Kaiserl. Großmeisterischen Befehl empfangen dieselben aus meien Haenden das Zeichen des militärischen Mariae-Theresiae Ordens. Dieses dienet zum Beweiß ihrer Thaten und Aufnahmen in diesen Orden, der allein der Tapferkeit und Klugheit gewidmet ist. Gebrauchen Sie sich dessen zur Ehre Gottes, zum Dienst Durchlauchtigsten Erzhauses, und zur Vertheidigung des Vaterlandes. – A „das durchlauchtigste Erzhaus" a Habsburg főhercegi ház. Durchlauchtig, durchlauchtigst: Anrede fürstl. Personen: Dt. Wörterbuch, 271. o.

1764-ben, a rendi vagyon alapítólevélben ismét az szerepel, hogy férjével együtt határozták el a lovagrend felállítását. Nem is csak arra, hogy a kitüntetés hátoldalán kettejük egymásba fonódó monogramja van, hanem arra is, hogy az 1764 januárjában kelt okmányt májusban egy másik követte. Ebben pedig minden kétséget kizáróan Mária Terézia rendelkezik, a Szent István Rendről. Címei között azonban itt is első az, hogy császárné. „Nos Maria Theresia Dei gratia romanorum imperatrix ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae... in perpetuam memoriam...".[57]

Mária Terézia tudta a különbséget, mit jelent az, ha róla neveznek el Rendet, vagy ha ő maga alapítja. Egyedül. És hét évvel a közös alapítás után meg is tette.

Nem használom a „prózaelméleti dilemmák" megoldásának ajánlott módszerét, amikor a kritikus, a forráselemző, bárki a „köztes zónában rejtőző" és a „szöveg alatti szemantikai rétegre" figyel, mindezeket felszínre hozza, és nem bízza az olvasóra, hogy döntsön tetszése szerint.[58]

Itt és most a döntés az olvasóé, amelyet talán megkönnyít a témakör további szakirodalmának felidézése.

Összefoglaló mű rendjelvényekről és kitüntetésekről legutóbb Innsbruckban jelent meg.[59] Mario Laich 1993-ban megjelent könyve elején rövid történeti áttekintést ad. A Katonai Mária Terézia Rendre azonban csak utal a főszövegben, részletesebben a jegyzetben ír róla. Előzményként ő is az 1749–1750-ben szóba került rendalapítást említi, a Katonai Becsületrend (Militärischer Ehren-Orden) tervezetét. Mindez csak 1757-ben realizálódott, írja, ennél későbbi és különösebb katonai vonatkozás nélküli a hétéves háború befejezése után alapított Szent István Rend. A kortárs festményeken – jegyzi meg – az állami szolgálatban álló urakat e rendjellel dekoráltan láthatjuk.[60]

Néhány oldallal tovább összefoglalást közöl az 1901-ben érvényben volt rendekről.[61] Korábban nincs lábjegyzet, vagy hivatkozás, de itt a 9. számú jegyzetben ír néhány mondatot a Mária Terézia Rend alapításáról azon túlmenően, amelyet fentebb már említettem. Eszerint felállítását 1757. május 13-án kívánták nyilvánosságra hozni (ez elmaradt – R. R.), de amint Daun június 18-án híres nagy győzelmét kivívta, már e nap jelentette az alapítás dátumát. Alapítóiratként a június 22-én kelt Kabinettschreibung szerepel.[62]

57 Constitutiones insignis ordinis equitum S. Stephani regis apostolici. – Viennae, [1764] MDCCLXIV. Typis Josephi Kurzböck, Universit. Typography, 35. 5 t. 31 cm.

A Hadtudományi Könyvtár Militaria Hungarica gyűjteményében az 1237 jelzeten latin nyelvű példány.

Német nyelven az Österreichische Nationalbibliothek régi katalógusa 72.Q.75. jelzet alatti címfelvétele: (Maria Theresia Imperatrix Romanorum) Statua des Ritter-Ordens des heiligen Stephani. – Wienn, 1764. Kurzböck. – A példányt nem vettem kézbe, a cédulán lapszám és gerincméret nincs.

58 *Tomka Beáta:* Prózaelméleti dilemmák. *Iskolakultúra,* 4. évf. (1994) 6. sz. 5. o.

59 *Laich, Mario:* Altösterreichische Ehrungen. Auszeichnungen des Bundes. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte. Innsbruck – Wien, [1993] 303 o. ill.; Bibliogr. a jegyzetekben. (A továbbiakban: *Laich*).

60 Uo. 16. o.

61 Uo. 18. o.

62 Uo. 181–182. o. A Kabinettschreibung azonos a Daunhoz írott levéllel. L. az 53. jegyzetet. Más források **Cabinettschreiben** néven is említik.

Néhány statutum hasonmását – Lipót, Osztrák Vaskorona, Ferenc József Rend – mint az alapítás dokumentumát Laich függelékben közzéteszi, a Lotharingiai Ferenc-féle azonban nincs közöttük. Ferencet egyáltalán nem említi. Bevezető tanulmánya túl rövid is ahhoz, hogy magyarázatot fűzzön hozzá, miért Ferenc a statutum kibocsátója és miért más az alapító személye, aki egyébként Laich számára egyértelműen Mária Terézia.

A hivatkozott irodalom a már idézett jegyzetekben található, ez többek között Makai Ágnes,[63] a Hoffmann-Hubka szerzőpáros,[64] Lukeš,[65] valamint Hirtenfeld munkája.[66]

Lukeš könyve a korábban már említett Hirtenfeld kiegészítése, 1890-ben jelent meg. A Daunhoz írott levelet ő is idézi, valószínű az előkép, Hirtenfeld alapján – bár ezt nem említi – a „Lieber Graff Daun" megszólítással, amelyet a valószínűsíthetően eredeti kézirat, vagy korabeli másolata alapján készült nyomtatott kiadványban már megszólítás nélkül láttunk viszont. Művében Ferencről legalább azt megemlíti, hogy lelkes támogatója volt a rendalapítási tervnek.[67]

Időrendben majdnem valamennyi szerző egymásra hivatkozik, s közülük sajnos azokról a múlt századiakról, akik elképzelhetően eredeti iratok alapján dolgoztak, nem állapítható meg, mit vettek mégis kézbe és mit tartottak abból fontosnak, hiszen a régebbi gyakorlat szerint nem, vagy alig jegyzeteltek, elegendőnek tartották a címlapon annak közlését, hogy adataik autentikus forrásból származnak.

Lukešre hivatkozik a kitűnő Procházka,[68] aki nagy éremkatalógusában csak rövid történeti közlésekre szorítkozik. E szerint a Rendet 1757-ben alapította Mária Terézia, 1765-ben bővítette II. József, majd I. Ferenc 1810-ben és Ferenc József 1878-ban. A statutum tervezetét Daun készítette, I. Ferenc császár bocsátotta ki 1758. december 12-én.[69]

Procházka forrásai az 1979-ig megjelent szakkönyvek,[70] közöttük a Hoffmann–Hubka szerzőpáros 1943-as első, majd 1944-es második kiadású kötete.[71] Ebben, a forrásként használt könyvben is részletesen szerepel az uralkodó győztes tábornoka Daun, valamint bevált tanácsadója Kaunitz, akik együttes szerzői az 51 pontból álló alapítási okiratnak.[72] Lábjegyzet, hivatkozás itt nincs, csak egy rövid irodalmi összeállítás a 8–9. oldalon. Itt szerepel eddig nem említett könyv, amely 1796-ban

63 A 10. sz. jegyzetben leírt cikk: MA 8.

64 *Hoffman, Oskar–Hubka, Gustav:* Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Wien, 1943. 392. o.; 47 t. Második, javított kiadása 1944-ben jelent meg, ez azonban témánk szempontjából érdektelen, bár egyébként fontos bővítéseket tartalmaz. A hivatkozásnál a lapszám az első kiadásra utal. (A továbbiakban: *Hoffmann-Hubka*).

65 *Lukeš, Johann:* Militärischer Marie Theresien-Orden. (Neue Folge des Ordens-Geschichte: „Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. 3. Abt. 1850 bis 1890). Wien, 1890. 552. o., 44 t. (A továbbiakban: *Lukeš*).

66 L. *Hirtenfeld*, 24. sz. jegyzet.

67 *Lukeš* 2. o.

68 *Procházka, Roman Freiherr von:* Österreichisches Ordenshandbuch. 2. neubearb. u. vermehrt. Aufll. Grosse Ausgabe. München, 1979. Bd. 1–4., folyamatos oldalsz. 311. o., 146 t. (A továbbiakban: *Procházka*).

69 Uo. 47. o.

70 Uo. 48. o., a 14. sz. lábjegyzet: *Hirtenfeld, Lukeš, Hoffmann–Hubka, Pielsticker, Allmayer, Beck,* stb.

71 *Hoffmann–Hubka* l. 64. jegyzet.

72 Uo. 2. o.

jelent meg August Gräffer könyvnyomdájában, Regensburgban és szerzője ismeretlen.[73]

A Katonai Mária Terézia Rend történetének 1796-ból származó kötete szerző, kiadó és nyomda nélkül, Regensburg és Mainz impresszummal jelent meg.[74] De a bécsi Kriegsarchiv könyvtárának példányára a cím fölé kézírással, grafitceruzával, szögletes zárójelben, mintegy szerzőként, valaki felírta August Gräffer nevét. *(4. ábra. 26. o.)* Ki volt hát a jeles férfiú, aki a katalógus és a könyvcímlap készítése szerint szerző, a Hoffmann–Hubka kötet alapján kiadó?[75]

Az osztrák császárság életrajzi lexikona szerint valahol Sziléziában született 1762-ben és Bécsben halt meg 1816-ban.[76] Könyvkereskedő volt, aki azonban e mellett könyvkiadással is foglalkozott. Figyelme különösen a katonai témák felé irányult, ezért katonai könyvkereskedést alapított (Militärische Buchhandlung), amelyet személyesen vezetett. 1790-ben indította katonai almanach-sorozatát (Militär-Almanach der. k. k. Armee), a hadsereg tisztikarának adataival megjelenő Schematismus-köteteket, ezek 1814-ig saját kiadójánál jelentek meg, akkor azonban átengedte az állami nyomdának.[77] Töretlenül tevékenykedett a katonai irodalom érdekében, könyvei saját kiadásában és kiadójában, de névtelenül jelentek meg. Írt ezredtörténetet, adatokat közölt az osztrák lovagrendekről és foglakozott a francia forradalom háborúival is.[78]

73 Uo. 8. o. Schon im Jahre 1796 ist im Verlag von August Gräffer in Regensburg und Mainz eine „Geschichte des k. k. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung" erschienen, deren Verfasser nicht genannt ist.

A szerzők nem írják, honnét tudják azt, hogy Gräffer-nyomda működött Regensburgban vagy Mainzban, vagy mindkét helyen. Az osztrák összefoglaló nyomdászattörténeti mű erről nem tud: 500 Jahre Druck in Östereich von *Durstmüller, Anton.* – Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs. – Bd. 1–3. Wien, 1981–1985–1988. Bd. I. 1847-ig 327 o., de a Lexikon des gesammten Buchwesens. (Hrsg. *Löffler, Karl* und *Kirchner, Joachim*) Leipzig, 1936. Bd. 1–2. sem jegyzi Gräffer, August nevét.

74 Geschichte des k. k. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung. Nebst einem Anhange. Regensburg und Mainz, 1796. S. N. ism. lapsz. (A továbbiakban: Geschichte 1796.)

75 Az ábrán a Kriegsarchiv színezetlen példánya. A szögletes zárójel annak jelzésére, hogy a hiányzó adatot a címfelvételező idegen forrásból és nem a könyvből vette, századunkban vált általánosan használttá. Ennek a későbbiekben lesz még jelentősége, amikor a szerzőség taglalásánál kiderül, hogy a szögletes zárójelek az egymásra hivatkozást igazolják. Leginkább *Portheim* katalógusa az, amely nyomán az 1930-as években, a könyvtári rekatalogizálások során elterjedt Gräffer szerzősége. L. utóbb a 89. jegyzetet.

76 Biographisches Lexikon des Kaiserthums Östereich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche von 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Von *Wurzbach, Constant von.* A bennünket érdeklő Fünfter Theil (Füger–Gsellhofer) Wien, 1859. 296–297. o.: Gräffer, August, Buchhändler, geb. in Schleisen 1762. gest. in Wien 1816. (A továbbiakban: BL.)

77 Oesterreichischer Militär-Almanach für das Jahr 1791. Wien, bey Gräffer dem jüngern. Az életrajzi lexikon terjedelme nem ad alkalmat arra, hogy e sorozat kiadóit számba vegye, de a megemlített 1814-es évig is több kiadó gondozta: a következő kötet „für das Jahr 1794" kiadója a rejtélyes Joseph Frister, akinek nevével később még találkozunk. 1800-ban viszont „bey Cath. Gräffer" neve jelzi a kiadót. Megérne egy tanulmányt e sorozat, legalább a 18-19. századi kötetek. A kiadvány egyébként 1918-ig jelent meg rendszeresen, évente. L. még: *Rákóczy* Rozália: Válogatott kézikönyveink. Programfüzet, 1983–1984. Hadtörténeti Múzeum 9–13. o. L. még: BL 296. o.

78 Geschichte der k. k. Regimenter, 1792. neue Aufl. 1799–1804. 2 bde. 3. Aufl. 1812. 3 Bände in 5 Teilen. Geschichte des Maria Theresien-Ordens 1796. Beitrag zu den Annalen der Österreichhischen Ritter-Orden, 3 Abth. 1796–1802. neue Aufl. 1809. Ebből a kiadásból az állítólag 1796–1802-ben megjelenteket nem láttam és katalógusban sem találtam. Ezzel szemben Katharina Gräffer und Comp hirdeti az üzletében – Wien, Plankengasse Nr. 1124 – kapható katonai könyveket, többek között a Beytrag zu den Annalen der Ritterorden August Gräffer szerkesztésében 1809 és 1812 között megjelent köteteit 8 fl 30 kr-ért, megjegyezve, hogy wird fortgesetzt. A hirdetés a Kurze Geschichte der k. k. österreichischen Regimenter... Dritter Band 1812. 408. o. borító belsőn szerepel. Borítékcím: Geschichte der... Ez a kiadvány megegyezik az e jegyzetben elsőként leírt könyv 3. kiadásával, amely részletekben jelent meg.

Az itt első kiadásként feltüntetett könyvről azonban megállapítottam, hogy nem Gräffer a szerző és nem 1792-ben jelent meg. Erre később visszatérek.

Belohnungsgeschichte der k. k. obligaten Mannschaft, 2 Bdch. Ez a szép kis könyvecske is tartogat meglepetéseket: első kötetecskéje igazi, Gräffer, de második részének címlapján ismét felbukkan a rejtélyes Frister. Auserdem gab er heraus eine Skizze des zweiten franz. – republikanischen Krieges. – Wien, 1804. mit Plan.

Idősebb testvére, Rudolf szintén kiadóként működött Bécsben, ő kezdte el a velinpapír gyártását[79] és könyvkiadásával nem kevés szolgálatot tett a császárságnak. Élharcosa volt a szerzői jogvédelemnek is.

Gräffer fiai, Franz és Anton hasonlóan irodalombarátok voltak. Tanulmányaikat apjuk műhelyében kezdték. Franz egy ideig „Grafen St. Leu", azaz Lajos Napóleon szolgálatában állt, később a lichtensteini herceg, majd a Harrach grófok könyvtárosa lett. Kiadóvállalata, antikváriuma és nyomdája is volt. Maradandó szolgálatot tett az osztrák nemzeti enciklopédia kiadásával.[80] Gräffer felesége, Katalin is részese volt a családi vállalkozásnak.

A Gräffer családra, s legfőképpen a minket érdeklő Augustra vonatkozó adatok Hirtenfeldtől származnak.[81] A kör tulajdonképpen itt zárul be.

Hirtenfeld a Mária Terézia Rendről és tagjairól írott művében „autentikus forrásokra" hivatkozik, amely ezek után a káptalani iratokon kívül lehet a névtelenül megjelent, feltehetően Gräffer – rendtörténet is. De mi lehetett ennek forrása, ki a szerző és miért írta művét?

Az előszó szerint azért született a mű, mert európaszerte több rend létezik és már valamennyi történetét megírták, míg ezt a rendet, amely számtalan hőst számlál, csak újságcikkekből ismerhetik.[82] Következtethetően ennél több információval rendelkezett, sajnos azonban, nem írta meg ezeket.[83]

Pedig adatai részletesek, az alapító irattól kezdve az adományozásokig többszöri kiegészítéssel mindent leírt a Rendről.

Mint magyar vonatkozású könyv, megérdemli a részletes ismertetést.

A könyv, amelyet a bécsi Kriegsarchiv könyvtárában olvastam, korabeli papírkötéses, körülvágott példány, mindössze 16 cm gerincméretű, szinte durva, merített papírra készült. (Papírjával kapcsolatban semmiféle kutatást nem végeztem, túlságosan messzire vinne a választott témából.) Címlapja metszettel díszített. A nyomdász öt betűtípust használt a címben és impresszumban. Az előzéklapon más cím szerepel: A fontosabb, az osztrák örökös tartományokban virágzó lovagrendek története (Geschichte der vorzüglichsten, in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden[84]). Ez egyébként a címlapon jelzett függelék némileg módosított címe (Anhang von den vorzüglichsten in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden).

Bl 297. o. a művek felsorolása. A BL forrása minden valószínűség szerint a *Hirtenfeld* által szerkesztett és 1852-ben megjelent katonai lexikon. L. később a 81. jegyzetet.

A bibliográfiai leírások fantasztikus keveredésének oka a szerzőség önkényes odaítélésén kívül a szerzői jogvédelem ismeretlensége, a személyiségi jogok ilyen téren teljes figyelmen kívül hagyása, az előzéklapok és címlapok, a későbbi átkötések, miatt eltűnt borítófedelek címeinek kavalkádja. V.ö. Kurze Geschichte... vagy csak Geschichte, mint cím.

79 Velinpapír=Velin, francia eredetű, a. m. borjúbőrből készült pergamen (az eredeti pergamen Pergamonból származó, írásra alkalmas, finomra kikészített juhbőr); továbbá: pergamen hatású sima papír (vö. német pergamentartiges Papier); Rudolf Gräffer: BL 297. o.

80 Österreichische National-Encyklopädie Bd 1–6. – Wien, 1835–1837.

81 Oesterr. Militär-Konversations-Lexikon. (Herausg. von *Hirtenfeld* u. *Dr. Meynert.*) Wien, 1851. Bd (A továbbiakban: *Hirtenfeld–Meynert*); Gräffer: Bd. 2., 779. o.

82 Geschichte 1796. VII. o.

83 Jegyzetek a könyvben nincsenek, nem tudni, ismerte-e az 1763-ban megjelent lipcsei Nachricht adatait. L. a 35. sz. jegyzetet.

84 Az előzéklapon szereplő cím önálló változatban is felbukkan, ehhez készült a Beitrag zu den Annalen der Österreichischen Ritter-Orden. Ld. 78. jegyz. Csakhogy ez nem önálló mű, hanem a Geschichte 1796. tartozéka, más formában soha nem láttam, címfelvételekben sem, bibliográfiákban és hivatkozásokban viszont igen, de lelőhely feltüntetése nélkül.

Erwerbsbuch-Nr.: I 3014.
GESCHICHTE
Des
K. K. militärischen
MARIE THERESIE
ORDENS
seit Desselben Stiftung.
Nebst einem Anhange.
Regensburg und Mainz, 1796.
K. K.
KRIEGS
ARCHIV

4. ábra

A kötet többszörös kolligátum úgy, hogy még némi későbbi megjelenésű kiegészítést is a korábban megjelent vonatkozó oldalak közé kötöttek. A könyv XVI számozott oldallal kezdődik, a 178. oldalig két táblázatot iktattak be, amelyek az oldalszámozásban nem szerepelnek. Ez a rész az 1. kolligátum első fele. A 178. és 179. oldalak közé kötötték a Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Mariae-Theresien-Ordens; enthaltend die Jahre 1796–1802. című rész Regensburgban, 1802-ben megjelent 61 oldalát. Ez a 2. kolligátum, egyben az elsőben lévő negyedik fejezet folytatása. Ezt követi a Zweyter Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marien-Theresien-Ordens, ugyancsak Regensburgból, 1806-os megjelenési évvel, 7 oldalon. Ez a 3. kolligátum.

A kötet a 179. oldalon folytatódik, itt található az Ordens-Statuten, amely az ismert sorokkal kezdődik Ferenc császár címeinek felsorolása után: „Nachdem Unsere herzlich geliebte Gemahlin der Kaiserin Königin Agost. Majest. und Liebden, gleichwie Wir...", majd a 216. oldaltól a rendi ceremónia leírása következik a 226. oldalig. Ez az 1. kolligátum második része. Ezek után következik a címlapon jelzett és már leírt Anhang VIII, 84 oldal és 1 tábla terjedelemmel. Kiadási év nincs rajta, de abból, hogy a Szent István Rend nagymestere II. Ferenc, következtethettünk arra, hogy biztosan megegyezik a könyv 1796-os kiadási évével. Ez a teljes együttes negyedik kolligátuma.

A kötetben az 1. kolligátum első részében említett kettőn kívül több táblázat is van, de ezek a folyamatos lapszámozásban a 4. fejezet folytatásaként a statutum elé kötött kiegészítésben (a második kolligátumban) szerepelnek a 29-től a 46-ik oldalig. Méretük változó, kétszer vagy háromszor lehet kihajtani őket a lapok közül és az adományozások adatait tartalmazzák.

Szerző sem a címlapon, sem a kolligátumok címlapjain nem szerepel. Az előszóban a kiadó utalt arra, hogy megjelent már a rendjelekről több adat a császári-királyi hadsereg történetéről írott rövid műben, de szerzőt nem említ.[85] A címlap utáni számozatlan V. oldalon művét a Mária Terézia Rendnek ajánlotta (Diesem hohen Order gewidment von dem Herausgeber).

Az első kolligátum 6. oldalához nagyon szép rajz tartozik a rendjelvényekről *(5/a. és 5/b. ábra. 28–29. o.)*, és minden fejezetet külön kis rajz illusztrál, amelyeket a XV–XVI. oldalon a szerző a fejezetekre való hivatkozással részletesen leír. Metsző neve sem fedezhető fel az ábrán.

A címlapon *(4. ábra, 26. o.)* látható metszetről több jelképes tárgy között a hadművészet könyve és egy térkép tekint ránk annak példájaként (zum Beweis), írja a hozzátartozó magyarázat, hogy nem csak az egyszerű (csupasz – bloß) bátorság és személyes vitézség (Tapferkeit) jellemzi a nagy hadfit, hanem állhatatos (beständiges) tanulás, ismeret és tudás is szükséges ahhoz, hogy a harcmezőn felismerje és megtalálja az alkalmat, és a kitűnő cselekedet révén a Mária Terézia Rendet meg is pályázhassa.

85 Geschichte 1796. VII–VIII. o. Lehet, hogy az itt említett – a sajtóban részletekben megjelenő – tudósítások a Nachricht forrásaira utalnak. L. a 35. jegyzetet és később a 108. és 109. jegyzeteket. Az adatok, „amelyek a kiadó birtokában vannak", kutatásaim szerint Stephanie, Gottlieb adatai voltak. A később Gräffernek tulajdonított művek szerzője megállapításaim szerint Stephanie, ehhez kapcsolódóan l. a 89. és 90. jegyzeteket. A szerzőségről, a kiadásváltozatokról és fellelhető példányokról a bécsi Collegium Hungaricum Évkönyvében 1995-ben jelenik meg a részletes elemzés.

ſchen Wappens auszudrücken. So wohl von dem Ordenskreuze, als auch von dem ſpäterhin dem Orden beygelegten geſtickten Stern, folgt hiermit eine Abbildung.

Das Titularfeſt des Ordens wird jährlich (im Fall eine hinlängliche Anzahl Ordensritter anweſend ſind,) am erſten Sonntag nach dem Thereſientage bey Hof gefeyert. Se. Maj. der Kaiſer als Groſsmeiſter, und ſämmtliche Mitglieder in ihren Militäruniformen mit dem Ordenszeichen geziert, gehen aus den Hofzimmern in die Hofkirche, und nach Endigung des Gottesdienſtes wieder in die Burg zurück, wo an offener Tafel geſpeiſet wird.

Erſte Promotion, vom 7. März 1758.

Die erſte Promotion geſchah mit einigen Candidaten, die ſich durch die Collinerſchlacht um den Orden verdient gemacht hatten. Der Groſsmeiſter lieſs das Kapitel formiren, und durch daſſelbe die Bittſchriften und Zeugniſſe nach der Richtſchnur der oben angeführten zwey Hauptgrundſätze

5/a. ábra

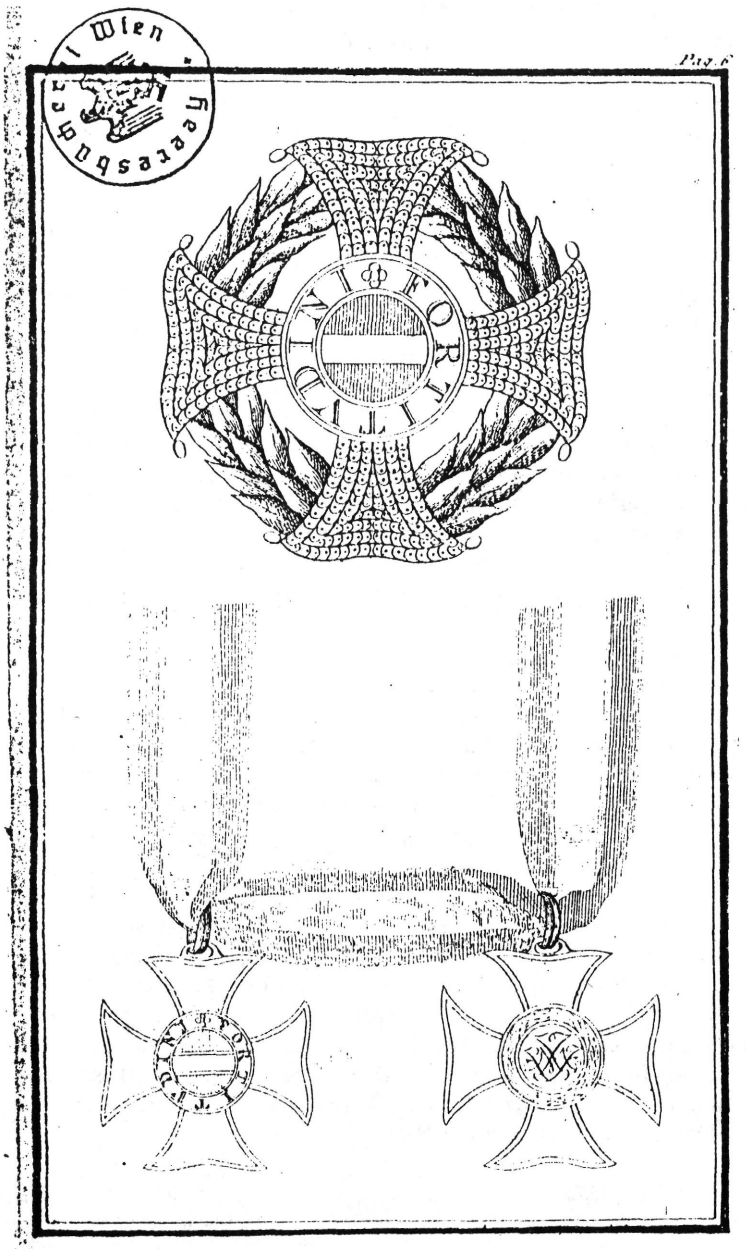

5/b. ábra

A könyvecske korszakokra osztja a Rend történetét. Alapítása az első korszak II. fejezetében mindössze másfél oldal (a 3. oldal és a 4. fele). Előtte két oldalon azonban az alapításhoz végső soron mégiscsak hozzátartozó előzményeket is megtaláljuk „A rendeletalapítás fontolgatása" című fejezetben a következőképpen:

Köztudott, milyen viharos helyzetben foglalta el a nagy Mária Terézia a trónt, milyen hűséggel és bátorsággal harcoltak hadvezérei imádott uralkodónőjük birodalmáért és országáért.

Az aacheni béke végül az osztrák örökös tartományoknak ismét nyugalmat ajándékozott, de Terézia nem felejtette hőséges hadvezérei fontos szolgálatát. Minden alkalommal kinyilvánította elégedettségének jeleit és végül jutalmat tervezett számukra, amely egyúttal újabb haditettekre kell sarkallja őket.

1756-ban kitört Poroszországgal a háború, Terézia hadvezérei a harcmezőn újabb babérokat szereztek. A halhatatlan uralkodónő rászánta magát, hogy hadserege teljes tisztikara számára szolgálati érdemrendet alapítson. Ezt azok jutalmául szánta, akik kivételes vitézség, okos magatartás révén a többiek előtt kitüntethetők.

I. Ferenc, aki a tényleges szolgálatot nagyra becsülte, ehhez az elhatározott gondolathoz teljes helyeslését adta. Valamennyi minisztere utasítást kapott, hogy a miniszterei értekezleten kialakított elképzeléseket külön előterjesztésben hozza tudomására, ebben szerepeljen az, milyen módon lehet a lovagrendet felépíteni úgy, hogy a nagy alapítónő szándékának tökéletesen megfeleljen.

Eddig az előzmény. A második fejezetben következik „A rend tényleges megalapítása".

Miután a véleményeket összegyűjtötték és a tervezetet letisztázták, lezárta azt a császárnő/né (Kaiserin) avval, hogy ennek a katonai rendnek az alapítását 1757. május 13-án Károly lotharingiai herceg a császári hadsereg előtt ismertesse. Eközben azonban az osztrák hadak 1757. június 18-án Daun tábornagy vezetése alatt kivívták a felejthetetlen planiai, másképpen kolini győzelmet, így lett ez a szerencsés nap az új lovagrend meghatározó dátuma.

Daun június 22-én írásos parancsot kapott,[86] hogy az egész hadsereg előtt ismertesse: az érdemek ezen új intézményét, a Katonai Mária Terézia Rendet megnyitásától, június 18-tól kell figyelembe venni, és hogy ő császári Felsége eltökélte magát a Rend nagymesteri hivatalának betöltésére és gyakorlására. Továbbá elhatározták, hogy a Rend kancelláriáját minden esetben és megváltoztathatatlanul a külügyek mindenkori udvari és állami kancellárja vezeti, rendi ügyekben parancsot mindenkor a nagymestertől kaphat, minden felterjesztést és megkeresést ugyancsak őhozzá kell jelenteni. Ezt követően a császár saját kezűleg néhány vázlatot írt az alapszabály számára, valamint egy másik sajátkezű kéziratos levélben már megnevezte az első nagykeresztest Lotharingiai Károly herceg és a másodikat Daun tábornagy személyében.

86 Nyilvánvaló sajtóhiba az eredeti szövegben a július. Geschichte 1796. A2 ív=3. o. „Daun erhielt durch ein Handschreiben vom 22. Julius den Befehl" – a fordításban a helyes dátumot közöltem. Ez a többször idézett Kabinetschreibung. A szövegben említett „planiai győzelem" a Kolin melletti helységre utal. Plainiań, Plańan, Plańany, mai elnevezése Paňany, csehországi mezőváros a pardubici járásban, északkeletre Kouřimtól (Kaurim) és 71/2 mérföldre délnyugatra Pardubictól (Pardubitz) Vollständigstes geographisch-topographisch-statistisches Orts-Lexikon von Deutschland sowie der unter Österreichs und Preussens Botmässigkeit stehenden nichtdeutschen Länder von *H. Rudolph*. Zürich, 1868. Bd. 1–2., folytatólagos hasábszámozás 1–5312. Planian: 3419. hasáb. (A továbbiakban: Orts-Lexikon).

A rendi ünnepély leírása a harmadik fejezet 6. oldalán, az alapszabályok rövidített ismertetése után következik. A jeles alkalom mindig a Teréz nap utáni első vasárnapon, templomi áhítattal kezdődött, ekképpen: Ő Felsége a császár mint nagymester, valamint számosan a tagok közül rendi öltözékben és kitüntetésekkel ékesítve a belső termekből az udvari templomba vonultak, majd az istentiszteletet követően vissza a Burgba, ahol asztalt terítettek számukra.[87]

A további fejezetek az adományozásokat ismertetik.

Az alapítás körülményei, a dokumentumok leírása, keltezése mindig állandó, amint állandó jelzővel szerepelnek az egyes események és személyek is. A fentebb idézett mondatok visszacsengenek a későbbi művekből, tartalmilag és hangulati szempontból is. Több, mint valószínű, hogy az utóbb Gräffernek tulajdonított munka a későbbi leírások alapja. Gräffer szerzőségét valószínűleg Franz nevű fiának köszönheti, aki bécsi kuriózumokról írott többkötetes munkájában említi apját is. Franz művére hivatkozik Max von Portheim, aki már tényként említi, hogy az írás szerzője August Gräffer, felsorolva katalógusában a jeles úr többi könyvét is.

Végignézve a felsorolt könyveket, gondosan elolvasva az előszókat, a kiadói katalógusokat, hirdetéseket és egyéb, korabeli nyomtatott dokumentumokat, arra a megállapításra jutottam, hogy a Mária Terézia Rendről írott szép és minden szempontból értékes könyv szerzője az ifjabb Gottlieb Stephanie kiszolgált katona, színész és színműíró volt. Kiadója sem Gräffer, ő utóbb csak felhasználta, illetve használta a rendkívül termékeny művész hagyatékát.[88]

87 Geschichte 1796. A–A4 ív=1–6. o. Erste Epoche 1756–1765. I. Beratschlagung über die Stiftung eines Militärordens. Man weiß in welch' stürmischer Lage die große Marie Theresie den Thron bestieg, und mit welcher Treue und Tapferkeit ihre Kriegsheere für des Recht und das Erbe ihrer angebethen Monarchinn stritten... 1. o. II. Wirkliche Stiftung des Militärordens. Nachdem die Stimmen gesammelt und der Entwurf ins Reine gebracht war, so beschloß die Kaiserinn, die Errichtung dieses Militärordens am 13. May 1757 durch den Herzog Carl von Lothringen bey dem kaiserlichen Heere bekannt machen zu lassen. Indessen erfochten Oesterreichs Krieger am 18. Junius 1757 unter dem Feldmarschall Daun, den unvergeßlichen Sieg bey Planian oder Collin, und so ward dieser glückliche Tag zur Epoche des neuen Ritterordens bestimmt... 3. o.

Aacheni béke: 1748. október 23. Az osztrák örökösödési háború lezárása, amelyben Szilézia (és kisebb itáliai területek) kivételével Mária Terézia megtartotta a franca-spanyol-porosz-bajor koalicióval szemben birodalma egységét. Sziléziát visszaszerezendő indította a hétéves háborút 1756-ban, sikertelenül. L. még a 90. jegyzetet. 1763: hubertusburgi béke. III. Hauptgrundsätze, welche das Ordenskapitel zu beobachten hat... Das Titularfest des Ordens wird jährlich (im Fall eine hinlängliche Anzahl Ordensritter anwesend sind) am ersten Sonntag nach dem Theresienstage bey Hof gefeiert... 6. o. Az udvari templom az Ágostonrendiek bécsi temploma (Augustinerkirche).

88 A 78. jegyzetben leírt mű, teljes címén: Geschichte der kaiserl. königl. Regimenter seit ihrer Errichtung bis auf gegenwärtige Zeiten, worin die Inhaber jedes Regiment von dessen Errichtung, wie auch alle Schlachten, Belagerungen und wichtige Gefechte, denen jedes Regiment beygewohnet hat, und ihre jetzige Standquartiere angezeigt sind: nebst einem Anhange, in welchem die seit hundert Jahren reducierten Regimenter, auf gleiche Art bemerkt sin von einem Veteran. Wien, 1791. bey Gräffer dem jüngern, gedr. bey Joseph Hraschanzky. 296. o., 1 t. Ezt a könyvet a nagy könyvtári katalógusok, valamint a névtelen művek bibliográfiái August Gräffer műveként tartják számon: Deutsche Pseudonymen-Lexikon. (Aus den Quellen bearb. von *Dr. Michael Holzmann* und *Hans Bohatta*) Hildesheim, 1961. Bd. 1–7. (A továbbiakban: *Holzmann–Bohatta*), valamint Nominal- und Real-Katalog. (*Max von Portheim* in der Wiener Stadtbibliothek) Kézirat. (A továbbiakban: *Portheim*). Teszik ezt annak ellenére, hogy a Veteran álnevet Franz Gräffer és Gottlob Stephanie feloldással is közlik, egymásra való hivatkozással. A könyv egy példánya az Österreichische Nationalbibliothek régi katalógusában Rudolph Gräffer szerzősége alatt szerepel. Az előbb leírt hosszú című könyv második kötetének számozatlan első oldalán, valamint a 2. kötet [283]–285. oldalán az ábrákat és a könyv folytatását ígéri a kiadó. Ez 1792-ben meg is jelent Genaue Darstellung saemmtlicher Branchen der kaiserl. koenigl. Armee cím alatt, Wien, bey Graeffer dem jüngern, 138 színes táblával. Kiadói előszava derít fényt a szerzőségre: Die Herrn von Stephanie dem jüngern im vorigen Jahre heraus gegebene Geschichte der k. k. Regimenter. Ezt a kis kiegészítő illusztrációs kötet a Portheim-katalógus már Stephanie neve alatt írja le, de az első kötetnek jelzett szöveges résszel együtt. Így az egy és

Arra vonatkozóan, hogy azon katonai tárgyú könyveknek szerzője, amelyek a rendekről is írnak, s amelyek előszavában kereszthivatkozások vannak, nem más, mint Stephanie, maga Gräffer szolgáltatja a bizonyítékot. A Genaue Darstellung saemmtlicher Branchen der kaiserl. koenigl. Armee című, illusztrációkat tartalmazó kötet 1792-ben jelent meg az ifjabb Gräffer kiadójában – ő, mint tudjuk, August – és kiadásában, maga írta az előszót is. Így: Az előző évben az ifjabb Stephanie úr által írott ezredtörténethez már korábban elhatározott szándéka szerint most nyújtja át az illusztrációkat... 1792 október havában. Erre az ezredtörténetre hivatkozik a Mária Terézia Rend előszava, és ezt a művet Stephanie könyvének írja a Portheim-katalógus is.[89]

A gyanússá vált úr, akiről már nyíltan feltételezhetjük, hogy szerényen a háttérben maradt szerzője több katonai tárgyú könyvnek, Gottlieb Stephan, 1741-ben született Breslauban és 1800-ban halt meg Bécsben, művésznevén „Gottlieb Stephanie, gennant der jüngere", azaz az ifjabbnak nevezett. Két névtelenül megjelent művét most már kiegészíthetjük a harmadikkal, a Katonai Mária Rend történetével. A különféle hadseregeket megjárt szerző számtalan színművét, színpadra komponált zenés darabját és hat operettjét viszont nyíltan vállalta. Lehet, hogy erre katonai pályafutása szolgáltatta az okot.

Szülővárosában kezdte gimnáziumi tanulmányait, majd ugyanott az Elisabethinum növendéke lett. Egyetemre Halléban járt, jogot tanult. 1757-ben kényszerűségből belépett a Malachowski porosz huszárezredbe, 1760-ban azonban Landshutnál, ahol Loudon aratott Fouque felett győzelmet, osztrák fogságba került, június 23-án. Villachba szállították, ott bizonyára csak rövid ideig raboskodott, talán valamilyen úton-módon szabadult, vagy meggyőzték az osztrák szolgálat előnyeiről, mindenesetre kilenc hónap múlva már a Botta gyalogezredben kadét, az ezreddel Erdélyben is tartózkodik egy ideig. Őrmester és számvivő egyszemélyben. A hubertusburgi békekötés után leszerel. A források arról is tudnak, hogy tobor-

---

ugyanazon mű, amely Veteran név alatt jelent meg, Gräffer és Stephanie feloldásában is szerepel. Forrás minkét esetben Franz Gräffer, Anton fia. Műve: Kleine Wiener Memoiren, különböző kiadásai más-más kötésben és kötésszámozással jelentek meg. Az általánosan idézett az 1918-as Kleine Wiener Memoiren, Genreszenen, Skizzen Persönlichkeiten und Sächlichkeiten zum Gescichte Wiens. – 3 Thle. München, 1918. Bd. 1–3. Vonatkozó rész: Bd. I. 107–108., 423., 465–466. o., Bd. 2. 245., VIII–IX. o. Hivatkozik: *Wiener Zeitung*, 1780., 1793., 1796., 1816. *Portheim* – l. később a 89. jegyzetet – is hivatkozik a lapokra, nem tudni, hogy látta-e, vagy Gräffer alapján. További hivatkozások: Die falschen und fingirten Druckorte von *Emil Weller*. – 2. Aufl. – Leipzig, 1864–1868., Katalog der Bibliothek aus dem Nachlasse der Herrn Franz Haydinger. Wien, 1876–77. Kézirat, Stadtbibliothek; Lexikon des gesammten Buchswesens. 2. völl. neubearb. Aufl. (Hrsg. *Corsten, Severin – Pflung, Günther* et. al.) Bd. 1–3. Stuttgart, Anton Hiersemann; Lexikon Pseudonymorum. Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiten und Völker oder Verzeichnis jeder Autoren, die sich falscher Namen bedienten. – Regensburg, 1886. ill. Hildesheim, 1963. Repr. Nachdruck der 2. vermehrt. und verb. Aufl. Olm Georg Olms Verl. (A továbbiakban: Lex. Pseud. 2. Aufl.) Az egyszeri téves közlést vették át sorozatban a bibliográfiák és katalógusok. Közel 200 év után itt az ideje, hogy visszaadjuk Stephanie úrnak a Mária Terézia Rendről írott művet.

89 A Portheim-katalógus névvel illetett mű többezer cédula a Wiener Landes- und Stadtbibliothek tulajdonában, amelyet német nyelvterületen mindenütt ismernek és használnak, a nemzeti nagykönyvtárakban mikrofish formájában. Az eredeti cédulákat állagmegóvási szempontok miatt még Bécsben sem lehet kézbe venni. A bennünket érdeklő rész a Personalia (ezen kívül a Habsburg-családra vonatkozó teljes kigyűjtés és Judaica-téma van még, valamint a német főrendek és egyházfők). Általánosan használt elnevezése: a 88. jegyzetben leírt Bibliothek, sowie Nominal...Katalog-on kívül a Portheim-Katalog in Wiener Stadtbibliothek, Wiener Stadt- und Landesbibliothek – Portheim-Katalog. A Persönlichkeiten téma 1740 és 1820 között tárja fel a német nyelvterületen működött írókat, 426 mikrofish lapon. Az egész cédulakatalógus összeállítója Max von Portheim 1857. dec. 5-én született Prágában és 1937. jan. 28-án halt meg Bécsben. Különösképpen II. József korával foglalkozott, mintegy 20 évvel előtte és utána, de az adott időhatáron túl is felírta, amit meglátott. Magánzó, magántudós és tanár volt. Anyagi helyzete mindezt lehetővé tette. Forrásként a sajtót és Franz Gräffert használta. A Portheimre vonatkozó adatokat a Katalog céduláit őrző Stadtbibliothek plakátrészlegének vezetőjétől kaptam, a Könyvtár, különösen *Dr. Gerda Barth* szíves segítségét ezúton is köszönöm.

zóverseket írt, s egy magas befolyással rendelkező jóakarója közbenjárására, mert jó hadnagy-karaktere volt, toborozni Augsburgba, más forrás szerint Regensburgba küldték.

Bécsben magánszínházban játszott, itt látta meg báró Bender, a Nationalschaubühne igazgatója és leszerződtette a színházhoz 1769-ben. Már régebben itt játszó fivérével, mint annak kollégája debütált 1769. április 1-jén.

Az a tény, hogy Stephanie toborzó hadnagy egy évet tölt el Regensburgban, Augsburgban, esetleg Mainzban is, megmagyarázza a kis rendtörténet megjelenési helyét. Azt pedig, hogy az ezredtörténet szerzőjeként miért a „Veterán" nevet használta, katonai pályafutása. Arra azonban nem ad magyarázatot, milyen forrásokból dolgozott. Használhatta a korabeli sajtó híradásait, de bejárhatott a rendi irattárba is, mint kiszolgálta katona és akkor Bécsben már ismert szerző. (Az impresszum valószínű csak költött, talán emlékeinek hatására választotta.)[90]

Hányatott sorsú és méltatlanul mellőzött szép kis könyve minden kétséget kizáróan hungaricum, főként azoknak a táblázatoknak a révén, amelyekben felsorolja a kitüntetetteket, közöttük a számtalan magyart, vagy Magyarországon később honosított családok sarjait. A megjegyzés rovatban magyar helységneveket találunk, a szolgálati hely megnevezésénél magyar ezredtulajdonosok neveit.

Az alább felsorolt néhány példa csak kiragadott, a folyóirat és e cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy akárcsak lábjegyzetben is közöljük a teljes (magyar) névsort, tekintettel arra, hogy a korábban idézett munkák ezt egyébként már összesítették, igaz, más szempontok szerint. Itt most csak a XVII. században kinyomtatott hungaricum-hivatkozás ürügyén, a helyesírás és a helységnévek bemutatása miatt emeltem ki néhányat.

A könyvecske 29. oldali táblázata szerint parancsnoki keresztet kapott „Meszáros Joh. v" vezérőrnagy különféle szolgálataiért, aki már a kiskereszt tulajdonosa volt eddig is és 1801-ben halt meg „zu Csomoköz in Ungern", a 30. oldalon „Nagy, Franz v." ezredes a Császár-huszároknál, 1794-ben végrehajtott hősi vállalkozásáért kapta a lovagkeresztet, ugyanitt „Mecsery, Dan. v." a Ferdinánd-huszárezred lovas-

90 Stephanie életrajzi adatainak forrása Portheim, aki mintegy 230 cédulán sorolja fel a színműveket, ezek közül 30 katonai tárgyú, a Geschichte 1796 nincs köztük. Életrajzi adatokat közöl még a Geschichte 1796 nélkül: *Holzmann–Bohatta* Bd. 7. 270. o.; Lex. Pseud. 2. Aufl., valamint BL: ezekre a bibliográfiákra a *Holzmann–Bohatta* hivatkozik, mind Stephanie mind Gräffer esetében. A további hivatkozások is egymásra utalnak, ha csak azt nem írják, hogy EB, ami ebben az esetben azt jelenti: Eigen-Bericht (handschriftliche private Mitteilungen) és ekkor már nincs tovább hová forduljunk, maradnak maguk a művek.

Az életrajzi adatokhoz tartozó kiegészítéseim: Breslau: Wroclaw. Az Elisabethinum: az 1293-ban alapított St Elisabeth városi iskola, 1592-től gimnázium. Az, hogy Stephanie 1757-ben kényszerűségből lépett porosz szolgálatba – valószínű besorozták – a város és hercegség 1741-es porosz megszállásával, az azt követő csatározásokkal függ össze, amikor pl. 1757 decemberében a város többször gazdát cserélt. Landshut: észak-sziléziai kisváros, ahol Loudon 1760. június 23-án győzelmet aratott a poroszok fölött, maga Fouquet tábornok is fogságba esett. Botta gyalogezred: a landshuti harcokban is részt vett császári (26., majd a későbbi hadrendi átsorolás szerint 12), csehországi kiegészítésű ezred. Stephanie hadseregtörténetében – l. a 88. sz. jegyzetet – írja a 99. oldalon, hogy az ezred tulajdonosa 1739–1775 között Feldmarschall Anton Otto Marquis von Botta d'Adorno. Az ezred erdélyi tartózkodására nincs adat, amint az ezredtörténet sem említi, holott részletesen felsorolja, mikor hol járt, mely csatákban vett részt és hol vonult téli szállásra az ezred. A jegyzet elején említett *Holzmann–Bohatta* és BL valamint a *Hirtenfeld-Meynert* keresztbe hivatkoznak, így nem lehet tudni, hogy került Stephanie Villachba. Mivel az ezred az 1760-as landshuti csatában részt vett, elképzelhető, hogy Stephanie már ott, fogságba esését követően átállt. Ez akkoriban mindennapos szokás volt. Geschichte des k. k. Linien-Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 2. (Zgst. von *Erzherzog Johann*) Th. I. Wien, 1877. 218–227. o. A könyv adatai részben – ahol egyáltalán van hivatkozás – *Hirtenfeldtől* származnak. Hubertusburgi béke: 1763. febr. 15. Az Ausztria, Szászország és Franciaország közötti hétéves háborút zárta le. A poroszok megtartották Sziléziát és minden szempontból megerősödve kerültek ki a háborúból. A regensburgi vagy augsburgi toborzóútra egyéb forrás nincs, csak a BL és *Hirtenfeld-Meynert*.

kapitánya, aki egy összecsapás szerencsés kimeneteléshez járult nagymértékben hozzá (1794), vagy a 31. oldalon „Buday de Bátor, Ign." Wurmser-huszároknál szolgáló kapitány, aki különleges szolgálataiért kapta a lovagkeresztet, a megjegyzés szerint most báró és őrnagy a hadseregben.[91]

A szerző a felsorolásnál a kihirdetés dátumát tekinti, szemben a magyar kézikönyvnek mondott Felszeghy gyakorlatával, aki feltehetőleg az odaítélést, illetve az annak alapjául szolgált harci cselekedetet vette figyelembe. A példánkban kiemelt vitézek promóciója 1796. május 11-én volt. Ugyanezek a nevek a magyarországi kézikönyv (Felszeghy) kimutatásában különböző helyekről kereshetők össze.[92] A rendvitézek névsora a 186-tól a 261-dik oldalig, két oldalas táblázat formájában található. Arra vonatkozóan sem a táblázat előtt, sem később nincs magyarázat, milyen adatok alapján sorolta be így, évszám szerint a neveket. Természetesen az 1757-es esztendővel indul, itt a „promóciója mikor volt" rovatban valamennyi kitüntetett esetében 1758 szerepel, a továbbiakban ez nagyon vegyes képet mutat. Az idézett nevek közül szoboszlói báró Mészáros János a 214. oldalon, 407-es sorszám alatt szerepel: a középkereszt tulajdonosa, Kunhegyesen született 1737-ben, magyar állampolgár, akinek több, itt most nem idézett fegyverténytét sorolta föl, az 1795-ös esztendőnél nyert besorolást avval, hogy promóciója 1796-ban volt, altábornagyként halt meg 1801. november 17-én Csomóköz helységben,[93] s a lovagkeresztet korábban már megkapta. Utal a 364. folyószámra, eszerint a 210–211. oldalon és az 1793-as felsorolásban, ugyanazon évi promócióval szerepel.

A 386. sorszám, tsoóri báró Mecséry Dániel 1794-ben kapta a lovagkeresztet, kihirdetése 1796-ban történt meg.[94]

A részletes névsort életrajzzal és a hőstett leírásával közlő Hirtenfeld, valamint az őt kiegészítő Lukeš a káptalani iratok alapján állították össze a kitüntetettek jegyzékét, segítségül hívhatták az 1796-os kiadvány adatait is. Mindenesetre, módszerük megegyezik, amennyiben ők is a promóció napját veszik alapul. A későbbi, Felszeghy-féle felsorolás minden bizonnyal az első világháborús rendvitézek kapcsán változtatott ezen a gyakorlaton. Idézett munkájának 146. oldalán írja, hogy „az összes rendvitézek fegyverténytét leírni túlhaladná e könyv kereteit, ezért részletesen itt csak az 1914–1918. évi világháború magyar rendvitézeinek fegyverténytét hozzuk".[95] Mindenesetre nagy munka lehetett eltérni a jól bevált gyakorlattól.

91 Geschichte 1796. Koll. 2. 29–31. o.

92 *Felszeghy* 186–261. o.

93 Geschichte 1796. Stephanie könyvében a Csomoköz formában feltüntetett helységnév hibás *Felszeghynél* is. Szándékosan nem magyar helységnévtárt idézek, (ezt *Felszeghy* is ismerhette): Csomaköz (Tsomaköz) in Ungern, Szathmár – a Tiszához közel, református és görög templommal, több nemesi családhoz tartozó falu, 1 órányira Nagykárolytól... – Topographisches Post-Lexikon aller Ortschaften der k. k. Erbländer. 4. Theils welcher Ungern sammt den einverbleibten Provinzen und Siebenbürgen in sich enthält, erster Band von A bis C. (Hrsg. *Christian Crusius*) Wien, 1804. 484. o. Csomaköz: 453. o.

94 *Felszeghy* eltér a többi kézikönyv felsorolási gyakorlatától, amelyek valamennyien a promóció évét veszik alapul.

Promóció (lat) német nyelvterületen (promovieren) zur Doktorwürde verhelfen, fördern; die Doktorprüfung ablegen – hozzásegít, letesz – Promotion – Beförderung – előléptetés. Deutsches Wörterbuch (l. 1. sz. jegyzetet) 836–837. o. A promóció a kihirdetés (eskütétel).

95 *Felszeghy* 146. o.

De nincs magyarázat erre a módszerre, hiszen minden időben az avatás napja volt a mérvadó és nyilvántartott. Hirtenfeld munkájának 1727–1754. oldalain az 1758-as elsőtől az 1850-es 157-ik,[96] míg az őt kiegészítő Lukeš az elsőtől a 170-ik adományozásig sorolja fel a neveket.[97] Egy évben több adományozás is volt, az évek és kihirdetések száma között ezért a nagy eltérés.

A Stephanie-féle rendtörténet felsorolásából idézett magyarok Hirtenfeldnél is valamennyien az 1796. május 11-i promóciónál szerepelnek az alábbi sorrendben:
Commandeure–Mészáros de Szoboszló, Joh. FML und Ordensritter[98]
Kleinkreutz–Nagy von Felső Eőr, Franz, Oberst vom Kaiser Hus.[99]
Mecséry, Dan. von, Rittmeister von Erzhz. Ferdinand–Hus. (ward 1808 Commandeur)[100]
Buday de Bátor, Ignaz, Rittmeister von Wurmser Hus.[101]

A Katonai Mária Terézia Rendről 1796-ban megjelent részletes összefoglalás lelőhelyeit csak részben kívántam felderíteni. Budapesten és Berlinben kerestem a nemzeti könyvtárakban a számomra eredeti lelőhelyet jelentő bécsi Kriegsarchiv könyvtárán és Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményein kívül. Alapkötetnek a legelőször kézbevett és a fentiekben már ismertetett példányt tekintem, amely a Kriegsarhiv könyvtárának tulajdona I 3017 jelzet alatt és a régi katalógusban cím szerint található meg.

Az újabb szerzői-betűrendes katalógusban sem szerző, sem cím alatt nem szerepel. Az ugyanazon épületben működő – ma már egy intézménynek tekinthető, de egykori katalógusait külön kezelő – Hof-, Haus- und Staatsarhiv cédulái között a tárgyszó-katalalógusban A/6664 jelzet alatt, szerző nélkül található, a Mária Teréziával kapcsolatos szakirodalom alá besorolva. Régi betűrendes katalógusában cím szerint van. A kölcsönzés alkalmával kézbe kapott – és már leírt – példány a Kriegsarchiv könyvtárából való azon a bizonyos I 3017 raktári számon (új jelzet Bc 3), de ezen a helyen még további két példány is található. A példányok azonban különbözőek. Amint különbözőek a többi könyvtárban látott példányok is. Illusztrált és metszet nélküli, színezett és színezetlen, függelékkel és utószóval ellátott példányok léteznek, sőt, címlapvariáns is található közöttük.[102]

96 *Hirtenfeld* 1727–1758. o., I–CLVII. promóció.

97 *Lukeš* 500–528. o., I–CLXX promóció.

98 Commandeure – parancsnoki fokozat; FML=Feldmarschallieutenant – altábornagy; Ordensritter – rendi lovag; Szoboszlói Mészáros János.

99 Kleinkreutz – kiskereszt (lovagkereszt); Oberst – ezredes; Felsőőri Nagy Ferenc; Kaiser Hus. – a Császár-huszárezred.

100 Rittmeister=lovassági kapitány; nemes Mecséry Dániel, Erzherz[og] Ferdinand Hus[aren] – a Ferdinánd főhercegről elnevezett huszárezred, ward a wurde (lett) régies alakja – 1808-ban Mecséry parancsnoki keresztet [is] kapott. A felsorolásnál természetesen már a későbbi adományosok is szerepelnek, megjegyzésként.

101 Nemes Buday Bátor Ignác, lovassági kapitány a Wurmser huszárezredben. A 98–100. jegyzethez l. *Hirtenfeld* 96. sz. jegyzet.

102 A Kriegsarchiv példányának teljes könyvészeti leírása: Geschichte des k[aiserlichen] k[öniglichen] militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung. – Nebst einem Anhange. Regensburg und Mainz, 1796. S. n. XI, 226 o., 2 t. Koll. 1. Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marien-Theresien-Ordens; enthaltend die Jahre 1796–1802. – Regensburg, 1802. S. n. 61. o. Koll. 2. Zweyter Nachtrag zu der Geschichte des k. k. militärischen Marie-Theresien-

Az előzőekben részletesen leírt és immár bizonyítottnak tekinthetően az ifjabb Stephanie munkájának mondott rendtörténetet megelőzve jelent meg 1793-ban Seelmann Károly magyar nyelvű rendtörténete.[103]

Leírása rövid, pontos, lényegre törő. Ismerte a statutumot, jó összefoglalását adja. A teljes leírás a könyv második részében a Felséges Austriai Ház cím alatt található, A Mária Terézia Hadi Vitéz Rendjéről a kötet VIII. szakaszában a 103–119. oldalon ekképpen: „Ezen rend első szerzőjének tiszteltetik boldog emlékeztetű Felséges Asszonyunk Mária Theresia Római Tsászárné, és Magyar Országnak s. a. t. valóságos Királynéja, melynek első Nagy Mesteri Méltóságát vette által I. Ferentz Császár, a Rendnek Cancelláriusi Hivatalát pedig Hertzeg Kaunitz, a midőn is úgy végeztetett, hogy a Nagy Mesteri méltóság mindenkor az Austriai örökös birodalmaknak uralkodójánál, a Cáncelláriusi Hivatal pedig az Udvari Status Cancelláriusnál maradjanak...", alapítására pedig a plániáni híres győzelem után került sor.[104] A rendvitézek a 108–119. oldalon találhatók.[105]

Seelmann könyvét nem idézik az osztrák szerzők és bécsi nagykönyvtárakban sem találtam példányt. Amint nincs meg az Österreichische Nationalbibliothek állományában, sem a kisnyomtatványtárban, sem a különgyűjteményekben az a lipcsei megjelenésű röpirat sem, amelyet korábban már említettem, mint az alapszabály „bújtatott" kiadását *(6. ábra. 37. o.)*

A következőkben részletesebben bemutatásra kerülő példányt a Kriegsarchiv könyvtárában találtam meg a Schlagwortkatalog Mária Terézia címszavánál, azon

---

Ordens. – Regensburg, 1806. S. n. 7 o. Koll. 3. Anhang von den vorzüglichsten in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden. – S. 1. s. n. [1796?] VIII, 84 o. 1 t. Koll. 4. Előzéklapon: Geschichte der vorzüglichsten, in den k. k. Erbstaaten florirenden Ritter-Orden. – Kutatásaim alapján leírhatjuk szerzőjét is: *Stephanie, Gottlieb.* Ezekről bővebben egy más tanulmány keretében kívánok írni.

103 *Seelman Károly:* Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt, és mostan virágzó vitéz rendeknek ordóknak tüköre avagy rövid le-írása. Mellyet hiteles könyv-szerzőkből, és bizonyos tudósításokból egybe szedett és magyar nyelven ki adott. Kolozsváratt és Szebenben, 1793. Hochmeister Márton ny. XVI, 460 o. 2. sztlan. lev.

Seelmann forrása feltételezhetően a Nachricht 1763., l. a 35. és később a 106. jegyzetet, valamint Genealogische Nachricht, erről l. később a 108. és 109. jegyzeteket. Forrásairól maga is említést tesz, bár csak homályos utalás formájában.

Seelmann 1792. január 30-án levelet írt Aranka Györgynek, amelyben tesz arról, hogy „...A Vitéz Rendekről írt munkámat most éppen tisztább írom...", majd 1793. február 25-én írott újabb levelében megemlíti a január 30-án írottat és ebben utalás található egy jó barátjára, ki névtelen kíván maradni, de kapcsolatban állt bécsi irodalmi körökkel, majd március 18-án már arról értesítette Aranka Györgyöt, hogy A Vitézi Rendekről írott munkája már készen áll. Mindezekből következhet, hogy ismerte jól a megjelent munkákat, s nem is merész az a feltételezésem, hogy mind a Nachricht, mind a Genealogische Nachricht kereshető erdélyrészi könyvtárakban. Az Aranka Györgyhöz írott levelekről l. *Enyedi Sándor:* Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel. *Magyar Könyvszemle,* 1992/4. 352–368. o.

Aranka György, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára kiterjedt levelezést folytatott, ebből 9 db olyan maradt fenn a fent idézett Enyedi-cikk szerint, amelyet Seelmann Károlytól kapott. De Seelmann életére vonatkozóan a Magyar Könyvszemle (353. o.) is csak ennyit ír: gyulafehérvári (károlyfehérvári) városi tanácsos... Életrajzi adatait nem ismerjük... (Gyulafehérvár ma Alba Iulia, Ro.)

A szerzőt németként említi a BL 33. rész 310. o.: Karl Seemann, aki szenátor Károlyvárosban és színműíró. A kitüntetésekről írott művét nem említi. Károlyváros: Karlstadt, ma Karlovác, YU. A BL minden bizonnyal összetévesztette a számára ismeretlen városneveket, latinos formájuk – Carolopolis (Gyula, azaz Károlyfehérvár), Carolostadium (Karlstadt, Károlyváros), Claudiopolis (Clausenburg, Kolozsvár) éppúgy, mint a Seelmannról valamivel többet közlő Portheim-katalógus. A *Portheim*-Katalog szerint Klausenburgban 1791 és 1795 között működött, vígjátékokat és szomorújátékokat írt. E művét nem említi. (Klausenburg: Kolozsvár, ma Cluj, RO).

104 Planian, l. a 86. jegyzetet.

105 A Seelmann-könyv Magyarországon ismert, így ennél részletesebb taglalását nem láttam szükségesnek.

Hiſtoriſche Nachricht

von dem

neuen Militariſchen

Mariä Thereſiä Orden.

Mit Kupfern.

Leipzig,
in Commißion zu finden
bey Bernhard Chriſtoph Breitkopf und Sohn.
1763.

6. ábra

belül betűrendben, az első alanyesetben álló főnév, azaz a Nachricht, és nem a *Historische* Nachricht alá besorolva.[106]

Mérete 19x16 cm, ami azt mutatja, hogy alul és felül erősen körülvágták, mert egyébként szélesmargójú példány. Kötése nem utal előkelő kiadásváltozatára, mert mintegy 80–100 éves, szürkés, gerincén ragasztott karton.

A könyv a 20-tól a 32. oldalig ismerteti a promoveált vitézeket, az első avatástól a hetedikig. Előtte az 5. oldaltól a Statuten des löblichen militärischen Mariae Theresiae Ordens. Az első számozatlan oldalon a rendalapítás és a kolini győzelem alkalmából kibocsátott emlékérem metszete *(2. ábra, 11. o.)*. A már számozott 3. és 4. oldalon a medál leírása, majd néhány mondat a rendalapításokról általában. A spanyol, portugál és más alapítású szerzetesrendek egy-egy mondatos ismertetését követően írja, hogy az európai keresztény uralkodók és hercegek is kezdtek hasonlóképpen lovagrendeket alapítani. Ez a néhány mondat szolgál bevezetőül a minket érdeklő folytatáshoz, amely így hangzik:

Ezek [a későbbi alapításúak] valamennyien világi rendek voltak. Vagy a hadi-tényekért, vagy csak az udvarok fényének és pompájának emelésére alapították [őket]. Az elsők között találjuk az új Mária Terézia Rendet, amelyet Magyarország és Csehország királynője, őfelsége a császárnő/né alapított az 1757-es esztendőben és amely a katonai vitézséget és bölcsességet jutalmazza. Őfelsége a császár a nagymesteri tisztett elvállalta.[107]

A továbbiakban az első adományozásról esik szó, amely kitüntettjeinek őfelsége a császár sajátkezűleg adta át fényes ünnepség keretében az érmeket. Erről az eseményről mindenre kiterjedő leírás jelent meg az új történeti-genealogiai értesítő 105. részében (in den neuen historisch-genealogischen Nachrichten).[108]

A XVIII. században vajmi keveset törődtek a későbbi forráskutatókkal és címleíró könyvtárosokkal. Kiadványaik címét, impresszumát majdnem követhetetlen logika szerint változtatták szerkesztők és kiadók. Az idézett történeti-genealogiai értesítő esetében is ez történt. A kis nyomtatvány Heinsius lipcsei nyomdájából került ki, első füzete 1750-ben Genealogische Nachrichten cím alatt, amely rövidesen Neue genealogisch-historische Nachrichten címen folytatódott az 1763-ban megjelent 13. kötetig, amely a 159/160. rész is egyben. De már 1762-ben indult a folytatás 1.

106 Raktári jelzete KA Bibl. I. 105.489. Teljes címleírását l. a 35. jegyzetben. Nem találtam példányt az Országos Széchényi Könyvtárban, az Österreichische Nationalbibliothek, a Staatsbibliothek Berlin állományában, sem a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiben.

107 Nachricht 4. o. Diese waren also zwar geistlich... Nach diesem aber haben die christliche Koenige und Fürsten in Europa angefangen gleichfalls Ritterorden zu stiften. Diese sind aber weltliche Ritterorden geworden. Man hat dieselben entweder auf das Kriegswesen errichtet, oder sie sind nur zum Glanz und Herrlichkeit des Höfes gestiftet worden. Unter den ersten nun befindet sich der neue Marien Theresien Militairorden, welchen der Kaiserin Koenigin von Ungarn und Böhmen Majestät im Jahr 1757 gestiftet haben, um, damit die Tapferkeit und Klugheit zu belohnen. Ihro Majestät der Kaiser haben davon die Großmeisterschaft übernommen...

108 Uo. 4. o. ... zu Wien den 7. März 1758. zu ersten Rittern und Großkreutzen dieses Ordens installiert, von welcher Feuerlichkeit in den *neue historisch-genealogische Nachricluten* Th. 105. s 749- bis 754. sich eine umstaendliche Erzaehlung findet. (kiemelés az eredeti szövegben, kövér betűtípussal).

kötetének 1-2. része Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten cím alatt.[109]

A kis „pletykalap" rendkívül érdekes, izgalmas, színes híranyaggal rendelkezik, napokra hetekre elegendő forrásértékű címszó jegyezhető ki belőle.

Általában négy részre tagolódik. Az elsőben mindig a legaktuálisabb hírek a folyó háborúkról, politikai eseményekről (abban a korban ezek zömmel azonosak voltak). Többnyire részletekben publikálták ezeket a híradásokat. A második rész hasonló tartalmú volt, csak a kevésbé jelentősnek tartott eseményt taglalta és valamivel rövidebben. A harmadikban az Einige jüngst geschehene merkwürdige Vermählungen und Geburten cím alatt az uralkodóházak és arisztokraták körében lezajlott eseményeket írta le tételesen, többnyire összefoglalóan, ennek következtében sokszor néhány éves késéssel. 1770-ben ad például hírt Erdődy gróf, Batthyány hercegnő első házasságából született fia és Nádasty [sic!] tábornok lánya 1766-ban kötött frigyéről a 104. kötet 568. oldalán, míg a 105. kötetben (639. oldal) írja, hogy Esterházy Antal gróf – herceg Esterházy fia – és Erdődy Mária Terézia házasságából 1764 februárjában megszületett Mária Terézia, 1765-ben Miklós és 1767-ben Antal.

Ez azonban már a Fortgesetzte Nachrichten köteteiben van, együtt a Szent István Rendről szóló híradással a 769. oldalon, Am Wienerische Hofe összefoglaló cím alatt, egy-egy mondatban az rend első és második kitüntetettjének nevével „Erzherzog Maximilian den 19. Aug. 1767 und Carl Graf von Cobenzl, im August 1769".

Az 1763-as névtelen lipcsei kiadványban hivatkozott 105. füzet az adományozási ceremónia részletes leírásával, tulajdonképpen már az 1758-ban megjelent 96. résszel, a rendalapításról szóló első tudósítással kezdődik.

E rész regiszterének 2., 4. és 6. oldalán olvashatók az események tárgyszavai oldalszámozással: Chotemnitz, siehe Kollin. – Kollin, Schlacht bey diesem Orte 876, 899. – Österreichischer werden bey Lowositz 108. und bey Prag geschlagen 1710. – Siegen bey Kollin 879. – Verfogen die Preussen bis in die Lausitz 959.

109 A kötetek részekből állnak, egy évben több kötet is megjelent, ezek száma változó, de ezeken belül az oldalszámozás folyamatos. Magyarországon nem teljes sorozata a Helikon Múzeum Könyvtárában található az Országos Széchényi Könyvtár Központi Katalógusa alapján. Levélbeni megkeresésemre azonban a Helikon Könyvtár nem válaszolt. A Preussischer Kulturbesitz – Staatsbibliothek Berlin állományában lévő példány címfelvétele a nyomtatott, illetve mikrofilmkatalógus alapján: Berliner Bibliothekverbund – Mikrofische Ausgabe Periodika Katalog in Mikrofishe; Neue genealogisch-historische Nachrichten von den vornehmsten Begebenheiten, welche sich an den europäischen Höfen zugelegen. – Leipzig, Heinsius. – 1. (1750) – 13 (1763) Theil 1-159/160. Fortgesetzte der neuen genealogisch-historischen Nachrichten 1. (1762) – 14 (1777) Theil 1-168. Előzménye: Genealogische Nachricht (1750)–(1755) Jelzet Que 2200 és Que 2201. (A továbbiakban: Genealogische Nachricht.).

A „pletykalap" kiadója, Johann Samuel Heinsius 1725-től működött Lipcsében. Születési éve ismeretlen. Kezdeményezője és tevékeny résztvevője volt a „lopott" utánnyomások elleni harcnak, azaz a szerzői jogvédelmet szorgalmazta. 1740 és 1760 között adta ki nagy gyűjteményes katalógusát Der große Universal-kataloge címmel. Fia és követője szintén kiváló nyomdász, kiadó és üzletember volt. 1768-ban született, feltehetőleg Lipcsében és 1817-ben halt meg Gerában (Gera, város Thüringiában az Elster partján, Jena és Zwickau között), ahol 1810-től önállóan működött. Főműve az alapvető kézikönyvnek számító Allgemeines Bücher-Lexikon – Die Autoren und Schlagwörter der anonymen Schifter 4 kötete a XIII. századi írókról. Forrás: Lexikon des gesammten Buchwesens. (Hrsg. *Karl Löffler* und *Joachim Kirchner*) Bd. 2. Lepzig, 1936. 31. és 79. o.

A Register 25. oldalán 14 utalás Hadik – a füzetke helyesírásával Haddick Gen. – tábornokra, 33. oldalán kilencszer szerepel Mária Terézia, „Kayserin-Königin von Ungarn".

A 104. rész 863–907. oldalain olvasható a teljes történet első része Die Belagerung von Prag und Schlacht bey Chotemnitz unweit Kollin cím alatt. A leírás meglehetősen részletes, többször említi a magyarokat, kiemelve elsöprő rohamaikat és azonnali ötleteiket, amelyek példamutató eredményekkel jártak – de támadásaik nem nélkülözték a humort sem. Így a 876. oldalon leírja, hogy Nádasdy huszárjaival rohamot intézett a St Johannis kápolna ellen miután látta, hogy az ágyútűz nem elégséges. Megfutamította a poroszokat, akik fejvesztve menekültek – megsütött kenyereiket és egyéb takarmányukat is hátrahagyva. Megemlíti a 899. oldalon a magyar könnyűlovasság támadását, akik a június 18-i roham alkalmával elfoglalták a Planian melletti magaslatokat. Kissé csipősen ír ugyanitt Daunról, aki a nehéztüzérséget Olmützben hagyta. A magyarokról rokonszenvvel ír, elismeréssel ad hírt a 100. részben Hadik Berlin elleni rohamáról.[110]

Az 1759-ben megjelent 105. rész tartalomjegyzékében első helyen áll a 20 oldal terjedelmű tudósítás Von dem neuen militärischen Marie-Theresia-Orden zu Wien (739–759. oldal), eszerint a kolini véres győzelem indította a barátságos tettre Máriá Teréziát, akinek célja volt, hogy megfelelő rendet alapítson. Mivel az egész világ csodálja, hogy egy királynői jogar győzött mindenki ellen, ezért viseli a rend alapítója nevét.[111] A tudósítás a 741. oldaltól idézi az általam fordításban közölt, Daunhoz írott levelet – Cabinettschreiben an den Feldmarschall Grafen von Daun 1757. im Jun. 22. A levél megszólítás nélküli. Az idézetek nem mindenben felelnek meg az eredeti levélben szereplő mondatoknak. De ebben az esetben, tekintetbe véve a XVIII. század szokásait, azaz hogy nem törekedtek a feltétlen pontosságra, másrészt az idézőjeleket a mondat elején és végén – gyakran a sor elején és végén, mint ebben az esetben – akkor is kitették, ha az idézet csak tartalmi és nem szó szerinti volt, el kell tekintenünk attól a feltételezéstől, hogy szövegváltozatról van szó. Sokkal inkább a kiadó által készített kivonat az, ami megjelent. Az ismert tényeknek megfelel és korrekt a közlés, amely szerint a legfelsőbb jóakarat hívta életre ezt a rendet, amely mellé egy biztos pénzügyi alapot is kell teremteni a

110 A „Schlacht bey Chotemnitz" helységnevére semmilyen történeti forrásban nem találtam utalást. Ezeket itt most helyszűke miatt nem sorolom fel. Ehhez hasonló helységnevet a Spezialrepertorium der österreichischen Länder – Spezialalortsrepertorium von Böhmen. (Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission) Wien, 1915. a 68. oldalon Chotemnitz, Chotenice, Katastralgemeinde (Steuerbezirk: Deutsches Wörterbuch, 575. o. önállóan adózó község), közigazgatásilag Chrudimhoz tartozott. Chotemnitz mint helységnév az 1764-ben megjelent ulmi névtárban fordul elő így Kolinnal kapcsolatban: nincs messze Kolintól Chotemnitz és Planian, itt történt 1757. június 18-án a véres találkozás, amelyben a porosz király a császári hadsereget megtámadta, végül azonban nagy vesztességgel, amely különösen a gyalogságot sújtotta, vissza kellett vonulnia. Herrn Vosgien Chorherrn zu Vaucoulerus, geographisches Handwörterbuch, oder Beschreibung der Königreiche, Provinzen... die Oerter, bey welchen Schlachte, besonders im letzten Kriege vorgefallen sind... – Auf Kosten Albrecht Friedrich Bartholomaei. – Bd. 1-2. Hasábszámozás 1468+1660. Kolin: Bd. 2. 714. hasáb.

Hadikról a Genealogische Nachricht: Berlin, von den österreichischen Angegriffen und Gebrandschlagt. Der österreichische Einfall in der Markt und geschehene Brandtschlagzug der Stadt Berlin. General von Haddick wagte im Oct. 1757. einen köhnen Streich. Er that mit einem Corpo einen Schnellen Marsch nach der Markt und drunge in die königl. Preußische Haupt- und Residenz Stadt Berlin ein, mußte er aber nach einem erpressten Contributions-gelden eitlig zurücke ziehen, um nicht den Preußischen Truppen, die ihm häufig zu Leibe gingen, in die Hände zu fallen. 358–364. o.

111 Herscherrstab von Koeniginn.

kitüntetettek számára. Itt visszautal a leírás a 94. részben megjelent híradásra,[112] amely szerint a győzelem után Bécsben, június 26-án felemelő hálaadó ünnepséget tartottak és a Chotemnitznél aratott győzelem örömére a császárnő/né (Kaiserin) oly nagy barátsággal viseltetett hadserege iránt, hogy nem csak a tisztek, hanem az altisztek is kaptak jutalmat. Az előbbiek 2 havi traktamentet, az utóbbiak fejenként 15 krajcárt – s jutalomnak számított a Mária Terézia Rend megalapítása is, amelynek alapítási napjául június 18-át nyilvánították.

A 105. rész cikke a továbbiakban leírja az 1758. március 7-i első adományozást „Carl Leopold von Lotharingen und Leopold Graf von Daun" számára, majd a teljes ceremónia-leírás következik annak közlésével, hogy a nagymester Ferenc császár, a rendi kancellár Kaunitz lett.

A 753. oldalon az átadás-átvétel szövegét írja le. Itt lábjegyzetben az áll, hogy „csodálkoznunk kell, miszerint sem a fenti Kabinetschreibung, sem ez a leírás a ceremóniáról és a rendi berendezkedésről nem írja le, miből is áll maga az érem (rendjelvény) és mi módon hordják majd. Később azért napvilágra került (itt forrás nincs – R. R.) – az is, hogy a rend nagykeresztjét széles vörös szalagon, a jobb vállról balra lógatva, míg a kisebb rendjelvényt a mellen kell viselni, a mellény gomblyukába dugva.

Ezután következik a ceremónia utáni templomba vonulási sorrend, a közös étkezés, amint azt már a Stephanie által írott történetben is olvashattuk.

A kötetek valamennyi része tartalmaz magyar vonatkozású hírt, érdemes lenne egyszer ezeket legalább annotált tartalomjegyzékben kiadni. Itt csak figyelemkeltőnek szánom az 1759-ben megjelent 109. rész 588. oldalán szereplő hírt, amelyben XIII. Kelemen pápa brévéje olvasható"an Unsere in Christo vielgeliebste Tochter", tartalma szerint az 1758. augusztus 25-én keletkezett pápai levél engedélyezi Mária Terézia számára az apostoli cím használatát. „Ungarn, dieses reich bekommt den Titel Apostolisch. Apostolische Majestät, diesen Tittel erhält die Kayserinn Königinn vom Papst in Ansehung Ungern, vor sich und ihre Nachfolger".

Az átnézett kötetekben Ferenc császár római császárként 7 cikkben és hivatkozásban szerepel, míg Mária Terézia a fent már említett kilenc eseten kívül még további három helyen. A cikkekben soha nem említik őket együtt, a császár császári, míg felesége királynői tényked̈eseivel kapcsolatosan került a hírekbe.

Talán több helyet szenteltem a második kiadványként idézett lipcsei Nachricht által említett történeti-genealogiai értesítőnek, mint vélhetően szükséges lett volna, de feltétlenül meg kellett néznem, milyen hír az alapja a szép 1763-as kiadványnak

E második kiadvány[113] is kétségkívül hungaricum, amely az általam vizsgált kiadványok, tanulmányok irodalomjegyzékeinek, jegyzeteinek és hivatkozásainak figyelemebevétele alapján ismeretlennek tekinthető.

Kiinduló tételemhez azonban, hogy mi volt Ferenc szerepe az alapításban, jottányit sem vitt közelebb.

112 Genealogische Nachricht (1758) 892. o.
113 A Nachricht teljes leírása a 35. jegyzetben.

A monográfiák szerzői megegyeznek a nagy Mária Terézia dicsőítésében, tettei magasztalásában s hódolattal adóznak a magyar király/nő, a német-római császárnő/né, az alapító emlékének. De arra a kérdésre nem adtak választ, amelyet munkám elején feltettem: Valóban alapító volt? Vagy róla nevezték el? Alapító is, névadó is volt?

A Katonai Mária Terézia Rendről megjelent szakirodalomból és az ezekben fellelhető hivatkozásokból 16 munkát néztem át, itt feldolgoztam tizenhármat, valamint a hungarica-füzeteket.

Hogy ezek után bőségesnek tekinthető-e a Mária Terézia Rend szakirodalma, egyéni megítélés kérdése. Végighaladva a régebbi feldolgozásokon, óhatatlanul felötlik a kérdés, hogy miért nem született meg napjainkban – a ma már rendelkezésünkre álló számítógépes feldolgozás igénybevételével – a bécsi Kriegsarchiv állományában megtalálható káptalani levéltár felmérésével a Rend mindenre kiterjedő, összefoglaló története.

Figyelemfelkeltőként idézem a burgelandi Féltoronyban (Schloss Halbturm) Mária Terézia halálának kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás katalógusából az ott kiállított rendi iratok két példányát.

„Promotion des kayserl. königl. österreichischen militärischen Marie Theresiae Ordens dd. 7. Martii 1758". Kétlapos papír irat, amely az első promócióra készült terv. Magyar vonatkozása annyiban van, hogy ez alkalommal kapta meg a nagykeresztet gróf Nádasdy Ferenc és Hadik András, ezt követően már báró, valamint a lovagkeresztet gróf Esterházy Miklós. A tárgyszöveg további magyarázata szerint azokat az első rendvitézeket, akik a következő években mint káptalani tagok működtek, I. Ferenc nevezte ki.[114] Az irat lelőhelye a bécsi Kriegsarchiv.[115]

A másik, nagyon szép, négyoldalas levél I. Ferenc császár saját kezű kézirata Kaunitz ellenjegyzésével, tárgyfelirata szerint „Handschreiben Kaiser Franz I. an Felmarschall Daun. Original 1. Aug. 1758."[116]

Mindazok számára, akik még egyszer végig kívánnak menni az általam felhasznált szakirodalom egész során, megadom a bécsi Kriegsarchiv könyvtárának jelzeteit.[117]

Végezetül, de nem utolsó sorban: e sok utazást, hosszas utánjárást igénylő, sok türelmet és időt emésztő forrástanulmány nem készülhetett volna el, ha erkölcsi támogatást és szabadidőt nem kapok anyaintézményemtől, a Hadtörténeti Múzeumtól, anyagi segítséget pedig a Pro Renovanda Cultura Hungariae – Osztrák-magyar közös múlt szakalapítványtól, az Aktion Österreich-Ungarn kuratóriumától és a Művelődésügyi Minisztériumtól ösztöndíjak formájában. Mindezekért köszönetemet fejezem ki.

114 Schloß Halbturm – Maria Theresia als Königin von Ungarn. – 15. Mai – 26. Oktober 1980. – Ausstellung. [Eisenstadt], 1980. [Druck Hötzer] 248. o., 28 t. A katalógus 186. tétele, 189. o.

115 Uo. 189. o. Öst. Staatsarchiv – Kriegsarchiv: Archiv des Militär-Marie Theresien Ordens F. V. 1/6.

116 Uo. 187. tétel, 189. o. Kriegsarchiv jelzet: F. I. 10.

117 *Auer:* II. 59. 160.; *Allmayer–Beck:* Brosch 120.; *Goebel:* 2471.; *Hofmann–Hubka:* I. 104. 208.; Nachricht: I. 1Ö%. 489.; Geschichte 1796: I. 3017; *Makai:* Z 658/8; *Měřička:* I. 67. 807.; *Pielsticker:* I. 59. 543.; Katalog Halbturn: I. 62. 061;

A *Laich*, a *Lukes* és a *Hirtenfeld* az olvasótermi szabadpolcon találhatók.

Rozália Rákóczy

THE PRINTED SOURCES OF THE MILITARY ORDER OF MARIA THERESA

Summary

The study dealing with the printed sources of the Military Order of Maria Theresa from its foundation to our days belongs to the subject-matter of „Militaria Hungarica". The author starts her investigations with a letter of Empress-Queen Maria Theresa to Field-Marshal Count Daun containing the ideas of the sovereign in connection with the foundation of the Order. This letter, written in German and published possibly by the Trattner Press in Vienna under Vienna and Pragne colophon, property of the Vienna Kriegsarchiv, is unknown in Hungary.

Among the printed histories of the Order there is a certain authorless one from 1796 and it has been connected with August Gräffer as author and publisher for long. However in the course of researches it came to light that Gräffer couldn't have been the author and he hasn't written what was attributed to him – and that the history has been published elsewhere and another time. The author and editor of the abovementioned history is Stephanie Jr., playwright, actor and veteran soldier.

The complex analysis of printed sources change the place and importance of prints in historical documentation.

Rozália Rákóczy

LES SOURCES IMPRIMÉES DE L'ORDRE MARIE-THÉRÈSE

Résumé

L'essai qui s'occupe des sources imprimées de l'Ordre Maria-Thérèse, parues à partir de sa fondation jusqu'aux nos jours, appartient au sujet de „Militaria Hungarica". Le point de départ de l'essai est une lettre de Marie-Thérèse, adressée au comte Daun, dans laquelle elle faisait savoir du feldmaréchal ses idées sur la fondation de l'ordre. L'exemplaire en langue allemande paru probablement dans l'imprimerie Trattner à Vienne, avec un bon à tirer de Vienne et Prague, détenu par les Archives Militaires de Vienne, n'est pas connu en Hongrie.

Parmi les histoires de l'ordre impromées, il y a une qui date de 1796, parue anonymement, mais jusqu'ici sa rédaction et sa publication étaient attribuées à August Gräffer. Au cours des recherches, pas à pas, il devenait évident, que l'auteur n'est pas Gräffer, que ce n'est pas Gräffer qui a écrit l'histoire d'ordre que l'on lui attribuait, et que celle-ci n'a pas paru là où on pensait. L'auteur et le rédacteur de l'histoire d'ordre est Stephanie Cadet, l'auteur dramatique, l'acteur et soldat vétéran.

Le travail sur l'exploration complexe des sources écrits change la place et de rôle l'imprimé, comme documentation historique, occupe dans la recherche.

Rozália Rákóczy

DRUCKQUELLEN DES MILITÄRISCHEN MARIA-THERESIEN ORDENS

Resumee

Die Studie über die Druckquellen der Geschichte des militärischen Marie-Theresien Ordens seit desselben Stiftung bis heute gehört zum Themenkreis „Militaria Hungarica" Ihr Ausgangspunkt war ein Brief von Maria Theresie, in dem sie ihren Willen mit Zusammenhang der Errichtung des Ordens an Feldmarschall Graf Daun schrieb. Das Österreichische Kriegsarchiv in Wien hat ein deutsch-sprachiges Exemplar, welches vermutlich in der Trattner's Druckerei zu Wien – mit Impressum Wien und Prag – erschien und dieses Exemplar ist in Ungarn unbekannt.

In der gedruckten Fachliteratur des Ordens ist eine Ordensgeschichte zu finden, welche dem Verfasser August Gräffer zugeschrieben ist, obwohl das Buch anonym ist. Im Laufe der Forschung stellte sich schrittenweise heraus, daß Gräffer nicht Verfasser ist, daß er nicht das schrieb, was ihm zugeschrieben ist, nicht dort und nicht damals. Der Schreiber und Herausgeber der Ordensgeschichte ein Theaterchriftsteller, Scahuspieler und ausgedienter Soldat, genannt Stephanie der jüngere.

Die komplexe aufschließende Arbeit der Druckquellen verändert die Stelle und Rolle der Drucksachen als geschichtliche Dokumentation in der Forschung.

Розалиа Ракоци

ОРДЕН МАРИИ ТЕРЕЗИИ И ЕГО ПЕЧАТНЫЕ ИСТОЧНИКИ

Резюме

Исследовательская работа, посвященная печатным источникам Военного Ордена Марии Терезии, появившимся на свет с момента учреждения ордена и до наших дней, относится к тематике „Милитария Хунгарика". Исходной точкой является письмо Марии Терезии, адресованное графу Дауну, в котором она излагала маршалу свои соображения в связи с учреждением ордена. Написанный на немецком языке экземпляр, который, по всей вероятности был издан в Венской типографии Траттнера с типографской пометкой (импрессумом) Вены и Праги, принадлежит Военному Архиву Вены и является неизвестным в Венгрии.

Среди появившихся в печати историй ордена имеется одна такая, которая датируется 1796 годом, но вышла в свет анонимно, хотя предполагается, что её автором и издателем был Август Грэффер. В ходе исследования этой истории постепенно, шаг за шагом проясняется, что автором этой анонимной истории был не Грэффер, ибо Грэффер писал не то, что ему было присвоено, а то, что он посал, было опубликовано не в тот период и не в том месте. Автором этой истории ордена и составителем является Стефани младший, драматург, артист и отслуживший военнослужащий.

Исследовательская работа, связанная с комплексным вскрытием печатных источников, меняет место и роль печатных материалов, которое занимают они в исследовании их как исторических документов.

IFJ. RABÁR FERENC

AZ ESZÉKI VÁR 1848 ŐSZÉN

A XVIII. század elején a török ellen kiépített déli védelmi vonal fontos láncszemét alkotta a Dráva jobb partján elterülő, 1712–19 között újjáépített és kibővített eszéki vár. A megváltozott nemzetközi erőviszonyok között eredeti funkcióját a XIX. századra elvesztette, 1848-ban azonban a horvát–magyar ellentét kiéleződése miatt hirtelen megnőtt a jelentősége.[1]

Ez a helység teremtett közvetlen összeköttetést Szlavónia és Magyarország között. A Dráva-torkolat kiterjedt mocsárvilágában az eszéki hídon, illetve az annak folytatását képező bellyei töltésen át vezetett az út a magyar főváros felé. A magyar kormány számára nem csupán az ország védelmének kulcsfontosságú elemét jelentette, hanem, mint megerősített hely, szlavóniai hadműveletek kiinduló pontjául is szolgálhatott. Ugyanakkor az Ausztriát a Dunával összekötő szárazföldi és vízi útvonal fontos ellenőrzési pontja volt, ily módon a magyar fennhatóságú vár a pétervárádi erősség sikeres ostromát is akadályozta. Mind a horvátoknak, mind a szerbeknek elemi érdeke volt, hogy Eszék vára mielőbb meghódoljon. Ennek tudatában volt a magyar katonai és politikai vezetés is, és kezdettől fogva különleges figyelmet szentelt Eszék biztosításának.

Verőce megye biztosítása 1848 nyarán

Május elejére a magyar kormánynak a horvátokkal folytatott, békés tárgyalásos politikája kudarcot vallott. A szlavóniai megyék csak Jellačić horvát bántól fogadtak el parancsot, a május 6-i uralkodói felszólítás ellenére a bán sem a magyar törvényeknek, sem a magyar minisztériumnak nem engedelmeskedett. Miután a Batthyány-kormánynak azt a javaslatát is elutasította, hogy a vitás kérdéseket Pesten tárgyalják meg, a magyar minisztertanács határozott cselekvésre szánta el magát. 1848. május 11-én felszólította Hrabovsky János pétervárádi főhadparancsnokot, hogy mint kinevezett királyi biztos, szigorúan lépjen fel a horvátországi szeparatista mozgalom ellen, s ennek érdekében, ha szükséges, a rendelkezésre álló végbeli és sorkatonaságot is vegye igénybe.[2]

Ez annál is indokoltabbnak tűnt, mert bizonyos jelek Eszék várának megszerzésére irányuló horvát törekvésekre utaltak. A magyar minisztérium engedélye nélkül 1848. május 8-án és 9-én a Bellye és Dárda között levő lőpor- és raktárházakból puskaport, 10-én ágyúkat és egyéb hadiszereket szállítottak a várba. Az eseményekre kellő indoklást senki nem tudott adni. Ellenőrizhetetlen hírek keringtek arról, hogy a tüzérségi eszközöket később Olaszországba fogják szállítani,

1 *Hobblik Márton:* Eszék viszontagságairól. In: Tudományos Gyűjtemény: Pest, 1822. IX. k. 3–21. o. *Uő.:* Verőce vármegye ismerete. In: Tudományos Gyűjtemény: Pest, 1832. III. k. 20–24. o. A Pallas Nagy Lexikona Bp., 1894. VI. k. 495. o. *Hirc Károly:* Eszék. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bp., 1901., XXI. k. Horvát–Szlavónország. 514–518. o.

2 Hrabovsky megbizatását közli: *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos összes munkái. Bp., 1952. (a továbbiakban: KLÖM) XII. k. 122. o. *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Pest, MDCCCLXVIII. I. k. 92–93. o.

más magyarázat szerint az ágyúk átcsoportosításának a célja az volt, hogy szakszerűen megtisztítsák azokat. Johann Benko eszéki várparancsnok pedig a pécsi főbírónak úgy nyilatkozott, hogy szükségesnek tartja a várat „minden török beütések" ellen biztosítani. Mind Freund Ferenc eszéki kincstári felügyelő, mind Majthényi József Baranya megyei első alispán Jellačić mesterkedésének tekintette az eseményeket. Ez annál is inkább elképzelhető volt, mert a magyar törvények Szemere Bertalan belügyminiszter által elrendelt kihirdetésére május 4-én Verőce megyében nem került sor, mivel az előző napon a bán rögtönítélő bírósággal fenyegette meg a megyét, s a közgyűlés Jellačićnak fogadott engedelmességet. Nem csak a várparancsnok szimpatizált a horvátokkal, hanem a várőrség is. Az 53., Lipót herceg gyalogezred legénységének a zöme szerbekből és horvátokból állt, a toborzási központjuk maga Eszék volt. Ennek az ezrednek a 3. zászlóalja látta el a vár védelmét. A félelmek azonban ekkor még alaptalannak bizonyultak: a lőszerszállítást Hrabovsky János óvatossági megfontolásokból rendelte el.[3]

Május közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres konfliktus elkerülhetetlen. Hrabovsky értesítette a magyar kormányt, hogy a szerbek el akarják szakítani Magyarországtól Bács megyét és a Bánságot, és ehhez Szerbia támogatást ígért. Jellačić pedig május 15-én elrendelte, hogy írják össze a Horvátországban található lovas és gyalogkatonaságot, valamint a fegyverviselésre alkalmas önkénteseket. Ebben a kiélezett helyzetben a magyar kormány május 15-én határozott a honvéd zászlóaljak felállításáról, egy Szeged környéki katonai tábor létesítéséről, s egyben a déli területek védelmére azonnali lépéseket foganatosított. Elrendelték a határ szigorú őrizetét, a déli várak, így Eszék és Pétervárad háborús készenlétét. Ezeknek az erődöknek a kellő ellátásáért, védelméért a várparancsnokokat tették felelőssé.[4] A megbízhatatlannak ítélt Lipót gyalogezred felváltásáról is sürgősen intézkedtek. Még május 15-én az olasz 16., Zanini gyalogezred két századát Csány László kormánybiztos parancsnoksága alá, Nagykanizsára irányították, négy századát pedig Újvidékre küldték, hogy a Lipót gyalogezred 1. zászlóalját váltsa fel. Május 17-én a még Pesten állomásozó két század Zanini-gyalogság kapott parancsot, hogy Eszékre induljon a Lipót gyalogezred 3. zászlóaljának helyére. A magyar hadügyminiszter május 25-én felszólította Hrabovskyt, hogy sürgöny útján értesítse, a fennhatósága alá tartozó négy vár védelméhez mennyi katonaságra, pattantyúsra, tüzérségi és egyéb felszerelésre van szüksége. A magyar katonai vezetés megtette a lépéseket annak érdekében is, hogy Pétervárad és Eszék élére új várparancsnok kerüljön. Latour osztrák hadügyminiszter tiltakozása ellenére az uralkodó június 13-án

3 A lőszerszállítás: Freund Ferenc, Majthényi József Batthyány Lajosnak. 1848. május 11., 17. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (a továbbiakban: HNI) 165. Batthyány a pétervárad főhadparancsnokságnak. 1848. május 14. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/91. Hrabovsky Batthyánynak. 1848. május 18. OL H3. HNI 259. *Urbán Aladár*: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. *Hadtörténelmi Közlemények* 1971. 2. sz. 214. o. Május 4-i gyűlés: Jankovics László Szemerének. 1848. május 4. Közli: *Deák Imre*: 1848. A szabadságharc története levelekben. Bp., 1942. 70–72. o. Sorezredek elhelyezkedése: *Barcy Zoltán*: The Army of the 1848–49 Hungarian War of Independence. In: War and Society in East Central Europe Vol. IV, 441. o. Eszéki várparancsnokság névsora: Militärschematismus des österreichischen Kaisertums. Wien, 1848. 71. o.

4 Batthyány Lajos Ottinger Ferenc ideiglenes hadügyminiszternek. 1848. május 15. OL H3 HNI 177. Batthyány és a nádor a pétervárad főhadparancsnokságnak. 1848. május 15. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/93.

hozzájárulását adta Benko nyugdíjazásához, valamint Jovics István nyugalmazott tábornok reaktiválásához és eszéki várparancsnokká való kinevezéséhez.[5]

Komolyabb támadást még az így újjászervezett és némileg megerősített várőrségek sem tudtak volna elhárítani. Szemere 1848. június 2-án Csány Lászlót bízta meg, hogy a Dráva bal partján, Varasdtól a folyótorkolatig őrvonalat hozzon létre, és a jobb parton Eszék közelében tartson készenlétben katonaságot.[6] A kezdetben 3–4000 fős drávai sereg június folyamán a nemzetőrség bevonásával jelentősen gyarapodott, ahonnan szükség esetén Eszék illetve Verőce megye megsegítésére gyors katonai segítséget lehetett küldeni.

Szemere Bertalan a katonai lépésekkel párhuzamosan kísérletet tett arra is, hogy Szlavóniát ismét magyar fennhatóság alá vonja, hiszen a Magyarország és Horvátország között elhelyezkedő három megye ütköző területnek számított. Szlavónia ellenőrzése nélkül Jellačić nem tudott Magyarország ellen támadni. A próbálkozás nem tűnt reménytelennek, a szlavóniai megyék magyar és német lakosságának támogatására joggal lehetett számítani. Sikert egyedül a stratégiailag is kulcsfontosságú Verőce megyében sikerült elérni.

Az 1848. június 30-án megtartott közgyűlésen a május 4-i, bánnak engedelmeskedő határozatot érvénytelenítették, a magyar törvényeket kihirdették és rendelkeztek az országgyűlési követek megválasztásáról. Ennek gyors lebonyolítása egyrészt jogi akadályokba ütközött, mivel a törvény 21 napot írt elő az összeírások elvégzésére, másrészt a megyei vezetés abban sem bízott, hogy a politikailag, etnikailag megosztott megyében a választásokat simán le lehet bonyolítani. A június 30-i gyűlés felborult rendjét az eszéki várból segítségül hívott Zanini-század állította helyre, és feltételezhető volt, hogy a követválasztás még nagyobb ellenállást vált ki a megye illírpárti lakosságából. A rendelkezésre álló katonaság nem volt elegendő, mert választás esetén a megye több pontjára kellett csapatokat vezényelni. Mind Jankovics László főispán, mind Szallopek Lajos alispán felhívta a belügyminiszter figyelmét Verőce bizonytalan helyzetére, s legalább hat század katonaságot igényelt a siker érdekében.[7] A külső beavatkozás veszélye is fennállt. Jankovics már július 7-én jelentette, hogy a pétervárad ezredből egy zászlóalj betört Szerém megyébe; rendeltetésük Vukovár elfoglalása után Eszék felé indulni. Jovics tábornok Vukovár védelmére az Eszéken állomásozó két század Zanini-gyalogságot küldte, így viszont az eszéki vár maradt csaknem védtelenül, ezért az őrség egy részét nemzetőrökből

5 Zanini-gyalogsággal kapcsolatos intézkedések: Batthyány Lajos Ottingernek. 1848. május 15., május 16. OL H3. HNI 203., 181. A temesvári főhadparancsnokság Kis ezredesnek. 1848. május 19. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/109/a. *Urbán Aladár:* A Batthyány kormány hadügyi politikájának első szakasza. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1971. 2. sz. 232. o. Felszólítás Hrabovskynak: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/145. Jovics kinevezésének körülményeiről: *Aladár Urbán:* The Armed Forces of the Habsburg Empire between Emperor and King. In: War and Society in East Central Europe Vol. IV. 430. o. Mészáros Csánynak. 1848. június 21. OL H103. Csány László kormánybiztos iratai (a továbbiakban: Cs. ir.). A hadügyminiszter levelei 17. A magyar minisztertanács június 21-én, a pétervárad főhadparancsnokság június 28-án szólította föl Jovicsot a parancsnokság átvételére. OL H13. Országlászati Iratok 2-es kútfő 287. Életrajzi adatok: *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848–49 Bp., 1983 (a továbbiakban: *Bona:* Tábornokok és törzstisztek) 360 o.

6 Szemere Csánynak. 1848. június 2. OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei 13., *Aradi Péter:* A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. *Somogyi Almanach,* 16–17. sz. Kaposvár, 1972. 8. o.

7 Hrabovsky Szemerének. 1848. július 6. OL H9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok (a továbbiakban: BM eln.) 567. Szallopek Szemerének. 1848. június 30., július 6. OL H9. BM eln. 483., 574.

állították ki.[8] Szemere sietve intézkedett. 1848. július 3-án felszólította Csányt, hogy „a zavargásoknak elejét veendő" hat század sorgyalogságot azonnal indítson útnak Verőce megyébe. Csány a parancs kézhezvétele után rögtön, július 5-én parancsot adott a századok indulására. A Dráva-menti sereg főparancsnoka, Franz Ottinger vezérőrnagy a Zanini gyalogezred Nagykanizsán állomásozó 1. osztályát Eszékre, a Sándor gyalogezred 2. osztályát pedig Verőcére rendelte. A sorezredi századok július közepén értek új állomáshelyükre. Az osztrák hadügyminiszter által Bécsből Magyarországra rendelt 60., Wasa herceg magyar gyalogezred 1. zászlóalja már június 21-én elindult Pestről Csány táborába. Mészáros Lázár azt is közölte, hogy a 2. zászlóalj június 27-én indul Zala megyébe. A kormánybiztos így haderejének jelentősebb meggyengítése nélkül két századot Verőce megyébe vezényelhetett. A nyugtalan politikai légkör miatt Verőce városából a Sándor-századokat a megye belsejébe irányították, helyüket két Wasa-század foglalta el.[9]

A magyar katonai vezetés a kibontakozó szerb háború miatt már nem tudta tüzérségi felszereléssel, tüzérekkel támogatni a pétervárad főhadparancsnokságot és az eszéki várparancsnokságot, de az oda vezényelt csapatokat elegendőnek vélte a szlavóniai helyzet stabilizálásához. A Verőce megyei vezetés és az Eszéken személyesen is tájékozódó Csány László sem kételkedett a választások sikerében. Jankovics László annyi katonasággal rendelkezett, hogy minden választói helyre karhatalmat tudott vezényelni. 1848. július 30-án mind a négy kerületben megválasztották az országgyűlési követeket.[10] Bizonyos hírek ellenére Jellačić fegyveresen nem lépett fel. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a bán bele is nyugodott volna abba, hogy a szlavóniai megyék közül Verőce Magyarország hűségére tért.

A magyar kormány kísérlete az eszéki vár biztosítására (1848 augusztus)

A magyar kormány nehéz politikai és katonai helyzetében mindenképpen szerette volna elkerülni a háborút Horvátországgal. Némi csekély reményt nyújthatott a magyar miniszterelnök és Jellačić horvát bán innsbrucki megbeszélése. János főherceg közvetítési próbálkozása lényegében eredménytelenül zárult. A bán

8 Jankovics Csánynak. 1848. július 5. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 71. Jovics Hrabovskynak. 1848. július 7. Közli: *Thim József:* A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. Bp., 1940 (a továbbiakban: *Thim:* A szerb fölkelés) II. k. 510. o.

9 Szemere Csánynak. 1848. július 3. OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei. 10. OL H9. BM eln. 483. Csány Szemerének. 1848. július 5., július 8. OL H9. BM eln. 520., 545. Ottinger Csánynak. 1848. július 11. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 73. Wasa-gyalogságról: Mészáros Csánynak. 1848. június 21., 22. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei 17., 22. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/515. Jankovics Csánynak. 1848. július 23., július 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 6., 7.

10 Tüzérségi támogatás megtagadása: Hadügyminiszter a pétervárad főhadparancsnokságnak. 1848. július 13., 17. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/399., 1/433. A választás esélyéről: Jankovics Szemerének. 1848. július 23. OL H9. BM eln. 663. Jankovics Csánynak 1848. július 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevek II. 7. Csány Szemerének. 1848. július 31. OL H9. BM eln. 697. A választások lefolyásáról: Jankovics Szemerének. 1848. július 31., 1848. augusztus 1., Szallopek Szemerének. 1848. augusztus 4. OL H13. Országlászati iratok 2-es kútfő 412., 414., 430.

megígérte, hogy ha a magyarok a Dráva mentéről visszavonják erőiket, akkor ő is hasonlóan fog eljárni.[11]

A megegyezés reménye illúziónak bizonyult. Jellačić lépései egy magyarországi hadjárat tervszerű előkészítését sejtették. Varasdra további erőket csoportosított, támadása előtt azonban Szlavóniát és a határőrvidéket is teljesen a fennhatósága alá akarta vonni. A határőrvidéki katonaság csatlakozásával jelentősen gyarapíthatta haderejét, Szlavónia pedig stratégiai szempontból volt fontos. Szerém megye a szerb csapatokkal biztosította az összeköttetést, a Drávával hosszan határos Verőce megyei uralom pedig valóságos kaput jelentett a déli területek felé.[12] Verőce megye megszállása azt is lehetővé tette, hogy határzárat építsen ki a Dráva mentén. E terület fő erősségének, Eszék várának birtoklása nem csak politikai és stratégiai szempontból volt szükséges, hanem a hadjárat katonai előkészítését is segíthette. A várban jelentős mennyiségű lőszer és fegyver volt felhalmozva, amire a gyengén felszerelt, muníció- és fegyverhiánnyal küszködő horvát hadseregnek nagy szüksége lett volna.[13]

A horvát bán Verőce megyével kapcsolatos tervei már augusztus legelső napjaiban nyilvánvalóvá váltak. Olyan hírek érkeztek Eszékre, hogy Jellačić két határőr-zászlóaljjal fog a megyében „rövid idő múlva" tisztújítást tartani. Jellačić személyes fellépése egyelőre elmaradt, de a magyarellenes érzelmeiről ismert pozsegai alispánt, Bunyik Józsefet nevezte ki báni biztosnak Verőce megyébe, mert a megye és Eszék városa követeket választott a magyar országgyűlésbe. Bunyik József feladata az volt, hogy a megyét ismét a bán hűségéré térítse, és – ha ez szükséges – katonai erővel is fellépjen. Jellačić Verőce megyéhez intézett felszólítása világosan fogalmaz: „Biztos úr rendelkezésére vannak ugyan minden eszközök, de én reménylem, hogy keményebb eljárásra okot szolgálni nem fogtok."[14]

A Verőce megyei vezetésben teljes tanácstalanság uralkodott. A megye lakossága Jellačićcsal szimpatizált, különösen a zágrábi gyűlésen meghirdetett engedmények miatt. Jól jellemzi a helyzetet Jankovics László főispán: „...a horvátok pedig sokat

11 *Urbán Aladár:* Battyhány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (a továbbiakban: *Urbán:* Batthyány) 435. o. *Ferdinand Hauptmann:* Erzherzog Johann, als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848. Graz, 1972. *Figyelmező,* 1848. augusztus 20. 15. sz. 59. o.

12 *Ernest Bauer:* Joseph Graf Jellachich de Buzim Banus von Kroatien. Schichsal und Legende des kroatischen Helden von 1848. Wien, 1975. 150. o.

13 Eszék politikai fontossága: Jankovics László Csány Lászlónak. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 14. Eszék stratégiai fontossága: Uibergabe der Festung Esseg an die k. k. Trupen am 13-ten und 14-ten Február 1849. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Fünfkirchen, 1851. (a továbbiakban: Uibergabe) 1–1. o. A horvát hadsereg gyengesége: *Bauer:* i. m. 150. o. *Ferdinand Hauptmann:* Jellačić Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz, 1975. I. k. (a továbbiakban: *Hauptmann:* Jellačić Kriegszug) 36–39. o., *uő.:* Militärische-politische Pläne und Maßnahmen an der steirisch–kroatisch–ungarischen Grenze im Herbst 1848. Graz, 1975. (a továbbiakban: *Hauptmann:* Militärische-politische Pläne) 89. o. In: Publikationen aus dem Archiv der Universitat Graz. A magyar várak lőszerkészlete: A bécsi hadügyminisztérium felszólítása a magyar hadügyminisztériumhoz. 1848. augusztus 5. Közli: *Pap Dénes:* i. m. I. k. 353. o. *Közlöny,* 1848. augusztus 25. 77. sz. 385. o.

14 Jellačić tervezett bevonulása: Jankovics László Szemere Bertalannak. 1848. augusztus 7. OL H9. BM eln. 714. Bunyik József kinevezése: Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 10. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 11. A bán levelét közli: *Kossuth Hírlapja,* 1848. augusztus 20. 44. sz. 200. o. *Thim:* A szerb fölkelés I. k. 187. o. *Szűcs Emil:* Baranya megye 1848–49-ben. In: Baranyai helytörténetírás 1973. 35. o.

ígértek ... hogyha ezt túlszárnyalni akarnánk, akkor saját személyünket kellene a népnek rabszolgának felajánlani."[15]

A megyébe csoportosított katonaság elegendő lehetett helyi lázongások fékentartására, de egy esetleges támadás elhárítására nem, hiszen Csány László, a Dráva-vonal védelmének megszervezésével megbízott teljhatalmu királyi biztos csupán 6 század sorkatonaságot tudott Verőce megye megsegítésére és az eszéki vár megerősítésére küldeni. Ez a létszám is csupán papíron létezett, a legénységből sokan, túlzó adatok szerint 500-an megbetegedésük miatt harcképtelenné váltak. E csekély haderő határozott fellépésére sem lehetett számítani a császári gyalogezredek tisztikarának megbízhatatlansága miatt. A 16., Zanini gyalogezred tisztjei nyíltan kijelentették, hogy nem hajlandók Jellačić ellen harcolni, a 2., Sándor gyalogezred vezetőinek állásfoglalása bizonytalannak tűnt, egyedül a 60., Wasa gyalogezred századainak vezetése támogatta egyértelműen a magyar ügyet.

A kialakult helyzet ellentmondásosságára jellemző, hogy megbízható nemzetőrcsapatokat a megyébe vezényelni a kényes politikai viszonyok miatt nem volt tanácsos. A Drávát őrző magyar sereg a délvidéki harcok miatt egyébként is jelentősen meggyengült, újabb csapatokat innen nem lehetett remélni. Csány László saját hatáskörében annyit tehetett, hogy már 1848. augusztus 11-én felszólította Molnár József nemzetőrségi őrnagyot, amennyiben az eszéki várparancsnok zászlóalját segítségül hívná, kérését haladéktalanul teljesítse.[16]

Batthyány Lajost a történtek meggyőzték arról, hogy Jellačić támadása immár elkerülhetetlen. Augusztus 13-án kiadta rendeletét a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezéséről, a dunántúli megyékben önkéntesek toborzását és a népfölkelés előkészítését rendelte el.[17] Egyben felszólította Csányt, hogy annyi sorkatonaságot bocsásson Jankovics László rendelkezésére, amennyit az szükségesnek tart.

A főispán és az eszéki várparancsnok a megyeközpont, Verőce és Eszék várának biztosítására erőátcsoportosítási tervet dolgozott ki. Verőce városának védelmét a Dráván túlról odavonuló 39., Don Miguel-gyalogság látná el, veszély esetén azonban a még magyar területen, de a határ mellett, Barcson állomásozó 48., Ernő gyalogezred egysége is segítségül hívható. Ezenkívül Verőce környékére még fél osztály lovasságot is igényeltek. Eszék várába mindenképpen megbízható csapatokat akartak helyezni, ezért a Verőcén állomásozó két század Wasa-gyalogságnak parancsot adtak az indulásra. Ezt az egységet akarták Eszéken egyesíteni a még Dráván túl állomásozó Wasák két századával. A Dráva partján fekvő erőd biztosításának központi eleme volt, hogy a várhoz nagyon közel, de még magyar területen, bármikor felhasználható honvéd zászlóalj állomásozzon –

15 Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 21. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 12. Ez egyben válasz Szemere Bertalan állásfoglalására. A magyar belügyminisztert nagyon meglepte a Jellačić tervezett akciójáról szóló híradás. Bunyik kinevezéséről még nem is tudhatott. Jankovics augusztus 7-i jelentésére adott válaszában nagyon általános és elméleti tanáccsal szolgál. „Azt hiszem a népet mint alapot kellene megtartani, ha ezt nem bírja nincs alap a mire lépjen... A népet kiküldöttek, nyomtatványok, előkelőikkel való érintkezés által megnyerni ez a békés út legnehezebb, de legsükeresebb munkája" Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 9. OL H9. BM eln. 714.

16 Csány Jankovicsnak, Molnár őrnagynak. 1848. augusztus 11. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

17 Nemzetőrségi rendelet: Közli: *Pap:* i. m. I. k. 369–370. o. *Közlöny*, 1848. augusztus 14. 66. sz. 323. o. *Aradi:* i. m. 42. o. A Dunántúli megyékhez intézett felszólítás. OL H9. BM eln. 774. OL H103. Cs. ir. A belügyminiszter levelei 21. *Közlöny*, 1848. augusztus 19. 69. sz. 335. o. Közli: *Pap:* i. m. I. k. 371–372. o. *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos, 453–455. o.

ezért Csánytól azt kérték, hogy a Pécsett megalakult 8. honvéd zászlóaljat Bellyére, illetve Dárdára rendelje.[18]

Csány László, aki személyesen tapasztalhatta a sorezredi tisztek megbízhatatlanságát, maga is különösen fontosnak tartotta, hogy Eszék közelében honvéd zászlóalj állomásozzon. Kossuth Lajos augusztus 14-én, aggodalmának hangot adva, kifejezetten azt javasolta, hogy – ha más megoldás nincs – nemzetőröket vonultasson a várba.[19]

A Pécsen toborzott 8. zászlóalj azonban már elindult a szerbek ellen harcoló déli magyar táborba. Mészáros Lázár július végén a Kanizsán szerveződő honvéd egységeket Verbászra rendelte. Csány László a lényegesen közelebb állomásozó pécsi honvéd zászlóaljnak adta ki a parancsot július 31-én. A zászlóalj felszerelése még nem fejeződött be, így Vitalis Ferenc őrnagy zászlóaljparancsnok azt az utasítást kapta, hogy Batinán várja be a hiányzó szükséges felszerelést, ahonnan ezek megérkezte után rögtön Verbászra indulhat.[20] Vitalis jelentette, hogy a csapatok felruházása augusztus 13-án fog befejeződni, így 14-én a zászlóalj már elindulhat Batina irányába, ahol azonban még fegyverszíjazatokra és lőszerre lesz kénytelen várni. Egyben, mivel Eszékről a kért lőszerszállítmányt nem kapta meg, a pétervárádi főhadparancsnoksághoz fordult ezzel a kéréssel.[21]

A zászlóalj késedelmes elindulása tette lehetővé Csánynak, hogy a honvéd csapatokat sürgős paranccsal még időben visszarendelje. Vitalis Ferencet Bólyon érte az újabb utasítás, s annak értelmében augusztus 15-én meg is érkezett Dárdára.[22] Csány fellépése eredménnyel járt, megbízható honvédcsapatok állomásoztak a vár közvetlen közelében – a Verőce megyei vezetés kívánsága szerint. Annál nagyobb meglepődéssel értesült arról, hogy a zászlóalj Jankovics László beleegyezésével – és az ő parancsa ellenére – augusztus 17-én ismét elindult Verbász felé.

Augusztus 16-án Vitalis őrnagy megjelent Eszéken, s közölte, hogy Volnhoffer tábornok, a déli hadsereg jobbszárnyának parancsnoka, az ott kialakult válságos helyzet miatt feltétlenül igényt tart a 8. honvéd zászlóaljra. Jankovics László és az eszéki várparancsnok, Jovics István tábornok engedélyezte a zászlóalj elvonulását Dárdáról.

Jankovics László – saját bevallása szerint – nehezen hozta meg döntését. A 8. zászlóaljat csak veszély esetén akarta az eszéki parancsnokság segítségül hívni a várba. A frissen alakult honvéd csapatok lelkes legénysége azonban „égett a harci vágytól", és Jankovics László tartott attól, hogy a csapatok e segélykérést be nem

18 Batthyány Lajos felszólítása: Csány Jankovicsnak. 1848. augusztus 14. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. A katonai terv: Jankovics Csánynak.. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 14.

19 Közli: KLÖM XII. k. 724. o. *Barta István:* Kossuth és Csány. *Századok*, 1952. 3–4. sz. 616–617. o.

20 Csány László Mészárosnak. 1848. augusztus 1. OL H103 Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. *Aradi:* i. m. 35. o. Csány Vitalisnak. 1848. augusztus 8. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. A zászlóalj hiányos felszereltsége: Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 1., 6., 10. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 119., 127., 135. Vitalis az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. 1848. augusztus 10. OL H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok. (a továbbiakban: ONöHt) 2657.

21 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 12. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 142. *Busbach Péter:* Egy viharos emberöltő. Bp., 1898. I. k. 65–66. o.

22 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 15., 16. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 144., 149. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848. nyarán. Bp., 1973. (a továbbiakban: *Urbán:* A nemzetőrség és honvédség) 322–323. o.

várva, „önkéntes lépést" tesznek, ami horvát támadást provokálhatott volna ki. És míg Bácskában a zászlóaljra feltétlenül és rögtön nagy szükség lett volna, itteni alkalmazásának időpontja nagyon is bizonytalannak tűnt. Mindez nem magyarázná meg azt, hogy az általa sürgősen kért honvéd egységeket most fölöslegesnek tartotta. Jankovics László helyzetértékelése azonban teljesen megváltozott és nagyon optimistán ítélte meg a vár és a megye helyzetét.

Bunyik fenyegető fellépése teljesen elmaradt, ugyanakkor a megye belső helyzete is megszilárdult. 1848. augusztus 16-án a Verőce megyei központi választmányi gyűlésen egyhangú határozat született, hogy Jellačić által kinevezett biztost a megye közössége nem ismeri el, és ezt Jellačićcal is közölték.[23]

Kedvező jelnek értékelhették azt is, hogy a nádor által királyi biztossá kinevezett Zsitvay József első alispán sikeres tevékenysége során Szerém megye elszakadt Jellačićtól.[24] Csány szerint a fenti fejlemények nem változtatták meg alapvetően az erőviszonyokat, és továbbra is Jellačić támadásától tartott. Az eszéki vár nem tartozott hatáskörébe, így a várparancsnoknak csak javaslatot tehetett a honvédek alkalmazására, az azonban különösen érzékenyen érintette, hogy a parancsnoksága alá tartozó, meglehetősen megfogyatkozott drávai sereg létszáma ismét csökkent.[25] A zászlóalj elirányításának sem jogi, sem törvényes alapja nem volt. A Csány fennhatósága alá rendelt csapatokkal csak maga a kormánybiztos, a felelős minisztérium, illetve – vele egyetértésben – a katonai főparancsnok rendelkezett, Volnhoffer tábornok semmi esetre sem. Tény, hogy a pétervárади főhadparancsnokság az eszéki várparancsnokság alá helyezte a 8. honvéd zászlóaljat, ez azonban a katonai jog szerint csak akkor léphetett életbe, ha a honvéd egységeket a várban alkalmazzák. Csány sürgős parancsban utasította Vitalis őrnagyot, hogy a már déli táborba érkezett zászlóaljával ismét Dárdára, illetve Bellyére vonuljon vissza.[26]

Vitalis őrnagy 1848. augusztus 18-án kapta kézhez az újabb parancsot a kiskéri táborban, ahol a zászlóalj Szt. Tamás irányában előőrsi szolgálatot teljesített. Volnhoffer tábornok az intézkedést tudomásul vette, így a zászlóalj már augusztus 22-én elindulhatott Dárda felé, ahová másnap meg is érkezett.[27]

Csány Lászlónak az eszéki vár biztosítására tett erőfeszítéseivel párhuzamosan Batthyány Lajos miniszterelnök is intézkedett, mivel tudomása szerint a 8. honvéd

23 Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 16., 19. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 13., 15. Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 16. uo. Magánlevelek I. 149. Molnár őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 18. uo. Nem iktatott kiadványok. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség, 323. o. *Busbach:* i. m. 66. o. Bunyik elleni határozat. *Közlöny*, 1848. augusztus 29. 8. sz. 410. o.

24 1848. augusztus 14-én a Szerém megyei közgyűlésen Zsitvay József elfogadtatta a Jellačićot báni méltóságától megfosztó királyi leiratot, a magyar kormányhoz hű tisztviselőket visszahelyeztette hivatalukba, a magyar minisztériumnak engedelmességet fogadtak, a magyar országgyűlésre küldendő követek megválasztásának időpontját is kihirdették.

Szemere Csánynak. 1848. augusztus 10. OL H103. Cs. ir. A Belügyminiszter levelei 23. *Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972. 69. o.

25 Mészáros Lázár már augusztus 9-én igéretet tett Csánynak, hogy újabb erőket nem von el tőle, ezt Csány augusztus 16-i jelentésére megismétli 19-én, kivételt csupán a Don Miguel ezred 2 százada képezett. Mészáros Csánynak. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei. 49., 53.

26 A pétervárади főhadparancsnokság az eszéki várparancsnokságnak. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/445. Csány Jankovicsnak. 1848. augusztus 21., Csány Vitalisnak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. *Aradi:* i. m. 52. o.

27 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 21. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 153. Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 22. uo. Magánlevelek II. 17. Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 24. uo. Magánlevelek I. 172.

zászlóalj már elindult a bácsi táborba.[28] Elrendelte, hogy a komáromi várban tartózkodó 4. honvéd zászlóalj négy százada – a szükséges előkészületek után – tüstént Eszékre induljon. 1848. augusztus 18-án felszólította az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy másnapra a gyors szállítás érdekében rendeljen hajókat Komáromba. A kapott parancs értelmében a négy századot behajózták és augusztus 20-án elindultak Eszék felé. A miniszterelnök választása azért is eshetett a 4. honvéd zászlóaljra, mert annak két századát már korábban Zomborra rendelte, s a későbbiek folyamán – reménye szerint – Eszéken akarta mind a hat századot egyesíteni.[29]

1848. augusztus 22-én este a honvédcsapatok Komáromból megérkeztek Eszékre, de a várparancsnokság cselekvőképességét valósággal megbénította a kialakult politikai helyzet paradox volta. A várban állomásozó csapatokban, legalábbis a tisztekben, nem bízhatott, de a honvédcsapatok megjelenése Eszéken – Jovics István megítélése szerint – összetűzés veszélyét rejtette magában a sorezredi és honvédegységek között, egyben Jellačić határozott fellépését is maga után vonhatta. Azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy nemcsak a megye lakosságának többsége, hanem Eszék városának egy része is kimondottan magyarellenes volt. Jankovics László és Jovics István nem merte döntésre vinni a dolgot. Sorgyalog csapatok megjelenése Eszéken semmilyen kockázatot nem jelentett. A Verőcéről elindult, a magyar ügyhöz hű két század Wasa-gyalogság Eszékre érkezését 23-ára várták, s a honvédcsapatok helyett inkább a Wasa-gyalogság újabb századának idevezénylését kívánták Csánytól, a frissen érkezett honvéd egységeket pedig Darócra irányították, ahonnan veszély esetén Eszék segítségére siethettek.

Augusztus 23-án a két század Wasa-gyalogság bevonult az eszéki várba, este pedig a 8. honvéd zászlóalj egységei is megérkeztek Bellyére és Dárdára, így Eszék alatt egyesültek. A várparancsnok nem csak elégségesnek találta ezt az erőt hanem még fel is ajánlotta Csánynak a 8. honvéd zászlóalj feletti rendelkezést.[30]

Az optimizmus teljesen alaptalan volt. A határőrvidéki katonaság Jellačićhoz csatlakozott, a bródi ezred 200 főnyi egysége, Roth tábornok parancsára, augusztus 22-én megszállta Ó-Vukovárt. A Zsitvay József rendelkezésére álló sorezredi katonaság minden ellenállás nélkül visszavonult. Jellačić Vukovár elfoglalásával Szlavónia megszállását készítette elő. Stratégiailag ez jelentős nyereségnek számított, mert Szerém megye az ellenőrzése alá került, és így lehetősége nyílt a szerb csapatokkal való közvetlen katonai együttműködésre. A sorezredi csapatok magatartása megerősíthette reményét, hogy ellene nem fognak harcolni. Ugyanakkor déli irányból megnyílt az út az eszéki vár felé.

28 Batthyány Lajos Csánynak. 1848. augusztus 17. OL H103. Cs. ir. Miniszterelnök levelei. 15. uő. Csánynak. 1848. augusztus 17. OL H3. HNI 816.

29 Batthyány Lajos Csánynak. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Miniszterelnök levelei 14. uő. Csánynak, Mészárosnak, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, Gőzhajózási Társaságnak. 1848. augusztus 18. OL H92. ONöHt 2791. A zászlóalj elindulása: Friedrich Wilhelm Mertz komáromi várparancsnok a miniszterelnöknek. 1848. augusztus 20. uo. 2895. A zászlóalj két századának Zomborra rendelése: Batthyány Lajos a budai főhadparancsnokságnak, a komáromi vár parancsnokának, 4. honvéd zászlóalj parancsnokának, a Gőzhajózási Társaságnak. 1848. augusztus 14. OL H3. HNI 798.

30 Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 22., Jovics Csánynak. 1848. augusztus 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 17. A 4. honvéd zászlóalj Darócra irányítása: Szászy János őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 23. uo. Magánlevelek I. 154. Stummer Arnold atyjához. 1848. szeptember 15. Közli: *Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1950. II. k. 49–51. o. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 7. 154. sz. 841. o. *Aradi:* i. m. 41. o.

A Szerém megyei eseményekkel párhuzamosan Verőce megye és Eszék megszállását is előkészítette. Rendeletben hagyta meg augusztus 22-én, hogy a megyei alispán szeptember 4-re közgyűlést hirdessen, amelyen ő fog személyesen elnökölni, és ha szükséges, tisztviselőválasztást is tartanak.[31]

Augusztus 23-án a vukovári dandársegéd megjelent az eszéki várparancsnoknál és bejelentette, hogy a gradiskai és bródi ezredből két zászlóalj bevonul az erőd védelmére. Jovics István a meglehetősen átlátszó ajánlatot határozottan visszautasította, kijelentve, a várba csak a minisztérium által kijelölt csapatokat fogja beengedni. Augusztus 24-én személyesen Jellačićtól érkezett futár, amely jelentette, hogy a bán katonai erővel nyomul Verőcébe, és most már határozottan kinyilvánította, hogy tisztújítást fog tartani. Ennek célja nyilvánvaló volt – az új tisztviselők névsora kizárólag illirpárti egyénekből állt.[32]

Jankovics László Verőce megye megvédését katonai szempontból teljesen kilátástalannak ítélte, Csány pedig csak nemzetőröket tudott volna segítségül küldeni. Szemere Bertalan belügyminiszter sem tudott mást javasolni, mint hogy a főispán próbálja elérni, a Jellačić által meghirdetett közgyűlésen „a tisztikar és intelligencia" ne vegyen részt, a megjelenést pedig „polgári bűnül" tekintse. Ez gyakorlatilag a megye feladását jelentette. A Verőcébe érkező és már ott tartózkodó erőket Eszékre csoportosították.[33]

Eszékkel kapcsolatban Jellačić korántsem volt ilyen határozott, konkrét jel nem utalt rá, hogy közvetlen támadást készítene elő a vár ellen.[34] Ez óvatosságra inthette a várparancsnokságot. Az Eszék mellett állomásozó honvédeket nem hívták segítségül, nehogy ezzel kényszerítsék ki Jellačić fellépését. A 4. és 8. honvéd zászlóalj jelenléte önmagában is biztosítékot nyújthatott, de furcsa módon még ezt az erőt sem igényelte Jovics István és ismételten felajánlotta Csánynak, hogy rendelkezzen a 8. honvéd zászlóaljjal. Szemere Bertalan álláspontja hasonló kettősséget tükrözött. Értetlenül fogadta azt, hogy a beteges várőrség megerősítésére nem fogadták be a várba a honvédeket, s ennek végrehajtására szólította fel Jankovicsot. Ugyanakkor tartott a horvát támadástól is: „Csak odáig ne vitessék a dolgot, hogy Jellačić kényszerítve legyen katonai erővel borítani el a megyét, mert így épen czélellenesen cselekedtünk."[35]

Csány nagyon szkeptikusan figyelte a várparancsnokság habozó, határozatlan magatartását. Eszék honvédekkel való megszállása valóban ürügy lehet a horvátok támadására, „de ha szándéka van, és elegendő ereje megkísérteni honunkban is a

31 Jankovics Szemerének. 1848. augusztus 24. OL H9. BM eln. 790. Közli: *Deák Imre:* i. m. 193–194. o.

32 Csány Szemerének. 1848. augusztus 25. OL H9. BM eln. 833. *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 6. 153. sz. 837. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 8. 23. sz. 91. o. *Szeremlei Samu:* Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. I. k. 180. o.

33 Jankovics Szemerének. 1848. augusztus 24., Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 28. OL H9. Bm eln. 790. Közli: *Deák:* i. m. 193–194. o., 197–198. o. Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 16. Csány a segítés lehetőségéről Mészárosnak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

34 Katonai megfontolások ezt nem is tették időszerűvé. Ahhoz, hogy a vár köré ostromgyűrűt vonjanak, a megyét kellett biztonságosan uralni. Feltehetőleg Eszéket Jellačić csak elszigetelni akarta. Annál is inkább elegendőnek tűnhetett ez, mert a vukovári események után joggal számíthatott arra, hogy a sorezredek nem fognak ellene harcolni. Magyarország elleni hadjárata küszöbén különben sem volt tanácsos komoly erőket igénylő hadműveletekbe fogni.

35 Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 28. OL H9. BM eln. 790. Szemere Csánynak. 1848. augusztus 29. uo. 791., OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei 24.

foglalást, úgy mind egy akár ezt, akár azt használja fel ürügyül." A 8. honvéd zászlóaljat pontosan ezért nem akarta eltávolítani az erőd közeléből.[36]

A legfelsőbb magyar vezetés azonban nem habozott, teljesen tudatában volt Eszék különös fontosságának. Jovics István várparancsnoktól határozott fellépést vártak. Augusztus 27-én István nádor küldött felszólítást, hogy a honvédeket vonultassák a várba. Batthyány Lajos miniszterelnök pedig ugyanazon a napon titkos és határozott hangú parancsot küldött Vitalis Ferencnek, a 8. honvéd zászlóalj parancsnokának.

„Ha mindazonáltal a várparancsnok e 10 századnak a várbaeresztését tiltaná, felhatalmazom Önt a várat ha lehet jó módon, ha szükséges erővel bevenni.

Amint a vár birtokában lesz Ön, minden figyelmét arra fogja fordítani, hogy a várba határőrvidéki katonák még egyesek sem, semmi szín alatt ne bocsáttassanak, sőt más nemű sorkatonaságot, hogy ha az egy a hadügyminisztertől vagy az én abbeli rendeletemet, melynek érvényességére gyanakodni nem lehet, előmutatni nem tudna, sem fog a várba ereszteni. Ha szükségesnek tartja a várparancsnokot magát és minden más egyéneket kikben gyanút helyez, fogságba vetheti. Ha a vár megtámadtatnék azt utolsó emberig fogja védelmezni." Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 29-én ismételt parancsot küldött a 8. és 4. zászlóalj parancsnokainak, hogy tüstént vonuljanak a várba. Kossuth pedig Csányt, illetve a várparancsnokot szólította fel azonnali intézkedésre.[37]

Az aggodalom nem volt alaptalan. Jellačić elrendelte, hogy a bródi és gradiskai határőrök, amelyeket még további csapatokkal fog megerősíteni, augusztus 28-án induljanak a Dráva felé.

A horvátok célja az volt, hogy Verőcétől Szatinig megszállják a Dráva–Duna vidékét és záróvonalat, „cordont" hozzanak létre.

Bunyik báni biztos a szolgabíróhoz intézett felszólításában 6500 határőr elszállásolását és élelmezését parancsolta előkészíteni augusztus 31-ére. (2-2 zászlóalj bródi, gradiskai, 1 zászlóalj szentgyörgyi határőr.) Ennek célja nem csupán a magyarországi hadjárat előkészítése volt, hanem az eszéki vár elszigetelése is. Roth tábornok augusztus 30-án sajátos módon próbálta megnyugtatni a várparancsnokot: ezeknek a hadmozdulatoknak „csupán" az a célja, hogy Szerém és Verőce megyét megszállja, a vár megtámadása nem, de Eszék elővárosaiba horvát csapatokat fog helyezni.[38]

36 Csány Szemere Bertalannak. 1848. augusztus 25., szeptember 2. OL H9. BM eln. 833., 877.

37 István nádor és Mészáros Lázár felszólítása Mészáros Csánynak. 1848. augusztus 29. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei. 57. Batthyány Lajos titkos parancsa: Vitalis Ferencnek. 1848. augusztus 27. OL H92. ONöHt 3075. Idézi: *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség, 322. o. Kossuth felszólítása. 1848. augusztus 29. KLÖM XII. k. 826. o. Idézi: *Bartha:* Kossuth és Csány 621. o. Batthyány Lajos és Deák Ferenc szeptember elején bécsi követjárásuk során az uralkodó közbenjárását is kérték Eszék érdekében, sikertelenül. *Károlyi Árpád:* Németújvári Gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. II. k. Röpiratok és államiratok. 11. o.

38 Jellačić Rajacić érseknek. 1848. augusztus 28. Közli: *Thim:* A szerb fölkelés II. k. 652. o. *Deák:* i. m. 198. o. Az eszéki várparancsnokság Csánynak. 1848. augusztus 28. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 19. Eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. Hadügyminisztériumi általános iratok. (a továbbiakban: HM) 5886. *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o. *Kossuth Hírlapja,* 1848. szeptember 8. 60. sz. 275. o. *Várady Ferenc* (szerk.): Baranya megye múltja és jelene. Pécs, 1896. II. k. 685. o. *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharc története napi krónikákban (1848) Bp., 1899. 478. o. *Urbán Aladár:* Pákozd, 1848. Bp., 1984. 92–93. o.

1848. augusztus 30-án a késő esti órákban Jellačić terveinek megfelelően a horvát határőrvidéki csapatok minden ellenállás nélkül megszállták Verőce városát, a sorezredi csapatok a megye egész területéről visszavonultak Eszékre. Szemere Bertalan belügyminiszter és Kossuth Lajos csupán arra adott parancsot, hogy a megyei pénztárat, pecsétet, illetve a levéltárat helyezzék biztonságba az eszéki várban. Egyben, a válságos helyzetre való tekintettel, Jankovics Lászlót királyi biztosnak nevezték ki.[39]

Az Eszéken állomásozó haderő a Szerém megyéből visszavonuló Zanini-századokkal számban jelentősen gyarapodott. 8 század Zanini, 2 század Sándor és 2 század Wasa gyalogezredi gyalogság állt a várparancsnokság rendelkezésére.[40] A csapatok megbízhatósága és eltökéltsége azonban nagyon is kétséges volt. Schwartzenau dandárparancsnok a határőrvidéki katonaság közeledtének hírére már augusztus 28-án sürgette Csányt, hogy a Jellačićcal szimpatizáló 1., János dragonyosezred lovas századát, melyet szintén Eszék elővárosaiban szállásoltak el, vonja ki a megye területéről.[41] A Vukovárról harc nélkül visszavonuló Zanini-egységekben is kevéssé lehetett megbízni.

A magyar vezetés mindenképpen tudni szerette volna, milyen mértékben számíthat az eszéki várőrségre. A hadügyminisztérium 1848. augusztus 30-án felszólítást küldött a várparancsnokságnak, hogy az egész tisztikart hívja egybe és szólítsa fel őket állásfoglalásra.[42]

A tisztikar két tűz közé került. Az események katonai logikája szerint a határőrvidéki csapatokkal való összetűzés, ha csak nem szakítanak nyíltan a magyar kormánnyal, elkerülhetetlenné vált. Eszék városa a vár védelmi rendszerének részét alkotta. A vár védhető volt ugyan a város birtoklása nélkül is, de így az esélyek jelentősen csökkentek. A határőrvidéki csapatok azon szándékát, hogy az elővárosokat megszállják, katonai szempontból – minden igéret ellenére – nem lehetett másként értelmezni, mint a vár megszerzésére tett első lépést. Nem tekinthető véletlennek, hogy ezt a próbálkozást mind a dandárparancsnok, mind a várparancsnok kategorikusan visszautasította.[43]

39 Verőce megye megszállása: Schmidegg Károly Csánynak. 1848. augusztus 30. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 163. Tallián őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 30. uo. Nem iktatott beadványok. Csány Szemerének. 1848. augusztus 31., szeptember 2. OL H9. BM eln. 833., 837. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 6. 58. sz. 267. o. A magyar vezetés rendelkezése: Kossuth Jovicsnak. 1848. augusztus 29. KLÖM XII. k. 825. o. Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 31. OL H9. BM eln. 807. Jankovics kinevezése. uo. *Szőcs Sebestyén:* i. m. 69–70. o.

40 Zanini századok Eszékre rendelése. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/467, 468. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 7. 154. sz. 841. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 3. 21. sz. 83. o. A várőrség létszáma: *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I. k. é. n. 362. o., v. ö. *Thim József:* Délmagyarország önvédelmi harca 1848–49-ben. I. k. Bács-Bodrog megyei és szerémvégvidéki események. Zombor, 1887. (a továbbiakban: *Thim:* Délmagyarország) 220. o.

41 Eszéki dandárparancsnokság Csánynak. 1848. augusztus 28., 29. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 19. Csány helyeselte a dragonyosok elvezényelését. Eszékről. „...ha Szerémet védeni akarták csekély erő ellen, Verőce megyét 5 zászlóalj ellen védeni bizonyosan nem fogják". Ő is csak kényszerűségből fogadta be őket Baranya megyébe, rögtön Mészáros Lázárhoz fordult és kérte, hogy vezényelje a lovasságot a Duna bal partjára. Csány Mészárosnak. 1848. augusztus 29. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. Idézi: *Aradi:* i. m. 52. o.

42 Hadügyminisztérium felszólítása. OL H76. Mészáros Lázár verbászi iratai. Kiadványok. 7. Közli: *Heinrich Blasek:* Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffe. Wien, 1898. I. Theil, 2. Abschnitt. 315. o. A felszólítás hangnemének és tartalmának kritikája: *Gelich:* i. m. I. k. 362. o.

43 *Gelich:* i. m. 362. o. Az eszéki újság (Volksfreund) olyan értesülést közöl, hogy amennyiben az erősséget 1 órára közelítik meg az ellenséges csapatok, a határőrvidéki csapatokat ágyútűzzel fogadják. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o.

Jellačić azt hangoztatta, hogy az uralkodó és a birodalom érdekében és védelmére lép fel a magyar szeparatizmus ellen. A magyar érvelés pont az ellenkezője volt. A sorezredi egységeket az uralkodó rendelte az általa kinevezett magyar kormány fennhatósága alá, így a király iránti hűségük megnyilvánulása, ha a magyar hadügyminisztérium parancsait pontosan végrehajtják. A magyar vezetés alatt álló hadsereg azonban nem volt egységes. A sorezredi tisztek egy része nagy idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel szemlélte a nemzeti jelleggel megszervezett, s általuk lenézett honvéd zászlóaljakat, és nem egyszer nyílt összetűzéssé fajult ez az ellentét.[44]

Az eszéki parancsnokság 1848. augusztus 27-én azt kérte, hogy a Darócon elhelyezett 4. honvéd zászlóalj egységeit közelebb, Bellyére helyezhessék (így fele idő alatt érhettek Eszékre) és az ott elhelyezkedő baranyai nemzetőröket vonultassák Darócra. Ez Csány beleegyezésével augusztus 30-án délután meg is történt.[45] Csányt ez a lépés nem is teljesen alaptalan reménykedéssel töltötte el, és ismét felszólította a várparancsnokot a honvédek várba hívására.[46]

Jovics István döntésének körülményeit nem ismerjük, az azonban tény, hogy felszólítást intézett a nyolcadik honvéd zászlóaljhoz, hogy szeptember 1-én vonuljon a várba. A meghatározott időpont ellenére Vitalis Ferenc őrnagy már augusztus 31-én egyesítette csapatait a 4. honvéd zászlóaljjal – így 10 század honvéd közeledett Eszék felé.[47]

Ebben a helyzetben állította döntés elé a tisztikart a magyar hadügyminiszteri felszólítás. Jovics először a térparancsnokkal, Schwartzenau dandárparancsnokkal és a Zanini egységek parancsnokával, Du Rieux ezredessel közölte annak tartalmát. Du Rieux erős kételyét fejezte ki az iránt, hogy a vár őrsége harcolni fog a határőrvidéki csapatok ellen. A várparancsnok – ennek hatására – a teljes tisztikart maga elé rendelte. A tisztikar – a források tanúsága szerint – teljesen egyöntetű nyilatkozatot tett, aminek pontos megfogalmazásával Petrasch mérnökkari őrnagyot bízták meg, és Habermann százados továbbította a magyar kormánynak:[48] „A Verbászon augusztus 30-án kelt, a magyar királyi hadügyminisztérium parancsára elrendelt, s báró Jovics vezérőrnagy által tett fölszólításra, figyelembe véve azt a tudomásunkra jutott körülményt is, hogy a 8. magyar nemzeti zászlóaljat a várba

44 *Joseph Alexander Hefert:* Der ungarische Winterfeldzug und die octroyierte Verfassung. Prag, 1876–1879. I. k. 275–278. o. *Johann Janotyck v. Adlerstein:* Chronologisches Tagebuch der ungarischen Revolution. Wien, 1851. II. k. 358–359. o. *Günther E. Rothenberg:* The Military Border in Croatia 1740–1881. Chicago, 1966. 153. o. *István Deák:* The Loyalty Crisis of the Habsburg Officer in 1848–49. Columbia University in New York City 1977. (kézirat)

45 Eszéki várparancsnokság Csánynak. 1848. augusztus 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 17. Csány válasza: 1848. augusztus 28. uo. A zászlóalj Bellyére vonulása. Szászy János őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 30. uo. Magánlevelek. I. 164.

46 „...Jovics eszéki várparancsnok értesítéséhez képest mindennap várható, hogy ... 4 honvéd zászlóalj fel fog szállíttatni a várbeli szolgálatra". Csány Batthyány Lajosnak. 1848. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. Csány Szemerének. 1848. augusztus 29. OL H9. BM eln. 833. Csány felszólítása: uo.

47 Jovics István a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Hasonlóan tudósít az eszéki újság, amelyet a Pesti Hírlap közöl. „Augusztus 30-án Sándor gyalogezred 2 százada érkezett ismét vissza Eszékre, melynek főparancsnoka tudatta a városi hatósággal, hogy 10 század önkéntes Dárdáról és Bellyéről fogják velök együtt a várost megszállni". *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o. A szemtanú leírását közli: *Waldapfel:* i. m. II. k. 49–51. o. v. ö. Uibergabe 4–5. o.

48 Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. *Thim:* A szerb felkelés I. k. 208. o. *Gelich:* i. m. I. k. 362. o. v. ö. Uibergabe 3. o. *Oscar Fodal:* Der Krieg in Ungarn. Mit einer Geschichte der serbischen und croatischen Wirren. Mannheim, 1849. 44. o. *Otto Wenkestern:* History of the War in Hungary in 1848 and 1849. London, 1859. 91. o.

helyezik át, a császári és királyi katonai őrséget képező egész tisztikar ezennel szabadon és nyíltan kijelenti, hogy a várat az Összmonarchia császári tulajdonának tekinti, melyet a Magyarország és Horvátország közötti pártháborúban mindkét fél semleges területnek kell, hogy tekintse és azt tiszteletben tartsa. Ennek megfelelően a várőrség egyöntetűen, a leghűbb ragaszkodással a legkegyelmesebb alkotmányos császár és király iránt, a legnagyobb kitartással fogja utolsó emberig védeni a várat, és minden támadást – történjék az akár magyar, akár horvát oldalról – minden rendelkezésre álló eszközzel visszaver, mindaddig, míg maga a császár nem ad parancsot a vár átadására egyik vagy másik félnek.

A fentiek értelmében, mely nekünk irányelvül szolgál, a korona tulajdonának magyar nemzeti zászlóaljak és nem császári és királyi csapatok általi megszállását a semlegesség megértésének, Horvátország és a határőrvidéki csapatok elleni hadüzenetnek tekintjük, és egyhangúlag kijelentjük, ellenük, mint velük egy zászló alatt szolgáló fegyvertársak ellen, különös tekintettel a felséges császári ház iránt bizonyított hűségünkre, harcolni soha nem fogunk. Ha azonban Horvátország ok nélkül megsértené a semlegességet, úgy azt őfelsége a császár és az Összmonarchia elleni ellenséges cselekedetnek tekintjük, s ebben az esetben mi Horvátország ellenségeskedését viszonozni fogjuk, s e cél érdekében a magyar nemzeti zászlóaljat magunkhoz vonjuk.

Végre tiszteletteljesen kérjük a császári királyi várparancsnokságot, hogy az itt kiadott alázatos nyilatkozatunkat a császári királyi osztrák hadügyminisztériumnak Bécsben, épp úgy mint a magyar minisztériumnak Pesten, futár által tudomására hozza."[49]

A nyilatkozat diplomáciai mesterműi. A várost gyakorlatilag kivonta mind a magyarok, mind a horvátok fennhatósága alól. A komolyabb fellépést bármely oldalról úgy akadályozta meg, hogy a szemben álló feleket egymással tartotta sakkban.

Latour osztrák hadügyminiszter természetesen helyeselte a döntést, de mind a horvátok, mind a magyarok tettek még kísérletet a helyzet megváltoztatására. Jellačić szeptember 4-én Verőcéről egyértelmű állásfoglalásra szólította föl az eszéki vezetést. „Kegyelmességed vajon Ausztria vagy a magyar minisztérium ügye mellé áll? Másként fogalmazva: mellettem vagy ellenem? Helyzetem olyan, hogy kénytelen vagyok kérni négy napon belül kegyelmességed határozott válaszát az Összmonarchia és a dinasztia szent érdekében, melyet a magyar minisztérium szeparatista, Ausztriát szétromboló irányzatával szemben állhatatosan védelmezek." Jovics válasza visszautasító. Rajasics pátriárka szeptember 5-i agresszív hangú levele sem ért el hatást, annak ellenére, hogy a várparancsnokot birtokainak lefoglalásával fenyegette meg. Ugyanakkor a 8. honvéd zászlóalj parancsot kapott, hogy a megváltozott körülményekre való tekintettel maradjon Baranya megyében. Szep-

49 A nyilatkozat szövege: Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Másolatban HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/570. Közli: *Gelich:* i. m. I. k. 362–363. o. (pontatlan magyar fordítás) *Blasek:* i. m. 315–316. o. *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 10. 157. sz. 853. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 13. 25. sz. 99. o. A nem teljes szöveg. *Thim:* A szerb fölkelés II. k. 658–659. o. *Szeremlei Samu:* i. m. I. k. 179. o. *Aradi:* i. m. 53. o.

tember 3-án ismét magyar miniszteri parancs érkezett Csányhoz a honvéd zászlóalj bevonultatásáról, aminek ismét nem lett foganatja.[50]

A semlegességi nyilatkozattal az eszéki vár – már területvédelmi szempontból is – elvesztette jelentőségét, hiszen a hadtörténetben páratlan módon csak helységet védelmezett. E sajátos állapot megszüntetése mind a két félnek elemi érdeke volt. A vár birtoklása a horvátoknak Szlavónia, a magyaroknak Baranya megye biztonságos védelmét tette volna lehetővé.[51] Így az erőd további sorsa a horvát–magyar ellentét alakulásától függött. Az erőviszonyok szeptember elején egyértelműen a horvátoknak kedveztek.

Szeptember 4-én a verőcei gyűlésen Jellačić új tisztikart nevezett ki, beleértve még a községi jegyzőket is, és elrendelte, hogy az országgyűlési követeket is visszahívják. Ilyen körülmények között, természetesen, a belügyminiszter által elrendelt új katonaállítási törvény rendelkezéseit – politikai és technikai okokból – nem tudták végrehajtani.[52]

A már ismét bánná előléptetett Jellačić biztonságosan uralta Szlavóniát. Eszék vára nem hódolt meg neki, de teljesen elszigetelődött. A magyarországi betöréshez készülődő hadvezér elégségesnek találta a támadáshoz fel nem használt erőket ahhoz, hogy Bunyik báni biztos vezetésével az eszéki várost és várat a maga oldalára állítsa.

Az eszéki vár biztosítása (1848 október)

Miközben a horvát sereg csaknem akadálytalanul nyomult előre a Dunántúlon, szeptember második felében Bunyik József báni biztos is elérkezettnek látta az időt, hogy megpróbálja Eszéket a hatalmába keríteni. Első lépésként Eszék városát, a városi hatóságokat akarta a bán oldalára állítani – a közigazgatási apparátus magyarbarát vezetőinek eltávolításával.[53]

A város nemzetiségi és politikai viszonyai sejtették, hogy célját különösebb katonai erő nélkül is elérheti. A főként szerbek és horvátok lakta alsóváros a „magyarpárti" felsővárossal szemben egyértelműen Jellačićot és a horvátokat támogatta. A semlegességi nyilatkozat közzététele után e városrész küldöttséget menesztett a horvát parancsnokhoz, kijelentve, a bródi határőröket nagy parádéval várják az alsóvárosban, s miután ez a katonai bevonulás nem történt meg, újabb

50 *Jellačić* felszólítását közli: *Hauptmann:* Jellačić Kriegszug I. k. 141. o. Idézi: *Thim:* A szerb fölkelés I. k. 208. o. Jovics válasza, Latour és Rajasics, uo. A 8. honvéd zászlóaljról. Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Csány Jovicsnak. 1848. szeptember 3. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

51 *Hauptmann:* Militärische-politische Pläne 91. o. *Szücs Emil:* i. m. 36. o. *Füzes Miklós:* Baranya és Verőce megye. Pécs és Eszék 1848/49-ben. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyve. 10. Eszék, 1988. 180. o. (a továbbiakban: Füzes: Baranya és Verőce), *Balázs József, Borus József, Nagy Kálmán:* Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. In: Kossuth emlékkönyv, Bp., 1952. I. k. 334. o.

52 Verőcei események: Jankovics Szemerének. 1848. szeptember 6. OL H9. BM eln. 908. Jankovics Mészárosnak. 1848. szeptember 3. OL H75. HM 6078. *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 10. 157. sz. 853. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 13. 25. sz. 99. o. Az új tisztviselői kar névsora: *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 19. 164. sz. 881. o. *Szőcs Sebestyén:* i. m. 70. o. *Füzes:* Baranya és Verőce 180. o. Összeírási rendelet. Jankovics Mészárosnak. 1848. szeptember 3. OL H75. HM 6078. *Közlöny,* 1848. augusztus 31. 83. sz. 421. o.

53 *Szücs Emil:* i. m. 36. o.

küldöttség indult Verőcére, újabb tisztújítást kérve.[54] Komoly katonai ellenállással a várőrség részéről nem kellett számolni, hiszen az 1848. augusztus 31-i nyilatkozat csupán a szűkebb értelemben vett vár területét nyilvánította koronabirtoknak és semleges területnek. Két század Wasa- és Sándor-gyalogságot az elővárosokban szállásoltak el, de köztudott volt, hogy határőrvidéki csapatok közeledtére ezeket visszavonják a várba.[55]

Bunyik József – szeptember 24-i üzenete értelmében – 27-én érkezett Eszékre. Óvatossági megfontolásból a külvárosba hivatta magához a városi tanácsot. A vezetést érvénytelennek nyilvánította, a bán hű hívét, Vukovics Demeter volt városi kapitányt nevezte ki bírónak, elrendelte Freund Ferenc, a magyar országgyűlésre megválasztott képviselő visszahívását és október 5-re ismételt választást hirdetett. Október 7-én és 8-án megtartott gyűléseken illírpárti polgármestert és városi kapitányt nevezett ki, a városi tanácsot egy kivétellel leváltotta, az új hivatalnoki kart kizárólag a bánnak engedelmes személyekből állította össze.

Bunyik, teljhatalmával élve, magyar polgárokat tartóztatott le, toborzást rendelt el, a felsővárosi sókészletet lefoglalta és a várbeli készletet is magának követelte. A várbeli tisztikar jóindulatú semlegességet tanúsított, a parancsnokság minden ellenállása abban nyilvánult meg, hogy az erődben felhalmozott 7500 q só kiadását – az augusztus 31-i nyilatkozatra hivatkozva – megtagadta. A Dráva-menti erőd teljesen elszigetelődött. Batthyány Kázmér kormánybiztos a vár elvesztéseként értékelte a történteket.[56]

Az 1848 szeptember végén, október elején Magyarországon lezajlott események azonban jelentős változást hoztak Eszék helyzetében is. Az alsóvárosi horvátok számára az első kedvezőtlen hír még Baranya megyéből érkezett. A Somogy, majd Baranya megyén át Ozora irányába haladó Roth és Philippović tábornokok által vezetett horvát tartalékhadtest lőszerutánpótlását – több mint 3000 katonának elegendő lőszermennyiséget – a Percel Antal őrnagy vezetése alatt álló nemzetőrök és a pécsi önkéntesek szeptember 28-án Oroszlónál hatalmukba kerítették.[57] Jellačić szeptember 29-én Pákozdnál elszenvedett kudarca, a Roth–Philippović dandár fegyverletétele Ozoránál, az október 6-i bécsi forradalom híre mind az erőviszonyok hirtelen megváltozását mutatták, és az egyre erősödő eszéki horvát párt passzivitásához vezettek. A horvát vereségekről szóló híradásokat Bunyik József ellenpropagandával próbálta semlegesíteni és azokat egész egyszerűen hazugságnak minősítette. Maguk a volt horvát hadifoglyok cáfolták ezt meg. Az

54 Eszék politikai megosztottsága. *Füzes Miklós:* Batthyány Kázmér. Bp., 1990. 114. o.; *uő.* Baranya és Verőce 180–181. o. *Thim:* Délmagyarország 220. o. Uibergabe 3–4. o. Alsóvárosi küldöttségek: *Pesti Hírlap,* 1848. szeptember 9., 19. 156., 164. sz. 849., 881. o. *Figyelmező,* 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o.

55 Jovics István a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886.

56 Bunyik tevékenysége: Pozsonyi József polgármester Batthyány Lajosnak. 1848. október 8. OL H2. Kossuth Polizei Akten (a továbbiakban: KPA) 120. Közli: *Szücs:* i. m. 35. *Szeremlei:* i. m. I. k. 179–180. o. *Vörös Márton:* Pécs–Baranya részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban. é. n. 24. o. Batthyány Kázmér értékelése az OHB-nak. 1848. október 10. OL H92. ONöHt 5300.

57 Batthyány Kázmér Batthyány Lajosnak. 1848. szeptember 28. OL H2. Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) 2387. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás 1973. Pécs, 1973. 349–351. o. *Közlöny,* 1848. október 1. 113. sz. 577. o. *Pesti Hírlap,* 1848. október 1. 175. sz. 923. o. Batthyány Kázmér Batthyány Lajosnak. 1848. október 1. OL H2. OHB 2119. uő. az OHB-nak. 1848. október 2. OL H2. OHB 2218. *Kopasz Gábor:* A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–49-ben. In: Baranyai helytörténetírás. Pécs, 1973. 77. o. *Varga János:* Népfölkelő és gerillaharcok Jellačić ellen 1848. őszén. Bp., 1953. 159–161. o. *Füzes:* Batthyány 103–104. o. *Szeremlei:* i. m. I. k. 225. o. *Szücs:* i. m. 33. o. *Vörös:* i. m. 20–21. o.

Oroszlónál, illetve Ozoránál fogságba esett horvát katonákat – csaknam 7600 főt – Batthyány Kázmér az OHB utasítása értelmében Pécsen megeskette, hogy fegyveresen nem támadnak Magyarország ellen, majd hazaengedte őket.[58]

A várőrség hangulatát befolyásolhatták a magyar győzelmek és a verőcei fejlemények, de ez önmagában még nem hozott volna lényeges változást helyzetükben. Ausztria és Magyarország nyílt összeütközése azonban lehetetlenné tette a semlegesség további fenntartását.

A szeptember közepe óta tartó magyarországi katonai és politikai válság október első napjaiban tetőzött. Az október 3-i keltezésű uralkodói manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, az országot katonai igazgatás alá helyezte, katonai és polgári kormányzóvá Jellačićot nevezte ki. A képviselőház elvetette a királyi rendeletet és az Országos Honvédelmi Bizottmányt – jogainak jelentős kibővítésével – a törvényes kormányt helyettesítő legfelsőbb irányító szervvé nyilvánította. Kossuth Lajos, a Honvédelmi Bizottmány különleges jogkörrel rendelkező elnöke, erélyesen látott hozzá az ország katonai helyzetének stabilizálásához. Felismerte, hogy a haditechnika fejlődése ellenére a várak, mint támaszpontok, jelentős szerepet játszhatnak. Magyarország védelmi rendszerének – különösen délen – fontos láncszemeit alkották, alkalmasak voltak a mellékhadszíntereken az ellenséges erők feltartóztatására, nagyobb területek védelmére, sőt hadmozdulatok kiindulópontjaivá is válhattak. A kialakult sajátos helyzetnek megfelelően a különböző hatáskörrel rendelkező katonai szerveknek és szervezeteknek – várparancsnok, tisztikar, főhadparancsnokok, nemzetőr és honvédparancsnokok, kormánybiztosok – párhuzamosan küldött felszólításokkal és parancsokkal kívánta biztosítani a várakat a szabadságharc számára.[59]

Kossuth Lajos különös figyelmet szentelt Eszéknek, mivel tudatában volt a vár stratégiai fontosságának Magyarország védelme szempontjából.[60] Még augusztus folyamán, Jankovics, illetve Csány jelentései nyomán, világossá vált, hogy a vár bizonytalan helyzetét nem személyi és anyagi ellátatlansága, hanem az őrség megbízhatatlansága okozza. Csány már szeptember 3-án követelte a Zanini-ezred tisztikarának eltávolítását az erődből. Batthyány Kázmér kormánybiztos októberi jelentései pedig arról győzhették meg a Honvédelmi Bizottmányt, hogy Bunyik gátlástalan tevékenységét a tisztikar semlegességbe rejtett támogatása teszi lehetővé.[61]

58 OHB utasítása. 1848. október 9. KLÖM XIII. k. 138–139. o. Közli: *Vörös:* i. m. 22–23. o. *Szücs:* i. m. 35. o. Foglyok kérdése: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 11. OL H92. ONöHt 5300., OL H2. OHB 1029. Közli: *Közlöny,* 1848. október 15. 127. sz. 633. o. *Várady:* i. m. 688. o. Megváltozott verőcei helyzet: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. Közli: *Pesti Hírlap,* 1848. október 24. 195. sz. 996. o. *Füzes:* Batthyány 107–109. o. *Thim:* Délmagyarország I. k. 220. o. *Horváth:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Bp., é. n. 521–522. o.

59 *Balázs József, Borus József, Nagy Kálmán:* i. m. 386. o. v. ö. *Gelich:* i. m. I. k. 361. o.

60 A magyar kormány Jellačićcsal szembeni engedékenységének végső határát az jelentette, hogy beleegyezett volna Horvátország elszakadásába is. Szlavónia leválását ez a tervezet nem tartalmazta, Kossuth Lajos azonban még ezt is elfogadhatónak tartotta, de a két igen fontos erőd, Eszék és Pétervárad megtartásával. Horvátországra vonatkozó tervezet: KLÖM XII. 805–806. o. *Károlyi:* i. m. II. k. 626–629. o. *Beér János* (szerk.): Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954. 681–683. o. *Urbán:* Batthyány, 463. o. Kossuth Szlavóniáról: Csánynak. 1848. augusztus 31. KLÖM XII. k. 853–854. o. Idézi: *Bartha:* Kossuth és Csány, 623. o. *I. Tóth Zoltán:* Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. In: Kossuth emlékkönyv II. k. 290. o. *Spira György:* A magyar forradalom 1848–49-ben. Bp., 1959. 347. o.

61 Batthyány Kázmér 1848. október 10-én tényként közölte, hogy Bunyik a tisztújítást ... a várbeli őrnagy segédkezésével tartá meg...", másnap már az egész várőrségre vonatkoztatja lesújtó véleményét: „Eszéki várőrség magaviselete több mint kétértelmű, csaknem nyíltan ellenséges". Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 10., 11. OL H92. ONöHt 5300., OL H2. OHB 1029.

A várparancsnok megítélése korántsem volt ilyen egyértelmű. A semlegességi nyilatkozatot nem írta alá, a pétervárади főhadparancsnokságot továbbra sem ismerte el közvetlen felettesének, a honvéd egységek várba rendelését – ha megkésve is – de elhatározta. Az ellenséges szellemű tisztikarral szemben azonban – külső segítség nélkül – tehetetlen volt. Ez tükröződött abban is, hogy megpróbálta elutasítani a felelősséget, mikor azt hangsúlyozta, hogy ő csupán név szerinti, nominális parancsnok.[62]

Kossuth Bunyik további tevékenységét mindenképpen meg akarta akadályozni, a várparancsnoktól pedig egyértelmű állásfoglalást és határozott fellépést, a semlegesség megszüntetését várta, hiszen ez volt a feltétele annak, hogy a kedvezőtlen eszéki helyzet megváltozzon. 1848. október 12-én az OHB Bunyik Józsefet törvényen kívül helyezte, elrendelte, hogy mint lázítót fogják el és állítsák statáriális bíróság elé, a korábban megválasztott tisztviselő kart helyezzék vissza hivatalába. Egyben felszólította Batthyány Kázmért, hogy a Jovicsnak címzett, kemény, csaknem fenyegető hangú felszólítást továbbítsa a várparancsnoknak. „Jovics eszéki várparancsnoknak tessék hivatalosan tudtára adni, hogy egy várparancsnok a hűségére bízott vár megtartásának elmulasztása iránt magát azzal, hogy ő csak nominális parancsnok, nem mentheti... Figyelmeztesse ön Jovics várparancsnokot, hogy a kormány magával játszani nem hagy, s egy hét alatt Eszék várának a törvény iránti engedelmességre vissza kell térni, vagy a várparancsnok magának tulajdonítsa, a mi történni fog." A remélt siker nem volt biztos, ezért Batthyány Kázmér kormánybiztosnak szabad kezet és teljhatalmat adott a várral kapcsolatos intézkedésekre. A Dráva-vidéki kormánybiztos békés eszközökkel – proklamációk kibocsátásával, hivatalos és magánlevelekkel, állandó kapcsolattartással – próbálta Jovics Istvánt befolyásolni.[63]

A várparancsnok megnyerése önmagában nem hozhatott sikert, ha az nem rendelkezik egységes és megbízható tisztikarral. A teljes jogkörű OHB legelső lépései között szerepel az ország összes várához intézett felszólítás, ami pontosan ezt a célt szolgálta. Az október 8-i határozat – a király és az országgyűlés nevében – megparancsolta, hogy a rendelet megjelenésétől 7 napon belül a várakban tűzzék ki a magyar lobogót, a tisztek pedig írásban is kötelezzék magukat, hogy az OHB parancsainak engedelmeskednek és azokat végrehajtják. Aki ezt megtagadná, az hazaárulónak kijáró bánásmódban fog részesülni: „bárki által is megfogattathatik és agyonlövettethetik". Kossuth Lajos – ezen általános rendelkezésen túl – szükségesnek tartotta az egyes várak előljáróságait is hasonló értelemben felszólítani. Az október 10-i rendelet ily módon a főhadparancsnokságok vezetőit is színvallásra késztette, egyben felelőssé tette a rendelkezés megfelelő végrehajtásáért. Ugyanakkor joggal lehetett rá számítani – az osztrák hadseregben kialakult hierarchia iránti tisztelet ismeretében –, hogy a főparancsnokok remélt kedvező állásfoglalása hatást fog gyakorolni az alsóbb szintű katonai vezetőkre is.[64]

62 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 10. OL H92. ONöHt 5300. *Horváth:* i. m. I. k. 521. o.

63 Kossuth Batthyány Kázmérnak. 1848. október 12. KLÖM XIII. 171–172. o. Teljhatalmú megbizatását idézi: *Füzes:* Batthyány 101. o. Tevékenysége: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. *Füzes:* Baranya és Verőce 186. o.

64 OHB rendelete a várparancsnokhoz: 1848. október 8. KLÖM XIII. k. 126–127. o. Közli: *Pap:* i. m. II. k. 124–125. o. *Szeremlei:* i. m. I. k. 246. o. *Helfert:* i. m. 278. o. OHB a főhadparancsnokságnak. 1848. október 10. KLÖM XIII. k. 155. o. *Thim:* A szerb felkelés, III. k. 133–134. o. *Helfert:* i. m. I. k. 278. o. Főparancsnokságok szerepe: *Bona Gábor:* Tábor-

Az eszéki várparancsnokság október 16-án kapta kézhez a pétervaradi főhadparancsnokság fentiek szellemében megfogalmazott rendeletét Mészáros Lázár október 4-i és az OHB október 8-i felszólításának mellékletével együtt. Ugyanezen a napon Jellačić futárja is Eszékre érkezett, melyben neki, illetve a császárnak való engedelmességet követelte.

A magyarok részéről komoly nyomás alá került várparancsnok Bécsből még ekkor sem kapott nyílt és világos utasítást. Futárt küldött Bécsbe az osztrák hadügyminiszterhez utasítást kérve, de a válasz általános és semmitmondó volt: „...egy osztrák tábornoknak minden körülmények között tudnia kell, mi a kötelessége és aszerint cselekednie". Jovics István – elmondása szerint – rendes körülmények között tudta volna, mi a teendője, de ebben a sajátos helyzetben, mikor az osztrák császárnak két törvényes kormánya volt, nem tudta, hogy mit tegyen, hiszen Eszék magyar területű vár volt, de megbizatását Bécsből nyerte – most melyik kormányra hallgasson? Újabb futárt küldött a császárvárosba, de erre már választ sem kapott. Arról viszont – ha nem is hivatalosan – értesülhetett, hogy felettese, Pétervárad parancsnoka Blagoević, hosszas ingadozás után engedelmességet fogadott az OHB-nak, csapatai a magyarok mellett nyilatkoztak és október 15-én az erődre kitűzte a magyar zászlót.

Jovics István a horvát követelést visszautasította, egyedüli felettesének, akinek parancsait követi, a pétervaradi főparancsnokot ismerte el válaszában: „Csináljon, amit akar, felettesemtől, a pétervaradi főparancsnoktól parancsot kaptam, senkinek sem muníciót, sem segítséget ne adjak... én semmit sem adok."[65]

Eszéken 1848. október 18-án a „főőr épületre" kitűzték a magyar zászlót, ami a kortársak nagy lelkesedéssel kommentálva Magyarország iránti hűségnyilatkozatnak tekintettek. Ez azonban korántsem volt ilyen egyértelmű: a magyar zászló mellett a városháza erkélyén a horvát, a vártemplom tornyán pedig a császári zászló lengett. Mindez még belefért a kinyilvánított semlegesség fogalomkörébe.[66] Annál is inkább kétséges volt a siker, mivel a várőrséget alkotó katonaság az OHB mellett nyilatkozott ugyan, de csaknem az egész tisztikar megtagadta az engedelmességet.

Jovics István október 16-án pontos fordításban közölte a vár őrségével a hozzá érkezett felszólítást és annak mellékleteit. Az OHB iratok fenyegető hangvétele óvatosságra késztette a horvátokkal szimpatizáló olasz ezred vezetését. Du Rieux ezredes október 17-én nem tett nyilatkozatot, de utalt Jovicsnak arra, hogy „lelkiismerete ellenére kell, mint nem magyarnak, és olyannak, aki csak a császári és királyi Felségre tette le az esküt, a felsőbb utasítást követnie". Másnap, október

---

nokok és törzstisztek, 21. o. Kossuth még azzal is nyomást akart gyakorolni az eszéki tisztikarra, hogy a verbászi hadsereghez küldött, a tisztek elleni eljárást részletező rendeletét az eszéki parancsnokságnak is megküldette. OHB Éder Frigyes vezérőrnagynak. 1848. október 12. KLÖM XIII. k. 173–174. o. *Thim:* A szerb fölkelés III. k. 136–138. o.

65 A pétervaradi felszólítás: Jovics a pétervaradi főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. 8780. Jellačić követe, Jovics válasza: *Hauptmann:* Jellačić Kriegszug I. k. 142. o. Jovics állásfoglalását fogolytársa írja le. *Barsi József:* Utazás ismeretlen állomás felé, 1848–1856. Bp., 1890. 291–292. o.

66 Pozsonyi József az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Idézi jelzetben. *Thim:* A szerb fölkelés, III. k. 141–142. o. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19., 20. OL H2. OHB 1427., OL H2. KPA 287. Batthyány Kázmér a hadügyminisztériumnak. 1848. október 21. OL H75. HM 8691. Magyar győzelemként értékeli: Rajačić pátriárka a belgrádi orosz konzulnak. 1848. október 20. Közli: *Thim:* A szerb fölkelés, III. k. 144. o. *Horváth:* i. m. I. k. 522. o. *Vörös:* i. m. 25. o. Semlegesség megtartásaként értékeli: *Gelich:* i. m. I. k. 364. o. *Szücs:* i. m. 35. o. *Füzes:* Baranya és Verőce, 181. o. v. ö. *Thim:* A szerb fölkelés, I. k. 208. o. *Kéry:* i. m. 579. o. *Helfert:* i. m. I. k. 281. o.

18-án tagadó válaszuk esetleges következményeiről írásban kért felvilágosítást, „hogy jövőjük teljes tudatában tehessék meg nyilatkozatukat".

A várparancsnok válaszában kötelezte az ezred tisztikarát, hogy még aznap, írásban valljanak színt. Az ezredestől ismét csak folyamodvány érkezett, nem nyilatkozat, ami azonban hűen tükrözte állásfoglalásukat is. „Meg kell ismételnünk a kérdést, hogy vajon a közzétett rendelkezés ránk, mint nem nemzeti tisztikarra és legénységre teljes mértékben érvényes-e, hazaárulóknak lehet-e kikiáltani, mivel az ezred a magyar alkotmányra nem tett esküt..." Annál is inkább kéri a felvilágosítást, mert a legénység és a tisztikar „...a felsőbb parancsot belső meggyőződése szerint nem hajlandó követni". Du Rieux ezredes már október 17-én kérvényt fogalmazott a magyar hadügyminisztériumhoz. Ebben az OHB rendeleteit meg sem említi, csupán a legénység legyengült fizikai állapotára és óhajára hivatkozva kéri az ezred áthelyezését, „hogy a legénységet megmentsék a szolgálatképtelen állapottól". Október 18-án – Pozsonyi József eszéki polgármester tudósítása nyomán – már bizonyossá vált Eszéken is, hogy futár indul Budapestre. A Zanini-tisztek hamar követőkre találtak. Petrasch mérnökkari őrnagy várerődítési igazgató, Gherardini őrnagy a vártüzérség parancsnoka – hasonló hivatkozással – megtagadták az OHB-nak az engedelmességet, s megbizatásukról lemondtak. A vár tüzérségi és védelmi kara vezetés nélkül maradt.[67]

A Wasa- és Sándor-tisztek sem tették meg írásbeli hűségnyilatkozatukat, a várparancsnok és a magyar őrség viszont biztosította az OHB-t támogatásáról. A várőrség megosztottsága egy támadás esetén – amit Jovics valószínűnek vélt – komoly veszélyeket hordozott magában.[68] Attól is tartani lehetett, hogy az engedelmességet megtagadó tisztek az őrség hűséges részét is megingatják, illetve bizonytalanná teszik. Az olasz ezred legénysége például lelkesen támogatta a magyar ügyet, tisztjeik viszont megpróbálták őket a maguk oldalára állítani.[69] Így Eszék biztosításának elengedhetetlen feltételévé vált, hogy a Zanini-ezredet eltávolítsák az erődből és helyét honvéd zászlóalj foglalja el. Az eszéki polgármester, a várparancsnok és Batthyány Kázmér is sürgette ezt a lépést.[70]

Blagoević Imre főhadparancsnok a válság elmélyülésének megakadályozására sietve parancsot küldött, hogy a magyar minisztériumi döntés megérkeztéig az engedetlen tisztek kötelesek az uralkodó által szentesített magyar minisztériumot közvetlen felettesüknek tekinteni.[71]

Mészáros Lázár az Eszéken kialakult helyzetet arra akarta felhasználni, hogy a vár sorsát megnyugtatóan rendezze. Mivel a Zanini-ezred maga akarja elhagyni a várat

67 Jovics a pétervárади főhadparancsnokságnak. 1848. október 19., Du Rieux, Gherardini az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 18., Petrasch az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. HM 8780. A Pestre küldött kérvény: Du Rieux a hadügyminiszternek. 1848. október 17. OL H2. OHB 1748.

68 Jovics a pétervárади főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. HM 8780. Batthyány Kázmér maga is valószínűnek vélt egy támadást: az OHB-nak. 1848. október 20. OL H2. KPA 287.

69 Pozsonyi az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. uo. 1427. A kormánybiztos az olaszokhoz intézett kiáltványokkal megpróbálta ezeket a csapatokat befolyásolni. Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 24. OL H75. HM 9866. Az olasz gyalogság: *Gracza György*: Az 1848–49. magyar szabadságharc története. Bp., 1894. III. k. 12. o.

70 Pozsonyi az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Jovics a pétervárади főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. 8780. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. uő. a hadügyminisztériumnak. OL H75. HM 8691.

71 Blagoević az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 21. OL H75. HM 8780.

– érvel a hadügyminiszter az OHB-nak október 21-én –, és az ezredparancsnok futára által becsületszavát adta, áthelyezésük esetén Magyarország függetlensége ellen harcolni nem fognak, külön megbízott előtt erre esküt is tesznek, így veszélyt nem jelentenek. Ha pedig helyükre honvéd zászlóalj vonul, a vár végre kellőképpen biztosítva lenne. Az OHB ennek megfelelően döntött egy zászlóalj Eszékre rendeléséről, a hadügyminisztérium katonai osztálya pedig felszólítást intézett a várparancsnoksághoz, hogy ezen tisztek a szóbeli ígéretüket erősítsék meg.[72]

A fenti döntések megszületésekor már magyar csapatok meneteltek Eszék felé. Batthyány Kázmér Verőce megye szomszédságában, Pécsett, reálisabban tudta felmérni a kedvező lehetőségeket és a veszélyeket egyaránt, mint ahogyan azt Pestről meg lehetett ítélni. A mindeddig ingadozó várparancsnok jelentős létszámú, legalább 1000 fős magyar sereg segítségét kérte a rábízott vár helyzetének megerősítésére. A kormánybiztos nem akarta elszalasztani a kínálkozó alkalmat.[73]

Batthyány Kázmér ha nem is számottevő, de elégséges erővel rendelkezett. A baranyai 1. mozgó nemzetőr zászlóaljat, melyet a nyár folyamán a déli táborba irányítottak, a horvát betörés és veszély erősödésével a kormánybiztos sürgetésére ismét Baranya megyébe rendelték.[74] Ezt az 1000 fős, felszerelt, megfelelően ellátott, begyakorolt egységet egészíthette ki Batthyány a mintegy 600 fős, most alakuló, hiányosan felszerelt 2. önkéntes mozgó nemzetőri zászlóalj katonáiból, illetve újoncokkal.[75] Fellépése esetén számíthatott a várparancsnokra, és a várőrség legénységi állományának, illetve Eszék magyar és német polgárainak támogatására is.

A gyors cselekvést a szlavóniai események is szükségessé tették. Megbízható, hiteles tudósítások számoltak be arról, hogy határőrcsapatok vonulnak a vár felé, amelyet a magyaroknak mindenképpen meg kellett előzniük.[76] Így érthető, hogy a seregével már mozgásba lendült kormánybiztos nem teljesítette az OHB parancsát, mely a Muraközbe betört Percel Mórral való együttműködésre szólította fel. E hadműveletnél fontosabbnak tartotta az eszéki vár megszállását, s elegendőnek vélte a vár biztosítása és annak „rendes hadiőrséggel" való ellátása után a Muraközbe vonulni.[77]

Batthyány Kázmér 1848. október 22-én este 7 és 8 óra között erőltetett menetelés után 1217 főből álló, 5 ágyúval ellátott serege élén bevonult az eszéki várba. Az alsóváros csendes volt. A felsővárosi lelkes polgárok fáklyás tömege haladt a

72 Mészáros az OHB-nak. 1848. október 21. OL H2. OHB 1748., OL H75. HM 8623. A hadügyminisztérium az eszéki várparancsnokságnak, Du Rieux-nek. 1848. október 22. OL H75. HM 8687.

73 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás, 1973. Pécs, 1973. 362. o.

74 Nemzetőrség Verbászra rendelése: Schulter István őrnagy a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. augusztus 14. OL H92. ONöHt 2777. Visszarendelés sürgetése: Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. szeptember 13. OL H2. KPA 43., 83. Mészáros tagadó válasza: 1848. szeptember 15. OL H75. Mészáros Lázár verbászi iratai. Kiadványok. 108., 110. A nemzetőrség hazarendelése: 1848. szeptember 17. uo. 124., 125. Mészáros Batthyány Kázmérnak. 1848. szeptember 20. OL H2. KPA 64.

75 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. *Szücs:* i. m. 37. o.

76 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 21., 27. OL H2. OHB 1529., 1889. *Horváth:* i. m. 522. o. *Füzes:* Batthyány, 109. o.

77 *Füzes:* Batthyány, 108. o., 110. o. *Szücs:* i. m. 37. o. Döntését megkönnyítette, hogy Eszékkel kapcsolatban teljesen szabad kezet kapott. L. a 63. jegyzetet. Az OHB helyeselte döntését, s egyben közölte, fő feladata a vár biztosítása. 1848. október 22. KLÖM XIII. 264. o.

csapatok előtt, a várban az olasz és magyar ezredek katonái üdvrivalgással fogadták az önkénteseket.

Nem sokkal később – még az est folyamán – horvát egységek jelentek meg az alsóvárosban. Ezek Csorich vezérőrnagy elővédet alkották csupán, Batthyány Kázmér az utolsó pillanatban érkezett.[78]

Az eszéki vár helyzetének megszilárdítása

Batthyány Kázmér – Eszék tényleges parancsnoka – erélyesen hozzá látott, hogy amennyire lehetséges, Verőce megyét, Eszék városát pedig minden eszközzel engedelmességre kényszerítse. A „teljhatalmú országos biztos" október 23-án több nyelven intézett kiáltványt a megyéhez. Kossuth korábbi követelésének megfelelően – Bunyik báni biztost –, aki már korábban megszökött a hazatérő horvát hadifoglyok elől – törvényen kívül helyezte, elrendelte elfogatását és statáriális bíróság elé állítását. A szeptember 4-én Verőcén megválasztott tisztikart leváltatta, a régi tisztviselőket visszahelyeztette állásukba.[79] Gyors sikerrel annak ellenére sem számolhatott, hogy 80 falu hódoló küldöttsége jelentkezett nála. Ezt csakis katonai sikerének köszönhette.

Az eszéki alsóváros biztosítására fegyveres erőt kellett bevetni. Az október 24-i, eszéki városházán megtartott közgyűlésen a magyarhű tisztviselőkar visszaállítása mellett meghódolás esetére általános amnesztiát helyezett kilátásba. A pétervárad határőrezred katonáinak jelenléte bátorította a felfegyverkezett horvát és szerb lakosságot. Magyarokat űztek ki a városrészből, fenyegető üzeneteket küldözgettek a várba. A 24 órás határidő lejárta után, október 25-én, Batthyány Kázmér három század gyalogossal (Wasa, Sándor, nemzetőr), három század tartalékkal (Zanini) és a baranyai nemzetőrök, valamint három ágyú támogatásával szabályszerű bekerítő hadmozdulatba kezdett. A hadrendben felvonuló csapatok elől a határőrvidéki katonaság még a gyűrű bezárulása előtt visszavonult, a lakosság kegyelmet kért. Batthyány Kázmér a főbűnösök kivételével, ha beszolgáltatják fegyvereiket biztosította a büntetlenséget. A „főkolomposok" közül csak a főbíró került fogságba, a fegyvereket összeszedték; az alsóváros – kényszerűségből – meghódolt.[80]

A polgári rend helyreállítása érdekében tett intézkedéseivel párhuzamosan a kormánybiztos minden figyelmét a várőrség megerősítésének szentelte. Eszékre érkezésekor, még október 22-én este, felszólította a tisztikart, hogy tegyenek nyilatkozatot az OHB mellett. Az elkövetkező napok minden eddiginél mélyebb válságot eredményeztek. Az erőd a szó szoros értelmében katonai vezetés nélkül

78 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 22. OL H2. OHB 1427. uő. a drávai osztrák csapatok parancsnokának, Trebersburgnak. 1848. november 4. Közli: *Thim:* A szerb fölkelés, III. k. 163. o. Blagoević értékelése: Az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 25. OL H75. HM 8931. *Horváth:* i. m. 522. o. *Szücs:* i. m. 38. o. *Thim:* A szerb fölkelés, I. k. 208. o. *uő.* Délmagyarország, 220–221. o. *Kéry:* i. m. 579. o. *Füzes:* Batthyány, 110. o. *uő.* Baranya és Verőce, 187. o. *Vörös:* i. m. 25. o. Batthyány szerepe. *Balázs József, Borus József, Nagy Kálmán:* i. m. I. k. 334. o.; Uibergabe 5. o.

79 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789. Mellékeli horvát nyelvű kiáltványát. Kiáltványainak másolatai 4 nyelven. OL H2. OHB 2017.

80 Batthyány Kázmér október 26-i jelentését közli: *Közlöny,* 1848. október 29. 141. sz. 689. o. *Pesti Hírlap,* 1848. november 1. 202. sz. 1025. o. *Figyelmező,* 1848. november 1. 46. sz. 181. o. *Szücs:* i. m. 38. o. *Horváth:* i. m. I. k. 522–523. o. *Füzes:* Batthyány, 114. o.

maradt. A várparancsnok átadta tisztségét, a dandárparancsnok elhagyta állomását, a térparancsnoki hely megürült, az erődítési és tüzérségi kar, valamint a Zanini ezred csaknem teljes tisztikara áthelyezését kérte, a Wasa- és Sándor-gyalogezredhez tartozó századok vezetőinek állásfoglalása sem volt egyértelmű. E sajátos helyzetben Batthyány Kázmér kinevezési és előléptetési önállóságot kért – és utólagos jóváhagyás reményében cselekedett.[81]

Az 59 aktív szolgálati évet becsületben letöltött, s egészségi állapotára való tekintettel már 1846-ban nyugdíjazott agg, 74 éves tábornok, Jovics István betegsége miatt átadta a parancsnokságot az utána következő rangidős főtisztnek, Vanczel Vencel alezredesnek és nyugdíjazásért folyamodott.[82] A kortársak és az utókor jó szándékának elismerése mellett a várparancsnok határozatlanságát és cselekvésképtelenségét hangsúlyozták, Batthyány Kázmér azonban kellő súllyal értékelte 1848. október határozott fellépését, a honvéd csapatok segítségül hívását. Az eszéki vár biztosítását legalább annyira a várparancsnok, mint saját érdemének tartotta. Támogatta nyugállományba helyezését, altábornagynak kijáró illetményét és háborús kártérítését is ajánlotta, mivel a szerb származású tábornok bácskai birtokait bosszúból a szerezsánok feldúlták és részben elpusztították.[83] A hadügyminisztérium méltányolta a kérést. Jovics István eszéki várparancsnokot és vezérőrnagyot „saját kívánatára és tekintetbe vevén a csak legújobban és tett fontos szolgálatát" 1848. november 1-i hatállyal, évi 3000 pengő forint illetménnyel – melyet az ország bármely pénztáránál felvehetett – nyugállományba helyezték.[84] Jovics István november 1-én elhagyta az eszéki várat.[85] Az ideiglenes parancsnok Vanczel Vencel idős kora miatt „legőszintébb hazafiú jó szándéka és buzgósága" ellenére sem lehetett alkalmas e fontos tisztség betöltésére. Batthyány Kázmér október 24-én kérte, hogy a vár élére „egy erélyes, ép erőben levő, magas katonai műveltségű főtisztet" nevezzenek ki, október 27-én pedig már a haladéktalan intézkedést sürgette.[86]

A magyar vezetés fontosnak tartotta, hogy ne csak magas rangú, képzett és nagy tapasztalatokkal rendelkező, hanem megbízható főtiszt is töltse be ezt a méltó-

81 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789.

82 Jovics lemondásában szerepet játszott a tiszteknél októberben kibontakozó lelkiismereti válság. Ezzel indokolja: *Waldapfel:* i. m. II. k. 358. o. 6. jegyzet. Jovics már október 16-án utalt arra – ha hihetünk Jellačić követének –, hogy elhagyja a várost. *Hauptmann:* Jellačić Kriegszug II. k. 142. o. Fogságában pedig arról tudósít, hogy amikor Windisch-Grätz elfoglalta Budát, teljes tábornoki díszben jelent meg a fővezérnél és felajánlotta szolgálatait. *Barsi:* i. m. 292. o. Valójában kora, egészségi állapota alkalmatlanná tette a parancsnoki tisztség ellátására. A várparancsnokság szlavóniai-szerémi főhadparancsnoksághoz intézett október 22-i jelentésén már Vanczel aláírása szerepel. OL H75. HM 8931. A pétervárади főhadparancsnokságnak, illetve a hadügyminisztériumnak felterjesztett nyugdíjazási kérelméhez részletes orvosi szakvéleményt is csatolt. 1848. október 26. OL H75. HM 9019. Batthyány Kázmér, bár túlzóan ír betegségéről, sem tartja alkalmasnak feladatára. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789.

83 Batthyány Kázmér támogató javaslata: az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789., OL H75. HM 8887. *uő.* Jovics szerepéről a vár megszállásában az OHB-nak. 1848. október 19., 20., 21. OL H2. OHB 1427., OL H2. KPA 287., OL H2. OHB 1529.

84 A hadügyminiszteri döntés Jovics személyes kérelmének megérkezése előtt Batthyány Kázmér október 24-i javaslatára történt. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/457. Hadügyminisztérium Batthyány Kázmérnak. 1848. október 26. OL H75. HM 8887.

85 *Thim:* A szerb fölkelés, I. k. 310. o. *uő.* Délmagyarország, 221. o. További soráról: *Gelich:* i. m. I. k. 361–362. o. *Bona:* Tábornokok és törzstisztek, 360. o.

86 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24., 27. OL H2. OHB 17 89., 1889.

ságot.[87] Az OHB felszólítására a hadügyminiszter 1848. október 26-án úgy rendelkezett, hogy Jovics István helyét Éder Frigyes vezérőrnagy, a verbászi mozgó hadsereg parancsnoka foglalja el. Egyben intézkedett, hogy Éder által vezetett csapatok vezetését Bakonyi Sándor vegye át. Bakonyi Sándor – jelentése szerint – november 13-án átvette a hadtest parancsnokságát, Éder Frigyes azonban csak tíz nap múlva, november 23-án érkezett Eszékre.[88]

Batthyány Kázmér – a vár stratégiai helyzetére való tekintettel – gyors várparancsnokcserét remélt és arra semmiképpen nem számított, hogy egy teljes hónapig helyettessel kell betöltenie ezt a posztot. Már október 24-én kérte, hogy Vanczel Vencelt mentesítsék ez alól a tisztség alól, javaslatára először térparancsnoksági ezredesnek nevezték ki, majd nyugdíjazták.[89] Éder Frigyes megérkezéséig azonban nem volt más lehetőség, minthogy ezt a fontos tisztséget továbbra is Vanczel Vencel lássa el, egy olyan idős főtiszt, aki nyilvánvalóan nem volt alkalmas ennek a feladatnak az ellátására és a magyar kormány szorult helyzetét minden jel szerint arra akarta felhasználni, hogy újabb személyes előnyökhöz jusson.[90]

Ilyen körülmények között a katonai irányításban különösen fontos szerep jutott volna a dandárparancsnoknak. Schwartzenau dandárparancsnok azonban, miután korábbi áthelyezési kérelmére a magyar hadügyminisztériumtól nem érkezett intézkedés, önkényesen elhagyta Eszéket és Ausztriába távozott.[91]

Sürgős intézkedést igényelt a térparancsnoksági hivatal megüresedése is. A hadseregben szokásos soros előléptetés nem tűnt célszerűnek. Nitsche József idős százados térparancsnokká való kinevezését Batthyány Kázmér nem javasolta, „...mert bár nem ellenségünk, bizton reá számítani nem lehet." Még jelenlegi feladatának ellátására sem tartotta alkalmasnak, ezért az OHB 1848. november 1-i hatállyal őrnagyi címmel, de nem őrnagyi nyugdíjjal nyugállományba helyezte. Egyben a két megüresedett főtiszti állás ügyében is megtörtént a rendelkezés. Térkapitánynak Jovics tábornok volt segédét, az 1840 óta Eszéken szolgálatot

87 A kinevezett Éder Frigyes megbízhatósága: Nyilatkozata. 1848. október 20. OL H75. HM 8990. Becsületszavát adta Mészárosnak, hogy személyesen szavatolja az erősség megtartását. *Irányi Dániel, Charles Louis Chassin:* A magyar forradalom politikai története 1847–1849. Bp., 1989. II. k. 121. o.

88 OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 29. OL H2. OHB 1889. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 30. uo. 2059. Bakonyi a parancsnokság átvételéről a hadügyminisztériumnak. 1848. november 13. OL H75. HM 3891. Éder a parancsnokság átvételéről: A péterváradi főhadparancsnokság és Éder személyes jelentése a hadügyminisztériumnak. 1848. november 28. OL H75. HM 10070. *Thim:* A szerb fölkelés, I. k. 255. o., 257. o. Életrajzi adatai: *Bona:* Tábornokok és törzstisztek, 137–138. o.

89 Batthyány Kázmér javaslata az ezredesi kinevezésre az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789. Hadügyminisztérium válasza: 1848. október 26. OL H75. HM 8887. Nyugdíjazási javaslat: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889. Nyugdíjazási rendelet: Hadügyminisztérium az OHB-nak. 1848. október 30. OL H2. OHB 2059.

90 A már nyugdíjazott és előléptetett főtiszt különböző, hűségét és lelkesedését bizonygató nyilatkozatokkal próbált még további előnyökhöz jutni, nem is sikertelenül. Batthyány Kázmér támogatta, hogy az ezredesi ranggal nyugdíjba helyezett tiszt vezérőrnagyi illetményt kaphasson, amihez Pesten meg is kapta a hozzájárulást. Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 12. OL H2. OHB 3250. *uő.* 1848. november 14. uo. 3189. Beleegyező válasz: Hadügyminisztérium az OHB-nak. OL H75. 9591., OL H2. OHB 3250. Vanczel Vencelt még ez sem elégítette ki, hanem továbbra is szolgálatot akart ellátni, amit azonban visszautasítottak. Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 17., 19., 29. OL H75. HM 9767., 9808., 10463.

91 Péterváradi főhadparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. október 26. OL H75. HM 9067. *Gelich:* i. m. I. k. 364. o. Ennek ellenére a bécsi katonai kormányzat megfosztotta Schwartzenaut rangjától, majd kétévi várfogságra ítélte. Kriegsarchiv Wien, Militär Gouvernement zu Wien 836.

teljesítő D'Albini Károly térparancsnoksági hadnagyot léptették elő.[92] Térparancsnoknak pedig a Don Miguel gyalogezred őrnagyát, Piringer Mátyást nevezték ki alezredesi ranggal, aki november 20-án érkezett Eszékre, hogy hivatalát elfoglalja.[93]

A térparancsnokság személyi állományában még egy fontos – a vár későbbi sorsát jelentősen befolyásoló – döntés született. Glavas István kapitány, nyugalmazott őrnagy szolgálattételre jelentkezett a várban. A több évtizedig a határőrvidéken szolgáló tiszt tájékozottságával és helyismeretével megnyerte a kormánybiztos szimpátiáját, s javasolta alkalmazását térőrnagyi rangban. A hadügyminisztérium csupán „számfeletti" térszázadosnak nevezte ki. Ez kisebb rangot jelentett, mint amivel Glavas István nyugdíjba vonult. Az OHB csak decemberben módosította e tévedését, de Glavasnak ez is elegendő volt. Ő ugyanis Eszéken nem a magyar kormányt, hanem az osztrák császárt kívánta szolgálni.[94]

Az eszéki vár magyar kézre kerülésével fontossá vált az erődítési munkálatok folytatása, aminek mind anyagi, mind személyi feltételeit meg kellett teremteni. Az erődítési igazgató rendelkezésére álló pénzösszeg már augusztus végén elfogyott.[95] A hadügyminisztériumtól érkezett újabb összeget Batthyány Kázmér visszatartotta, mivel az építési munkálatokat irányító Petrasch mérnökkari őrnagy megtagadta az engedelmességet az OHB-nak, s közölte, „alkalmasint" személyesen fogja azt a várba elvinni. Ez Eszék megszállásával meg is történt. A kormánybiztos újabb pénzbeli segélykérelmét az OHB sietve teljesítette – 20 000 pengő forint kifizetésére utasította a pénzügyminisztériumot.[96] Egyben intézkedett az OHB arról is, hogy Petrasch őrnagy helyére új erődítési igazgató kerüljön. Batthyány Kázmér, illetve Jovics István sürgetésére az OHB már október 22-én utasította a hadügyminisztériumot, hogy az eszéki várba „legalább 1 magyar érzelmű Ingenieur tisztet haladéktalan" vezényeljen. Mészáros Lázár október 25-én a nyugdíjazott, de magyar származású és szakmailag elismert Penz Miklós mérnök századost nevezte ki őrnagyi ranggal ideiglenes várerődítési igazgatónak. Az eredetileg Pétervárадra rendelt tiszt november 16-án érkezett Eszékre.[97]

A már elvégzett erődítési munkálatok is könnyen veszélybe kerülhettek, hiszen a vár a szó szoros értelmében nem rendelkezett tüzérségi irányítással. Gherardini őrnagy példáját – Liskovitz hadnagy kivételével – követte a teljes tüzérségi tisztikar, s követelték szabad távozásukat Ausztriába. A nem magyar származású teljes

92 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889., OL H75. 9161. Mészáros az OHB-nak 1848. október 30. OL H2. OHB 2059., OL H75. HM 9677. Kossuth a hadügyminisztériumnak, Batthyány Kázmérnak. 1848. november 10. OL H2. OHB 1980. D'Albini életrajzi adatai: *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 71. o.

93 Kinevezése: Mészáros az OHB-nak. 1848. október 30. OL H2. OHB 2059., OL H75. HM 9043. Piringer megérkezése: Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 19. OL H75. HM 9808. Életrajzi adatai: *Bona:* Tábornokok és törzstisztek, i. m.

94 Glavas kinevezése: Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 17. OL H75. HM 9767. Mártonffy a pétervárади főhadparancsnokságnak. 1848. november 21. uo. Kinevezésének helyesbítése: OHB a hadügyminisztériumnak. 1848. december 14. OL H2. OHB 5523. Mártonffy a pétervárади főhadparancsnokságnak. OL H75. HM 11541. Életrajzi adatok: *Bona:* Tábornokok és törzstisztek, 160. o. Szerepe a vár feladásában: Uibergabe 12–16. o. *Thim:* Délmagyarország, 221. o.

95 *Blasek:* i. m. I. Theil. 2. Abschnitt. 315. o.

96 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19., október 27. OL H2. OHB 1427., 1889. OHB a pénzügyminisztériumnak. uo.

97 OHB a hadügyminisztériumnak. 1848. október 22. OL H2. OHB 1509. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 25. uo. 1743. A hadügyminisztérium Batthyány Kázmérnak. 1848. október 26. OL H75. HM 8887. OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 28. OL H2. OHB 1841. *Thim:* Délmagyarország, 221. o. Penz megérkezéséről: A hadügyminisztériumnak. 1848. november 17. OL H75. HM 9792.

legénységi állomány is megtagadta az engedelmességet. A válságos helyzetre való tekintettel a pétervárádi főhadparancsnok, Blagoević Imre kötelezte a tüzértiszteket, hogy leváltásukig továbbra is lássák el a szolgálatot, azután szabadon távozhatnak. A legénységnek viszont nem adott lehetőséget arra, hogy kiváljanak a hadsereg soraiból, elrendelte, hogy kísérjék őket Pétervárádra. Ezzel egyidejűleg utasítást adott, hogy még október 25-én, egy őrmester parancsnoksága alatt, egy altiszt három pattantyússal és 50 begyakorlott tüzérrel a Don Miguel gyalogezredből tüstént Eszékre induljon. Természetesen a főhadparancsnok ezt ideiglenes és szükségmegoldásnak tartotta, hiszen ő sem rendelkezett nélkülözhető erővel. A szükséges betanítások után ezt az egységet Pétervárádra várta vissza. A hosszabb távú rendezés érdekében az Országos Nemzetőrségi Tanács ugyanezen a napon rendelkezett arról, hogy 20 betanult tüzér és 80 újonc Eszékre induljon.[98]

Fegyverben, lőszerben és egyéb tüzérségi felszerelésben a vár nem szenvedett hiányt. A Főhadparancsnokság készleteinek egy részét az eszéki vár biztonságos raktáraiban tárolták, így az jóval meghaladta a közvetlen védelemhez szükséges mennyiséget. A hadügyminisztérium már a nyár folyamán Pestre rendelte a fölösleges készleteket, de a szállítás az augusztusi események miatt meghiusult. A vár megszállását követően, október 25-én az OHB erélyes parancsot küldött Batthyány Kázmérnak, hogy – akár a várparancsnok szándéka ellenére is – intézkedjen a fegyverek Pestre küldéséről. A hadügyminisztérium 2000 q ágyúlőporra, egy 6 fontos lovas, egy 6 fontos gyalogütegre, 4000 kovás fegyverre, 52 q fegyvercsőre tartott igényt.[99]

Batthyány Kázmér, aki ilyen nagy tartalékokkal nem rendelkezett, s azok egy részére maga is igényt tartott, megértette az OHB nehéz helyzetét, s minden tőle telhetőt megtett. A gyors szállítást a Dráva vízi útja tette lehetővé. A Friedrich gőzösön elhelyezett fegyverek, ágyúk és tüzérségi felszerelés elindítását az akadályozta, hogy a horvátok Szarvastól a Dráva-torkolatig őrvonalat építettek ki, s a környező falvakban jelentős tartalékkal is rendelkeztek. A kormánybiztos november 8-ára tervezett támadását a rossz, esős időjárás miatt el kellett halasztani, komoly katonai fellépésre azonban nem is volt szükség. A határőrök értesülhettek az 1500 fős magyar sereg szándékáról, mert váratlanul visszavonultak Vukovárra, csupán a Dráva-torkolatnál hagytak egy 40 fős őrcsapatot. Miután ezt a területet is megtisztították a pétervárádi határőröktől, 27 foglyot ejtve, elindulhatott a fegyverszállítmány, ami november 12-én érkezett meg Pestre.[100] Az OHB november 14-i újabb sürgetésére a kormánybiztos minden mozdítható tartalék Pestre küldéséről rendelkezett, ám további segélyre a magyar kormány ebből a térségből nem

98 Az eszéki várparancsnokság a pétervárádi főhadparancsnokságnak. 1848. október 22. OL H75. HM 8931. Blagoević válasza uo. Gherardini a pétervárádi tüzérparancsnokságnak. 1848. október 29. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/449. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács a hadügyminisztériumnak. 1848. október 25. OL H75. HM 8905., H92. ONöHt 6031.

99 OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 25. OL H2. OHB 1679. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 26. uo. 1741. Lahner az OHB-nak. 1848. november 3. uo. 2324. Ágyútegekről: Hadügyminisztérium az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 26. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 2/447.

100 Fegyverszállítás megszervezése. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 3., 9. OL H2. OHB 2348., 2726. Az eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. november 12. OL H75. HM 9818. *Fúzes:* Baranya és Verőce, 187. o. *uő.* Batthyány, 112–113. o. A szállítmány megérkezése: Kossuth Lahrnernek. 1848. november 12. OL H2. OHB 2719. Mészáros az OHB-nak. 1848. november 12. uo. 2910.

számíthatott.[101] Batthyány Kázmér óvatossága és megfontoltsága eredményeként a vár több hónapi védelemhez elégséges munícióval rendelkezett.[102]

Az új parancsnoki kar kiépítése mellett Batthyány Kázmér különösen fontosnak tartotta, hogy a várban állomásozó csapatokat megbízható tisztek irányítsák. A Zanini gyalogezred vezetésének korábbi állásfoglalása alapján feltételezni lehetett, hogy a magyar csapatok bevonulása után e tisztek még kevésbé lesznek hajlandók neki és az OHB-nak engedelmeskedni.

Batthyány Kázmér felszólítására a Zanini gyalogezred tisztikara – 6 fő kivételével – „mint sem nem magyarok, sem nem olaszok" – elbocsátását kérte. Du Rieux ezredparancsnok október 23-án lemondott tisztéről. A 8 századnyi legénység irányítására tapasztalt és rang szerint is alkalmas vezető nem maradt a magyar kormány hűségén Eszéken. Ezért Du Rieux kérte a pétervárad főhadparancsnokságot, hogy a gyalogezred Újvidéken állomásozó első zászlóaljának parancsnoka, Pongrác János alezredes vegye át az eszéki csapatok irányítását. Átmeneti megoldásként Luigi Venturini főhadnagy vette át a parancsnokságot.[103] Az ezredessé és a 34. számú, Porosz herceg gyalogezred parancsnokává kinevezett Pongrác János megbizatását ennek megfelelően módosították. Az új helyőrségparancsnok november 10-én vette át az eszéki várban a csapatok feletti pa-rancsnokságot.[104]

A Zanini-gyalogság és más csapatok vezérletének rendezésére annál is inkább szükség volt, mert Batthyány Kázmér nagyon fontosnak tartotta a hűtlenné vált tisztek eltávolítását Eszék várából. Megítélése szerint a vár semlegességének kinyilvánításában, Bunyik törvénysértő tevékenységében és a határőrcsapatok Eszékre érkezésében is jelentős szerepet játszottak. Jelenlétüket veszélyesnek tartotta, ezért a Zanini-tiszteket már október 23-án útlevelekkel látta el, hogy az örökös tartományokba távozhassanak.[105] Mielőtt azonban Du Rieux ezredes és társai elhagyták volna a várat, Pestről megérkezett az ezred futárszolgálatot teljesítő tisztje. A hadügyminisztériumtól olyan utasítást hozott, hogy további rendelkezésig az ezred maradjon együtt. Ennek értelmében a 27 fős tiszti csoport nem akarta elhagyni a várat. Batthyány Kázmér azonban úgy vélte, ezek a tisztek a kívánt nyilatkozat megtagadásával az ezred soraiból önmagukat kizárták. Úgy módosította a Pestről

101 Kossuth Batthyány Kázmérnak. 1848. november 14. KLÖM XIII. 454. o. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 18., 23. OL H2. OHB 3398., 3891. Kossuth Nádosynak. 1848. november 20. OL H92. ONöHt 8411.

102 Tüzérségi kimutatás. Az eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. december 27. OL H75. HM 12932. Éder a hadügyminisztériumnak. 1848. december 28. OL Filmtár Jugoszláviának átadott vegyes iratok. 5280. doboz.

103 Du Rieux a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. október 23. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 1/573. Du Rieux a pétervárad főhadparancsnokságnak. 1848. november 5. OL H75. HM 9599. Az engedelmességet megtagadó, szabadságért folyamodó és a magyarokhoz hű maradt tisztek névsorát közli: Venturini a szlavóniai–szerémi főhadparancsnokságnak. 1848. október 27. H75. HM 9270. Pongrácz ezredes a helyőrség parancsnokságának átvételekor közli az Eszéken továbbra is szolgáló tisztek névsorát. Pongrácz a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. november 11. uo. 9740.

104 Az OHB Mészárosnak, a pétervárad főhadparancsnokságnak. 1848. október 28. OL H75. 9024. Hadügyminisztérium a pétervárad főhadparancsnokságnak, Pongrácz Jánosnak. 1848. november 3. uo. 9270. Pongrácz a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. november 11. uo. 9740.

105 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 23. OL H2. OHB 1789. A pétervárad főhadparancsnokság hasonló értelemben utasította az eszéki várparancsnokságot. 1848. október 25. OL H75. HM 8931. OHB helyeslő válasza: 1848. október 28. OL H2. OHB 1841.

jött parancsot, hogy az ezred együtt marad ugyan, de a kormány ellen nyilatkozó tiszteket szabadságolta, és október 25-én szekereken Pécsre szállíttatta.[106]

Az „olasz" századok legénységi állománya nem akarta követni tisztjeit, s kérte, hogy továbbra is elláthassa a vár védelmét. Batthyány Kázmér annál is inkább támogatta ezt, mert létszámuk, képzettségük és megbízhatóságuk miatt is nélkülözhetetlennek tartotta őket. A pétervárади főhadparancsnokság úgy rendelkezett, hogy megemelt, a honvédekkel azonos hópénzért továbbra is a várban szolgáljanak, ezt az OHB is megerősítette.[107]

A kialakult helyzetben megfelelő tisztikarral azonban nem rendelkezett ez az 1000 fős egység, így Batthyány Kázmér az irányítást kénytelen volt altisztekre bízni. Mészáros Lázár ehhez nem járult hozzá, mert – érvelése szerint – az uralkodótól csak a magyar ezredek fölött kapott rendelkezési jogot. Ezért azt javasolta az OHB-nak, hogy a legénység azon tagjaiból, akik a magyarok mellett akarnak harcolni, alakítsanak egy magyar vagy olasz honvéd zászlóaljat.[108] Az OHB tetszését elnyerte ez az elképzelés, november 2-án megbízta a hadügyminisztériumot, hogy küldjön felszólítást Eszékre a Zanini-gyalogságnak „...akarnak-e ügyünk mellett elhatározottan küzdve »Olasz-honvéd« nevezet alatt állni..."

A hadügyminisztérium erre sem tartotta magát illetékesnek, mivel a honvédsereg szervezése a Nemzetőrségi Haditanács feladata, ezért Mészáros Lázár november 8-án ezt a szervezetet szólította fel, hogy intézkedjen az új zászlóalj megalakítása érdekében.

Batthyány Kázmért váratlanul érte a Nemzetőrségi Haditanács rendelete. Ő csupán a századok tisztikarának megnyugtató kiépítését várta elöljáróitól, az új fejleményeket nem értékelhette másképpen, mint az ezred feloszlatását. Ez nem csupán a korábbi határozattal volt ellentétes, hanem tartani lehetett attól is, hogy az új rendelkezés nyomán a saját tisztjeik ellenében egységesen fellépő századokban megindulhat a bomlás. A zászlóalj megalakítása iránti jogi és gyakorlati aggályait világosan fogalmazza meg november 24-én: „Az ezrednek itt csak egy része van, ha ez a nagyobb része. Mi történik avval, ami az Újvidéken állomásozik? Ha feloszlatják az ezredet, egyéntől függ, belép-e a honvéd zászlóaljba vagy nem. Mi lesz azokkal, akik hazakívánkoznak... Legjobbnak tartom a dolgot abban hagyni, hol most van, s nekik jó s biztos tiszteket adni." Az olasz elnevezésű zászlóalj nem alakult meg, de a Zanini-századok helyzete tisztázatlan és bizonytalan maradt egész november folyamán.[109]

A tisztikar kiépítése mellett Batthyány Kázmér – lehetőségeihez mérten – igyekezett az őrség létszámát is szaporítani. A vár katonai megszállása önmagában még nem nyújtott kellő védelmet egy támadás esetén, hiszen a vár és város egységes,

106 A tisztek Pécsre szállításának körülményeit a Mészáros felszólítására részletezi Batthyány Kázmér. Mészáros Batthyány Kázmérnak. 1848. november 18. OL H75. HM 9599. Batthány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 24. uo. 9866. A tisztek szállítása: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 2/423. Venturini a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. október 27. OL h75. HM 9270.

107 Az OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 28. OL H2. OHB 1841. *Füzes:* Batthyány, 112. o. *uő.* Baranya és Verőce, 187. o.

108 Mészáros az OHB-nak. 1848. október 31. OL H75. HM 9161.

109 Az OHB Mészárosnak. 1848. november 2. OL H75. HM 9295. Mészáros az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 8. OL H92. ONöHt 9236. *Bona:* Kossuth Lajos kapitányai, 13. o. Batthyány Kázmér álláspontja Mészárosnak: 1848. november 17., 24. OL H75. HM 9767., 9866. Batthyány a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 28. OL H92. ONöHt 9236.

illetve szervesen egymásra épülő rendszert képezett. A stratégiai megfontolások mellett az ellenséges érzületű lakosság aktív tevékenységét is akadályozta a városban elhelyezett magyar csapatok jelenlétė.

A kormánybiztos ennek megfelelően a Tolna megyében szerveződő honvéd zászlóalj egy századát az eszéki felsővárosba rendelte. Ezt az egységet megerősítette a Hunyadi-gyalogcsapat 6. századával, amely még október 8-án szakadt el zászlóaljától, mivel a horvát foglyok kísérése volt a feladata, ezután Percel Mór Tolna megyébe, Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy parancsnoksága alá helyezte. Az alsóváros megszállására a Pécsen szerveződő új honvéd zászlóaljat utasította. A Baranya megyére és Pécs városára kivetett újonclétszámból – a mozgó nemzetőrség személyi állományának feltöltése után – október 9-től kezdődött meg egy új, a 36-os számú zászlóalj sorozása. Október 31-ére a tervezett hat századot már csaknem teljesen kiállították (1075 fő). Az újonccsapatok új parancsnokuk, Rácz Sándor vezetésével november 9-én érkeztek meg új állomáshelyükre, az eszéki alsóvárosba. Magának a várnak a védelmét a legmegbízhatóbb és katonailag legértékesebb egységek látták el, így a baranyai nemzetőrségi zászlóalj (a későbbi 51. honvéd zászlóalj), valamint a sorezredi katonaság: a Sándor és Wasa gyalogezred 2-2 százada, a Zanini olasz gyalogezred 8 százada. Az Eszéken állomásozó teljes haderő így összesen 27 századot tett ki, 4450 főből állt.[110]

A hadsereg létszámát tekintve elegendőnek tűnt. Bár a XVIII. századi, a várra vonatkozó előírások 6000 fős őrség szükségességét hangsúlyozták, az ilyen rendelkezések jellegüknél fogva mindig egy optimális helyzethez igazodtak. Éder Frigyes vezérőrnagynak, a vár parancsnokának megítélése szerint 4000 begyakorlott és felfegyverzett katonával sikerrel lehet egy ellenséges támadást elhárítani.[111]

A csapatok állapota ezeknek az elvárásoknak egyáltalán nem felelt meg. A katonák felfegyverzését az eszéki raktárakból biztosítani lehetett, de felszerelésük hiányosságait nehezen tudták pótolni. Még nyugtalanítóbbnak tűnt, hogy az újoncok többsége a legcsekélyebb katonai ismeretekkel sem rendelkezett. Az alapos elméleti és gyakorlati kiképzés esélyeiről a kormánybiztos nagyon szkeptikusan nyilatkozott: „Mert Eszék várában az újoncok nincsenek békegarnizonban hol őket szép szerével betanítani lehetne. Eszék vára ellenséges földön vagyon körülvéve ellenségtől, kiknek száma naponként szaporodik."[112] Így leginkább a sorezredi csapatokra számíthatott, elsősorban a Wasa és Sándor magyar ezredek századaira. Határozott fellépésével sikerült megakadályoznia, hogy ezeket a várból kivonják.[113]

Batthyány Kázmér hadereje erősítése érdekében október vége óta sürgette az OHB-t, hogy lovasságot és legalább 1 zászlóalj sorezredi katonaságot bocsássanak a

110 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 14. OL H2. OHB 3189. Részletes létszámkimutatás: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 16. uo. 3231. *Füzes:* Batthyány, 113. o. *Vörös:* i. m. 27–29. o., Uibergabe 13–14. o. Hunyadi csapat: Vásárhelyi a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 6. OL H92. ONöHt 7002. 36. zászlóalj szervezése: Gullinger a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 2. OL H92. ONöHt 7213. A zászlóalj megérkezése: Rácz Sándor a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 9. uo. 7954. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 9. OL H2. OHB 2726.

111 Éder Batthyány Kázmérnak. 1848. december 21. OL H2. OHB 4745.

112 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889.

113 Beöthy Ödön délvidéki kormánybiztos felszólította Batthyány Kázmért, hogy bocsássa rendelkezésére a Wasa- és Sándor-gyalogság századait. Mind az OHB, mind Batthyány Kázmér határozottan utasította vissza ezt az igényt. „...Fő erejük erőnk lelke ezekben vagyon ... ha ezen rendes katonaságnak ezen része pótlás nélkül elszállíttatik, még Eszék vára roppant hadi szereivel a nemzet e nagy kincsével kockáztatva vagyon." OHB Beöthynek. 1848. november 10. KLÖM XIII. k. 398. o. Batthyány Kázmér az OHB-nak. november 14. OL H2. OHB 3189.

rendelkezésére. Kérelmének a háttérben a vár rugalmas védelmének elképzelése állt. Helyesen ismerte fel, hogy Eszéket csak akkor tudhatja biztonságban, ha Verőce megyét ismét a magyar kormány hűségére téríti. A katonai, politikai viszonyok világossá tették, hogy ezt csak fegyveres fellépéssel tudja megvalósítani. Megítélése szerint a szerveződő katonai csoportok központjait támadó hadműveletekkel fel kell számolni, így nem csak az ellenség megerősödését lehet megakadályozni, hanem azt is, hogy a várat elszigetelő ellenséges gyűrű jöjjön létre.[114]

Erre seregének létszámát, felkészültségét és összetételét sem tartotta alkalmasnak.[115] Ennek ellenére, a veszély növekedésének hatására határozottan cselekedett. November 13-ára tervezett Diakovár ellen egy „nagyobb szerű hadi expedíciót". Az esőzések miatt az utak alkalmatlanná váltak arra, hogy jelentősebb haderő „a lázadás fő fészke" ellen vonuljon, így csupán 2 század Hunyadi-gyalogost bízott meg azzal, hogy derítse fel az ellenség elhelyezkedését. A Vásárhelyi István százados vezette egység Eszéktől 1,5 mérföldre Csepin, valamint az onnan 2 órára eső Vuka falunál ellenséges előőrsökbe ütközött. A rövid és a veszteséglista szerint egyenlőtlen csetepaté magyar győzelemmel végződött. A gradiskai határőrezredhez tartozó század 5 embert vesztett, 130-an, tisztjükkel együtt fogságba estek.[116]

Az előőrsi csatározásoknak inkább morális, mint katonai jelentőségük volt. Keleti irányból komolyabb veszély fenyegette a várost és a várat. Vukovárról 2–300 horvát önkéntes, 1 zászlóalj határőr 2 ágyú támogatásával megszállta a Dráva-torkolatot és az Eszék környéki falvakat, az alsóvárosban állomásozó 36. honvéd zászlóalj előőrsei ellen november 13-án éjjel támadást intéztek. Batthyány Kázmér november 15-én 15 század katonasággal Szarvas irányába nyomult előre. A helység előtt a magyar csapatok az ellenség kiépített állásaira bukkantak. Az előőrsök visszaszorítása, valamint erős ágyútűz után a Zanini és honvéd csapatok rohammal futamították meg a határőröket és önkénteseket, akik 17 halottat hátrahagyva menekültek. Miután a Dráva-torkolatot is elhagyta az ellenség, a kormánybiztos „hadműveletét" befejezettnek tekintette.[117]

Az Eszéket fenyegető veszély elmúlt. Batthyány Kázmér ennek ellenére sem vált elbizakodottá. Sikerét átmenetinek tartotta, tartós eredményt, a Dráva-vidék biztosítását ezzel a gyenge sereggel nem tartotta keresztülvihetőnek. Közvetlen feladatát, a vár biztosítását teljesítette, ezért kérte, más fontos helyre vezényeljék. Kossuth Lajos a kormánybiztos kívánságát nem teljesítette. Jól tudta, hogy Batthyány Kázmérnak kulcsfontosságú szerepe van Eszék védelmében. Kiváló szervező és

114 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27., október 30. OL H2. OHB 1889., 2017. A hadviselés elképzelt módjáról *uő.* az OHB-nak. 1848. november 16. OL H2. OHB 3221.

115 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 14. OL H2. OHB 3189.

116 *Füzes:* Batthyány 115. o. *Kéry:* i. m. 625. o. *Vörös:* i. m. 29. o. *Pesti Hírlap,* 1848. november 17. 216. sz. 1080. o.

117 Rácz a hadügyminisztériumnak. 1848. november 15. OL H75. HM 9748. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 16. OL H2. OHB 3221. *Pesti Hírlap,* 1848. november 21. 219. sz. 1092–93. o. *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, 1850. 215–217. o. *Tóth Lőrinc:* Gr. Batthyány Kázmér és emlékiratai. (I) *Budapesti Szemle,* 1893. 198. sz. 74. k. 338–339. o. *Kéry:* i. m. 629–630. o. *Füzes:* Batthyány 115. o. *Vörös:* i. m. 29–30. o. Batthyány Kázmér katonai szerepe: *Urbán Aladár:* Batthyány Kázmér 1848–49-ben és az emigrációban. In: Batthyány Kázmér emlékére. Siklós, 1987. 25. o. Batthyány Kázmér személyes érdemeit nem hangsúlyozta, de titkára november 16-án, a kormánybiztos tudta nélkül, bátorságáról és bal karján történt sebesüléséről méltató levelet küldött az OHB-nak. Kossuth javasolta, hogy a zsákmányolt ágyút és zászlót ajándékozzák neki. KLÖM XIII. k. 487–488. o.

parancsnoki képességeire továbbra is szükség volt az újonccsapatok kiképzésében, a tisztikar összekovácsolásában, bizonyított hadvezéri képességeit pedig nélkülözhetetlennek tartotta az önkéntesek és határőrök térnyerésének visszaszorítására.

Állhatatos egyénisége biztosíthatta, hogy egy szabályszerű ostrom esetén az emberrel és hadifelszereléssel kellően ellátott erőd sikerrel fog ellenállni.

Ferenc Rabár Jr.

ESZÉK CASTLE IN AUTUMN 1848

Summary

Eszék castle, reconstructed and enlarged between 1712 and 1719, had been an important part of the Southern defence line against the Ottomans until the beginning of the 18th century. During the following century it has lost its original function but in 1848, as a consequence of the conflict between Croatia and Hungary, its importance increased.

Eszék was the link between Slavonia and Hungary and the road towards the Hungarian capital across the marshy estuary of the River Drava run through the Eszék bridge. Consequently the town was not only a fortified place of cardinal importance for the defence of the country but it could serve as starting-point of operations in Slavonia for the Hungarian government, too.

The earliest possible capitulation of Eszék was primary interest of either the Croations or the Serbs. The Hungarian government was conscious of this and paid special attention to the assuring of Eszék.

Ferenc Rabár Jr.

LE CHÂTEAU D'ESZÉK EN AUTOMNE DE 1848

Résumé

Le château d'Eszék, reconstruit et aggrandi entre 1712 et 1719, constituait une maille importante de la ligne de défense de Sud construite contre les Turcs jusqu'au début du XVIIIe siècle. Au début du XIXe siècle, le château a perdu sa fonction originaire, mais en 1848, à cause de l'aggravation du conflit croate-hongrois, son importance a grandi tout d'un coup.

Eszék signifiait le rapport directe entre la Slavonie et la Hongrie: sur la terre marécageuse de l'embouchure de la Drave la rout menait à la capitale hongroise à travers le pont d'Eszék. C'est pourquoi, pour le gouvernement hongrois, ce château n'était pas seulement un point très important de la défense du pays, mais aussi comme place fortifiée, il pouvait servir de point de départ pour des opérations militaires de Slavonie.

Que le château d'Eszék capitule le plus tôt possible – c'était l'intérêt élémentaire des Serbes et des Croates égalemet. La direction militaire et politique hongroise avait conscience de ce fait et consacrait, dès l'abord, une attention extraordinaire à la protection d'Eszék.

Ferenc Rabár Jr.

DIE ESSEGER BURG IM HERBST 1848

Resümee

Zwischen 1712 und 1719 neugebaut und erweitert, bildete die Burg von Esseg (Eszék, heute Osijek) bis ins angehende 18. Jh. einen wichtigen Bestandteil der südlichen Schutzlinie, die gegen die Osmanen ausgebaut worden war. Am Anfang des 19. Jh. hatte sie ihre ursprüngliche Funktion eingebüßt, doch 1848 gewann sie infolge der Verschärfung der kroatisch-ungarischen Beziehungen plötzlich wieder an Bedeutung.

Esseg sicherte die direkte Verbindung zwischen Slawonien und Ungarn; im Morast der Drau führte der Weg in die ungarische Hauptstadt über die Brücke von Esseg. Deshalb spielte die Burg von Esseg für die ungarische Regierung nicht nur als wichtiger Stützpunkt für die Verteidigung des Landes eine bedeutende Rolle, sondern sie konnte auch als Ausgangspunkt von Kriegsoperationen in Slawonien dienen.

Es stand im Interesse sowohl der Kroaten als auch der Serben, die Burg so schnell wie möglich zu erobern. Die politische und militärische Führung von Ungarn war sich jedoch dessen bewußt und schenkte der Sicherung der Burg von Esseg von Anfang an besondere Aufmerksamkeit.

Ференц Рабар Мл.

ЭСЕКСКАЯ КРЕПОСТЬ ОСЕНЬЮ 1848 ГОДА

Резюме

Отстроенная заново и расширенная в период 1712-1719 годов Эсекская крепость до начала XVIII. века являлась важным звеном южного оборонительного рубежа, выстроенного против турок. К началу XIX. века крепость утратила свою первонавальную функцию, однако в 1848 году - вследствие обострения хорватско-венгерских противоречий - её значение внезапно увеличилось.

Эсек установил непосредственную связь между Славонией и Венгрией: в болотистой местности дельты реки Драва через мост города Эсек проходил путь в сторону венгерской столицы Поэтому эта крепорть для правительства Венгрии означала не только точку ключевой важности в обороне страны, но - как укрепленный пункт - крепость могла служить так же исходной точкой операций на территории Славонии.

Как хорваты, так и сербы были элементарно заинтересованы в том, чтобы крепость Эсек была как можно скорее покорена. Это сознавало так же и венгерское военное и политическое руководство, которое с самого начала уделяло особое внимание обороне крепости.

KÖZLEMÉNYEK

MARTIN KORNÉL–UGRON ISTVÁN

FEJEZETEK A SZENT LÁSZLÓ HADOSZTÁLY TÖRTÉNETÉBŐL*

1944. Az októberi megalakulástól az év végéig

Bevezetés

Immár fél évszázada annak, hogy a második világháború utolsó – számunkra legkegyetlenebb – szakasza során végigdúlta hazánk területét is. A kényszerű harccselekmények egyik magyar részese, a Szent László hadosztály történetének megírására mindezideig mégsem került sor. Bizonyára ennek is tulajdonítható, hogy az alakulatot máig hol „nyilas" hadosztályként emlegetik, hol a magyar SS páncélgránátosokkal cserélik össze, hogy csak a legbanálisabb tévedéseket említsük.

A történetírás nehézségei kézenfekvőek. Alig van eredeti okmány, hiányoznak a hadműveleti naplók, harcjelentések, veszteséglisták, a töredékes egyéni visszaemlékezések pedig kivétel nélkül utólag készültek.

A szerzők most – életük alkonyán – a hadosztállyal kapcsolatos megmaradt, rájuk hagyományozott, fellelt – részben mások által már publikált – anyag röviden összefoglalt, esetenként személyes emlékekkel is bővített közreadásával kettős célt követnek. Egyfelől a jövendő hadtörténetírását szeretnék néhány további adattal szolgálni, másfelől átfogó tájékoztatást kívánnak adni a szélesebb nyilvánosság számára e hányatott sorsú hadosztály létrejöttéről s alkalmazásának egyes fejezeteiről. Egyben remélik a még élő – egyre fogyatkozó – bajtársak, tanúk részéről a múltat idéző sorok kiegészítését, vagy éppen dokumentált helyesbítését is.

Irodalmi előzmények, források

Már 1954-ben megjelent két fejezet a Szent László hadosztályról vitéz Adonyi Ferenc vezérkari őrnagy összefoglaló művében[1], Ruttkay Jenő vezérkari

* A szerzők e helyt is szívből köszönik *dr. Bonhardt Attila* őrnagy úrnak, a hadtudomány kandidátusának, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettesének a Szent László hadosztályra vonatkozó archív anyag áttekintéséhez évek során át nyújtott értékes segítségét és hasznos tanácsait.

Bakay Zoltán, vitéz Kövesdy Dezső és *dr. Palágyi Tivadar* bajtársainkat írásos emlékeik átadásáért illeti külön köszönetünk.

A kéziratot 1995. március 7-én zártuk le.

1 *Adonyi Ferenc*: A magyar katona a második világháborúban. M. H. B. K. Tanulmányi Csoport (kiad.) 1954. (A továbbiakban: *Adonyi*)

százados[2], és S. H. (Sanna Henrik) százados[3] tollából. Minthogy az Adonyi-kötet a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Tanulmányi Csoportja támogatásával Ausztriában került kiadásra, itthon még évtizedeken át nem volt hozzáférhető, hazai megjelentetésére pedig máig sem került sor.

A Ruttkay-cikk sok jelentős adatot tartalmaz, részint a hadosztály megalakulásával, részint a felvonulással és az Ipoly-, Garam-menti harcokkal kapcsolatban. Azonban pl. a hadrendből kimaradt a felderítő osztály - holott parancsnokát később, sebesülése kapcsán megemlíti -, s a harcok leírása is elnagyolt, a vázlat pontatlan. A Sanna-cikkben foglaltak értékelésére itt nem térünk ki, mivel a harccselekményeknek mindkét szerző - különböző időszakokban - részese volt. Így ezeket a megfelelő fejezetekhez kapcsoltan tárgyaljuk.

Meg kell viszont emlékezni Huszár János – számos publikációján nyugvó – a pápai ejtőernyős ezred történetét feldolgozó művéről[4]. A hadtörténeti fejtegetéseket kerülő, a hadvezetést csak a szükséges mértékben tárgyaló kitűnő munka elsősorban az egykori ejtőernyősök emlékiratain, feljegyzésein, szóbeli közlésein, valamint a szerző személyes élményein alapul. A mindvégig életszagú írás utal a történelmi helyzetből s az egyre elviselhetetlenebb nehézségekből fakadó jelenségekre is. A mérhetetlen szovjet túlerő s a német alárendeltség okán a felső és hadosztályon belüli vezetés és a csapatok közti, máig hullámokat vető nézeteltérések boncolgatását azonban bölcsen elkerüli. Ezzel homlokegyenest ellenkező Bárczy János sok vihart kiváltott könyve.[5] Az inkább szépirodalmi, mint hadtörténeti – és sajnos 1981-es megjelenése idejének hivatalos történelemszemléletét is tükröző – mű katonai szempontból legnagyobb érdemének véljük, hogy Tassonyi Edömér őrnagyot, az ejtőernyős ezred parancsnokát, életének utolsó évében – a könyv tartalmán felháborodva – hat részes emlékirat papírra vetésére késztette az ejtőernyősök harcairól, személyes élményei alapján. Ebből az 1., 3. és 4. rész meg is jelent, önálló közleményként, változtatás nélkül a Kanadai Magyar Szárnyakban.[6] (Ide kívánkozik még a Magyar Aero Múzeum [Kanada]

2 *Ruttkay Jenő:* A m. kir. „Szent László" hadosztály hősi harcai. I. Az Ipoly- és Garam-menti hadműveletek, 1944. december 22–1945. január 7. In: *Adonyi*, 175-179. o. Ruttkay a hadosztály megalakulásakor anyagi (I./c.) vezérkari tiszti beosztást kapott. A hadosztály vezérkari főnök, *Lajtos Árpád* vezérkari őrnagy 1945. március 26-i önkényes távozása (l. alább: *Pályi*, 1945. 16. o.) után került a hadosztály vezérkari főnöki beosztásba.

3 *S. H. (Sanna Henrik):* A m. kir. 2. ejtőernyős zászlóalj hősi harca 1944/45 telén. „1." alatt, In: *Adonyi*, 208-215. o.

4 *Huszár János:* A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK), 1987. XXXIV/2., 284-314. o.; *uő.:* A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. HK 1988. XXXV/4., 698-731. o.; *uő.:* Két év a magyar katonai ejtőernyőzés történetéből. 1940-1941. HK 1992. CV./1., 139-168. o.; *uő.:* Honvéd ejtőernyősök Pápán. A Magyar Királyi „vitéz Bertalan Árpád" Honvéd Ejtőernyős Ezred története. A pápai Jókai Kör kiadványa 2., Pápa, 1993.

Huszár 1944 őszén, a pápai ejtőernyős ezredhez önként bevonult honvédként, az I. ejtőernyős zászlóaljban, részese volt a hadosztály dunántúli harcainak. Ma a pápai Jókai Kör titkára.

5 *Bárczy János:* Zuhanóugrás. Tények és tanúk, Bp., 1981.

6 *Tassonyi Edömér:* Zuhanóugrás. *Kritika*, 1982 január. 1–5. o. (Kézirat) Az ejtőernyősök harca a Kárpátok védelmében. 6–13. o.; Az ejtőernyősök szerepe Budapest védelmében: A soroksári és dunaharaszti harcok. 13–20. o.; Az isaszegi harcok. 21–26. o.; A megerősített I. zlj. harcai Kéthelyen. 26–32. o.; Harcok a Garamtól Ny-ra, a Csallóközön. 32–43. o.; Az I. eje. zlj. és közvetlenek harca a Balaton-i visszavonulásban. (Nem készült el.) A teljes kézirat egy másolati példánya Ugron István birtokában. Egy példányát, Tassonyi leveleivel együtt a Magyar Aero Múzeum archívuma őrzi. (A Szerkesztő közlése, *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1984. 73. o.)

Tassonyi Edömér: Az ejtőernyősök harca a Kárpátok védelmében. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1982. 78–81. o.; *uő.:* Az isaszegi harcok. Uo. 1983. 53–55. o.; *uő.:* A megerősített I. zlj. harcai Kéthelyen. Uo. 1984. 73–76. o.

vezetősége nekrológjának[7] említése, Tassonyi Edömér elhunyta – 1982. július 4. – alkalmából.)

Egy, a Szent László felderítő osztály történetének egyes eseményeit 1944. XI. 17–XII. 27-ig tárgyaló saját (Martin) kézirat[8] is főleg Bárczynak az Ipoly-menti harcok leírásánál vétett pontatlanságai miatt született meg 1988-ban. A felderítő osztály decemberi harcbavetését a parancsnok szemszögéből világítja meg Nyéki-Takáts László százados 1993-ban, tartalmában és kiállításában egyaránt nagyszerű önéletrajzi kötetében[9], egyben további adatokat nyújtva a hadosztály és a felderítő osztály megalakulásához.

Bírálta Bárczy könyvét már 1982-ben Ormay József is.[10] Sajnálatos módon a Magyarországon széles körben ismertté vált Bárczy-féle visszaemlékezés tárgyi – illetve a szerző szemléletéből adódó – tévedéseit bíráló írások nagyrészt egyáltalán nem, vagy ha igen, akkor külföldön jelentek meg; ily módon a hazai olvasóközönség számára ismeretlenek maradtak.

A Szent László hadosztály történetét elsőként egy francia származású Henry L. de Zeng nevű történész írta meg az Egyesült Államokban, angol nyelven.[11] Noha a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a Vitézi Rend – Darnóy Pál szerint – közösen ki kívánta adni, nem tudunk róla, hogy erre sor került volna. Darnóy végül is a „Hadak útján" c. emigráns folyóiratban közölt terjedelmes – tudományos igényű – cikksorozatában írt a Szent László hadosztály alkalmazásáról[12] is. A magyarországi hadműveletek keretébe foglalt addigi legátfogóbb beszámoló jó általános tájékoztatást ad a hadosztály mozgatásáról, harcairól, de már a futólagos olvasás is jó néhány pontatlanságot, hibás adatot talál.[13]

Ami a hadosztály egyes alakulatait illeti, a legrészletesebb kézirat a repülő-lövészezred I. zászlóaljának parancsnoka – a későbbi repülő-lövészezred parancsnok – Pályi György százados hagyatékában maradt ránk.[14] A repülő-lövészezred

---

7 Tassonyi Edömér eje. őrnagy, 1910–1982. A Magyar Aero Múzeum vezetősége által T. E. halálakor kiadott sajtóközlemény. *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982. 72–73. o.

8 *Martin Kornél:* Néhány adat és emlék a „Szent László" felderítő osztály életéből, 1944. XI. 17–1944. XII. 27. (Kézirat) 1988. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Visszaemlékezések, tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 3138. sz.

9 *Nyéki-Takáts László:* Visszatekintés az elmúlt időkre. (Kézirat) HL Tgy. 3388. sz., 44–68. o.

10 *Ormay József:* Renegát katona „könyvsikere". *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982. 75–77. o. (Eredetileg megjelent a *Kanadai Magyarság* 1982. április 24-i 17. számában., 8. o.)

11 *De Zeng, Henry L.:* The Royal Hungarian Honvéd „Szent László" Division, October 1944–May 1945. 1–7. o. HL Tgy. 3084. sz.

12 Darnóy Pál szolgálaton kívüli vezérkari százados (München) 1983. február 16-i levele Marosszéki Jenőné Szügyi Viktóriának, Szügyi Zoltán Ausztráliában élő leányának. (Másolatban Ugron István birtokában.)

Darnóy Pál: A Budapestért vívott harc. 66. folyt. *Hadak Útján,* XX. 1968. 235. sz., 9–10. o.; 67. folyt. *Hadak Útján,* XXI., 1969. 232–236. sz., 8–10. o.; 68. folyt. *Hadak Útján,* XXI. 1969. 237. sz., 8–10. o.; 69. folyt. *Hadak Útján,* XXI. 1969. 238. sz., 8–10. o.; 70. folyt. *Hadak Útján,* XXI. 1969. 239. sz., 8–10. o.

13 A kirívóbbak közül példaként említjük meg, hogy Tassonyi és a leharcolt I. ejtőernyős zászlóalj soha nem került bevetésre Helembánál, ellentétben azzal, amit Darnóy – alighanem de Zeng nyomán – közöl (70. folyt., 8. o.). Nem csoda, hogy Tassonyi – ezt később olvasva – felháborodott levelet írt. (Mindemellett ez a cikksorozat sem került idehaza publikálásra.) Tassonyi Edömér 1980. augusztus 3-i levele Duska Lászlónak. HL Tgy. 3064. sz.

14 *Pályi György* hagyatéka. Gépelt kéziratok. Tervezett cím: A Szent László hadosztály légierőkből szervezett repülő lövészezredének története. 1–54. o., Függelék: 54/1–25. o., I–IX. o., 1945/1., 9., 9a., 14–17., 17a., 18., 18a., 19–23., 23a., 24–28. o., 28a–d., 29–30. o. Dátumok nélkül. HL Tgy. 3064. sz. Pályi György százados eredetileg repülő megfigyelő harctéri tapasztalatokkal rendelkező gyalogos fegyvernembeli hivatásos tiszt volt és mindvégig a Szent László hadosztály kötelékében harcolt. Sajnos Chiléből – ahova a háború után emigrált – a kommunista Allende rezsim hatalomra jutásakor egész iratanyaga hátrahagyásával menekülnie kellett, így kéziratát emlékezetből reprodukálta. Ez a

harcairól – ezen belül főleg az 1/I. repülő-lövészzászlóalj letkési helytállásáról – Pályi tárgyszerű – noha nem könnyen áttekinthető – kézirata alapján két jócskán kiszínezett publikáció[15] is megjelent a Kanadai Magyar Szárnyakban. Minthogy a neves folyóirat évenként egyszeri példányai a repülő fegyvernem egykori tagjainak tiszteletet érdemlő hagyományápolása folytán hazánkba is jelentős számban eljutottak, szükséges felhívni a figyelmet a fenti cikkek néhány pontatlanságára.[16]

A Szent László hadosztály történetét megírta a legilletékesebb, maga a hadosztályparancsnok, vitéz Szügyi Zoltán is. Mivel megbízói csak a számukra megfelelő változtatások után kívánták munkáját kiadni, Szügyi a pótolhatatlan kéziratot tűzre vetette.[17]

Lajtos Árpád vezérkari őrnagy, a hadosztály egykori vezérkari főnöke tollából maradt ránk a Szent László hadosztály története megírásának legnagyobb szabású - a szerző halála miatt befejezetlenül maradt - kísérlete. A Lajtos-tanulmány - a hadosztály vezérkari főnökéhez illően - átfogó, helyenként részletekbe menő összefoglalás. Sajnos az írás számos értékes és érdekes – a továbbiakban ismertetésre kerülő – adat közlése mellett nemcsak félbemaradt és hiányos, hanem jó néhány tévedéssel is terhelt; megjegyezzük, hogy munkánkban csak azokra mutathatunk rá, amiket saját és/vagy mások hiteles tapasztalataiból, vagy okmányokból tudunk. Lajtos nem ismerhette a Hadtörténelmi Levéltárnak a hadosztály szervezésére vonatkozó szerény számú dokumentumát sem, a fellelhető emlékezésekből pedig szinte kizárólag Pályi György anyagára támaszkodott. A Lajtos-„töredék" néhány további jellegzetességére és egyes – lényegbevágó – hiányosságaira főleg itt, és

anyagban – a repülő-lövészezred, főként pedig saját zászlóalja harcainak érthető hangsúlyozása mellett – néhol tárgyi, adatbeli tévedéseket, ismétléseket és ellentmondásokat is vont maga után. Pályi dicséretére legyen mondva, hogy amikor 1988 szeptemberben itthon járt és pl. a II. ejtőernyős zászlóaljbeli Pethő Sándor hadapród-őrmesterrel beszélt, az általa és más által is tévesnek mondott adatokat kéziratában utólag helyesbítette, sőt munkája függelékében elismeri, hogy „az eredeti szöveg átírásra szorulna". Becsületességét jellemezve el kell még mondani: amikor az egyik szerkesztő rá akarta venni, hogy egy emlékiratot elhunyt bajtársa helyett, annak stílusában és neve alatt fejezzen be, ezt így visszautasította. Másutt bírálja egyik volt katonája két folyóiratban is megjelent cikkét, annak túlzott heroizálása miatt, egyben kétséggel fogadva a *Hadak Útja* kivételével minden más forrás, újságcikk – „sok esetben még a *Magyar Szárnyak*" – történelmi értékét is. *Pályi György:* Szittyakürt, 1984 szeptember.; *Pályi* hagyaték, 4–25. o.; *Strébely Zoltán:* A Szent László hadosztály harcai. (1944. december 22. Részletek.) *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1984. 63–65. o.; A Szent László Hadosztály Ipoly-menti harcai. *(Strébely Zoltán)* feljegyzései alapján. *(Hadak Útján,* 1990. nov.–dec., 11–13. o.

15 *Pályi György:* A Szent László hadosztály repülő lövészei. *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982. 81–84. o. (A továbbiakban: *Pályi,* 1982.) *Pályi György:* A letkési ütközet. (A Szent László hadosztály repülő lövészei.) *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1983. 11–14. o. (A továbbiakban: *Pályi,* 1983.)

16 Így pl. a repülő-lövészezred nem 28-án, hanem XII. 24-én éjjel ürítette ki a hídfőt Letkésen. (25-én 0^h-kor robbantották a német utászok az Ipoly-hidat.) Ezt a következő Pályi cikk írja is. A második közlemény második bekezdésében hiányzanak, illetve pontatlanok az adatok. A Fótról érkező – még jelentős erőt képező, mintegy 800 fős – II. ejtőernyős zászlóalj első lépcsője XII. 19-én alakította ki a letkési hídfőt. – Az I. repülő-lövészzászlóalj nehézfegyver százada parancsnokának neve helyesen Csörgey László (nem Görgényi) főhadnagy. A szovjet páncélos erők nem az Ipoly jobbpartján, hanem a Garam balpartján törtek előre, mint később látni fogjuk. A hadosztály vezérkari főnök idézett kitétele az ejtőernyősökkel kapcsolatban téves. (Lajtos többször is téved, erre még visszatérünk.) *Pályi,* 1982. 82. o., 1983. 14. o.

17 Uo.

csupán lábjegyzetben utalunk, hogy ezzel a harcok több forrásra támaszkodó leírását ne tördeljük széjjel.[18]

18 Lajtos a Zrínyi Katonai Kiadó megbízásából fogott a munkához, de nem tudta azt bevégezni. A már papírra vetett anyagot és szerzői jogait egy, még 1986. április 28-án kelt meghatalmazással és ehhez kapcsolódó kísérőlevéllel Ugron Istvánra hagyta. Minthogy viszont Lajtos a második világháborús tevékenységével kapcsolatos iratait végrendeletileg a Hadtörténelmi Levéltárra hagyományozta – megemlítve, hogy a Szent László hadosztályra vonatkozó anyag Ugron kezelésében van – így a Lajtos féle visszaemlékezésnek a Levéltár is birtokába jutott.

A Hadtörténelmi Levéltár 335/1987. sz. és 529/1988. sz. levele Ugron Istvánnak.

Lajtos Árpád: cím nélküli kézirattöredék a Szent László hadosztályról. 1/a–7/a, 1–66. o., 73–84. o. HL Tgy. 3403. sz.

Lajtos Árpád levele Pályi Györgyhöz. 1982. 10. 02. 1–8. o. Másolatban Ugron István birtokában. A levelezésre Pályi is utal. A munka első része (1–31. o.) a hadosztály hadrendjével és a szervezés nehézségeivel foglalkozik 1944. X. 17–XII. 02. között (18. oldal), majd a XII. 03-tól XII. 20-ig terjedő felvonulási időszakot írja le (13 oldalon). Az írás elején csupán a hadosztály „elgondolt" hadrendjét adja közre, azzal a megjegyzéssel, hogy „a hadosztály igazában sohasem alakult meg teljesen". Mégsem fogadható el, hogy a már október 21-i HM rendelettel (l. később) a hadosztályba beállított felderítő osztály egyszerűen kimaradt. Ez a hiányosság sajnos a harccselekmények leírását is végigkíséri. Ugyanekkor szerepeltet – hadosztályközvetlenként – egy lovas, ill. kerékpáros századot, számunkra ismeretlen parancsnokokkal (Platthy Zsigmond hu. alez., Takátsy György szds.). A továbbiakban téved Lajtos, hogy a rohamtüzérosztály mindvégig rohamlövegek nélkül maradt volna. Rohamtüzérek XII. 24-i letkési bevetését szemtanú bizonyítja. A támadásban két alakulat is részt vett. A vezérkari főnök többször kitér a magyar fővezérség tehetetlenségére, arra, hogy igazából a németek parancsoltak. Kritikusan szól az esztelen kiürítési rendeletről, majd elragadtatással a Tassonyi vezette 1/I. ejtőernyős zászlóalj október végétől Budapest védelmében elrendelt soroksári és isaszegi harcairól, ugyanakkor sem itt, sem másutt nem ejt szót a hadosztály kötelékébe vont, Isaszegen ugyancsak harcba vetett, majd az ipoly–garami harcokban is alkalmazott 1. közepes aknavető tüzérosztályról, a VIII. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztályt a hadosztály egyedüli tüzérségeként említve.

Lajtos újólag nagy elismeréssel adózik a Kéthelynél német parancsra bevetett 1/I. ejtőernyős zászlóalj eredményes-veszteséges harcának, majd a felvonulás címén ide-oda dobált hadosztályról s a közben tapasztaltakról – német fosztogatás, önkény – ír. Az utókor itt is szembesülhet a m. kir. honvédség 1944. október 15. utáni harcbavetésének egyik legsúlyosabb kérdésével, hiszen a gondolkodás képességével nemcsak a hadosztály vezérkari főnök volt megáldva, hanem az egyszerű lóápoló honvédig bezárólag mindenki – cselekvőképességében más és más szinten korlátozva. Az egykori átállók, fogságba esettek, sebesülten, vagy épségben túlélők, visszamaradók, vagy nyugatra távozottak, hazatértek, vagy emigránsok között váltakozó hevességgel fél évszázad óta folyó, kívülállók által is tüzelt, soha véget nem érő vitában a szerzők nem kívánnak állást foglalni. Úgy vélik, hogy ebben végleges enyhülést csak az érintettek „hadak útjára" való távozása hoz majd. Egy dolgot azonban minden túlélőnek szem előtt kellene tartania, mielőtt – képletesen szólva – egymás torkának esnek. Mi mindannyian azért maradtunk meg, mert a többiek – bajtársaink – hősi halált haltak. Ez a harctér – szerénységre intő – rideg sztohasztikája.

A Lajtos tanulmány további 36 oldala és 5, magyarázattal ellátott vázlata az 1944. XII. 20–1945. I. 09. közötti eseményeket tárgyalja. Bevezetőben ismét szóvá teszi a tájékoztatás hiányát, a magyar fővezérség tehetetlenségét, az elégtelen német támogatást, s hogy ezt látva el volt szánva a katonák életével és vérével való takarékoskodásra. Az az érvelése azonban, hogy mindezek után – noha a háború kimenetelét nem látta befolyásolhatónak – a hadosztály csapatainak addigi harcos szelleme, elszántsága és áldozatkészsége „ragadta magával", nem elegendő argumentum néhány későbbi, vitatható – az előbbi állásponttal ellentétes – intézkedésének alátámasztására. Ezek esetében – egyesekre még visszatérünk – inkább az elháríthatatlannak érzett német nyomásnak engedett.

Mindennek kapcsán a hadosztálynak a LXXII. német hadtest alárendeltségébe kerülésére – ennek részleteire és következményeire a Szent László hadosztály harcvezetését illetően – ez az egyetlen első kézből származó forrás. Részleteire az események leírása során térünk ki. Sajnos mindjárt a szöveg elején súlyos hiányossággal találkozunk. Lajtos nem tudott a Fótnál harcoló II. ejtőernyős zászlóalj mozgásáról. Ez nem véletlen, hiszen Sannáékat már XII. 19-én átdobták, német paranccsal, Ipolyszalkára. A 20-án odaérkező vezérkari főnök pedig kész helyzetet talált a letkési hídfővel. Mindebből folyt, hogy Lajtos további írásában az 1/II. ejtőernyős zászlóalj létezéséről, harcairól elfelejtkezik, egyetlen – komponáltnak ható – alkalom kivételével. Szó szerint idézzük: „XII. 22-én ... megjelent Ipolytölgyesen" (?) „az 1/II. ejtőernyős zászlóalj parancsnoka (Szanna [sic!] százados), 80 fő ejtőernyőssel, akik a Fót, Mogyoród körzetében vívott utóvédharcok (sic!) után szivárogtak(!) el ide. Szanna a zászlóalja többi részéről nem tudott felvilágosítást adni. (?) Szanna csoportjának feladatul az Ipolytölgyes kelet-en létesítendő kis hídfőben folyó-megfigyelést (sic!) adtunk."

A fentiekhez annyit, hogy aki ismerte Sanna „Harryt", az tudja, hogy nem volt az alakiságok híve. Az egykori huszárra sokkal inkább egyfajta „understatement" volt jellemző. Talán egy ilyen egyszeri találkozás, vagy még inkább hamis információ élhetett Lajtos emlékezetében. Ami pedig a 80 főt illeti, még a Garamon XII. 27-én átlábolt és a Kicsindnél ugyanaznap fogságba esett ejtőernyősök – az egyhetes harcokban tizedére csökkent zászlóalj – létszáma is több volt nyolcvannál.

Kimaradt Lajtos tanulmányából a felderítő osztály XII. 22-i kovácspataki – Helemba előtti – reteszállása is Altorjayék (a 2. páncélos hadosztály Helembát védő csoportja) visszaszorítása és az II. gránátos zászlóalj a községet visszafoglaló támadása között. Itt Lajtos elfelejtkezik a testőr-gránátosezred II. zászlóalja kötelékében hősiesen harcoló csendőrökről és jutasi tiszthelyettes-képzősökről – sajnos róluk azóta sincs bővebb forrás.

Ellentmondásos Pályi írásaival, hogy – Lajtos szerint – XII. 21-én csupán az 1/II. repülő-lövészzászlóalj érkezett be Freyer százados (?) parancsnoksága alatt s feladatul – Letkési pihenő (?) után Ipolytölgyes irányába történő felderítést

Az 1944. XII. 28–1945. I. 07-ig lezajlott garami utóvédharcokról Lajtoson[19] kívül Tassonyi[20] – aki a hadosztály utolsó, kétségbeesett ellenállása során ezredparancsnokként harcolt az 1/I. töredékes ejtőernyős zászlóalj és az 1/II. zászlóalj maradéka élén a Garamtól nyugatra –, valamint Huszár[21] tudósít. Erről, továbbá a hadosztály újjászervezéséről, a márciusi balatonfelvidéki harcokról, a Balck-ügyről, a hadosztály további sorsáról és Szügyi Zoltán hadosztályparancsnokról később – munkánk második részében – kívánunk beszámolni.

A hazai hadtörténeti művek Szent László hadosztályról szóló részei még szegényesnek is alig nevezhetők. Dombrády Lóránd és Tóth Sándor – e vonatkozásban, úgy tűnik, a szovjet hadtörténetíráson nyugvó – „A magyar királyi honvédség 1919–1945" című kötetében[22] az általános helyzet ismertetése után csupán a Szent László hadosztálynak a Dunántúlról XII. 19-én történt útbaindítása szerepel, német alakulatokkal együtt, a Börzsönyt megkerülő szovjet „csapás" megállítására. Majd pedig az, hogy „heves páncélos küzdelem"... után a 6. gárda-harckocsihadsereg 26-án kijutott Kicsind-észak körzetébe; a 7. gárdahadsereg pedig Esztergomnál elérte a Dunát". (Valójában: Garamkövesdnél a Garamot. M. – U.) ...„Két nap múlva befejeződött az Ipoly és Garam közének teljes megtisztítása. ... a Szent László hadosztály feltöltése végett ismét békehelyőrségébe vonult." A Tóth Sándor szerkesztette „Magyarország hadtörténete" c., valamivel korábbi reprezentatív kötetben ugyanez a szövegrész szerepel.[23] A továbbiakban mindkét

kapott. (Ahol már ott voltak az ejtőernyősök.) Később viszont már a tényleges, délre történő „felderítéssel egybekötött tüntető menetről" ír, mint a repülő-lövészzászlóalj jól sikerült, veszteség nélküli tűzkeresztségéről. Pályi neve és az I. repülő-lövészzászlóalj szóba sem kerül – szöges ellentétben a már idézett Pályi cikkel és Pályi kéziratával – csupán 23-án, mint „ugyancsak" a hídfőbe rendelt alakulat. Lajtos kiemelten emlékezik meg a 2. páncélos hadosztálytól kölcsönkért Derestey vezérkari próbaszolgálatos százados – mint a „nagyon lelkes, de a földi harcok vezetésében teljesen járatlan" Heinrich ezredes, repülő-lövészezred parancsnok segédtisztje, valójában XII. 24-ig ezredvezetője – szerepéről, aki Pályinál csak futólag kerül említésre.

A továbbiakban Lajtos arról ír, hogy „elkapta őt az összes csapatok, de különösen a repülő lövészek és természetesen az ejtőernyősök kivételesen nagy harci szelleme, bátorsága, áldozatkészsége", ugyanakkor félreértésnek minősíti a Pályi által felidézett, hadbírósággal való fenyegetődzését, kijelentve, hogy Pályi – tőle is gyűjtve adatokat levelezés útján – sok vonatkozásban elfogadta „téves emlékezete" kijavítását. Pályi kéziratait olvasva ilyesmi valóban fellelhető, de nem Lajtossal kapcsolatban.

A vezérkari főnök a következőkben, XII. 24-én csupán fegyvertelen, gépkocsikon visszavonuló német gyalogságról ír, szemben a Martin által Ipolyszalkán megszámolt mintegy 200 páncélozott járművel. A XII. 25-i általános szovjet támadás kapcsán említi Lajtos először a felderítő osztályt és ismét „Takácsy György" (?) századost parancsnokként. Ehhez csak annyit, hogy a tényleges parancsnok, Nyéki-Takáts László százados XII. 24-én súlyosan megsebesült és a parancsnokságot XII. 25-én vitéz gutori Földes Gyula százados vette át – két napra ...

Lajtos a XII. 26-i hadosztály-visszavonulással kapcsolatos cselműveletét – a híradó-összeköttetés látszólagos megszakítását, hogy az arcvonalparancsnokok önállóan elrendelhessék az ellenség által kikényszerített visszavonulást, s a hadosztályparancsnokság mentesüljön a felelősség alól – szemléletesen írja le. A baj a valóságban azonban az volt, hogy a visszavonulás elrendelése a harcoló csapatoknál – vagyis a leválás az ellenségről – késve történt. Ennek következménye lett a hadosztály még megmaradt harcoló létszámának csaknem teljes elvesztése.

Végül meg kell jegyezni, hogy a vezérkari főnök emlékiratában, egy kezdeti „tiszteletkörön" kívül, méltatlanul keveset szerepel a hadosztály parancsnoka. Holott vitéz Szügyi Zoltán – múltjához híven – a hadosztály élén az utolsó percig, sőt azon túl is, angol fogságban is aktív, bátor, koncepciózus vezető volt. Háború utáni keserű sorsát büszkén vállalta. Lajtos a hadműveleti (I. a) osztály vezérkari tisztjét – a hadosztályparancsnok és a vezérkari főnök „jobbkezét" – Győry Lajos vezérkari századost is alig említi.

Lajtos, 5–66. o.; továbbá Kövesdy Dezső főhadnagy, zászlóalj segédtiszt emlékirata és levele, a szerzők birtokában. L. még *Sanna,* 211. o., *Huszár,* 1987., 312. o. és 1993., 147. o.; *Pályi,* 1983.; *Pályi,* 54/7. o.; *Pályi,* 22. o., és *uő.* 1983. 14. o.; *Martin,* 27., 28. és 30. o.

19 *Lajtos,* 52–56. o.

20 Tassonyi Edömér 1980. VIII. 03-i levele Duska Lászlónak. Tassonyi Edömér 1982. 12-i levele Pályi Györgynek, továbbá *Tassonyi,* 32–43. o.

21 *Huszár,* 1988., és 1993., 152–200. o.

22 *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A magyar királyi honvédség 1919–1945. Bp., 1987., 396–397. o.

23 Magyarország hadtörténete. (Szerk: *Tóth Sándor)* Bp., 1985. 2. k. 415. o.

mű már csak a hadosztály március végi harcait említi.[24] Veress D. Csaba szintén ezeket a harcokat érinti többhelyütt.[25]

Végül – a teljesség igénye nélkül – meg kell még említeni Gosztonyi Péter munkáját, ahol a Szent László hadosztály Ipoly-menti harcainak eddigi legtömörebb és valósághű jellemzése, értékelése található egyetlen mondatrészben:

„Mit voller Wucht tobte unterdessen auch nördlich der Donau im Gebiet des Börzsönygebirges, die Schlacht, wo seit dem 20. Dezember die Panzertruppen des Generals Krawtschenko, die Schützendivisionen des Generals Schumilov und die Kavalleristen des Generals Plijew die Intensität ihres Ansturmes täglich steigerten. Bis zum 23. Dezember gelang es – nach einem kurzen deutschen Gegenstoss – der 6. Gardenpanzerarmee und der 7. Gardearmee, mehr als 30 km tief in die deutsche Verteidigungslinke einzudringen und unter anderem im Strassenkampf Szob zu nehmen, die Eipel nach Westen zu überschreiten und schliesslich am 26. Dezember gegenüber Gran das nördliche Donauufer zu erreichen. Dabei wurde die ungarische 2. Panzerdivision völlig aufgerieben, während *die tapfer ausharrenden Bataillone der Division Szent László bei Letkés den rechtzeitigen Rückzug des deutschen LVII. Panzerkorps ermöglichten.* In der Folge musste das vorgeschobene Zentrum der 8. Armee, trotz Rückzugsverbot des OKH, schrittweise weichen, doch gelang es General der Infanterie Wöhler, seine Frontverkürzungen so elastisch durchzuführen, dass er den Anschluss an seine Nachbarn nicht verlor."

...Míg tehát a 2. magyar páncélos hadosztály teljesen felmorzsolódott, addig a Szent László hadosztály Letkésnél bátran kitartó zászlóaljai lehetővé tették a német LVII. páncélos hadtest időben történő visszavonulását. Ennek folytán, noha a ... 8. német hadsereg ... kitérni kényszerült, Wöhler gyalogsági tábornoknak sikerült frontrövidítéseit olyan rugalmasan véghezvinni, hogy a szomszédokkal a kapcsolat fennmaradt.

Nem tudjuk, hogy Gosztonyi itthon nemrég megjelent tekintélyes művéből mindez miért maradt ki, holott a hadosztályparancsnokot, vitéz Szügyi Zoltánt és a hadosztály utolsó harcait megemlíti.[26]

Munkánk lektorálása során – 1995. március hó folyamán – érkezett a Hadtörténelmi Levéltárba a Szent László hadosztály egykori tüzérparancsnokának, Dárday Vilmos ezredesnek a hagyatéka. Az egyedülállóan értékes, a m. kir. Szent László hadosztály tüzérparancsnokának (hadműveleti) naplójából és a hozzá csatolt eredeti mellékletekből álló anyag[27] a hadosztály tüzérségének tevékenységéről

24 *Dombrády–Tóth:* i. m. 434–439. o.; *Tóth,* 1985., 433–437. o.

25 *Veress D. Csaba:* A balatoni csata. Bp., 1976.; *uő.:* A Dunántúl hadi krónikája. Bp., 1984.

26 *Gosztony, Peter:* Endkampf an der Donau, 1944/45. 1978., 101. o.; *uő.:* A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 1992., 224., 277–279., 281. o.

27 *Dárday* Vilmos ezredes, hadosztály-tüzérparancsnok naplója (a továbbiakban: *Dárday*-napló) két A-5-ös kockás füzetben, dátumszerűen – többnyire naponta – rögzíti a hadosztály tüzérségét érintő eseményeket. A naplót kézírással – töltőtollal – a hadosztály-tüzérparancsnok segédtisztje, Rábay Pál százados vezette, a tüzérparancsnok pedig naponta aláírásával látta el. A napló bejegyzései az 1944. XII. 1-től 1945. III. 22-ig, illetve 1945. IV. 6-tól V. 18-ig terjedő időt ölelik fel. A munkánkban tárgyalt időszak – 1944. XI. 1-től 1944. XII. 28-ig 57 oldalt tesz ki az első füzetben és 73 db melléklet tartozik hozzá. A mellékletek a hadosztály tüzérségének szervezetére, mozgására, ill. mozgatására, harccselekményeire, ellátására vonatkoznak (parancsok, intézkedések, helyzetjelentések, vázlatok, harctudósítások, tűztervek stb.), néhány, a hadosztályparancsnokság – ill. az I. a osztály – által kibocsátott irat pedig a hadosztály egészét érinti. (Az anyagot a Szent László hadosztály egykori „rohamezred" parancsnoka, Goór György alezredes Ausztráliában élő fia juttatta el a HL-nak.)

nyújt dokumentumértékű beszámolót. Így lehetővé vált írásunk ezirányú kiegészítése és jónéhány további, az egész hadosztállyal kapcsolatos adat közlése is.

A hadosztály történetéből, 1944. október 12-től december 18-ig.

A hadosztály felállítása.[28]

„Hazánknak a keleti veszedelemmel: a szovjet bolsevizmussal vívott élet–halál harcában, a még rendelkezésre álló emberanyag legjavából egy új, elithadosztályt, a »Szent László hadosztályt« állítom fel." Így hangzott 1944. október 12-én az akkori honvédelmi miniszter, a nyilas időkben öngyilkosságot elkövetett vitéz csatai Csatay Lajos rendelete.[29] A hazánk területén pusztító háború folytán a szövegezés aligha meglepő. Azt, hogy a valódi indíték mi lehetett, alább mérlegeljük.

Tény, hogy a parancsnokká kinevezett vitéz Szügyi Zoltán[30] már az első világháborúban, hadapródként, legénységi arany vitézségi érmet szerzett, a második magyar hadseregben pedig a doni áttörés után mint a 43. gyalogezred parancsnokát a Márki-völgyben, majd az Oszkol-völgyben tanúsított szívós ellenállásért többszörösen kitüntették. A pápai ejtőernyős zászlóalj – amelynek vitéz Bertalan Árpád hősi halála után Szügyi lett a parancsnoka – 1944 őszén mint „megerősített harccsoport" a Kárpátok[31] védelmében tevékenykedett Szügyi majd Tassonyi parancsnoksága alatt, Nagyváradnál és Tiszafüredné pedig, századnyi erőben, Kiss Zoltán százados parancsnokkal[32] az élen már legendás, bár veszteséges elhárító harcokat folytatott.[33] Szügyit augusztus végén – néhány nappal a

---

A rohamezred a háború utolsó hónapjában – Ausztriában – került a hadosztály keretében megalakításra. (*Gosztonyi Péter:* Magyar honvédség a II. világháborúban. Róma, 1986. 399. o.; *Huszár,* 1993., 192. o.)

28 *Ruttkay,* 175. o.; *Martin,* 4. o.

29 5000/M. 1. a.– 1944. sz., valamint az ezt kiegészítő 5058/M. 1. a–1944. sz. rendelet.

30 További részletek és irodalmi hivatkozások a később közlésre kerülő 2. rész vitéz Szügyi Zoltánról szóló fejezetében.

31 *Tassonyi* (kézirat), 6–13. o., és *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982.; *Huszár,* 1987., 287–290., valamint 1993., 114–117. o.

32 *Huszár,* 1987., 291–295. o., és 1993., 188–122. o.

33 Noha az ejtőernyősök koraőszi harcai még nem a hadosztály keretében zajlottak, mégis illőnek tartjuk összefoglalásukat, Ugron ismeretei és az idézett irodalom alapján.

A megerősített – négy lövészszázadból, árkász, távbeszélő, géppuskás, nehézfegyverszázadból és zászlóaljközvetlen alakulatokból álló, ejtőernyős csoportnak nevezett zászlóalj, „kiváló bajtársi és harcos szellemmel rendelkező, egyénileg jól felfegyverzett, jól képzett rohamcsapat" (Tassonyi) – a hadihelyzet hirtelen romlása miatt került az 1. hadsereg tartalékából bevetésre a Tornyai-hágó védelmében, Molnár Lajos százados parancsnoksága alatt. Egy század az Ilenta völgyet lezárva vívott súlyos harcot, két század pedig VIII. 26-án, a máig híres Mizunka-völgyi vállalkozás során lepte meg a kárpáti védőállás ellen felvonult egyik orosz zászlóaljparancsnokságot, aknavető, páncéltörő és egyéb tüzelőállásaival együtt megsemmisítve azt. Itt esett el az orosz tartalék bevetése után, visszavonulás közben Molnár százados. Saját veszteség mintegy kétszáz fő volt, többszörös ellenséges veszteséggel szemben. Kisebb vállalkozások után a csoport október első napjaiban Kisszolyva és Volóc térségében vívott előnytelen terepen súlyos elhárító harcokat, Tassonyi százados parancsnoksága alatt az arcvonalban. Ezek már többszáz fős halott – köztük Néma főhadnagy – és sebesült veszteséggel jártak, de jelentős harci sikereket hoztak, több mint egy héten át, október 12-i kivonásukig. Markóczy altábornagy, hadtestparancsnok maga sürgette a kitüntetési javaslatok felterjesztését, mert: „az ejtőernyősök minden kitüntetést megérdemelnek". (Nb. a kitüntetési javaslat elveszett.)

A megerősített zászlóalj kárpáti harcainak java még el sem kezdődött, amikor a Nagyvárad térségében előretörő – a kárpáti védelmet bekerítéssel fenyegető – ellenség feltartóztatására a pápai kiképzőkeretből sebtében összeállított, Fiat G–12-es és Ju 52-es gépeken odaszállított század erejű ejtőernyős kötelék került bevetésre, IX. 27-én Váradlesnél. Egy heti súlyos, hullámzó elhárító harc után a Kiss Zoltán százados vezette ejtőernyősök páncélos támadással szemben is megállták a helyüket, de a Berettyóújfalunál, majd Pocsajnál harcba vetett századból a kivonáskor már csak 83 fő harcos állomány maradt. Azonban még őket is bevetették a tiszafüredi hídfőben, német alakulatok között. Nyolc napig

VIII. 26-i híres Mizunka-völgyi vállalkozás és Molnár százados eleste után – Budapestre rendelték egy erdélyi hadosztály átvételére. Ekkor közölte Tassonyival, hogy más tervei vannak. Tassonyi úgy véli, hogy e tájban született meg a hadosztály felállításának gondolata.[34]

Bonhardt Attila, őrnagy, hadtörténész szerint a hadosztály az 1944. májusában jóváhagyott ún. Szabolcs hadrend[35] alapján jött létre. Magját eredetileg – elit alakulatokként – az ezreddé bővített pápai ejtőernyős zászlóalj és a várpalotai 201-es tanzászlóalj képezték volna. Utóbbi azonban az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után, parancsnoka, Mátékovics Endre őrnagy vezetésével, a dunaföldvári hídfőben átállt a szovjet hadsereghez.[36]

A tanzászlóalj pótlására beállított testőrök legnagyobbrészt csupán kevés harckiképzéssel, illetve harctéri tapasztalattal rendelkező, mindemellett morálisan is megrendült erőt jelentettek. Az ejtőernyős kiképzőkeret egy része a nagyvárad–tiszafüredi harcokban vérzett el. Ennyit előljáróban a hadosztály elrendelt felállításához.

A hadosztály vezérkari főnökévé kinevezett Lajtos Árpád vezérkari őrnagy – aki 1942–43-ban a doni magyar 2. hadsereg hadműveleti osztályán, majd 1944 nyarán a 24. gyaloghadosztály-parancsnokság hadműveleti vezérkari főnökeként működött – nem Szügyi választása volt.[37] Lajtos – szubjektív véleményként – a saját kinevezését[38] egyrészt hadi tapasztalatainak, másrészt Vörös János által is ismert „a tisztán magyar sorsot, érdekeket a németek fölé helyező" beállítottságának tulajdonítja. Mint írja: „a magyar vezérkar főnöke [Vörös János] személyesen közölte velem, hogy neki ezzel a [Szent László] hadosztállyal tervei vannak, ütőkártyának szánja (nem a németek mellett)".... „Azután kitört a nyilas világ és Vörös János átment a szovjethez, itthagyva minket utasítások, irányelvek nélkül..."

Ehhez a következőket kell hozzáfűznünk. Ismeretes, hogy az október 15-i kormányzói kiáltvány – Horthy fiának elrablása miatt – idő előtt hangzott el. Ismeretes az is, hogy Vörös János, a honvéd vezérkar főnöke a döntő órákban

---

tartották lövészgödrökből a vonalat, de az állandó erős ellenséges tűz tovább ritkította soraikat. Elesett Cseke főhadnagy is és csak negyvenhárman térhettek vissza – a Károly laktanyán át – Pápára, hogy segítsék az akkor alakult II. zászlóalj újoncainak kiképzését.

34 *Tassonyi,* 7. o., és 1982. 78. o.

35 Szabolcs hadrend: (a továbbiakban „+") a hadi tapasztalatok alapján 1943-ban kidolgozott rövidtávú hds.-fejlesztési koncepció, (a HL. Vkf. 6220/M. 7K 1943. alatt iktatva) amely a haderő harcértékét mennyiségi fejlesztés nélkül, „mélységben", a meglévő alakulatok, ság-ok összefogásával, a fegyverzet korszerűsítésével, tűzerejének növelésével, megfelelő anyagi tartalékok beállításával és gyorsított gépesítéssel kívánta növelni. Az 1944. máj. 10-én jóváhagyott + szerint a továbbiakban csak egy hds. ság. és négy teljes értékű hdt. ság. (IV., VI., VII., IX.) marad meg. A hadrendi kötelékek számát a + 9 gyalog, – 2 pc., – 1 lov. ho-ban, 2. hgy. dd-ban, 7 lgv. dd-ban, a Székely Határvédelmi erőkben, valamint a Folyamerőkben és 1 rep. ho-ban határozta meg. A + a hadiiparnak korszerű fegyverek gyártására való átállítását irányozta elő. Intézkedett a rendszeresített géppisztolyok és gyalogsági nehézfegyverek számának és minőségének jelentős növeléséről, a tüzérség löveganyagának egységesítéséről és korszerűsítéséről, elrendelte a rohamlövegek és az új, korszerű Tas harckocsik gyártását, valamint azt, hogy a m. kir. légierőt a Messerschmitt-programból kikerülő Messerschmitt Bf–109 vadász és Me-210 többfeladatos repülőgépekkel kell felszerelni. Szorgalmazta a honvédség gk. állományának növelését. A + intézkedései az 1944. évi hadieseményekben következtében gyakorlatilag nem valósulhattak meg. (Dr. Bonhardt Attila írásbeli közlése.)

Az egyetlen – jobbára e rendelkezéseknek megfelelően létrehozott, pontosabban létrehozni szándékozott – önálló seregtest a Szent László hadosztály lett volna...

36 *Vashegyi Endre:* Hazától haza ig. 6–8. o. HL Tgy., 3404. sz. (Pályi György a tanzászlóalj parancsnokaként Szentkirályi Gusztáv Barnabás alezredest adja meg.)

37 Marosszéky (Jenőné, Szügyi) Viktória (Szügyi Zoltán leánya) 1983. III. 02-i levele Darnóy Pálhoz. (Másolata Ugron István birtokában.)

38 Lajtos Árpád vk. őrgy. 1982. 10. 22-i levele Pályi Györgyhöz. 2. o. (Másolata Ugron István birtokában.)

mind személyében, mind a vezérkar kézbentartását illetően csődöt mondott. (Már előzőleg is tanúsított dodonai magatartását kitűnően írja le Nyéki-Takáts[39] a híressé vált október eleji balatonfüredi hadiakadémiai megbeszélés résztvevőjeként, de Vörös Tibortól – Vörös János nevelt fiától – származó értesülései nyomán is.)

Az október 15-én még meg sem alakult Szent László hadosztályból – úgy tűnik – egyedül a hirtelen Budapestre rendelt kárpáti ejtőernyős csoportra[40] várt volna szerep. Mire azonban a Károly-laktanyába értek, már semmilyen parancsot nem kaptak, a nyilas puccs pedig addigra lezajlott.

Ide kívánkozik még Tassonyi egy mondata:[41]

„A kormányzó a háború beszüntetésére vonatkozó alkalmat 1944. márc. 19-én elmulasztotta. Kétségen kívül a mi szempontunkból ez volt az a pillanat, amikor is az állig felfegyverzett és harckészültségbe helyezett ejtőernyős alakulat habozás nélkül a megszálló német csapatokkal szembefordult volna, azonkívül partizánháborúra is fel voltunk készülve".

Mindezt a Szent László hadosztály és talán az egész második világháborús m. kir. honvédség legbátrabb[42] katonája–tisztje–parancsnoka írta le. A hadosztályt „nyilasnak" titulálni pusztán ennek ismeretében is nevetséges. Hogy miért harcoltunk október 15. után mégis? Erre néhány gondolattal még visszatérünk.

Hadrend és szervezés, 1944. X. 12–XII. 03.

A Szent László hadosztály teljes hadrendje mindvégig puszta elgondolás maradt.[43] A hadosztály soha nem tudott teljes egészében megalakulni. Az elgondolt-elrendelt-módosított hadrend a felállítás időszakában a következő volt:[44]

3 gyalogezred, nevezetesen:
- *1 gránátos ezred* a meglévő ejtőernyős zászlóaljból, 2 zászlóalj erőben (a továbbiakban: *ejtőernyős ezred)*
- *1 gránátos ezred* a várpalotai gyalogos tanzászlóaljból, illetve a testőrlövészzászlóaljból és csendőrökből, valamint jutasi tiszthelyettesképzősökből, 2 zászlóalj erőben (a továbbiakban: *gránátos ezred.)*
- *1 lövészezred* a légierő gépfelszerelés nélkül maradt személyzetéből önként jelentkezettekből 2 zászlóalj erőben (a továbbiakban: *repülő-lövészezred.)*
- *1 felderítő osztály* (Utólag került a hadrendbe beállításra.[45])
- *3* (az 1., 9. és a 76.) *tábori tüzér osztály*
- *1 közepes aknavető tüzér osztály*
- *1* (a VIII. gépvontatású) *közepes tarackos tüzér osztály*
- *1 rohamtüzér osztály*

39 *Nyéki-Takáts,* 41–44. o.
40 *Huszár,* 1987., 290–291., 295., és 1993., 116–117. o.
41 *Tassonyi,* 14. o.
42 Pl.: *Pályi,* V. o.
43 *Lajtos,* 1. o.
44 HM rendeletek. L. a 29. sz. jegyzetet! Továbbá *Lajtos,* 1. o.; *Ruttkay,* 176. o.; *Martin,* 4. o.; *Nyéki-Takáts,* 45. o.
45 HL 5109/M. 1. a. – 1944. 10. 21-i HM rendelet.

1 páncélvadász osztály
1 légvédelmi gépágyús üteg
1 híradó zászlóalj, két századdal
1 utász zászlóalj, két századdal
hadosztály vonat
2 szekéroszlopos fogatolt vonatosztály
30 tonna teljesítményű tehergépkocsi-oszlop
1 élelmező oszlop
1 sebesültszállító gépkocsioszlop.

A hadosztály elit jellegét egyrészt a zömöt kitevő válogatott gyalogsági alakulatok harcos szelleme, másrészt az átlagot meghaladó képzettsége és – nem utolsó sorban – a harctapasztaltsága biztosította volna.[46]

A hadosztály formális megalakulása 1944. október 17-én a kelenföldi Károly-laktanyában történt, egyben itt kezdődött meg a tényleges szervezés is az ott lévő hadosztálytörzs magja és az október 15-ére odarendelt ejtőernyős csoport jelenlétében.

A tekintélyes erőt képviselő, de a kárpáti és a nagyváradi, illetve tiszafüredi harcok után már megfogyatkozott[47] ejtőernyős zászlóalj ezreddé alakítása során a tisztikart két zászlóalj megalakítása érdekében egyenlő arányban elosztották.[48] Az elosztáskor figyelembe vették a Kárpátalján harcfegyelem-biztosító beosztásra még IX. 11-től kikülönített, majd X. 07-én Pápára hazarendelt hét ejtőernyős tisztet is.[49] Ők képezték a II. zászlóalj tisztikarának gerincét. A kiképző keretbe osztottakat a kiválasztott tiszthelyettesekkel szintén Pápára vonultatták be, míg az ezredtörzs és az I. zászlóalj a Károly-laktanyában szerveződött.

Minthogy az ejtőernyős ezredparancsnok Szügyiből hadosztályparancsnok lett, az ezredparancsnokságot a harcokban még részt nem vett Pokornyi László őrnagy – az addigi pápai pótkeretparancsnok – vette át.[50] „A két zászlóalj úgy volt megszervezve, hogy önállóan volt képes harctevékenységre, ejtőernyős szervezési alapelvekkel, tehát az adminisztrációs rész minimumra való csökkentésével", írja ugyanott Tassonyi.

Az ejtőernyős ezred szervezete[51]

Ezredparancsnok: Pokornyi László őrnagy (Budapest, Károly-laktanya)
Ezredsegédtiszt: Solymos Antal főhadnagy (később századparancsnok)
Ezredtörzsparancsnok: Kökény főhadnagy
Ezredközvetlenek:
Páncéltörőszakasz-parancsnok: Sebestyén Béla főhadnagy
Aknavető, árkász, híradó egységek.

46 *Lajtos,* 1/a. o.
47 L. a. 33. sz. jegyzetet
48 *Tassonyi,* 14. o.
49 *Huszár,* 1987., 304. o., és 1993., 132. o.
50 *Tassonyi,* 14. o.
51 *Huszár,* 1987., 1993. *Tassonyi,* (kézirat).

I. ejtőernyős zászlóalj (Budapest, Károly-laktanya)
Zászlóaljparancsnok (később ezredparancsnok): Tassonyi Edömér százados (később őrnagy)
Zászlóalj-segédtiszt: Berthy Károly főhadnagy, később: Bárczy János főhadnagy
Századparancsnokok:
Platthy főhadnagy (később Solymos főhadnagy)
Juhász Andor főhadnagy (később Ajtay Ferenc főhadnagy)
Kovács főhadnagy
Godó Ferenc főhadnagy
Szakaszparancsnok: Marosujvári Géza zászlós
Zászlóaljparancsnok (Kéthelyen): Kiss Zoltán százados
Zászlóalj-segédtiszt (Kéthelyen): Ajtay Ferenc főhadnagy, később századparancsnok.

II. ejtőernyős zászlóalj (Pápa)
Zászlóaljparancsnok: Ugron István százados
Zászlóalj-segédtiszt: Paykert Imre főhadnagy
Századparancsnokok:
4. század: Szakács József főhadnagy
5. század: Sanna Henrik főhadnagy, később százados, zászlóaljparancsnok
6. század: Kövesdy Dezső, főhadnagy, később zászlóaljsegédtiszt
Géppuskás század: Karsay István főhadnagy
Nehézfegyverszázad: Tóth Antal főhadnagy.

A gránátos ezred szervezete:[52]
Eredeti elgondolásként két zászlóalj, kiállítja a várpalotai gyalogos tanzászlóalj.

A balul sikerült október 15-i kísérlet után német őrizetben lévő testőrséget Szügyi kezességvállalása után megkapta a hadosztály. Előzményként a Budapest Róbert Károly úti Vilmos-laktanya udvarán Szügyi kérdésére a testőrök között senki nem akadt, aki a szovjet elleni harcot összeférhetetlennek tartotta volna a Kormányzó iránti hűséggel – legalábbis nem jelentkeztek. Lajtos ugyanekkor a rangidős Bánó Árpád századost biztosította: mindent el fog követni, hogy a testőrök hűek maradhassanak Horthynak tett esküjükhöz. Lajtos javára szól, hogy ezzel a később átálló – s így a hadosztály más egységeit kritikus helyzetbe hozó, cserbenhagyó – egyes testőralakulatok erkölcsi felelősségét részint magára vállalta.

Minthogy a gránátos ezred magvának szánt várpalotai 201. önálló tanzászlóalj – mint szó volt róla – átállt a szovjet hadsereghez, még mielőtt a hadosztály kötelékébe lépett volna, a HM[53] a hadosztály hiányzó emberanyagát egy további rendelettel igyekezett biztosítani. Ez már a felállítást is Szügyire bízta és az egész gránátos ezred magvául a testőrséget jelölte meg. Emberanyagként továbbá az 5. tartalék hadosztály feltöltésére szánt 2000 főből és az 5. kerületi parancsnokság által összegyűjtött 4000 főből kiválogatás alapján 1000+2000 főt rendelt X. 24-én útba indítani a Szent László hadosztályhoz.

52 *Lajtos*, 2–5. o., *Ruttkay*, 176. o.
53 HL 5141/M. 1./a. – 1944. 10. 21-i HM rendelet, mint az 5000/M. 1./a. – 1944. sz. rendelet kiegészítése.

A gránátos ezred parancsnoka: Stefán Valér alezredes
Ezred-segédtiszt: Bánó Árpád testőr százados
I. gránátoszászlóalj-parancsnok: dr. Békássy Miklós testőr százados
II. gránátoszászlóalj-parancsnok: Pálfi Sándor testőr százados.

A repülő-lövészezred Polgárdi központtal kezdett megalakulni, majd október végén Celldömölk-K-re települt át.[54] A tisztek valamennyien kiképzett repülőgépvezetők, megfigyelők voltak, földi harctapasztalatok nélkül. A megfigyelők – amint Pályi is – eredetileg gyalogos fegyvernembeliek. A fegyverzettel kapcsolatos – Lajtos által említett,[55] s az egész hadosztályra jellemző – gondokról ír Pályi is. A puskák vegyes eredetűek. Géppisztolyban, pisztolyban hiány mutatkozott. Súlyt helyeztek a páncélököl és a nyeles kézigránát használatára, éles gyakorlatokon is. A kiképzés „látástól-vakulásig" folyt, ennek ellenére csak az „egyes"-kiképzésig jutottak el.

A repülő-lövészezred szervezete: (a XII.04-i felriasztás után)
Ezredparancsnok: Heinrich István alezredes
Ezred-segédtiszt: Cirfusz Imre őrnagy
I. zászlóaljparancsnok: Pályi György százados
Századparancsnokok:
1. század: Ősze Ferenc főhadnagy
2. század: Hadnagy Endre százados
szakaszparancsnok: Gótzy Pál hadnagy
3. század: Latkóczy százados
szakaszparancsnokok: Molnár József főhadnagy
Gál Iván hadnagy
Mánfay Károly hadnagy
Nehézfegyverszázad: vitéz Csörgey László főhadnagy
Géppuskás szakasz: Pintér József hadnagy
Páncéltörő szakasz: (két, páncélöklökkel felszerelt raj) Szabó hadnagy
Zászlóalj orvos: dr. Mező Béla orvos-zászlós
II. zászlóaljparancsnok: Freyer Frigyes őrnagy
századparancsnok: Kelemen János százados.

A felderítő osztály beállítását, hadrendjét a már említett,[56] október 21-i HM-rendelet szabta meg. Megalakításáról Nyéki-Takáts százados számol be[57]. Szügyi személyesen igazította el, közölve, hogy a felderítő osztály hadosztályközvetlen alakulat lesz. Lajtos a „nyugodt" szervezőmunkára hívta fel figyelmét. A megalakulás és a harckészültséghez szükséges alapkiképzés november elején, Piliscsaba táborban történt.

A felderítő osztály szervezete:
Osztályparancsnok: nemes Nyéki-Takáts László százados
Osztály-segédtiszt: Puky Endre főhadnagy, később: vitéz Nagy Valér hadnagy

54 *Pályi*, 2–4. o.
55 *Lajtos*, 4–5. o.
56 L. a 45. sz. jegyzetet.
57 *Nyéki-Takáts*, 46–47. o.

Huszárszázad-parancsnok: gróf Széchenyi Ernő testőr-százados, beosztott tiszt: gróf Zichy Mihály testőr-főhadnagy

Kerékpáros század, parancsnok: Esztelneki Béla főhadnagy, beosztott tiszt: Heczkó Vilmos hadnagy

Nehézfegyver-század, parancsnok: vitéz Nagy Valér hadnagy, később: Puky Endre főhadnagy, beosztott tiszt: Lelkes Károly hadnagy, vitéz László András hadnagy

Páncélosszakasz-parancsnok: Martin Kornél hadnagy

Osztályorvos: dr. Szellő Ambrus orvos-zászlós.

A huszárszázad nehézfegyverzete 3 golyószóró, 3 géppuska és 3 aknavető, a nehézfegyver-századé – gépesítve – 4 aknavető, 3 páncéltörő ágyú (75 mm) és 4 röppentyű volt. Utóbbi századhoz tartozott szervezetileg egy árkász és egy távbeszélő szakasz is.

A páncélos szakasz 1 Turán közepes harckocsiból és 5 Nimród páncélgépágyúból állt.

A hadosztály tüzérségének szervezetéről a Dárday-napló[58] anyagának egyes részletei tájékoztatnak. Ezek szerint

a hadosztály tüzérség szervezete – felállításkor:

Hadosztály tüzérparancsnok: Dárday Vilmos ezredes

Hadosztály tüzérparancsnok-helyettes: Falk Viktor alezredes

Hadosztály tüzérparancsnok segédtisztje: Rábay Pál százados, (a napló vezetője.)

Összekötőtiszt: dr. Szantner Ottó hadnagy

Felderítőtiszt: Vetsey István zászlós

Távbeszélőtiszt: dr. Miklós Imre hadnagy.

A tüzérparancsnoki törzs összlétszáma: 110 fő.

1. tábori tüzérosztály, parancsnok: nem ismert

9. tábori tüzérosztály, parancsnok: Fornay százados

76. tábori tüzérosztály, parancsnok: Erdős őrnagy

VIII. közepes, gépvontatású tüzérosztály, parancsnok: Selmeczy László alezredes

1. közepes aknavető tüzérosztály, parancsnok:[59] Rapaics Roderig százados.

1. ütegparancsnok: Bakay Zoltán hadnagy

2. ütegparancsnok: egy tartalékos hadnagy

3. ütegparancsnok: Hargitay Elemér t. főhadnagy.

Rohamtüzérségként a *20. rohamtüzér osztály* került a hadosztály kötelékébe, két üteggel.[60] Felszerelésük azonban – Skoda Hetzer típusú rohamlövegekkel – csak a december 24-i bevetések előtt történt meg.[61]

58 *Dárdai-napló.*

59 *Bakay Zoltán:* Harctéri emlékeim. (Kézirat) 1993. 1–7. o. (1 pld. Martin Kornél birtokában.)

60 *Ruttkay,* 176. o.

61 Henkey-Hönig József őrnagy 1990. XI. 18-i levele dr. Legány Dezső egykori 51. páncélvadász-zászlóaljbeli bajtársához. (Másolatban Martin Kornél és a HL birtokában.)

Osztályparancsnok: Henkey-Hönig József őrnagy
1. ütegparancsnok: Simák Aladár főhadnagy
2. ütegparancsnok: Koltay György főhadnagy.
A páncélvadász osztályról egyedül Lajtos ad hírt:[62]
Osztályparancsnok: Szervánszky Gábor repülő százados.
Az osztály tűzereje 6 db 40 mm-es légvédelmi gépágyú. Az osztályt a Légierők állítják ki. Később 6 db német – 75 mm-es – páncéltörő ágyúhoz jutnak. *(1. sz. szövegmelléklet E/pont, 117. o.) A légvédelmi gépágyús ütegről* nincsen adatunk.

A *híradózászlóalj* – Halmay József százados szerint[63] – november közepén alakult meg Nógrádverőcén. Szervezete:
Zászlóaljparancsnok: Baráth András alezredes
Zászlóaljparancsnok helyettes: Szász Gyula százados
Zászlóalj-segédtiszt: Görgényi főhadnagy
Vezetékesszázad-parancsnok: Bozzay Ferenc százados
Rádiósszázad-parancsnok: Halmay József százados.
Beosztott tisztek:
Vezetékes század: Bényi Béla hadnagy
Rádiós század: Virágh Antal hadnagy.
Az *utászzászlóalj*[64] parancsnoka: Koppány Ernő alezredes, az egyik (2., vagy 3.) század parancsnoka: Bóra Gyula százados, beosztott tisztje *Palágyi* Tivadar hadnagy volt.

Felvonulás, 1944. XII. 04–XII. 19.

A két ejtőernyős zászlóalj és a hadosztályba szervezett tüzéralakulatok nagy része már ezt az időszakot megelőzően külön-külön harcban állt.

Ami a hadosztály többi alakulatát illeti, azok még a feltöltés, illetve kiképzés időszakában voltak, amikor a hadosztályparancsnokság új törzsszállásán, Pápán, december 3-án egy német vezérkari tiszt megjelenve közölte a Heeresgruppe (német hadseregcsoport-parancsnokság) intézkedését, hogy a hadosztály azonnal induljon Keszthely környékére, a Kisbalaton térségének védelmére.[65] A hadosztályparancsnokság távbeszélő érdeklődésére a kőszegi magyar fővezérség hadműveleti csoportfőnöke először nem tudott a dologról, majd visszahívás útján közölte, hogy a Heeresgruppe parancsa végrehajtandó.

Darnóinak a magyar katonai vezetés szándékait említő mondatai[66] – hogy ui. „a HM és Hfp. dec. 1-én kiadott intézkedése szerint a hadosztálynak dec. 10-re kellett elérnie harckészségét, hogy utána a 3. magyar hadsereg pság. rendelkezésére legyen bocsátható" – csak még jobban aláhúzzák, hogy „az idegesen kapkodó Heeresgruppe Süd" a magyar katonai vezetéssel szemben azt tett a hadosztállyal, amit akart. Erre egyébként később Darnóy is utal.

62 *Lajtos*, 2/a. o.
63 Halmay József híradó százados szóbeli közlése.
64 Dr. Palágyi Tivadar szóbeli közlése.
65 *Lajtos*, 19. o.
66 *Darnóy*, 66. folytatás, 10. o.

Nos, ezzel a német paranccsal indult meg a harckészültséget jószerével még el sem ért hadosztály hányattatása. A hadosztályparancsnok vezetési törzse a keszthelyi Festetich kastélyba települt XII. 06-án. A Pápán feltöltésen lévő, felriasztott I. ejtőernyős zászlóaljat már szállítás közben elirányította és harcba vetette a LXVIII. német hadtestparancsnokság.[67] A repülő-lövészezred 2200 fővel ugyancsak felvonult Keszthely térségébe, de alkalmazásra nem került.[68] A felderítő osztály éppen csak, hogy összeállt Piliscsabán, máris indulhatott készenléti állásba Balaton-észak – a Káli medence – térségébe. Az egységek nagyrészt tengelyen – két napig, hiányos ellátással – a lánctalpas járművek viszont, megfelelő vagonok híján XII. 05-én „talpon" tették meg az utat. Emiatt a Turán és egy Nimród sebességváltó-hiba illetve torziósrugó-törés miatt máris kiesett.[69] A tapolcai műhelybe kerültek. Néhány nap gyakorlatozással, éleslövészettel, lőszerbeszerzéssel telt el. Szügyi – amint erre Nyéki-Takáts emlékezik[70] – a Keszthely-déli reteszállás szemrevételezése során, a csapattestparancsnokkal a helyszínen, ellenséges tűzben, imponáló példamutatással adta meg az egyes csapattestek feladatát.

A hadosztály többi alakulatának ekkori mozgásáról nincsenek adataink. A legnagyobbrészt még kikülönített alkalmazásban lévő hadosztály-tüzéralakulatok tevékenységéről később számolunk be.

A Keszthely D-en történő alkalmazásra készülő hadosztályparancsnokság azonban hamarosan – XII. 10-én[71] – írásbeli parancsot kapott a Heeresgruppe-tól, hogy a hadosztály meneteljen Mór-Bodajk területére, ahol új feladatot kapnak. Móron derült ki XII. 11-én, hogy a hadosztály a Kirchner páncélos tábornok parancsnoksága alatt álló LVII. német páncélos hadtest alárendeltségébe került.[72] Feladata a fenyegető szovjet előretöréssel szemben Székesfehérvár-délnyugat, a magyar városparancsnokság által megjelölt rész védelme, sík terepen. A hadosztály csapatai elérték a kijelölt területet és megkezdték a védőállások kiépítését – a repülő-lövészezred XII. 15-én,[73] a felderítő osztály XII. 17-én Iszkaszentgyörgyön és Mohán,[74] sőt az Isaszegnél harcban állt 1. aknavető tüzérosztály is ide érkezett.[75] A hadosztályparancsnokság 3 és 1/2 oldalas – minden részletre kiterjedő – „intézkedést" adott ki „a Szent László hadosztály első hadműveleti alkalmazására".[76] A hadosztály-tüzérparancsnok ugyancsak elkészítette 2 oldalas „tüzér felvonulási intézkedését" a Paula-állás megszállására.[77]

Alig, hogy ezeket kiadták, máris újabb parancs jött Kirchnertől. A hadosztály vezérkari főnök XII. 17-én 20^{h}-kor kiadott tájékoztatása[78] szerint a Polgárdi–Balatonfőkajár vonalában védő 1., és 23. német páncélos hadosztályt ellentámadásra készítik elő, őket kell felváltani.[79] Új elöljáró parancsnokság Ná-

67 *Lajtos*, 24. o.
68 *Pályi*, 4–5. o., *Darnóy*, 66. folytatás, 10. o.
69 *Martin*, 7. o.
70 *Nyéki-Takáts*, 48. o.
71 *Lajtos*, 26. o. XII. 07-ét ír (a valóságban egy-két nappal később lehetett) A *Dárday*-naplóban XII. 10. szerepel.
72 *Lajtos*, uo.
73 *Pályi*, 5. o.
74 *Martin*, 9–10. o.
75 *Bakay*, 2. o.
76 *Dárday*-napló, XII. 15., 40. sz. mell.
77 Uo. XII. 17. 47. mell.
78 Uo. XII. 17.
79 *Lajtos*, 27–28. o.

dasdladányban. A német hadtest hadműveleti vezérkari tisztje, Karch őrnagy[80] Lajtosnak a felváltásra megszabott 24 órás határidő teljesíthetetlenségére felhozott érveit a tipikus német válasszal zárta le: ez a parancs.

A hadosztály tehát újra felvonult. A hadosztályparancsnokság és a felderítő-osztály-parancsnokság a nádasdladányi kastélyban, a felderítő osztály Jenőn szállásolt el XII. 18-án. A híradózászlóalj XII. 04-én indult Nógrádverőcéről, a Dunán komppal átkelve Mórra, majd onnan Nádasdladányra és tovább Jenőre került. Itt kapott parancsot a hírközlés kiépítésére a Margit-vonalban Polgárdi–Balatonfőkajár között. (Bal szomszédja a „Major"-csoport, jobb szomszédja az 1. német páncélos hadosztály volt.) A hadosztály-tüzérparancsnok és helyettese Berhidára ment eligazításra az 1. német páncélos hadosztályhoz, majd ismét – az új feladathoz illő – intézkedési javaslatot szerkesztett.[81] A repülő-lövészezred sem települt még előre Polgárdi–Balatonfőkajár térségébe, a Margit-vonalban kijelölt védőállásokba,[82] amikor egy német gépkocsizó százados XII. 19-én, alkonyat után írásbeli parancsot hozott a hadosztályparancsnokságra.[83] A Heeresgruppe ebben elrendelte, hogy a Szent László hadosztály lépcsőzetes gépkocsi-szállítással azonnal kezdje meg átcsoportosítását Párkány területére.

A rendelkezésre bocsátott három nagyteljesítményű német tehergépkocsi-oszlop egyszerre legfeljebb csak egy egyéni fegyverzetű zászlóalj elszállítására volt képes. Ez a körülmény és a pökhendi német gépkocsizó-vonatos tisztek viselkedése újabb súrlódásokra vezetett, a hadosztály vezérkari főnöktől a felderítő osztály páncélosszakasz-parancsnokig bezárólag[84] a „fegyvertársakkal".

A repülő-lövészezrednek az újabb alkalmazási területre történő átcsoportosításáról Pályi számol be.[85] Kéziratának dátuma azonban egy nap különbséget mutat a hadosztályparancsnokságához képest.[86] A parancs átvételére Nyéki-Takáts is 19-ét, a végrehajtásra Martin 20–22-ét ír, harcálláspontként mindketten Garamkövesdet adják meg.[87] A gránátos ezred – Darnóy szerint – szintén XII. 20-án indult el Bodajk–Székesfehérvár területéről.[88]

Noha a „felvonulás" okán két héten át ide-oda dobált hadosztály alakulatainak jutott némi idő a kiképzésre, az „összerázásra" is, a többszöri menetet a legénység és a járművek egyaránt megsinylették. A hadosztályparancsnokságnak pedig, „noha a hadosztály a haza védelmében vett részt, fogalma sem volt (sic!) arról,

80 *Karch* őrnagyot l. a 98. o-n is.

81 *Dárday*-napló, XII. 18.

82 *Pályi*, 5–6. o.

83 *Lajtos*, 29. o.

84 *Martin*, 10–11. o., *Lajtos*, 30. o.

85 *Pályi*, 6–7. o.

86 Lajtos XI. 19-én esti parancsátvételével szemben Pályi XII. 19-én 02^h-t ír – talán *Darnóy* nyomán. (67. folyt. 8. o.) Ez az eltérés annyiban jelentős, amennyiben Pályi szerint a repülő-lövészek 19-én 07^h-kor indultak, 22^h-kor Párkányba, éjfélkor már Ipolyszalkára érkeztek. Lajtos viszont, amikor azt írja, hogy Szügyivel azonnal elindultak Béla községbe, az új elöljáró parancsnokságon, a LXXII. német hadtest-parancsnokságon, a kastélyban történő jelentkezésre, akkor XII. 20. kora reggelt ad meg, és azt, hogy utánuk és a szállászcsinálók után indul a repülő-lövészezred I. zászlóalja. Lajtos adatának helyességét az is megerősíti, hogy a *Magyar Szárnyakban* 1983-ban megjelent Pályi-közleményben már XII. 20. szerepel a gépkocsiszállítás dátumaként (11. o.).

87 *Martin*, 10–11. o., *Nyéki-Takáts*, 48–49. o.

88 *Darnóy*, 67. folyt. 8. o. Ez a gránátos ezred mozgásáról az első irodalmi adat. Arról a Darnói-adatról viszont, hogy a repülő-lövészek Ácsteszéren lettek volna, Pályi nem ír. Ugyancsak nincs nyoma az I. ejtőernyős zászlóalj, ill. az ezredtörzs XII. 23-i Esztergomba érkezésének Tassonyinál. Talán ez az utóbbi adat alapozta meg Darnóy vaskosabb tévedését az I. ejtőernyős zászlóalj helembai bevetését illetően. (L. a 13. sz. jegyzetet.)

hogy mi az általános helyzet, még a dunántúliról sem. ... Azt, hogy magyar fővezérség egyáltalán létezik, el is felejtettük. Teljesen magunkra voltunk utalva" – írja Lajtos.[89] Tegyük hozzá, hogy csak a magyar fővezérség részéről. A német hadvezetés annál inkább számolt a Szent László hadosztállyal. Erején felül is....

Harcban álló alakulatok, 1944. X. 26–XII.19. között

Az ejtőernyős csoport Soroksár–Dunaharasztinál

Alig, hogy a Szent László hadosztály a kelenföldi Károly-laktanyában október második felében formálisan létrejött, a magyar fővezérség máris elvette egyetlen „élő" alakulatát, az I. ejtőernyős zászlóaljat és az ezredközvetleneket és alárendelte a Budapest védelmére kijelölt magyar VI. hadtestparancsnokságnak.[90] Az ejtőernyősöket, miközben „együtt-tartásban" voltak – Tassonyi zászlóaljparancsnokot pedig „a szervezési problémák annyira elfoglalták a Kárpátokban elhanyagolt papírmunkával együtt, hogy sem a hadi-, sem a politikai helyzettel nem volt idő törődni",[91] „minden előzetes figyelmeztetés nélkül" riadóztatták és Soroksárra szállították. Tassonyi X. 26–27-ét, Lajtos X. 30–31-ét ír dátumként.

Feladatuk a sietve kiásott Dunaharaszti–Soroksár védővonal megszállása volt a Kecskemét felől várható szovjet támadás feltartóztatására. A súlyos, eredményes, de veszteséges elhárító harcok részleteit Huszárnál olvashatjuk.[92] Itt csupán a harccselekmények rövid összefoglalását adjuk, Tassonyi kéziratát is idézve.[93]

A XI. 02-án délután induló szovjet támadást – rendezetlenül visszavonuló magyar erők, fogatok nyomán – harckocsik nyitották meg, az ezredtörzs Alsónémedi felé előretolt 75 mm-es páncéltörő-ágyús állását lerohanva. A sötétség beálltával a szovjet zöm mindkét műúton – Soroksár és Dunaharaszti irányában egyaránt – támadásba lendült, mintegy negyven harckocsival. Az ejtőernyősök éjfél utánig tartó kaotikus harcban a szovjet támadást, több harckocsit páncélöklökkel kilőve, rohamtávolságon elhárították. Másnap – XI. 03-án – gyalogos támadást futamítottak meg Dunaharasztinál, majd a 22. német SS lovashadosztály (ennek voltak alárendelve) egy kisebb egységének meddő ellentámadása után, Keitel német őrnagy parancsára, Tassonyi személyes vezetésével az állást már sötétben, közelharcban visszafoglalták. („Alles in Ordnung, danke schön, danke schön Kameraden – így Keitel, kezet rázva, megölelve. – Furcsán esett ez a kitörés egy tipikus porosz tiszttől – Keitel tábornagy fiától" – írja Tassonyi.)

XI. 04-én a szovjet egy utolsó meddő harckocsitámadás után a szárnyakon próbálkozott, hiába. Ez azonban az ejtőernyősök számára további véres veszteséggel járt. Pokornyi őrnagy, ezredparancsnok és Platthy, a saját kérésére bevetett tartalékszázad-parancsnok egy – a németekkel együtt indított – ellentámadás során súlyosan megsebesült. Pokornyi egy Nimród páncélgépágyún, aknarobbanástól vesztette el fél szeme világát, Platthy tüdőlövést kapott.[94]

89 *Lajtos*, 30–31. o.
90 Uo. 10. o.
91 *Tassonyi*, 14. o.
92 *Huszár*, 1987., 295–298. o., 1993., 124–127. o.
93 *Tassonyi*, 13–20. o.
94 Uo. 10. o. (Tassonyi Bárczy leírását Pokornyi megsebesüléséről gyalázkodónak, de az egész ejtőernyős csoport akkori harcáról is valótlan fantáziának minősíti.)

A szovjetek a következő napokon már nem támadtak, de folyamatosan lőtték a védőállásokat, újabb véres veszteségeket okozva.

Az ejtőernyős csoport XI. 12-én végre Isaszegre, tartalékba került. „Az ejtőernyős alakulat óriási ellenséges fölény ellenére hősiesen megállotta a helyét... a *Tolbuchin* (valójában *Malinovszkij* – M. – U.) csoport nem várt ellenállásra bukkant és sikertelen próbálkozások után feladta Budapest meglepetésszerű elfoglalásának gondolatát" – írja Tassonyi. A hősi magatartás – elsősorban az állandó aknatűz és a szovjet mesterlövészek miatt – súlyos véráldozatba, sebesültekben és halottakban 11 nap alatt 40 százalékos veszteségbe került.

Amint Lajtos írja:[95] habár ezt a hadműveletet a Szent László hadosztály parancsnokságától függetlenül hajtották végre az ejtőernyősök, magyar és német vonalon egyaránt elterjedt, hogy a Szent László hadosztály „bemutatkozott". Ebben talán az akkor már viselt Szent László jelvény is szerepet játszhatott (*1. ábra*); mindenesetre a szovjet propaganda-hangszórók „bárdos brigantiknak" titulálták az ejtőernyősöket.

„Mindezeket számbavéve – írja Huszár[96] – felmerül a kérdés, vajon az uralomra került nyilasokkal való együttérzés késztette ilyen kemény helytállásra az ejtőernyősöket? Erről szó sincs! Az ejtőernyős alakulatnál kezdettől fogva a bátor, halálfélelmet nem ismerő, a gyávaságot, a megfutamodást megbocsáthatatlan bűnnek tartó ember volt az eszménykép. Ezt a szellemet első – felejthetetlen – parancsnokuk, vitéz Bertalan Árpád őrnagy honosította meg."

Tegyük hozzá, hogy a tisztek, tiszthelyettesek személyes példája pedig ébren tartotta.

A megerősített I. ejtőernyős zászlóalj Isaszegnél

Pokornyi őrnagy még megsebesülése előtt átadta az ezredközvetlenek fölötti parancsnokságot Tassonyinak,[97] aki Pokornyi kórházba kerülése után az ezredparancsnokságot is átvette.

Az isaszegi „pihenés" tiszavirágéletűnek bizonyult. Már másnap, XI. 13-án délelőtt írásbeli parancs jött a Feldherrnhalle német hadosztálytól – amelynek alárendeltségébe kerültek – védőállás foglalására, Isaszegtől keletre.

Tassonyinak ekkor már híre volt. Amikor Lajtos Tassonyi harcálláspontjának kiderítésére XI. 15. körül a német hadosztályparancsnokságon járt, a vezérkari főnök közölte vele, hogy ilyen „fenegyereket" (Mordskerl) még soha, sehol nem láttak.[98]

A továbbiakat Tassonyi emlékezésében, illetve Kanadában megjelent cikkében írja le,[99] de olvashatjuk mindezt, néhány más résztvevő élményeivel együtt, Huszár tollából is.[100] Így ismét csak a harcok rövid összefoglalását adjuk.

A szovjet mesterlövészek már a felvonuláskor tevékenykedtek, két nap múlva pedig gyalogsági támadást kaptak az ejtőernyősök. Elhárítása során egy magyar közepes üteg rövidre lőtt tűze is súlyos veszteséget okozott. (4 halott, 3 súlyos

95 *Lajtos*, 11. o.
96 *Huszár*, 1987., 297. o.
97 *Tassonyi*, 19/B. o.
98 *Lajtos*, 12. o.
99 *Tassonyi*, 21–26. o., és 1983., 53–55. o., egyúttal cáfolja Bárczy könyvének idevágó részét (480–496. o.)
100 *Huszár*, 1987., 298–302. o., 1993., 128–133. o.

1. ábra
A Szent László hadosztály megkülönböztető jelvénye.
Készült préselt alumíniumból, feketével árnyalva.
Valódi méret: 62x42 mm. A bal zubbonyzseben viseltük –
a csapattiszti jelvénnyel ellentétes oldalon –
fegyvernemi színű posztó alátéttel.

sebesült. „Ha még egyszer belénk lőnek,... lemészárolom az egész üteget" – így Tassonyi a figyelőnek.)[101]

Másnap harckocsik jelentek meg, de már a páncélöklök felmutatásától visszavonultak. A nappali mozgás lehetetlenné vált, a harckocsilövegek a sorozattűzfegyverekre vadásztak, egyikük pedig lerohant egy fészket és hét foglyot ejtett (első ízben estek ejtőernyősök fogságba!). Védővonalról már szó sem lehetett, csak támpontszerű védekezésről. Az így nyert tartalék is felhasználásra került. Ennek ellenére a német tüzérség támogatásával még sikeres ellentámadásra is telt. A következő napon – első világháborús méretű orosz tüzérségi előkészítés után – a támadást csak úgy tudták elhárítani, hogy Tassonyi a saját vonalra kért német tüzérségi tüzet. Az orosz támadás 7 saját halott árán összeomlott.

Tassonyi egyszerre kapta kézbe a II., és I. osztályú vaskeresztet, a német Wehrmachtbericht másolatával: „Das I. ungarische Fallschirmjägerbataillon hat sich gegen die 101. Russische Gardendivision unter der Führung Hauptmann Tassonyi in tagelangen schweren Abwährkämpfen ausserordentlich ausgezeichnet".[102]

101 *Tassonyi*, 22. o.

102 *Tassonyi*, 24. o. Magyarul: Az I. magyar ejtőernyős zászlóalj Tassonyi százados parancsnoksága alatt a 101. orosz gárdahadosztály ellen napokig tartó súlyos elhárító harcok során kimagaslóan kitüntette magát. Tassonyi a II. osztályú vaskeresztet mindjárt átadta Kökény főhadnagynak, az I. osztályút pedig – zsebben tartva – csak akkor tűzte fel, a nagyobb hatás kedvéért, ha németekkel tárgyalt, mint például január elején, a garami harcok legsúlyosabb időszakában. (Tassonyi Edömér levele Pályi Györgynek, 1982. I. 12.)

A további napokon az orosz beszivárgás egyre nagyobb méreteket öltött és bekerítés is fenyegetett. Már a hátul telepített aknavetősök is géppuskatüzet kaptak. Az ellentámadásba ment szakasz parancsnoka, Kökény főhadnagy fejlövéstől elesett. Végre XI. 22-én éjjel Tassonyi az alakulatot, parancsra, visszavonta.

Lajtosnak – aki a Szent László hadosztály összeszedésére törekedett – sikerült az ejtőernyősöket a rákoscsabai főtérről XI. 23-án „ellopnia". Erről a remek tettéről – amire két heti meddő hivatalos kísérletezés után szánta el magát – a vezérkari főnök, emlékezésében, részletesen beszámol.[103] Amikor a német parancsnokság az ejtőernyősök kivonásának időpontját közölte, Lajtos – telefonösszeköttetésben lévén Tassonyi harcálláspontjával – szerzett két autóbuszoszlopot, s eligazította az oszlopparancsnokokat a bizalmas Rákoscsaba–Bp. Kelenföld (pihenő) – Székesfehérvár–Veszprém–Pápa útvonalat illetően. Majd telefonon megkérdezte a német III. páncéloshadtest-parancsnokság – a Feldherrnhalle és a 22. SS. lovashadosztály közös elöljáró parancsnoksága – hadműveleti vezérkari tisztjét, hogy Rákoscsabán valóban a megjelölt időben és helyen gyülekeznek-e az ejtőernyősök. A többi már az autóbuszokon múlt...

Másnap reggel 9^h tájban az ejtőernyősök már felsorakozva álltak a Kelenföldi Károly laktanya udvarán. „Lementem a jelentkező Tassonyival" írja Lajtos. „Elszorult a szívem. Fegyelmezetten, akárcsak egy díszelgésre kivonult alakulat, ott álltak az ejtőernyősök. Csupán az arcok voltak beesettek és sápadtak, a ruházatuk elnyűtt és sáros. A tekintetek kemények, töretlenek."

Szügyi – akit Lajtos utólag avatott be „huszárcsínyébe" – örült, de délutánra kitört a botrány. Lajtosnak Sáska vezérőrnagy felelősségre vonása nyomán a III. német páncélos hadtestparancsnokságon kellett jelentkeznie. Kellő kísérettel és harci öltözékben – géppisztollyal, körbetűzött kézigránátokkal – késő este jelentek meg Alagon. Lajtos – a 2. hadseregnél, német részről már tapasztalt – nyelvi nehézségekre hivatkozva közölte a függöny mögül tárgyaló Karch hadtest vezérkari főnökkel, hogy az ejtőernyősök, félreértés folytán, már Pápán vannak. (Tassonyi írja[104] – a hadosztály vezérkari főnök nyomán –, hogy Lajtosnak arra az érvére, miszerint az ejtőernyősöket hamarosan egy egész hadosztállyal fogják pótolni, a felbőszült Karch közölte: adják vissza az ejtőernyősöket és tartsák meg a hadosztályt.) Végül is – talán mert Karch álmos volt – Lajtosék ép bőrrel távoztak.

A zászlóalj azonban a Soroskár–Dunaharaszti térségében bevetett, Budapest meglepetésszerű elfoglalását meghiúsító harcokban oroszlánrészt vállaló megerősített egységnek már csak árnyéka volt. Az isaszegi védelmi harcok véráldozata ismét a megmaradt zászlóalj 40 százalékának elvesztését jelentette. Először vesztettek foglyokat és néhány szökevényt (újpesti „csiszlikeket"), emlékezik Tassonyi, majd ezt írja: „A jól megérdemelt pihenésre és feltöltésre feltétlenül szükség volt és ezt Lajtos érdeméül hozom fel, annak ellenére, hogy Lajtos vezetésével később nem tudtam soha egyetérteni".

103 *Lajtos*, 12–16. o.
104 *Tassonyi*, 26. o., ill. 1983., 55. o.

A megerősített I. ejtőernyős zászlóalj Kéthelynél

A Pápára visszatért ejtőernyősök ismét csak lélegzetvételnyi pihenőhöz jutottak. Tassonyi megkapta hivatalos ezredparancsnoki kinevezését és soron kívül – négy év ranghelyesbítéssel – őrnaggyá léptették elő. „A zászlóalj-parancsnokságot Kiss Zoltán százados, a kiképző keret parancsnoka vette át és azonnal hozzáláttunk a zászlóalj feltöltéséhez... és összerázásához" – írja Tassonyi.[105] Itt kapott először minden raj és a géppuskás század német „villámgéppuskákat" (MG 42.), de kiadták a nyersgumi talpú „ugrócsizmákat" és a bőrmellényeket is.[106]

A továbbiak részleteit illetően is Tassonyira és Huszárra utalva adjuk az események rövid összefoglalását, egyben figyelemmel Lajtos emlékiratára.[107] Amint már szóba került, a jószerével még szervezés és kiképzés alatt álló Szent László hadosztály a Heeresgruppe XII. 03-án vett és a kőszegi magyar fővezérség által megerősített parancsára Keszthely térségébe indult, a Balaton délről történő bekerítését feltartóztatandó. Mire a hadosztály egyes alakulatai XII. 06-án elérték az új körleteket, az elsőként útbaindított ejtőernyősök egyszerűen „eltűntek" – mert már régen harcban álltak. Lajtos csupán XII. 07-én, sőt, valószínűbb, hogy 8-án – a hévízi hadosztályparancsnokságon jelentkező, akkor már sebesült Tassonyitól tudta meg XII. 04-i, azonnali harcbavetésüket a LXVIII. német hadtestparancsnokság által. „A hadosztály-parancsnokság rögtön követelte a jogtalanul elvett és harcbavetett zászlóalj kivonását és visszaadását.... A felelet az volt, hogy ez a zászlóalj az ellenállás gerince és egyszemélyben olyan feladatot oldott meg, amire előttünk három német hadosztály sem volt képes" – írja[108] Lajtos.

A magyar fővezérség ismét tehetetlen volt az ügyben. „Amint lehet, visszaadjuk" – így a németek. A Szent László hadosztályt pedig közben elirányították.

Nos, a Kiss Zoltán parancsnoksága alatti I. ejtőernyős zászlóalj, az ezredközvetlenekkel (páncéltörő ágyús illetve páncéltörő – páncélököl – szakasz, aknavető szakasz, árkász század, híradó részleg) megerősítve, Tassonyival az élen, a XII. 04-i beérkezés után azonnal támadási parancsot kapott. Tassonyi ellenvetésére, hogy a Szent László hadosztályhoz tartoznak, másnap reggelre a német hadtestparancsnok alárendelésüket is elintézte s máris mehettek Holládkeleten készenléti állásba. A temetőben éjszakázva reggel – felderítés nélkül – az időközben beérkezett 4 német Pz. IV. harckocsi támogatásával máris eredményes támadással nyertek teret; (a harckocsikat „rohamlövegekként" alkalmazták, amint az a szovjetnél már rég szokásos volt), majd a támadást lendületből tovább folytatva visszafoglalták Kéthelyt. Egy részlegük pedig, egyidejűleg Balatonújlak irányában előretörve, összeköttetést vett fel a balatonkeresztúri német erőkkel.

A harckocsik elvétele után is megtartották váltakozó harcban Kéthelyt, majd a Nagyberek mellett a község visszafoglalására begyülekezett orosz ezred előkészületébe beletámadva a visszakapott harckocsik támogatásával elfoglalták a kulcsfontosságú Hunyadi-kastélyt és Sári-pusztát.

105 Uo. 26–32. o., ill. 1984., 73. o.
106 *Huszár*, 1987., 305–311. o., ill. 1993., 138–145. o.
107 *Lajtos*, 19–20., és 24–25. o.
108 Uo. 25. o.

„Az orosz óriási veszteségekkel vonult vissza, több mint 80 foglyot ejtettünk közelharcban, de ... a háromszoros túlerő ellen súlyos árat fizettünk".[109] Több, mint 80 sebesült mellett elesett Ajtay Ferenc („Saci") főhadnagy, az előző nap sebesült, majd a kórházban elhunyt Juhász főhadnagy helyébe önként jelentkezett századparancsnok. Maga Tassonyi is megsebesült aknaszilánkoktól a karján és a fején – amivel egy átlagos parancsnok nyugodtan búcsút mondhatott volna a csatatérnek. (Ekkor találkozott Tassonyi – a kórházban járva – Lajtossal.) Két operáció közben és után, a kezdődő szepszist ultraseptyllel elhárítva, úgy vezette tovább alakulatát, mintha mi sem történt volna – megcsodálva az óvóhelyre menekült tartalékos orvos helyett aknatűzben is hősiesen helytálló három önkéntes ápolónőt.

Néhány, viszonylag csendesebb nap után jobbszárnyukon és egy, a szomszédságukban elhelyezett magyar felderítő zászlóalj ellen indított orosz lángszórós támadás a felderítőket megfutamította, többen átálltak közülük, sőt vissza is lőttek. Tassonyi ellentámadása – alig néhány emberrel – visszavetette az oroszokat. Ezt követően – aránylag eseménytelen napok után – az ipoly-garami harcokról szóló kósza hírek nyomán Tassonyinak sikerült Gollath-Hansent, a később Székesfehérvár alatt elesett lovagkeresztes német ezredparancsnokot meggyőznie, hogy szeretné végre az ejtőernyős ezredet együtt tudni. (Bizonyára nem sejtette, hogy ez milyen körülmények között fog január elején teljesülni.) Így, a hadosztályparancsnokot akkor már Bélán felkeresve, sikerült alakulata kivonását kieszközölnie.

„Lajtos ... a hadosztály harcálláspontján igen kétségbeesettnek látszott, a helyzetet a Garamtól keletre reménytelennek látta és csüggedten mondta, hogy ki tudja, hol lesznek, mi lesz velük másnap!" írja Tassonyi.[110] (Ez XII. 25-én lehetett.)

A német hadtest búcsúparancsában ékes szavakkal méltatta az ejtőernyősöknek a hagyományos magyar katonaerényekhez illő magatartását. Az orosz ék megállítása azonban ismét súlyos – mintegy 30–40 százalékos veszteséggel járt. Tassonyi megjegyzi, hogy az alakulat itt már csak névleg, volt „ejtőernyős", rajonként jó, ha három ejtőernyősnek kiképzett öregkatonával, s egyben – mindjárt írása elején – keményen bírálja Bárczyt. Nemcsak, mert valótlanul anekdotázik[111] a magyar–német viszonyról és az ejtőernyősök egymás közti vesze kedéséről, hanem mert „egy szót sem említ az elkeseredett harcokról, az orosz visszavetéséről és az ismételt támadások visszaveréséről".

Hozzá kell e fejezethez még tenni: alighanem az ejtőernyősöknek volt köszönhető, hogy a hadosztály többi része a keszthelyi-kéthelyi alkalmazást – az elhárító harcba vetést – „megúszta".

A II. ejtőernyős zászlóalj Csepelen és Fóton.

Amint az már szóba került, mindkét ejtőernyős zászlóalj olyan szervezetet kapott, hogy képesek legyenek önálló harctevékenységre. A Kárpátaljáról visszatért tisztek és a Károly-laktanyában kijelölt, illetve Pápán kiválasztott kiképzőkeret segítségével Ugron István százados, kijelölt zászlóaljparancsnok október

109 *Tassonyi*, 29–30. o. és 1984., 75. o.
110 Uo. 32. o., ill. 1984., 76. o.
111 *Bárczy*, 507–508. o.

17-én kezdte meg a II. ejtőernyős zászlóalj szervezését.[112] A továbbiakról – a már említett Sanna cikken[113] kívül – a zászlóaljparancsnok személyes tapasztalatai, emlékei, Kövesdy Dezső századparancsnok, majd zászlóaljsegédtiszt emlékezése, illetve levelei[114] valamint Huszár írásai[115] alapján tudunk beszámolni, összefoglaló jelleggel.

Elöljáróban még annyit: Lajtos az amúgy is pihenőre és feltöltésre szoruló I. ejtőernyős zászlóalj „ellopásával" csak azt érte végül el, hogy a magyar fővezérség a németek rendelkezésére bocsátotta az éppen, hogy feltöltött II. ejtőernyős zászlóaljat.[116] Noha ezt Lajtos – emlékiratában – maga ismeri el, a további részben egyszerűen elfelejtkezik róluk. Ez azután eltorzítja visszaemlékezésének legkritikusabb szakaszát, az Ipoly-menti, illetve Ipoly-Garam-közi harcok leírását is. Igaz, hogy mire a II. ejtőernyős zászlóalj önállóan súlyosabb harcokba került – megcsillogtatva az ejtőernyős harci erényeket – addigra Lajtos minden idejét, gondolatát a hadosztály felvonulása és dunántúli mozgatása kötötte le.

A II. ejtőernyős zászlóalj legénységét besorozott 1923-asok és az önként jelentkező ejtőernyős leventék szolgáltatták. Valamennyi emlékező – Ugron, Sanna, Kövesdy – megegyezik abban, hogy a harcteret járt tisztek, tiszthelyettesek – utóbbiak nagyrészt a tiszafüredi és soroksári harcok felgyógyult sebesültjei – kiváló emberanyaghoz jutottak. (Az ejtőernyős leventék eleve testileg-lelkileg válogatott, táborozásokon előképzett fiatalok voltak.) A kiképzés súlyát a lő- és harckiképzés jelentette. Kövesdy írja,[117] hogy századának minden egyes tagja, egész napos harcászati lőgyakorlatokon valamennyi fegyverrel bőségesen lőhetett, a közelharc pedig – kézigránátdobásos belerohanással – mindennapos gyakorlattá vált, nem egyszer sebesüléssel is. A mindössze hathetes kiképzési idő azonban már nem futotta a kötelékharc, a nehézfegyverekkel és a tüzérséggel való együttműködés gyakorlására is.

A XI. 25–27-én riadóztatott zászlóalj autóbuszkaravánja 28-án már Csepelen volt a Feldherrnhalle német páncélos hadosztály alárendeltségében. A zászlóalj fegyverzetét – a Király géppisztoly és a Vécsey kézigránát kivételével – német anyagra cserélték. A begyakorlásra – a zászlóaljparancsnok erélyes fellépésére – 3 napot és 40 német tiszthelyettest kaptak. Itt szólunk még néhány szót az I. zászlóalj kapcsán már említett német villámgéppuskáról (MG 42)[118]. Századonként 12 db volt „golyószóróként" rendszeresítve (villaállvánnyal együtt 11,5 kg) és 3 db géppuskaként, háromlábú állvánnyal (27,3 kg). 1200 lövés/perc elméleti tűzgyorsaságával, 7,92 mm űrméretével óriási tűzerőt jelentett. Hosszabb sorozatok esetén a csövet – áttüzesedés miatt – minden 250-es heveder után cserélni kellett. (Besulykolt kezelő 5 mp alatt végrehajtotta a cserét.) Hátránya a rendkívül nagy lőszerszükséglet volt.[119]

112 *Tassonyi*, 14. o.
113 *Sanna*, l.a 3. sz. jegyzetet.
114 *Kövesdy*, l.a 18. sz. jegyzetet.
115 *Huszár*, 1987., 302–305. o. és 311–312. o., ill. 1993.; 134–137. és 146–147. o.
116 *Lajtos*, 18. o., *Tassonyi*, 26. o.
117 *Kövesdy*, 4. o.
118 Uo. 7. o.
119 Pethő Sándor hadapród őrmester – II. ejtőernyős zászlóalj – szóbeli közlése.

A zászlóalj XII. 01-én szürkületkor váltotta le az 1. lovashadosztály védelemben levő alakulatait, a már szovjet kézen levő Szigetszentmiklós–Halásztelek vonalától északra, a felrobbantott lakihegyi adótorony mellett. A jól kiépített, de túlságosan hosszú védővonalat jelentő állások helyett a zászlóaljparancsnok valamivel északabbra, az ott hirtelen keskenyedő szigetszakaszon építtetett ki védővonalat, egyben – biztonság kedvéért – német ellenkezés ellenére birtokba véve az alá-aknázott Gubacsi-hidat.

A kisebb ellenséges vállalkozásokat a zászlóalj könnyedén visszaverte, foglyokat is ejtett. Egy ellenséges propagandajárőr „Hiába menekülsz hiába futsz..." dalát elhallgattatták. A jó hangulathoz hozzájárult, hogy a „vörös" Csepel társadalma ajándékokkal halmozta el a katonákat. Sebesülések csupán könnyelműsködésből adódtak. (Így pl. többen „meszeltek" az oroszoknak, hogy „nincs találat".) Az egyetlen komolyabb szovjet támadást fölényesen visszaverték; igaz, hogy gyalogsági tüzüket 120 löveg támogatta.

Említést érdemel, hogy Ugron parancsnoksága alá vont egy röppentyűs szakaszt, 4 db röppentyűvel. A még újdonságba menő fegyverek használatba is kerültek, 4 km-es lőtávolsággal, főleg lelki, de tetemes repeszhatással. Mivel a röppentyű a kilövés után füstcsíkot húzott, az ellenség könnyedén bemérte, így azonnal állást kellett változtatni vele. (Persze a közelében, védővonalban levők nem örültek a hamarosan érkező aknatűznek, amint azt a 6. századnál már – a HM jelenlétében lezajlott – kipróbálásnál tapasztalhatták.[120])

Amikor a II. ejtőernyős zászlóaljat – XII. 12-én egy német rendőrzászlóalj által leváltva – 13-án hajnalban tehergépkocsikkal és autóbuszokkal Fótra szállították, vesztesége nem lépte túl az 1400 fős induló létszám 3 százalékát.[121] Kövesdyék első súlyos sebesültje – akinek aknaszilánk vágta le tőből a karját – saját lábán ment a kötözőhelyre, ép kezében hozva a levágott kart. (Felgyógyult, 1945-ben meglátogatta volt századát.)

A fóti harcok azután már kemény erőpróbát jelentettek. A válságos helyzet miatt – nevezetesen, a XXX. szovjet hadtest mintegy 60 harckocsival megerősítve támadott, XII. 13-án Fót község 2/3-a a kezükbe került és az összeomlott védelem miatt egy Rákospalota–Újpest irányú, a fővárost fenyegető támadás megindítása már csak rajtuk múlott – a német hadvezetés hirtelen az egész Feldhermhalle hadosztályt ebbe a térségbe telepítette át.

A már Csepelről ismert von Pape vezérőrnagy, hadosztályparancsnok Újpesten – az Egyesült Izzóban – tartott eligazítása szerint, az azonnali ellentámadás mellett döntött. A község elfoglalását a II. ejtőernyős zászlóalj kapta feladatul, balról Feldherrnhalle egységek, jobbról a magyar 10. gyaloghadosztály támogatásával. A zászlóalj parancsnoka a Károlyi kastélyban telepített harcálláspontján az elsőként beérkező Kövesdy főhadnagy, 6. századparancsnokot bízta meg felderítéssel és kapcsolatfelvétellel a községtől keletre – a Fót–Mogyoródi úttól északra – fekvő dombvonulatot védő budapesti rendőralakulattal.[122] A védők helyét azonban kora délután már csak elszórt felszerelési tárgyak jelezték, csupán egy német tüzér-

120 *Kövesdy*, 9. o.
121 *Sanna*, 209. o.
122 *Kövesdy*, 10. o.

bemérő-egység mutatta a már éppen támadni készülő ellenség irányát, majd ők is visszavonultak.

Kövesdyék a mintegy 600 méternyire előrenyomuló ellenségre néhány lövést leadva visszahúzódtak, majd a század zömével – 160 fővel – támadva heves tűzharccal kivetették a magaslaton időközben beásott szovjeteket állásaikból, mintegy 10%-os saját veszteséggel. Lélegzetvételnyi szünet után a zászlóalj többi része (4., 5., géppuskás és nehézfegyverszázadok) – két leharcolt német zászlóalj (28, ill. 42 fő!) egy német harckocsiszázad (Pz. V., Pz. VI. és lángszórós) támogatásával $17^h30'$-kor megindította az ellentámadást a községben, négy német üteg támogatásával. Noha a szovjetnek a felderítés szerint 26 ütege és nagyszámú aknavetője volt, az éjszakába nyúló, helyenként súlyos és véres közelharcban sikerült a község északi részén húzódó vasútvonalat elérni, számos foglyot ejtve. Az előretörés olyan gyors volt, hogy a német lángszórós harckocsi tévedésből az ejtőernyős élt „spriccelte" meg, ezért kilőtték.

A szárnyak felzárkózása híján azonban a sikert nem lehetett kiaknázni, sőt a visszavonult jobbszomszédnál beözönlő oroszok miatt XII. 14-én délelőtt a zászlóaljat vissza kellett vonni Fót déli szegélyére. A harcok során két német Tigris (Pz. VI.) kilőtt négy T–34-et, az ötödiket egy 6. századbeli ejtőernyős páncélököllel tette harcképtelenné. Az orosz támadás azonban hatalmas nehézfegyver, tüzérségi és aknatűzzel párosult. Ekkor sebesült meg – egy német páncélozott lövészkocsit ért „csinn-bumm" (páncéltörő lövedék) találat során – a zászlóaljparancsnok. A küzdőtérben mellette álló német meghalt, a gépkocsivezető is megsebesült, a kocsi mellett álló Kövesdy főhadnagyot és rádiósát földhöz vágta a légnyomás. Ugron százados eleinte könnyűnek tűnő, repeszdarabok okozta sebeiből az egyik – a kötözőhelyen – életveszélyesnek bizonyult, így sürgősen elszállították. Ugron hirtelenében az általa legalkalmasabbnak ítélt Sanna Henrik („Harry") főhadnagyra, az 5. század parancsnokára bízta a zászlóalj-parancsnokságot. Segédtiszt Kövesdy főhadnagy lett, a 6. századot Paykert főhadnagy vette át, később azonban ő is megsebesült.

A századok mintaszerűen hajtották végre az ellentámadásokkal fűszerezett visszavonulást és az összeköttetés is megmaradt, így az újdonsült zászlóalj-parancsnok részletes tájékoztatás híján is hamarosan áttekinthette a helyzetet. A község déli részén a Mogyoród patak mentén védőállást foglalt zászlóalj a rázúdult ellenséges rohamot példás tűzfegyelemmel szétverte, úgy, hogy a szovjet a következő négy napban nem is kísérletezett újabb támadással. A német hadosztályparancsnok sürgető kívánságára viszont sikerült egy fogolyejtő vállalkozás során a szembenálló szovjet hadosztály hadműveleti vezérkari tisztjét áthozniuk.

A fóti harcok sok magyar kitüntetést eredményeztek a zászlóaljnak, – pl. Kövesdy főhadnagy részére M. É. lovagkeresztet[123] – ezeken felül 31 I. és II. osztályú német vaskeresztet.[124] Tassonyi ez utóbbiakat kéziratában – figyelembe véve, hogy Ugron csak II. o. vaskeresztet kapott – túlzónak tartja.[125] Meg kell azonban jegyezni, hogy ez már a zászlóaljparancsnok távollétében – a búcsúzáskor – történt, a német magasabb parancsnokságoknak pedig joguk volt az odaítélést és átadást rövid úton intézni. Ezt példázza Ugron sajátos esete is.

123 Uo. 16. o. (5494/3. Hds. A. D. kit. 1945. II. 17-i 35. sz. ho. pcs.)
124 *Sanna*, 211. o.
125 *Tassonyi*, 32. o.

Mielőtt a zászlóaljparancsnokot, megsebesülése után elszállították volna, von Pape odajött a gépkocsihoz és személyesen adott át egy II. o. vaskeresztet. Adott még egy kis cédulát is, amin a német rádiólehallgatás által vett orosz távmondat német nyelvű anyaga volt: „Sürgős erősítést kérek, mert feladatomat nem tudom így teljesíteni. Az ellenség szívós, mint a macska és igen heves ellenállást fejt ki. Fót térségében harcolok".

A szombathelyi kórházban pedig – ahol Ugron lábadozott – karácsony előtt két német százados jelent meg, egy újabb II. o. vaskereszttel és 100 levelezőlappal. A szétküldésre szánt kártyákra a hadseregcsoport rendkívüli parancsa – Sonderbefehl – volt rányomtatva: „Die ungarische 1/II. Fallschirmjägerbatallion hat sich im Raume Fót, unter der schneidigen Führung des Hauptmanns István v. Ugron in den Kämpfen besonders ausgezeichnet."[126]

XII. 19-én ismét megjelentek az autóbuszok. Amikor Sanna elbúcsúzott von Pape vezérőrnagytól, a hadosztályparancsnok megindultan köszönte meg a zászlóalj harcait, amire büszkék lehetnek, még ha a háború el is veszne. A moszkvai rádió magyar adásában pedig a II. ejtőernyős zászlóalj is megkapta a kitüntető „bárdos brigantik" címet, jelvényükre utalva.[127]

A fóti harcok – mint Sanna írja[128] – súlyosságuk ellenére csekély, Kövesdy és Pető szerint viszont már tetemes véres veszteséggel jártak. Sanna is helyesbít, amikor később az Ipolynál alkalmazásra kerülő 800 fős zászlóaljról ír. Ez a Fóthoz felvonulókhoz képest már 40%-os létszámcsökkenést jelentett.[129]

A hadosztály tüzéralakulatainak mozgása és harcai.

A hadosztály tüzérparancsnok – Dárday ezredes – idézett naplója[130] és korabeli mellékletei hitelességgel tájékoztatnak a hadosztályba szervezetszerűen tartozó – noha részint soha meg nem kapott –, valamint a hadosztály kötelékébe később került – bevont, beosztott – tüzéralakulatok sorsáról, 1944. XI. 01-től kezdődően.

A hadosztály tüzérparancsnok 1944. XI. 05-én kelt 1. sz. tüzérségi parancsában köszönti az alárendelt tiszteket és legénységet. „Legyen mindenki büszke arra, hogy tagja lehet ennek a hadosztálynak, amely a honvédség legjobbjait válogatta össze." Hivatkozik a hagyományos tüzérbecsületre s vázolja az első és legfontosabb feladatot: a gyalogos alakulatok harcát mindenkor – a támadásban rámenősen, a védelemben a végsőkig kitartva – a legjobb tűztámogatásban részesíteni.

A hadosztályhoz szervezetileg beosztott *1. könnyű tábori tüzérosztály* kivonását a 23. hadosztály kötelékéből a vezérkari főnökség már XI. 04-én elrendelte a VII. hadtest útján,[131] alárendelve a Szent László hadosztálynak.[132] A tüzérosztály sorsáról az év végéig csak egy XI. 14-i, a dunaföldvári hídfőből való kivonást jelző,

126 Magyarul: A magyar 1/II. ejtőernyős zászlóalj Fót térségében, Ugron István százados merész vezetésével a harcokban kiváltképp kitüntette magát. (Sajnos a levelezőlapból nem maradt példány.)

127 *Sanna*, 212. o.

128 *Sanna*, 211–212. o.

129 Ijesztően hasonló Tassonyiék egy-egy helyszínen elszenvedett veszteségéhez.

130 *Dárday*-napló, (l. a 27. sz. jegyzetet).

131 HL HM Vkf. 617. XI. 4. 1915., ill. 2196. Főve. hdm. 44. XI. 4.; *Dárday*-napló, XI. 06., 4. sz. melléklet.

132 68./Szt. L. I. a. 44. XI. 5.; *Dárday*-napló, XI. 06.

majd egy XI. 17-i – a kivonást sürgető – bejegyzés, végül az a megállapítás tudósít, hogy a 10,5 cm-es lövegcsövek cserére szorulnak.

A *9. könnyű tábori tüzérosztály* útja Hajmáskérről XI. 01-én az Andrássy-laktanyába, onnan XI. 09-én Tökölre – az 1. huszár hadosztály alárendeltségébe – vezet ahol, XI. 11-én Szigetszentmiklóstól délre bevetésre kerül. XI. 15-én a hadosztályparancsnok a következőképp intézkedett:[133] „A csepeli V. M. gyárban előállított anyaggal felszerelt és önként jelentkező legénységből összeállított *»Damjanich János« honvéd röppentyűs századot* (24 röppentyűvel) a Szent László hadosztályhoz osztom be. A Csepelen állásban levő 9. tábori tüzérosztály ötödik alosztályaként áll be Csepel védelmére." E röppentyűs alakulatról mindössze két további adatunk van, mindkettő a Csepel-szigeti harcok kapcsán.[134] A felderítő osztály XII. 23–26. között az Ipoly és a letkési hídfő védelmére bevetett röppentyűs szakaszáról nincsenek részleteink. – A 9-es tábori tüzérekhez visszatérve: XI. 23-án az osztály három ütegének tüzelőállása átmenetileg az ellenség kezére kerül, de ellentámadással visszafoglalják, a támadóknak 40 fős – halott és fogoly – veszteséget okozva. Az osztály a kivonásra irányuló XII. 06-i sürgetés ellenére még XII. 12-én is a Csepel-szigeten volt, az utolsó naplóbejegyzés szerint.

A *76. könnyű tábori tüzér osztály* Hajmáskér (XI. 01.), majd az Andrássy-laktanya (XI. 04.) után XI. 05-én Ecser-délen a *Billnitzer* csoport alárendeltségébe kerül. XI. 06-án egy csonka üteggel – 4 db 10,5 cm-es löveggel – megerősítve a Vecsés–Üllői harcokat támogatja eredményesen. A hadosztály-tüzérparancsnoknak a kivonásra irányuló erőfeszítései közben XI. 07-én a VI. hadtestparancsnokság az osztályt az 1. huszárhadosztály alárendeltségébe, a Csepel-szigetre irányítja, majd Hárossziget–Budatétényre telepítenék, de ehelyett XI. 11-én – újabb paranccsal Soroksár-délre az 1. ejtőernyős ezred alárendeltségébe irányítva – végül is XI. 14-én Tököl területéről Mendére, az 1. páncélos hadosztály parancsnoksága alá kerülnek, ahol az osztályt harcba vetik. Csak három hét múlva, XII. 06-án sikerül intézkedést elérni a kivonásra.[135] Noha az osztály irányítása a 2. német páncélos hadsereghez – vasúti szállítással Nagykanizsa térségébe – szól,[136] a kivonásra csak XII. 09-én kerül sor, amikor is az osztályt „a megváltozott helyzettel kapcsolatban" Tahitótfalunál vetik be újra, a VIII. hadtestnek alárendelve XII. 12-én. Ezzel a 76-osok is „elvesznek" a hadosztály számára – az év végéig nincs róluk hír a naplóban.

A *VIII. közepes gépvontatású tüzérosztály* XI. 01-én Hajmáskéren állomásozik, feltöltés alatt, majd XI. 14-én Kádártán, XII. 06-án pedig – a 3. hadsereg közvetlen osztályaként – lőszerhiány miatt Székesfehérváron[137] található; XII. 12-én Kisbérre – egy üteg Kádártára – menetel. Az osztály további sorsát az Ipoly–Garam-közi harcok keretében ismertetjük.

133 116/Szt. László ho. I. a. 44. XI. 15. Szügyi; *Dárday*-napló XI. 15., 14. sz. melléklet.

134 *Dárday*-napló, XII. 01. Fornay százados, osztályparancsnok, arcán röppentyű okozta égési sebekkel, kórházba kerül.

135 Vkf. I/a. o. Kovács Ferenc vezérkari őrnagy távbeszélő értesítése.

136 HL Hgr. Süd. I. a. 4695/44. g. kdo. sz. rendelet szerint a Fretter Pico hadseregcsoport által irányítandó.

137 *Dárday*-napló, XII. 06. A hadosztály tüzérparancsnok kéri a hadosztály I. a. osztályt, utasítsa a hadosztály-lőszertisztet német gyártmányú 15 cm-es lőszer beszerzésére.

Az 1. közepes aknavető tüzérosztály útja Hajmáskértől Garamkövesdig

A hadosztály szervezetébe vont tüzéralakulatok közül külön történt alkalmazásuk során a leghevesebb harcokba az 1. közepes aknavető tüzérosztály került. Erről Ruttkay is dicsérően emlékezik meg.[138] A részleteket illetően pedig nem csak a Dárdai-naplóra, hanem Bakay Zoltán hadnagy, 1. ütegparancsnok emlékiratára[139] is támaszkodhatunk.

Bakayék XI. 02-án Hajmáskérről indulva XI. 04-én Szigetszentmiklósra települtek, a Taksony–Dunaharaszti útszakasz tűz alatt tartására[140] szovjet csapatmozgás esetén. Gyalogsági állások akkor még nem voltak a szigeten és az üteg maga sem kapott itt támadást.

XI. 10-én Soroksár-délre települtek át – az 1. ejtőernyős ezred parancsnoksága alárendeltségébe[141] – az Alsónémedi irányából támadó szovjet egységek tűz alatt tartására. Itt – az üteg első önálló alkalmazása során – a német SS lovashadosztály támadását Gyál-puszta területén tűzzel támogatva estek át a tűzkeresztségen. Az orosz aknavetők 3–4 óránként rendszeresen megérkező tűzcsapásainak repeszhatása ellen keskeny, 2–3 m hosszú lövészárokkal védekeztek. Előttük elszórt német gyalogság védett, miközben az I. ejtőernyős zászlóalj Alsónémedinél állt harcban a szovjetekkel.

XI. 12-én a tüzérosztályt rádióparanccsal Isaszeg térségébe, Mendére, a Feldherrnhalle német páncélos hadosztály alárendeltségébe, majd – orosz támadás miatt – Pécelre irányították. Közben – rövid budai pihenő során – kapták meg a Szent László hadosztály megkülönböztető jelvényét. Zuhogó esőben – a sárban elakadó járműveket tiszt és legénység együtt húzta-vonta – érkeztek sötétedéskor Pécelen át, a sebesültszállítókkal szemben Isaszegre, ahol már javában dúlt a csata. XI. 13-án von Pape vezérőrnagy, német hadosztályparancsnoknál jelentkezve, állásba menés közben Bönch őrnagytól – a német hadosztály tüzérparancsnokától – máris új parancsot kaptak. A Tápiósáp és Dány irányából induló szovjet támadást kellett elhárítaniuk.

Itt működött az 1. aknavető tüzérosztály, első ízben, szervezett egységként, osztályparancsnoki irányítással – először és utoljára – három üteggel. Bakay főfigyelője Isaszegtől délkeletre, 7–8 km-re volt, közvetlenül ütege előtt pedig – mintegy 200 m-re – az 1. ejtőernyős zászlóalj védte a frontszakaszt, veszteséges harcban, hatodik napja. A fiatal hadnagy itt kapott ízelítőt küzdőszellemükből. „Parancsnokuk, Tassonyi Edömér százados hihetetlen bátor és példamutató magatartással járt kelt, a lövészárokban, sőt azon kívül is osztogatva parancsait, bátorítva katonáit az oroszok áttörési kísérleteinél." írja Bakay. „A szovjetek három napon át nagy gyalogos egységek bevetésével erőltették az előretörést Valkó–Zsámbok–Dány irányából. Támadásaik meghiúsultak. Tüzérosztályunk a legtöbb esetben a három üteg együttes tűzcsapásaival védte a gyalogsági állásokat s a 120 mm-es aknagránátok repeszei láthatóan nagy veszteségeket okoztak a la-

138 *Ruttkay*, 176–177. o.

139 *Bakay* a 115. sz. jegyzetben már idézett emlékiratának adatai legnagyobbrészt egyeznek a *Dárday*-napló dátumaival.

140 Az I. ejtőernyős zászlóalj akkor ott már harcban állt.

141 *Dárday*-napló, XI. 11., XI. 12. és 10. sz. melléklet.

pályos területen támadó, több hullámban is érkező szovjet gyalogság soraiban"[142] Az ejtőernyős zászlóalj korszerű fegyverzete, képzettségükkel, bátorságukkal, példamutató tisztjeikkel párosulva eredményezte helytállásukat a jelentős túlerővel szemben –, mondja Bakay.

A mindvégig szerény hangvételű írás nem kérkedik a tüzérosztály harci sikereivel. Erről Ruttkaynál olvashatunk.[143] Az osztály egy felderítő járőre közelharcba keveredve, majd visszavonulás helyett az ellentámadáshoz csatlakozva értékes adatokhoz jutott. Az erre épített hadosztály-össztűz készenléti helyén vert szét egy újabb ellenséges támadást. – A tüzérosztály további védelmi harcait illetően a hadosztály-tüzérparancsnok XI. 19-i 2. sz. tüzérparancsnoki parancsában az alábbi szöveg olvasható:[144]

„Törzsszállás, XI. 19. –

Dicséret: A f. évi november 16-án Tápiószentgyörgynél vívott védelmi harcok során, a sokszoros túlerőben levő ellenséggel szemben kimagasló vitézséggel és hagyományos tüzérbecsülettel állt helyt az 1. honvéd közepes aknavető tüzérosztály. A súlyos tüzérségi és aknatűz ellenére az ütegek a végsőkig kitartottak állásaikban, hatásos tüzükkel az utolsó pillanatig tartóztatták fel a támadó oroszokat és felsőbb parancsra csak akkor változtattak tüzelőállást, amikor ismételt közeltámadásoknak voltak kitéve. Az egyéni bátorság és kötelességtudás ragyogó bizonyítékát adták azáltal is, hogy szorongatott helyzetük ellenére lövegeiket, lőszerüket és egyéb anyagukat közelharc árán is maradéktalanul megmentették. – Büszke öröm tölt el, hogy a Szent László hadosztály tüzérsége jóhírnevének megalapításához az 1. honv. közepes aknavető tüzérosztály kiváló magatartásával hozzájárult. – Ezért az osztályparancsnoknak, tisztikarának és legénységének teljes elismerésemet és dicséretemet fejezem ki. Dárday sk. (ho. tüzérparancsnok)."

Az aknavetőtűz hevességére jellemző, hogy az osztály 5 harcképtelen vetője szorult XI. 20-án cserére.

XI. 22-én az osztály 2. ütegét Lakihegyre irányították, az 1. huszár hadosztályhoz. Az üteget felvonulás közben meglepte az ellenség. A legénység egy részét és három vetőjét elvesztette. Pótlására XI. 30-án egy hadrenden felüli – a 19/4. – közepes aknavető üteg indult Hajmáskérről útnak.[145] A hadosztály ezt az üteget sem kapta meg később.

A vezérkari főnökség hadműveleti segédtisztjétől érkezett XII. 03-i értesítés szerint a hadosztály bevetett tüzér alakulatai kivonásra kerülnek, hogy december 10-én a hadosztály alkalmazására (sic!) álljanak.[146] Az 1. aknavetősöket XII. 07-én vonták ki, Bicskére irányítva. A hadosztály-tüzérparancsnok Keszthelyre kérte őket[147] az I. hadtest I. a osztálytól, „tengelyen" történő szállítással. Végül is ennek híján gyalogmenetben Hajmáskérre vonultak – XII. 12-én ott éjjeleztek. Innen – újabb paranccsal – Bodajkon, Csókakőn át XII. 16-án Székesfehérvárra menetelve kaptak parancsot a Székesfehérvár-északon szemrevételezett tüzelőállások elfog-

142 Nem Bakayék tüze volt „rövid". Az az incidens előbb zajlott le.
143 *Ruttkay*, 176. o.
144 *Dárday*-napló XI. 21., 22. sz. melléklet.
145 Uo. XI. 23., XI. 27., XI. 30.
146 Uo. XII. 03.
147 Uo. XII. 08., 33. sz. melléklet.

lalására.[148] Innen hamarosan a Fehérvár központjában levő laktanyába települtek – sok más alakulat közé – és váratlanul alapos gránáttüzet kaptak. Így a laktanyát sietve elhagyták. (Egy fehérvári orvos tájékoztatta „Alba Regia" nevű rádióadóján a szovjetet a gyülekezésről. Ez a háború után derült ki, amikor kitüntették.)

Újabb menetcél: Bicske. Bakayék, miközben azon tépelődtek miért kellett hat hét alatt, gyalázatos időjárásban 300 km-t vándorolniuk – látva, hogy lovaik menynyire megsínylették mindezt – aligha gondoltak arra, hogy a hadosztály zöme ugyanígy járt. Igaz viszont, hogy az utóbbiak a harcokból még kimaradtak...

Egy-két „békebeli" bicskei nap után XII. 18-án este eligazítás. Irány: Garamkövesd.

A Szent László hadosztály együttes alkalmazása.
Az Ipoly parti és Ipoly–Garam-közi harcok, 1944. XII. 19–XII. 28.

Az általános helyzet és a hadosztály harcbavetésének indoka

A Malinovszkij vezette 2. Ukrán Front 1944 novemberében 40 lövészhadosztállyal, 3 harckocsi-, 2 gépesített és 3 lovashadtesttel, 750 harckocsival és rohamlöveggel, 10 200 löveggel és aknavetővel, 1100 repülőgéppel és az 1. és 4. román hadsereg támogatásával tört a Duna–Tisza közén Budapest felé.[149]

Malinovszkijnak azonban a SZTAVKA (a Sztálin vezette szovjet főparancsnokság) kifejezett parancsa ellenére sem sikerült Pestet október végén menetből, de november elején felzárkózva sem elfoglalnia – amiben nem kis szerepet játszott a Tassonyi vezette ejtőernyős csoport. Később pedig a német hadvezetés a Pest körüli védelmi gyűrűt megszilárdította – többek közt a II. ejtőernyős zászlóalj bevetésével is – így azután a szovjet hadvezetés a magyar főváros bekerítésére törekedett.

Ezért a Sumilov vezette 7. gárdahadsereget megerősítette a Kravcsenko vezérezredes parancsnokolta 6. gárda-harckocsihadsereggel (V. gárda-harckocsihadtest és a IX. gárda-gépesített hadtest), valamint a II. és IV. gárda-gépesített hadtesttel, egy északról történő átkaroláshoz, s egyben nyugati irányú továbbtámadás megindításához is.

A 6. gárda-harckocsihadsereg csatlakozott Plijev altábornagy Börzsönytől Északra már harcban álló lovas-gépesített csoportjához és Ipolyságot elfoglalva XII. 20-án reggel merész támadással Léváig tört előre. A két gépesített hadtest pedig a 7. gárdahadsereget erősítve Szob, Márianosztra, majd Letkés elfoglalása után éleivel XII. 19-én már Ipolyszalkát fenyegette, Helembánál pedig hídfőt alakítottak ki.

Eközben a Tolbuchin marsall vezette 3. Ukrán Front a Balaton–Buda-dél között húzódó, sebtében kialakított Margit-vonalat támadta. (A Szent László hadosztály székesfehérvári, illetve Polgárdi mögötti felvonultatása is emiatt történt.)

Friessner vezérezredest, a német Dél hadseregcsoport főparancsnokát – miután XII. 18-án Zossenben, a német főhadiszálláson Guderian vezérkari főnökkel tár-

148 Uo. XII. 13–15. sz. melléklet.

149 *M. Zaharov:* A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben. (A 2. Ukrán Front tapasztalatai alapján.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1965., 2. sz., 320–332. o.

gyalt – XII. 23-án leváltották. Helyét az északnyugat-magyarországi német hadseregcsoport-parancsnok, Wöhler gyalogsági tábornok vette át.

Friessner – akinek hírhedt műve az önigazolás klasszikus alkotása (kivonatosan magyarul is megjelent[150]) – Guderiant hibáztatja, amiért az LVII. német páncélos hadtest 3., és 6. hadosztályait, Kirchner tábornok hadtestparancsnok vezetésével, páncélosaik nélkül(!) a Margit-vonalból kivonva, a Szent László hadosztállyal együtt XII. 19-én, hirtelenül a Dunától északra vezényelte. Az egykori híres páncélos parancsnok, Guderian intézkedését – egy páncélos hadtest széttördelését – más hadtörténeti munkák is értetlenkedve bírálják,[151] hiszen mindemellett, alaposan meggyöngítve a Margit-vonal védelmét, megkönnyítette Budapest délről történő bekerítését.

Így eretnek nézetnek hangozhat, ha úgy véljük, ez a lépés a hitleri politika logikus része volt. Az Ipolyságot elfoglaló, Lévát elérő szovjet páncélos erők a Kisalföldre – Bécs előszobájába – behatolva, magát az „Ostmark" fővárosát fenyegették – erre még Friessner is utal[152] – ezt pedig a náci német hadvezetés minden másnál nagyobb veszélynek ítélte. Ugyanakkor Budapest bekerítése – ha két rossz közül kellett választani – a szovjet haderőt lekötő második Sztálingrádként éppen Hitler terveibe illett.

A 8. német páncélos hadosztály harckocsijai, rohamlövegei viszont már ott voltak a Dunától északra, azonban elegendő gyalogság híján. Így ez utóbbiakra volt égető szükség. Igaz, hogy a Börzsönyt északról, délről egyaránt megkerülő masszív szovjet erőket tartósan visszavetni így sem sikerült, de ideiglenesen megállítani – feltartóztatni – igen. Ehhez kellett a német hadvezetésnek a mi hadosztályunk is.

Friessner dátum nélküli – de a szövegből nyilvánvalóan – még leváltása, illetve Budapest bekerítése előtti időre vonatkozó[153] mondatai: „A Szent László hadosztály szakaszán Letkésnél áttörték az arcvonalat. Mindennek következtében veszélybe került az LVII. harckocsihadtest páncéloscsoportjának támadása az Ipoly–Garam térségében" – nem fedik a valóságot. Éppen a hadosztályunk biztosította az Ipolyszakállas–Kistompa térségében ellentámadásra bevetett LVII. német páncélos hadtest visszavonulási útját, egy héten keresztül védve az Ipoly vonalát, s ennek esett áldozatául.

Erről szólnak a következő fejezetek.

A letkési hídfő. A hadosztály átveszi a harcvezetést (2. ábra, 110. o.)

„A december 20-ával kezdődő, kereken 3 hetes időszakban hajtotta végre a Szent László hadosztály azokat a hadműveleteket, amelyeknél fogva az egyik (német–magyar) oldalon híressé, a másikon hírhedté vált" – írta Lajtos, aki azonban itt saját magának mond ellent.[154] A két ejtőernyős zászlóalj és az 1. közepes aknavető tüzérosztály – a Szent László-jelvényt viselve – már november folyamán és december elején hírnevet szerzett a hadosztálynak, az Ipoly-Garami alkalmazás pedig valójában XII. 19-én kezdődött, akkor még Lajtos tudta nélkül.

150 *Friessner, Hans:* Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, 1956. *Friessner, Hans:* Árulások, vesztett csaták. Budapest, 1992.

151 Pl. *Darnóy,* 67. folytatás, 10. o.

152 *Friessner,* 1992., 205. o.

153 Uo. 213. o.

154 *Lajtos,* 11–12. o., illetve 31. o.

2. ábra. Ipoly bal part. Letkés és környéke a hídfőharcok helyszíneinek azonosításához. (1 négyzet = 1km^2).

Amikor a II. ejtőernyős zászlóaljat Fót-délen egy csendőrzászlóalj váltotta le[155] és ismét megjelentek az autóbuszok, az ejtőernyősök megjegyezték, hogy úgy látszik, valahol megint baj van, mert újra rájuk van szükség.[156] A német hadosztályparancsnok – von Pape – eligazítása szerint az első lépcsővel (nehézfegyverszázad és a fél 4. század[157]) az esztergomi hídon át Párkányra érkezve Béla községbe irányította Sanna zászlóaljparancsnokot, a LXXII. német hadtestparancsnokságra. Az ott G. Schmidt altábornagy, hadtestparancsnoktól[158] kapott tájékoztató szerint a halogató harcot folytató 2. magyar páncélos hadosztály Letkést feladni kényszerült, holott a hídfőre az Ipoly-balparton rekedt alakulatok miatt szükség van. A zászlóalj tehát beérkezése után indítson ellentámadást Letkés visszafoglalására. További tájékoztatást a 2. magyar páncéloshadosztály-parancsnokságon, Ipolyszalkán kap. Amikor Sannáék a helyszínre érkeztek, a szovjet él már a hídon volt. Így a töredék zászlóaljjal menetből ellentámadást határozott el a zászlóaljparancsnok, eligazítókat hagyva, hogy az utánuk érkező második lépcső fel tudjon zárkózni. Az ejtőernyős csoport lendületes rohammal elfoglalta a hidat. A meglepetésszerű támadás a hídnál gyülekező ellenség közt pánikot váltott ki, így sikerült hamarosan az egész községet birtokba venni, saját veszteség nélkül, közel 180 foglyot ejtve. A hadizsákmány is tetemes volt. (A 176 géppuska adata – amit Tassonyi kifogásol[159] – nyilvánvalóan téves. Itt bizonyára géppisztolyokról van szó.) A ma is élő Kövesdy főhadnagy írja,[160] hogy a hídtól nem messze maga gyújtott fel 5 db gumikerekű páncéltörő ágyút.

A zászlóaljparancsnokságot még XII. 19-én Letkés közepén helyezték el. Fekvőhelyül és asztalként lőszeres ládák szolgáltak.[161] A zászlóalj többi részének beérkezése után megkezdődött a hídfő bővítése. Délen a községhatáron húzódott, északon mintegy 2–3 km-re, Dávidrévi pusztán túl tágították. Ezek a támadások azonban a Börzsöny szegélyén, kedvező magasságban állást foglaló szovjet tüzérség és aknavetők napról-napra erősödő tüzében egyre nagyobb véres veszteséggel jártak. A szovjet a hidat is bombázta. Összes eredmény egy nagy lyuk lett a közepén. Lőtték is a hidat. Amikor a zászlóalj segédtiszt a 10 órára előírt napi jelentéssel a hadosztályparancsnokságra hajtatott, a híd közepétől mindig tüzet kapott. „Teljes gázzal" végig ép bőrrel jutott át.[162] A védőállás a súlyos veszteségek miatt csak támpontszerű lehetett,[163] így nemcsak 3-4 nappali támadást kellett visszaverniük, hanem éjszakai beszivárgásokat is hatástalanítaniuk, egy-egy váltakozva tartalékban levő század mozgatásával. Mulatságos volt, hogy egy éjszakai szovjet vállalkozás felszámolása során a foglyul ejtett katonák a Vlaszov-hadsereghez igyekvőknek vallották magukat.

Az Ipolytölgyes, Vámosmikola felé vezető utat egy 75 mm-es páncéltörő ágyú tartotta lezárva.[164] Virradatkor szakasznyi orosz ütött rajta a rajnyi kezelőn. Egy, a

155 *Kövesdy*, 16. o., *Huszár*, 1988., 312. o., ill. 1993., 147. o.
156 *Sanna*, 212–213. o.
157 V. Kövesdy Dezső 1995. I. 11-i levele Ausztráliából Martin Kornélnak.
158 Uo. és *Sanna*, 213. o.
159 *Tassonyi*, 32. o.
160 L. a 157. sz. jegyzetet.
161 V. Kövesdy Dezső 1995. II. 12-i levele Ausztráliából, Martin Kornélnak.
162 Uo.
163 Uo., és *Sanna*, 213. o.
164 L. a 161. sz. jegyzetet.

zászlóaljtörzs és néhány összeszedett ember segítségével indított hirtelen ellentámadás azért lehetett eredményes, mert az oroszok javarészt a gumitalpú ejtőernyős csizmák lehúzásával voltak elfoglalva, így sikerült foglyul ejteni őket. Az ejtőernyősök veszteségei azonban egyre nőttek. „Egyik nap" írja Kövesdy,[165] „a hadosztályparancsnokság egy századost küldött hozzánk, rendfokozat nélkül, azzal, hogy osszuk be mint honvédet. Kivittem a volt (6.) századomhoz. Ez akkor egy tiszthelyettes parancsnoksága alatt 5 főből állott. Ez maradt 150 büszke ejtőernyősből."

A II. ejtőernyős zászlóalj hídfőbeli harcainak részleteiről a Sanna cikken[166] és Kövesdy villanásszerű emlékeket idéző levelein[167] kívül nem maradt más, szemtanútól származó írásbeli forrás. Pályi azonban idézi Pethő Sándor ejtőernyős-zászlóaljbeli hadapród őrmester leírását.[168] E szerint a 2. ejtőernyős század 1. szakasza zárta le az Ipolytölgyes felé vezető utat, balszárnyán az Ipolyig semmi. A Széppatak-pusztát – amit a szovjet már elfoglalt – ellentámadással még visszavették, de ismét jelentős veszteséggel. Délután hat magyar, északról visszavonuló könnyű harckocsit lőttek ki az oroszok. „Szomorú volt, hogy a hat páncélos meg sem próbált valami alakzatot felvenni. Mint a birkák mentek sorban végzetük felé."

A megszakítás és pihenő nélküli harcok, a folytonosan növekvő – pótlás nélküli – veszteség mellett az ejtőernyős zászlóalj maradékának teljes kimerülésével, kivérzésével fenyegettek. Noha a hídfő déli és keleti részének védelmét ekkor már átvette a repülő-lövészezred, az ejtőernyősök leváltása halaszthatatlan volt. Pályi írja, hogy egy Reininger nevű, a segélyhelyen dolgozó egészségügyi katona elmondta: hallotta a telefonbeszélgetést, amit Karsay ejtőernyős főhadnagy, géppuskás századparancsnok a hadosztályparancsnokkal folytatott s követelte, hogy vonják ki a zászlóaljat a hídfőből, mert le vannak harcolva és kimerültek. Reininger csodálkozott Karsay hangnemén Szügyivel szemben.[169] (Persze nem ismerte az ejtőernyősök egyedülállóan „demokratikus" kapcsolatát parancsnokaikkal.)

Sanna[170] és Kövesdy[171] az ejtőernyős zászlóalj kivonását XII. 24-ére teszik („ez szentestén történt" – így Kövesdy). Pethő 23-át ad meg. Pályi először 22-ét, majd Pethővel beszélve 23-át ír. Pályi írásaiból is kiderül, hogy a kritikus napokban a II. ejtőernyős zászlóalj és a repülő-lövészezred, illetve a zászlóaljak parancsnokainak jószerével semmi kapcsolatuk nem volt egymással. (Pályi, aki Lajtos „80 ejtőernyősével" szemben legalább már 180-ról ír – mint a „leharcolt" II. zászlóalj hídfőben bevetett maradékáról; – ez a kivont ejtőernyősök létszáma lehetett – közli, hogy XII. 23-án Sannát már nem találta a hídfőben.[172] Mindez a hadosztályparancsnokság harcvezetési hibája. Érthetetlen, hogy egy ilyen kulcspozíciónál, mint a letkési hídfő, nem tisztázták megfelelően a függelmi – parancsnoklási –

165 Uo.

166 *Sanna*, 212–214. o.

167 L. a 157., és 161. sz. jegyzetet.

168 *Pályi*, 54/5. o., Pethő Sándor 1/II. ejtőernyős zászlóaljbeli hadapród őrmester leírása után.

169 *Pályi*, 54/15., és VII. o. Reininger László, volt egészségügyi katona, mohácsi lakos elmondása alapján. A segélyhelyen levő orvos neve dr. Rátvay József volt.

170 *Sanna*, 214. o.

171 L. a 161. sz. jegyzetet.

172 *Pályi*, 14. o.

viszonyokat noha ezek írásban szerepelnek[173] és nem követeltek kapcsolattartást. Itt legföljebb a Tassonyi által idézett[174] Lajtos-féle megjegyzésre utalhatunk a hadosztály kétségbeejtő helyzetére vonatkozóan. Ide kívánkozik még Pethő egy emléke.[175] A hadosztályparancsnok személyesen járt a helyszínen és közölte a kivonási parancsot, három hónapi fegyverzajmentes pihenő ígéretével. Erről Sanna is ír, akinek – nem találván a zászlóalj harcálláspontján – Szügyi levelet hagyott hátra, elismeréssel szólva emberfölötti teljesítményükről.[176]

Amennyire szűkszavúak az ejtőernyősök hídfőbeli harcainak részleteiről szóló források, annyira bőséges Pályi már idézett[177] kézirathagyatéka. Részletekbe menő feldolgozása a repülő-lövészezred túlélőire vár. Mi itt – az eddigiekhez hasonlóan – a szerteágazó anyag összefoglalását adjuk. Ehhez tekintsük át előbb a hadosztályparancsnokság beérkezését az Ipoly–Garam-közbe, és a harcvezetés átvételét az Ipoly-fronton Lajtos írásának idevágó részei és a Dárday-napló okmányai alapján.

A vezérkari főnök szerint[178] XII. 20-án indultak parancsnokával Nádasdladányból Bélára, a LXXII. német hadtestparancsnokságra. Útközben Zámolynál aknatüzet kaptak. Tájékozatlanul a hadihelyzetről, arcvonalról, német erőkről, német parancsra mozgatva, a magyar politikai és katonai vezetés szuverenitásáról nem maradt illúziójuk.

Schmidt altábornagy, hadtestparancsnok Möller ezredes, vezérkari főnök jelenlétében tombolt, amikor Szügyi és Lajtos tudomására hozták, hogy az amúgy sem teljes értékű hadosztály felvonulásához vonatok nélkül még 48 óra kell. (Emiatt a németek később hadbírósági eljárást is kezdeményeztek saját szállítóoszlopuk parancsnoka ellen. Lajtosnak, amikor a Bajtán XII. 23-án megjelent hadbírói csoport tanúként ki akarta hallgatni, néhány kézigránát ablak alatti felrobbantásával sikerült csak őket sürgős távozásra bírnia.)[179]

Schmidt közölte, hogy mindenáron tartani kell az észak–dél irányú utakat az Ipoly völgyében, a fent – Léva és Balassagyarmat közt – harcoló magyar alakulatok utánpótlása(!) miatt. A 2. magyar páncélos hadosztály Szob–Márianosztra vonalában jól tartja magát. Schmidt közölte még, hogy alárendeli őket a Szent László hadosztálynak, de semmilyen más támogatást nem tud adni.[180]

A hadosztálytörzs harcálláspontját Bajtán telepítve Lajtos Zádor ezredesnél, a 2. páncélos hadosztály vezetési törzsénél tájékozódott Ipolyszalkán. Megtudta, hogy a Váctól súlyos harcok közt visszavonuló hadosztály már csak néhány leharcolt zászlóaljból, illetve századból és néhány töredékalakulatból áll, Szob területén, Altorjay ezredes parancsnoksága alatt, s hozzá némi tüzérséggel a Duna túl-

173 L. az 1. sz. szövegmelléklet 5/B. pontját – *117. o.* (Nb. az „Intézkedés" csak XII. 22-én kelt, amikor a hídfőharc már harmadik napja folyt.)

174 Tassonyi, 32. o., ill. 1984., 76. o. L. továbbá 110. sz. jegyzetet.

175 Pethő Sándor, 1/II. ejtőernyős zászlóaljbeli hadapród őrmester szóbeli közlése Martin Kornélnak, *Martin,* 27. o.

176 *Sanna,* 214. o.

177 *Pályi* kéziratok, l. a 14. sz. jegyzetet.

178 *Lajtos,* 30–31. o.

179 Uo. 44. o.

180 Uo. 34–35. o. (Valójában Altorjayékhoz tartozott néhány német töredékalakulat és később csekély német tüzérségi támogatásra is sor került.)

partján.[181] A Dorner-féle felderítő osztály maradékaival – Márianosztra körül – az összeköttetés megszakadt.

E tájékozódás után készülhetett a hadosztályparancsnokság XII. 20-án kelt felvonulási intézkedése.[182] A szöveg tömör tájékoztatást nyújt az általános helyzetről, közli, hogy a német ellentámadás Ipolyság irányában elakadt és a hadosztály eddig beérkezett erőinek feladata a hadosztály gyülekezésének és „a térségben bevetni szándékozott német páncélos erők felvonulásának" biztosítása az Ipoly keleti-parti hídfővel.[183] A felvonulási intézkedés csoportosítása a repülő „élzászlóaljat" a letkési hídfőbe rendeli – XII. 21-ével – súllyal az utak támpontszerű megszállására, páncélelhárításra, egyben kitolt biztosító résszel Leléd-hídi-puszta területére, az Ipoly-völgy lezárására. A gránátos ezred Lelédre, illetve Bajtára, a felderítő osztály Garamkövesdre vonuljon fel.

Amikor Lajtost 20-án 21[h] körül futár útján Bélára rendelték, a csapatok még nem érkeztek be. A német hadtestparancsnokságon 6 oldalas támadási tervet tárt eléje Möller hadtest vezérkari főnök a Börzsöny visszafoglalására, még jó hogy ezt Schmidt – Lajtos tiltakozására (belezavarnának a Börzsöny őserdeibe?!") – egyszerűen marhaságnak minősítette. Lajtos kérésére, hogy ne végrehajtási intézkedéseket, hanem feladatokat kapjanak, a hadtestparancsnok közölte: védjék meg az Ipolyt, ahogyan tudják és ahogy lehet. Lényeg, hogy az északra vezető utak néhány napig szabadon maradjanak.[184]

Lajtos visszament Bajtára. Szerinte „másnap, 21-én hajnalban érkezett be a hadosztály élszállítmánya, a II. repülő-lövészzászlóalj"[185] (valójában az I. zászlóalj Pályi György parancsnoksága alatt.) Miközben a felderítő osztály és a II. testőr gránátos zászlóalj is beérkezett, másnap – XII. 22-én már harcba is vetve – a hadosztályparancsnokság elkészítette intézkedését a Szent László hadosztály Ipoly menti első harcfeladatára. Az iratot – mint a Dárday-napló egyik legértékesebb mellékletét[186] – fakszimilében közöljük. *(1. sz. szövegmelléklet. 116–117. o.)*

Az „intézkedésből" – a hadosztályparancsnokság lelkesítő szavai mellett – nem csak a XII. 22-i helyzetről, feladatról, hanem a hadosztály harcba vetett és harcba vethető alakulatairól is tájékozódhatunk, noha tényleges erejüket – létszámukat, fegyverzetüket – nem tartalmazza, csupán a tüzérség lövegeit. – Így „megjelenik" Heinrich alezredes harccsoportjában az 1/II. ejtőernyős zászlóalj, valamint az eddig sehol nem szerepelt 52. légvédelmi tüzérosztály, a páncélvadász század, és egy

181 Az Altorjay harccsoporthoz tartozó alakulatok felsorolása a 1. sz. szövegmelléklet 5./A. pontjában található – 117. o.

182 320./Szent László ho. I. a. 44. XII. 20. szám. Intézkedés a ho. felvonulására és annak biztosítására. (2 oldal.) Kiadva: XII. 20. 20h 30'; *Dárday*-napló XII. 20., 55. sz. melléklet.

183 Az „Intézkedés" szövege is bizonyítja, hogy a hadosztályparancsnokság a szervezetileg hozzá tartozó és akkor már voltaképp harcvezetése alá került – a letkési hídfőt kialakító – 1/II. ejtőernyős zászlóaljról nem tudott, vagy Zádor nem tájékoztatta, hiszen a hídfőt, mint a 2. páncélos hadosztály által Liliom-pusztáig, Dávidrévpusztáig és Ipoly-tölgyesig kézben tartott területet veszi alapul, anélkül, hogy az azt birtokban tartó egységet megnevezné.

184 *Lajtos*, 37. o.

185 Uo. Lajtos szerint Freyer százados – valójában őrnagy – II. repülő-lövészzászlóalját „Letkésen helyezték el, pihenőben" (ki tartotta a hídfőt?). A Lajtos által Letkéssel kapcsolatban leírtak a továbbiakban is nagyrészt minden más forrásnak ellentmondanak. A 80 fő(?) ejtőernyős 22-i(?) beérkezéséről már szóltunk. Pályi nevét és az I. repülő-lövészzászlóaljat pedig csak 23-án(?) említi a vkf., mint a hídfőbe akkor rendelt egységet, dél felől(?) csatlakoztatva Freyerék hídfőjéhez(?). Minthogy a felderítő osztállyal és más alakulatokkal kapcsolatban is tévedésekkel terhelt Lajtos írása, így a továbbiakban az egyes alakulatokról maradt emlékiratokra, illetve – esetenként – a *Dárday*-naplóra támaszkodunk, a vezérkari főnököt csak akkor idézve, ha visszaemlékezése ezek adataival nem áll szemben.

186 *Dárday*-napló XII. 22., 58. melléklet. (Az „Intézkedés" 3. oldala hiányzik.)

német légvédelmi tüzércsoport. Ami a hadosztálytüzérséget illeti, látható, hogy az eredeti szervezet szerinti 1., 9., és 76. könnyű tábori tüzér-osztályok hiányoznak. Helyettük a hadosztály-tüzérparancsnok alárendeltségébe kerül a 6. gépkocsizó tüzérosztály 3 üteggel, ütegenként 3-3 10,5 cm-es löveggel, Nagy Sándor alezredes parancsnoksága alatt és a 2. gépkocsizó tüzérosztály, Misley ezredes parancsnoksága alatt. Az együttműködő német mozsárüteg 2 db 21 cm-es löveggel Párkánynána térségében települ.[187] A távolharccsoportot képező VIII. közepes, gépvontatású tüzérosztályra, de az 1. közepes aknavető tüzér-osztályra is várni kell még.

A Szent László hadosztály tehát átvette a harcvezetést az Ipoly arcvonalán. Térjünk hát vissza letkési hídfő védelmi harcainak krónikájához, a repülő-lövészezred küzdelméhez, a – már jelzett – Pályi emlékirat,[188] illetve közlemények [189] alapján.

A repülő-lövészezred még át sem települt Székesfehérvár térségéből Polgárdi–Balatonfőkajár vonalába, amikor XII. 19-én hajnalban riadóztatták. Az új menetcél: Párkány. Eligazítás a repülő-lövészezred parancsnokságán, Ipolyszalkán. Ott 21-én tájékoztatás: feladat a hídfőben levő II. ejtőernyős zászlóalj felváltása. Pályi találkozik Sannával, majd Hadnagy Endre századossal lejárja a vonalakat. Harci feladat a Lelédhídi puszta (Letkéstől 3 km-re délkeletre) és Gallapuszta (Letkéstől 3 km-re kelet–délkeletre)[190] visszafoglalása ahonnan erős szovjet csoport az ejtőernyősöket kiszorította. Már a szemrevételezés során ellenséges tüzet kapnak. Északon a 105-ös kápolna elfoglalása a cél. A nem egykönnyen áttekinthető harcleírásból a következők vehetők ki: az éjszakai ellentámadás sikeres, a veszteség minimális. Maga Schmidt, a német hadtestparancsnok is szemlél és elégedett. 22-én már erős a szovjet nyomás, főleg aknavetőtűz. Három tiszt: Ősze főhadnagy; Latkóczy százados, Hadnagy százados is megsebesül, utóbb belehal sebesülésébe. De elesik a Freyer-zászlóalj egyik századparancsnoka Kelemen százados is a községtől északra a 105-ös magassági pontnál levő kápolnánál, közelharcban, géppisztolysorozattól.[191]

Gallapusztánál („Gallyastetőnél") két szovjet harckocsit kilőnek, de a támadás csak átmenetileg akad meg. Újabb erőltetett támadással Letkés-pusztáig (Liliom-pusztáig) jut el a szovjet. Északon az idejében bevetett zászlóalj-tartalék megállítja a szovjet előretörést. A köd nem a tűzerős szovjetnek kedvez, hanem a kézigránátot használó repülő-lövészeknek segít, s egy oldalazó golyószóró is. Amikor visszafoglalják a kápolnát kiderül, hogy egy Gerenday nevű repülő-katona lőtt – aki az átvonuló szovjet támadáskor halottnak tettette magát. Délkeleten a 2. század ellenállása – miután az új parancsnok, Molnár főhadnagy is megsebesül – megtörik; Letkés-keletre vonulnak vissza. Pályi páncélelhárítást kér. 23-án 01^{h}-kor megjelenik Maszlay őrnagy – az 51. páncélgépágyús pótzászlóalj parancsnoka, Esztergomtáborból – négy Nimróddal. A hadosztályparancsnokságtól kapott távbeszélőparancsnak megfelelően a 3. századdal együtt ismét visszafoglalják Letkés(Liliom)-pusztát. Maszlay – érthetően tartva a további éjszakai harctól az

187 Uo.
188 *Pályi*, 6–22. o.; 54/1–25. o.; I–IX. o.
189 *Pályi*, 1982, 1983.
190 Pályi következetesen „Gallyastetőt" ír.
191 *Pályi*, 54/7. o.

330./ Szent László ho.I.a.44.XII.22.szám. Tpk.

Intézkedés a Szt.László ho. Ipoly-menti első harcfeladatára.
50.000.

A LXXII.hdt.pság.szóbeli intézkédésére:

1./ A hdt.pk. azonnali hatállyal megbizta a Szt.László hopot a harcvezetéssel a 2.magyar pc.ho. eddigi sávjában /:D.sávhatár Duna É-i partja, Ési sávhatár Csata D.,Nagybörzsöny É.,Diósjenő D.:/ Ehhez a ho-nak alárendelte a 2.pc.hop-ot, összes saját és eddig alárendelt erővel,valamint a Kicsind DK-en állásban levő né.lgv.tü.csop-ot.

Ezek felett az egységek felett a pság-ot azonnali hatállyal átveszem.

Az elg.nyomás,mely a Börzsöny hegységen keresztül Ny-i irányban érvényesül a 2.magyar pc.ho. csapatait, melyek már 14 nap óta folytonos harcban vannak, ugyszolván teljesen felmorzsolta. A Szt.László ho. csapatai a pc-os bajtársak segitségére sietve a legnehezebb viszonyok között lépnek harcba,s vállvetve küzdenek velük együtt, hogy a kiutalt sávban az elg-et feltartóztassuk, s az Ipoly vonalán át ne engedjük. Ha ezt a vonalat az elg.átlépi, ugy az Esztergom - Párkány-i Duna-híd kerül veszélybe, melynek birtoklása ránk nézve életbe vágó.

Szt.László ho. harcosai! Az egész Magyar Nemzet aggódó figyelme rátok terelődött, olyan helytállást várnak tőletek,mint az elmult hónapkban a ho.veterán ezredétől az eje.vadászoktól láttak.

Kemény, sulyos lesz a harc, mely ránk vár,de fogainkat összeszoritva védjünk elkeseredetten minden talpalatnyi földet, hogy majdan nyugodt lelkiismerettel nézhessünk gyermekeink szemébe, akik számonkérik tőlünk Hazánkat. Ezt a Hazát eleink ezer éven át megvédték, misem lehetünk eleinknél hitványabbak.

2./ Az elg. tád-át a LXXII. hdt. arcvonalán XII.22-án mindenütt tovább folytatta. Ennek során /: b-ről kezdve:/ a Garam mentén É.,D. iránnyal Bény É-ot érte el. Az Ipoly völgyében a folyótól Ny-ra elg. részek a kantos h. 220 magp.területére beszivárogtak. A folyótól K-re Ipolytölgyes felől D-i irányban vezetett tád-sal a Letkés-i hidfő b-szárnyát kissé visszaszoritotta.A Dunatól közvetlenül É-ra az Ipoly-on az elg. átkelt és Helemba közepéig szoritotta vissza ott harcoló saját harccsopp-unkat.

3./ Nápc.tád.XII.22-e folyamán a ho.működési területéről É-ra az Ipoly vgy.mentén ÉK-i irányban jól előrehaladt és Kistompa-t elérte. A Garam mentén előretört elg-gel szemben Ipolykiskeszi-től ÉNy-ra a magaslatokon né.pc.és löv.részek bizt-anak.A Garam vgy-be saját erők Bény magasságában. A Kéménd-i ~~Ipoly~~ Garam átjárónál vegyes saját h-csop.

4./ A ho.rendelkezésreálló zömének - megerősitve az 1./pont szerinti csap!okkal- feladata: b-ról kezdve feltétlenül tartani a Letkés-nél az Ipoly K-i partján alkotott hidfőt /:109.magp.,Lelédhidi psz-tól DK-re 1 km-re, Lelédhidi psz.,Liliom psz.,206 hárp., 182.magp.,109 hárp.:/ majd tovább az Ipoly vonalát az Ipoly torkolatáig.

1/a. szövegmelléklet

5./ Csoportositás:

A./ Altorjay ezds. harccsop-ja /: 5.gk.löv.zlj.,2.F.zlj. Zirke csop., Sachsen né.gp.zlj., 35?.u.szd., 751.né.u.zlj.pk. csop. és ellentád. feladatának végrehajtása után a Gr.e.megerősitett II.zlj-a:/ a Gr.e.II.zlj. ellentád-ának végrehajtása után tartsa az Ipoly vonalát. - a Gr. e. II.zlj. XII.22-én dut.folyamán a Leléd, Helemba-i taligauton eltolódva ellentád-t hajt végre a Helemba-i elg-nek az Ipoly-on tulra való visszavetésére.

Altorjay ezds. hcsop- jút két alcsop-ra tagozva:
a./ a gr. epk. hcsop-ja : alárendelve az összes rendelkezésre álló magyar erők,
a " Sachsen " né.gp.zlj.pk.hcsop-ja,alárendelve az összes beosztott né.erők.

B./ Heinrich alez. hcsop-ja /: rep.löv.e.,eje.e.II.zlj. a 2.pc.ho. összes eddig itt bevetett részei, 52.lgv.tü.oszt.:/ Feladata a Letkés-i hidfő tartása. A lgv.tü.oszt. a lgv.ellátása mellett sullyal földi célok leküzdésére készüljön fel.

Válaszvonal Altorjay ezds. és Heinrich alezv védőkörlete között Varju h. 400 magp.,109 magp., erdősarok Lelédhidi psz-tól DNyRa az Ipoly könyöknél és 304 magp.

C./ Kicsind-i né.lgv.tü.csop.Álljon készen pc.elháritásra a Garam völgye és az Ipolyszalka-i müut irányában.

D./ Ho.tart.
a./ Gr.e.I.zlj. + ek.részek Bajta-n. Készüljön fel elsősorban Leléd és Ipolyszalka-n át ellentád. végrehajtására. Elhelyezési körletének É-i és K. magaslatain biz-son. A feld-t az Ipoly-tól Ny-ra huzódó magaslatokra szóbeli intézkedésem szerint vezesse be.
b./ F.oszt. beérkezett részei:
aa./ Zárja le részekkel a Duna szorost Garamkövesd v.á.K-en.
bb./ Fennmaradó részeivel Garamkövesd-en.
Tartson állandó ök-t az Altorjay csop.-tal Elsősorban ebben az irányban készüljön fel ellentád-ra.

E./ Hcv.szd./: 6 n.pct.á.:/ Bajta ÉNy-on lévő magaslatokon készüljön fel pc. elháritásra.

F./ Tü. Ho.tpk. egységes vezetése alatt.

D.tám.tü.csop.: 6.gk.tü.oszt. 3 ü-gel. Együttmüködik az Altorjay hcsop-tal.

É.tám.tü.csop.: 2.gk.tü.oszt. 2 ü-gel. Együttmüködik a Heinrich hcsop-tal.

Távolharc csop.: VIII.gk.tü.oszt. 2 ü-gel. Felvonulása XII.23-án várható. Feladata sullyal a Heinrich hcsop-ot támogatni, legalább egy szak-ával tudjon hatni Helemba irányában is.
Fentieken kivül, mint hdt.köz.ü. a 859./8.né.neh.mozsár ü.támogat, mely a ho. egész arcvonala elé tud hatni.Figyelői holnap reggel felvesszik az ök-t minkét hcsop.pk-kal.
l.köz.av.oszt./: 2 ü-gel :/ XII.23-ról 24-re virradó éjjel várható.Felvonulására beérkezésekor fogok intézkedni.

6./ Mü.:
a./ A F.oszt. gondoskodjék a Helemba, Garamkövesd-i utszorulat eltorlaszolásának előkészitéséről /:esetleg lerobbantás utján:/

1/b. szövegmelléklet

334/Szt.László ho.I.a.44.XII.23.szám.

Rotü.oszt.alárendelése.
50.000.

A LXXII.né.hdt.ság. szóbeli pcs-óra:

A Berolák őrgy. ság-a alatt álló rotü.oszt. ság-om alá lépett.

Az oszt. pk. oszt-ával azonnal kezdje meg menetét, éspedig

a./ Körös fhdgy. ütegét irányitsa Ipolyszalka-ra,

Az Ipolyszalka-ra irányitott ü.ott helyezkedjék el. Készüljön fel Letkés-on át való bevetésre. Ho.közvetlen bevetése csak a hop. engedélyével. Állandóan tartson egy ök. közeget Ipolyszalka községházán, a rop.löv.epk-nál.

b./ a másik ü-get vonja előre Bajta-ra,

Az ü. a községben helyezkedjék el. Bevetésére a hop. intézkedik. Állandóan tartson ök. közeget a hop. Bajta-i hirk-jában.

Kapják: rotü.oszt.pk., tpk.
tudomásul rop.löv.epk.

Garamkövesd, 44.XII.23. 19 h 45 P.

259/Ltk.l. hpk. 44. XII. 23.

~~Hop.helyett.~~

~~ho.vkf.~~ hop.

Csatolandó naplohoz 62. sz. mellékelt

XII/23. Dá.

2. szövegmelléklet

erdős terepen, hiszen erre a páncélgépágyúk alkalmatlanok (elég egy, a lövegtérbe lesből ledobott kézigránát) – távozik. Így Gallatető visszafoglalása már nem sikerül. A védelmet a 2. század parancsnokaként Gótzy hadnagy veszi át. Tüzérség nincs, tűztámogatást csak az aknavetők nyújtanak. Egésznapos aknavetőtűz és kézigránátharc után Gótzy a 35 főre lecsökkent századával kénytelen Letkés-keletre visszavonulni.

Az ezredparancsnokság és a hadosztályparancsnokság egyaránt Letkés-puszta visszafoglalására ad távbeszélőn parancsot. Pályi – Gótzyékat tartalékba téve – összeszed minden embert Csörgey főhadnagy parancsnoksága alatt (zászlóaljtörzs és közvetlenek, a 3. század és a nehézfegyverszázad) az ellentámadáshoz. Sikerül a pusztát visszafoglalniuk – ez már XII. 24-én hajnalban történik – de napközben a szovjet harckocsikkal lerohanja őket. Mint később kiderül, Csörgeyt, Gál Iván hadnagyot és az életbenmaradottakat kivégzik. (A két tisztet letkési lakosok találják meg egy árokban, tarkólövéssel.) Egy visszatért repülő katona szerint magyar partizánok lőtték agyon a sebesülteket „kellett nektek Szent László hadosztály" felkiáltással.[192]

Lajtos megint csak a letkéspusztai dombok visszafoglalására ad parancsot. Pályi a segítségként gróf Széchenyi százados parancsnoksága alatt felvonuló testőr lovasszázadot – nehézfegyverek és bizalom híján – elküldi. Ekkor kerül sor Pályi részéről parancsmegtagadásra – 35 fővel, két golyószóróval, páncéltörő fegyverek nélkül – és Lajtos hadbírósággal történő fenyegetődzésére, amit utóbbi, emlékiratában félreértésnek minősít.[193] (Ruttkay szerint Lajtos német parancsra fenyegetődzött.)

Meglepő viszont – és az emberi emlékezet szelektivitását mutatja – hogy sem Pályi, sem Lajtos nem ír a rohamtüzérek bevetéséről. Martin látta, amikor a rohamtüzérek több mint 30 fellobogózott Skoda Hetzer rohamlöveggel XII. 24-én délelőtt áthajtottak az Ipoly-hídon Letkésre, majd – órák múltán – alig néhány tért vissza közülük.[194] A már említett Henkey-Hönig őrnagy, a 20. rohamtüzérosztály parancsnoka 1990 novemberi levelében[195] erről a következőket írja: „Az Ipoly-i harcoknál Koltay György fhdgy. volt üpk. 18 rohamlövege volt. Ezeket el is használta. Becsületben."

A látottakhoz képest még hiányzó rohamlövegekről a hadosztályparancsnok által személyesen aláírt „Rotü. oszt. alárendelése" c. intézkedés[196] *(2. sz. szöveg-melléklet, 118. o.)* ad felvilágosítást. Martin szerint a Bernolák-rohamtüzérosztály Körös főhadnagy vezette ütege is Garamkövesd (Bajta) felől, menetből támadott és a visszavonuló rohamlövegek is délre távoztak. A mészárlásszerű veszteség mutatja, hogy mekkora erővel rendelkezhettek már ekkorra a hídfőt támadó szovjetek páncéltörő ágyúkban.

Itt Henkey-Hönig levele alapján mindjárt felidézzük a – Lajtos írásával ellentétben – végül mégis felszerelt 20. rohamtüzérosztály parancsnokának és 1. ütegének egyidejű harcát a Dunától délre.

192 Uo. 33. o., illetve 54/10. o.
193 *Lajtos,* 44–45. o., ill. *Pályi,* 21. o. és 1983., 14. o.
194 *Martin,* 29. o. 5 kocsi lehetett.
195 L. a 61. sz. jegyzetet.
196 *Dárday*-napló, XII. 23., 62. sz. melléklet.

„Ugyanekkor én az első ütegnél voltam felszerelés alatt, Simák Aladár üpk-kal. Átvétel reggel 7 órakor. 9 órakor már ment a harc. Remekül tartottuk magunkat Kesztölc szélén, sok orosz harckocsit lőttünk ki. Azonban amikor beesteledett felhúzódtak az oroszok a horhosokban hátunk megé és elkezdődött a közelharc. Üzemanyagot nem kaptunk, minden sürgetés ellenére. 2 lövegbe betöltöttük az összes benzint. A többit fel kellett robbantani. A többi legénység egy zls. vezetésével gyalog a szőlőhegyen Esztergom felé. A két löveg az úton elhárító tűz ellenére Esztergomba eljutott. Simák és én kézigránátot dobálva és lövöldözve egy oldalkocsis motorkerékpáron a két löveg után szintén eljutottunk Esztergomba. Ott jelentkeztem. Utána vérveszteségtől összeestem és a kórházvonaton Németországban ébredtem..."

Pályiék végül is 24-én éjjel a hídfő feladására kényszerültek. Erről a hadosztályparancsnokság XII. 24-én kiadott – az Ipoly védelmére vonatkozó – intézkedése határoz.[197] A hidat a németek 25-én 0^h-kor robbantották. „Titeket felváltottunk a felderítő osztállyal este. Ott voltam Szügyivel együtt, amikor gyülekezett az ezred Letkésnél"[198] „Arra is emlékszem, hogy könnybelábadt a szemünk a csapatok fegyelmezettsége láttán..." idéz Lajtos leveléből[199] Pályi.[200] Kár, hogy előtte két olyan Lajtos-idézet is szerepel, ami ellentétes a valósággal. (Lajtos a gyalogság dicsérete során elfelejti a II. ejtőernyős zászlóaljat, a Pálfi-féle gránátos zászlóaljat, de még a felderítő osztályt is.)

Magáról a hídrobbantásról Pályi és Sanna ellentétesen tudósítanak. Pályi szerint utolsó járőre már a felrobbantott híd vízbe lógó részein kapaszkodott át és az ellenség a házak közt óvatosan követte őket. Sanna szerint: „A repülő lövész ezred utolsó részlegének átvonulása után az Ipoly hídját, melyet roskadásig töltöttek meg az átözönlő oroszok a német páncélos hadtest műszaki[201] zászlóalja felrobbantotta. Erre a robbantásra, mintegy jelre indultak meg az orosz folyóátkelési kísérletek...".[202]

Szólnunk kell néhány szót a repülő-lövészezred Freyer őrnagy vezette II. zászlóaljáról is, noha mindössze Lajtos és Pályi néhány mondatára vagyunk utalva. Pályi szerint Freyerék a hídfőben velük együtt indultak harcba – Lajtos szerint „tüntető menetben" nyomultak előre Márianosztra felé. A Dörner-felderítő zászlóaljból maradt csoporttal Freyer még felvette a kapcsolatot, de Dörneréket később egy szovjet egység északról átkarolta és megsemmisítette. XII. 22-én Freyerék már Pályival együtt a hídfőt védik.[203] A kapcsolat Pályi és Freyer közt – már az 1942. évi hadműveletek óta – rossz volt. A hídfőben alig találkoztak, abban sem volt köszönet. Freyer nem tájékoztatja – írja Pályi – s a védelmi sávokban sem értenek egyet. Tény, hogy Freyerék is harcoltak a hídfőben.[204]

Említést érdemel még Pályi néhány megjegyzése. Az utánpótlás a harcok alatt nem működött. A tábori konyhák sem. A sebesültek elszállítására a faluban

197 *Dárday*-napló, XII. 24., 64. sz. melléklet. 366. Szt. László I/a. 44. XII. 24. „3./A ho. a letkési hídfőt kiüríti és általában az Ipoly Ny-i partja mentén véd."

198 Ez már csak Ipolyszalka lehetett.

199 L. a 38. sz. jegyzetet.

200 *Pályi*, 1983., 14. o.

201 A 357. német utászzászlóalj robbantotta a letkési hidat (l. a 161. sz. jegyzetet).

202 *Sanna*, 214. o.

203 *Pályi*, 14. o.; 54/7. o.

204 További sorsukról a 132. oldalon.

szedtek össze járműveket. A fegyvereknél sok a hüvelyszakadás. A nagy veszteségeket annak is tulajdonítja, hogy az oroszoknál a géppisztoly „tömegcikk", magyar oldalon ritka. Így a kézigránát marad a közelharc eszköze.

Derestey Sándor vezérkari próbaszolgálatos százados, mint a repülő-lövészezredhez „segédtisztként" – valójában ezredvezetőként – vezényelt személy szerepéről már szóltunk.[205] Később az M. É. lovagkeresztje kitüntetést kapta – Pályi tisztikeresztet. „Ki kell nyíltan mondani", írja Pályi[206] „hogy a repülő-lövészezred a letkési hídfőben szerezte meg gyakorlatát... nagy veszteség árán... Kiváló harcos szellemével hatalmas eredményeket ért el a fölényes tűzerejű, kitűnően képzett és nagy gyakorlattal rendelkező ellenséggel szemben." Az ár: Az I. zászlóalj öt századparancsnoka közül négy esett el a hídfőben.[207] A Letkésre érkező repülő-lövészek harci kedve rendkívüli volt. „Debrecenig nem állunk meg" – így az egyik katona.[208]

Pályi nem említi a repülő-lövészezred szervezése kapcsán a volt tiszthelyettesképzősöket, holott arányukat tekintve alighanem a legtöbb hősi halottjuk lett. Vajna közleményéből[209] tudjuk, hogy a RECSETI (m. kir. repülő tiszthelyettesképző iskola) növendékei közül is sokan harcoltak a Pályi-zászlóalj állományában, már Letkésnél is.

Ide kívánkozik még a már említett Strébely cikk rövid ismertetése, noha Pályi elhatárolja magát tőle. A túl „színes" leírásban az I. zászlóalj parancsnoka joggal kifogásolja az orosz „hullahegyeket", de azt azért megtudjuk, hogy XII. 22-én két – önként jelentkezőkből álló – repülő-lövészraj, Porkoláb őrmester parancsnoksága alatt visszafoglalta a „rohamozó oroszoktól" Liliompusztát. Visszatérve az ipolyszalkai aknavető-tüzelőállásokhoz, este újabb önkéntes vállalkozásra indultak egy Letkéstől északra bekerített század fölmentésére Strébely tizedes parancsnoksága alatt, aki újoncszázad-parancsnoka, Kelemen százados kiszabadítására jelentkezett újra. A falu végén egy ejtőernyős század véd, egyetlen tisztje, Takács hadnagy vezetésével. Ők nyújtanak kétoldali villámgéppuskás tűztámogatást. Strébelyék maguk is villámgéppuskákkal és kézigránátokkal felszerelve érik el a 200 m-re levő présházakat. Áttörve a szovjet gyűrűt, Kelemen századost már holtan találják és sátorlapban hozzák el, 30 mozgásképes sebesült kíséretében. Pályi a villámgéppuskák csövének hóban történt hűtését is kifogásolja. Az egykori ejtőernyősök szerint ilyesmi előfordult, és – ha vékony rétegben is – de volt akkor hó. Az írásban szereplő nevek azonosítása a túlélő repülő-lövészekre vár. A feljegyzés – Pályi első védőkörlet-szemléjén túl – az egyetlen első kézből származó emlékezés az ejtőernyősök és a repülő-lövészek együttműködéséről.

205 *Lajtos*, 42–43. o.; *Pályi*, 24. o. L. a. 18. sz. jegyzetet is.

206 *Pályi*, 11. o.

207 Uo. 54/9. o.

208 Papp József letkési lakos személyes emléke.

209 *Magyar Honvéd*, 1992. VI. 12. (III. 24.) 42. o. *Vajna Iván* közleményve ismerteti, hogy a – 1944. XII. 01-én repülő-alapkiképző zászlóaljjá szervezett – tiszthelyettesképző iskola oktató és kiképző kara Stettinbe indult, de a növendékek, Liscsinszky István őrnagy, iskolaparancsnok vezetésével visszamaradva és felfegyverezve Hévíz körül rejtett tábori őrsöket alkottak, majd harckiképzésben részesültek, hogy azután a 17. évüket betöltötték – különböző helyeken és időpontokban – a Szent László hadosztály repülő-lövészezredébe és páncélvadász osztályába nyerjenek beosztást. Így kerültek nagy számban az I. zászlóalj állományába. Alkalmazásuk további helyszíneiről munkánk második részében szólunk. A mintegy 500 növendék hozzávetőlegesen 300(!) hősi halottjának emlékét a Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán tábla örökíti meg.

Az Ipoly és Garam közötti harcok

Helemba, Kovácspatak

A helembai harcokról és a Kovácshegytől délre a Dunaparton vezető úton lezajlott eseményekről Nyéki-Takáts[210] és Martin[211] személyes élményei alapján, valamint a Lajto-tanulmány egyes részei[212] nyomán számolunk be. Mindehhez segítséget nyújt a Dárday-napló.

A Szent László hadosztály felderítő osztálya Nyéki-Takáts százados parancsnoksága alatt XII. 21-én délutántól–estig érkezett be Garamkövesdre. Altorjay töredékes harccsoportja[213] ekkor már súlyos harcban állt a Helembán hídfőt létesített szovjet erőkkel, 22-én reggelre pedig kiszorították a községből. Emiatt a felderítő osztálynak a hadosztályparancsnokság parancsára, hajnalban riadóztatva, azonnal reteszállást kellett foglalnia a Duna és a Kovácshegy közti keskeny útszakasz és vasútvonal lezárására.[214] Nyéki-Takáts a kerékpáros századot vetette be az első vonalba, a nehézfegyverszázad páncélelhárítása és két Nimród képezték a reteszt Kovácspatak vasúti megállónál. Esztelneki Béla főhadnagy, kerékpárosszázad-parancsnok és beosztott tisztje, Heczkó Vilmos hadnagy jóformán már a harcérintkezés felvételekor áldozatul estek a rejtőzködő szovjet lövészeknek. Az Esztergomot bombázó szovjet gépekre tüzelő két Nimród pedig perceken belül heves aknatüzet kapott, bizonyságául a kitűnő szovjet bemérőknek. A további szovjet térnyerést azonban sikerült megakadályozni.

A déli órákban a hadosztályparancsnokság bevetette a gránátos ezred II. zászlóalját.[215] A Pálfi Sándor százados parancsnoksága alatt támadó zászlóalj a Kovácshegyet északról megkerülve csekély veszteséggel rohammal visszafoglalta Helembát. A zászlóaljban – úgy hírlett – csendőrök, de jutasi tiszthelyettesképzősök is harcoltak. Pálfi maga sem számított vérbeli testőrnek. Csak egy éve szolgált a testőr lövészzászlóaljnál és Bangha írja,[216] hogy 1944. október 15-én éjjel átszökött a nyilasokhoz átállt 9/II. zászlóaljhoz. Tudtunkkal az egyetlen olyan parancsnok volt a hadosztálynál, akinek bátor magatartását szélsőjobboldali elállítottság motiválhatta.

„Alig, hogy a reteszállás a II. gránátos zászlóalj sikeres támadása nyomán déltájban feloldható volt, a felderítő osztály máris új, ezúttal váratlanul »csapatcsendőri« feladatot kapott." Ismét Kovácspataknál, most a rendezetlenül visszavonulókat kellett feltartóztatnia. – Martin írja:

„A parancs úgy szólt, hogy a visszaözönlőket – magyarokat, németeket egyaránt – le kell fegyverezni, a németeket továbbengedni, a magyarokat pedig zárt rendben – szakaszkötelékekbe szervezve – Garamkövesdre kell meneteltetni és ott gyülekeztetni.

210 *Nyéki-Takáts,* 48–50. o.

211 *Martin,* 12–18. o.

212 *Lajtos,* 41. o., 45–46. o.

213 L. a XII. 22-i hadosztály I. a. „Intézkedést" az Ipoly menti első harcfeladatra (1. sz. szövegmelléklet 5./A. pontja, *117. o.*)

214 L. az 1. sz. szövegmelléklet 5./D./b./aa. pontját, (*117. o.*)

215 L. a 213. sz. jegyzetet.

216 *Bangha Ernő:* A m. kir. testőrség 1920–1944. Bp., 1990. 160–162. o., 165. o. (A 9/II. zászlóalj – Horthy Miklós kormányzó szegedi „háziezredének" egysége – Mészáros István alezredes parancsnoksága alatt elsőként állt át a nyilasok oldalára. Belőlük alakult Szálasi testőrsége.)

Magam a lefegyverzésénél ügyködtem. Naturalista látvány volt a leharcolt, kimerült, szakállas ábrázatú, néhol rongyos, piszkos, igencsak tarka had, mindenféle fegyvernemből: tisztesek, legénység, altisztek és jónéhány tiszt is. Takáts »kapitány«, minden keménységét összeszedve – nehezen ment neki, mert született úriember volt – próbált szóra bírni egy századost, aki pisztolyát ledobva az útmenti árok szélére roskadt. Látszott, hogy félig-meddig sokkos állapotban van. Hosszas kiabálással is csak néhány alig hallható „nem tudom"-ot lehetett belőle kicsikarni. Nem úgy nézett ki, mint aki szimulál, legfeljebb az életösztön »mimikrije« játszhatott rá amúgy is siralmas állapotára. Amolyan: »halottnak tettetem magam, akkor nem bántanak«. Mi mindent élhetett át a szerencsétlen, hogy – kora után ítélve – hivatásos tiszt létére idáig jutott?

Voltak humorosabb epizódok is. A németek legtöbbje, még menekülve is némi gőggel dobta le fegyverét – bizonyára derogált nekik, hogy ezt magyarok előtt kell tenniük – de valahogyan kevésbé is tűntek elcsigázottnak. A visszavonulásba is bele kell tanulni. Rajtuk látszott, hogy már rutinszerűen művelik ezt a kegyetlenkeserves mesterséget. A sok germán közt feltűnt egy Uffz. (Unteroffizier: szakaszvezető), aki tánclépésben közeledett, puskáját félkézzel a feje fölött forgatva, akár az aszkarik az olaszok díszmenetében. Amint hanyag eleganciával ledobta fegyverét, még vidámabban sasszézott tovább. Nem állhattam meg, hogy utána ne szóljak:

– Wohin laufen Sie, Kamerad?

– Ja, i' hob' k'ane Zeit, i' muss mich eile', sonscht kumm' ich zu spät zum Nürnberge' Pa'teitog, 'm »Heil Hitler« zu heule'![217]

– Mit tehettem mást, – minden jót kívántam az igyekezetéhez.

A visszaáramló magyarok közt örömmel üdvözöltem Füleki József (»Dübő«) főhadnagyot, aki 1942 telén–tavaszán, továbbszolgáló hadnagyként Rimaszombaton, majd Nyergesújfalun egyik karpaszományosiskolai kiképző tisztünk volt. Dübő alacsony, bulldogképű »vagány«, égigérő Bocskai-sapkával, rekedtes hangján, magából kikelve mesélte: »Próbáltam tartani valami vonalat az erdőben. Mikor jobbfelé adtam parancsot, akkor a baloldalamról tűntek el az emberek, amikor meg balra üvöltöttem, akkor a jobbszárnyamról léptek meg. Mihez tudtam volna kezdeni egyedül?...«

Sötétedésre elfogytak a visszavonulók, így bevonulhattunk Garamkövesdre. Másnap, irány: Ipolyszalka..."

A helembai arcvonal további eseményeiről Lajtoson kívül Ruttkay[218] és a Dárday-napló adatai is informálnak. XII. 23-án hullámzó harcok folytak a 6. gépkocsizó tüzérosztály és a Helemba-délre tüzelő 21 cm-es német mozsárüteg részvételével. A II. gránátos zászlóalj visszavonása után elvesztett 204-es magassági pontot – Helemba északon – XII. 24-én a már 23-án bevetett I. gránátos zászlóaljnak sikerül átmenetileg visszavenni, de ismét feladják. A még aznap délelőtt nyugati irányban megindított és délután már harckocsikkal is támogatott szovjet támadás másnap – XII. 25-én Helemba-délen, a vasút és a Duna között a

217 – Hova szalad, bajtárs?

– Hát igen, nincs időm, sietnem kell, különben elkésem a nürnbergi pártnapról, hogy ott „Heil Hitlert" üvöltsek.

218 *Ruttkay*, 179. o., *Dárday*-napló, XII. 24., 65. sz. melléklet, XII. 26–27. sz. melléklet.

védelmet áttöri. Így Altorjayék – Helembáról kiszorulva – Garamkövesdig vonulnak ahol 27-én reggelig – vagy éjjelig[219] védi a megfogyatkozott, leharcolt csoport a garamkövesdi közúti hidat – az esztergomi bazilika mellől jövő szovjet tüzérségi tűz közepette –, hogy az végül – valamennyi ottrekedt alakulat átkelése után – robbantásra kerüljön. A gránátos ezred Pálfi-zászlóalja, a felderítő osztály Garamkövesden maradt része, a hadosztályvonatnak az Esztergom–Párkányi Duna-híd XII. 26-án hajnali robbantása előtt átjutott tört része és több csapatvonat az átkelők között volt. A hadosztályparancsnokság és a tüzérség nagyobb része már előbb áttelepült,[220] Szügyiék XII. 24-én Bajtáról Párkánynánára, majd 25-e folyamán Bélára, a kastélyba.[221]

Azt, hogy az I. gránátos zászlóaljjal mi történt, legföljebb a ma Brüsszelben élő Békássy tudná elmondani. A legvalószínűbb változat, hogy nem vonultak vissza Garamkövesdig, hanem Helembától nyugatra – egy XII. 26-án a 204-es magassági pont ellen indított sikertelen támadás után megadták magukat. Békássyék fogságba kerülését többen „átállásnak" minősítik, így Pályi és Darnóy is.[222]

Ipolyvédelem – német visszavonulás

XII. 23-án reggel Nyéki-Takáts – hadosztályparancsnoki parancsra – Ipolyszalkára tette át harcállláspontját, a felderítőosztály zömével.[223] (Garamkövesden csak az osztályvonat és a benzin híján mozgásképtelen Nimródok maradtak.) Az azonnal bevezetett, éjfél utánig tartó felderítés során Martin, járőreivel sem délre a Kovácshegy lábáig, (a Lélédhídi-majorral szemben), sem északra Ipolykiskeszüig nem észlelt az Ipoly jobbpartján ellenséget. Délen saját alakulattal sem találkoztak. Észak felé – Ipolykiskeszin – egy német század állt védelemben egy kis szovjet „hídfővel" szemben. Martin írja:

„Holdvilágos éjszaka, csikorgó hidegben, öt fős járőrrel a faluhoz érve Pistával (v. Rábay István szakaszvezető, később még szó lesz róla) tűzkész géppisztolyokkal óvatosan előre mentünk. A három puskást tíz lépéssel mögénk rendeltem. Öltözékünk – a továbbiak megértéséhez – rövid páncélos bőrkabát, utászpantalló, halinacsizma és fehér prémsapka volt. Az egyik ház árnyékában lopództunk tovább – a telihold fényét visszaverő hó sejtelmes, derengő világosságot adott – amikor lépések zajára, beszédfoszlányokra lettem figyelmes. A ház sarkán kilesve a keresztező szélesebb úton három németet láttam közeledni. Intettem Pistának és kiléptünk a ház mögül, biztonság okáért lövésre tartott géppisztolyokkal. Az egyik német megpillantott és – mielőtt szóhoz juthattunk volna – odaszólt a másik kettőnek: »Da sind die Russen!« mire mind a hárman feltartották a kezüket. Puskájuk a vállukon lógott, így nem sok esélyük lett volna, ha tényleg ruszkik vagyunk. – »Wir sind ja Ungarn!« – mondom nekik. Erre magukhoz tértek, azon morgolódva, hogy jó, hogy agyon nem lőttek bennünket.(?!) Csupa öreg tartalékos volt. – Kértem, hogy vezessenek a parancsnokukhoz. Egy jobb sorsra érdemes 40 év fölötti t. főhadnagy – civilben tanárféle – vezette a

219 *Dárday*-napló, XII. 28.

220 *Dárday*-napló, XII. 24. „...Hop. és tpk., miután vonalas ök. kiépült, a két támogató tü. csoporttal háp-ot változtatott »Nánа«-ra ahova éjjel 3h-kor érkezett be. ..." Lajtos, 46. és 50. o.

221 *Dárday*-napló, XII. 27.

222 Békássy a kézirat lezárása óta, 83 éves korában elhunyt. *(Hadak Útján,* 1995 március–április, 439. sz., 24. o.) Az „átállásra": *Pályi,* 1., és I. o., *Darnóy,* 70. folytatás, 8. o.

223 *Nyéki-Takáts,* 50–53. o., *Martin,* 18–23. o.

falut védő »talpas« (Landser)-századot. Az alakulat nevére, hovatartozására már nem emlékszem.[224] Nehéz fegyverzetük két tehergépkocsira szerelt Zwillingből – 20 mm-es iker légvédelmi géppuskából – állt. A főhadnagy, aki – petróleumlámpa fényénél – valami klasszikust olvasott, elmondta, hogy egy kisebb orosz egység már két napja átkelt az Ipolyon és befészkelte magát a parti bokros részbe. – Miért nem támadja meg őket? – kérdeztem. – Nincs parancsom, nem tudom, milyen a fegyverzetük, van még 80 emberem, legnagyobbrészt vén tartalékos. Csak súlyos véráldozatba kerülne. Jobb a békesség. »Sie werden ständig beobachtet«." Mindehhez, még ha lett volna jogom, sem volt mit hozzáfűzni. – „Kérdeztem még, hogy mi van tőlük északra. Annyit tudott, hogy Ipolypásztóig szinte semmi, ott elszórt magyar és német alakulatok, följebb pedig nagy páncélos csata dúl.[225] ..." – Többé nem találkoztunk.

Másnap adta ki a hadosztályparancsnokság – a letkési hídfő feladása kapcsán már említett – az Ipoly védelmére szóló intézkedését.[226] A még mindig magabiztos fogalmazású irat számol „az ellenséges támadások folytatásával" mind az Altorjay csoportnál, a Dunától közvetlenül északra, mind pedig – súllyal – a Heinrich harccsoportnál, Ipolyszalkánál és a községtől délre. A letkési hídfő elrendelt kiürítése után fő ellenállási vonalként az Altorjay harccsoportnál a jelenlegi vonalat, a Heinrich csoportnál az Ipoly vonalát adja meg.

A hadosztály védelmi erőinek csoportosítását, a hozzávetőleges sávhatárokkal a *126. oldalon* mutatjuk be.[227] Az Ipoly és Garam közti harcok, események helyszíneinek jobb áttekintésére, azonosítására a *127. oldalon* látható *térképvázlat* szolgál.

Az Ipoly parti helyzet már XII. 24-én éjjel, különösen pedig 25-e folyamán hirtelen súlyosbodott. Az alig hogy kivont, Ipolyszalkán pihenőben levő II. ejtőernyős zászlóaljat – vagy inkább maradékát – riadóztatták az Ipolyszalkától északra fenyegető szovjet folyóátkelés elhárítására.[228] A felderítő osztállyal együtt, majd a XII. 24-én éjjel a hídfőből utolsóként kivont repülő-lövészek I/2. századának megmaradt töredékével – Gótzy hadnagy parancsnoksága alatt 30 fővel – mintegy 4 km-es folyószakaszt kellett védeniük, Ipolykiskesziig. Ennek során 24-től 26-án estig tizennyolc folyóátkelési kísérletet hiúsítottak meg.[229] Ipolyszalkától délre a hadosztályparancsnokság az utászzászlóalj két századát volt kénytelen a folyó védelmében harcba vetni.

Nyéki-Takáts százados, a felderítő osztály – és egyben az Ipolyszalkát védő harccsoport – parancsnoka, aki még személyesen vitte ki motorkerékpáron a

224 Feltehetően a Kirchner páncélos tábornok parancsnoksága alá tartozó 271. Volksgrenadier hadosztály egy alakulata volt. – Lajtos, 52. o. és 70/a. ábra.

225 „Állandó megfigyelés alatt tartjuk őket"... „Aztán kicsit elbeszélgettünk még, egy pohár bor mellett. Láttam, hogy Hitlert nem sokkal többre tartja, mint én és a csodafegyverekben („Wunderwaffen") sem igen hisz. De azért nem állhatta meg, hogy ne közölje velem, miszerint a magyar alakulatok legnagyobbrészt megbízhatatlanok, pedig a hazájukat kellene védeniük. – Kíváncsi vagyok – feleltem meg rá – hogy, ha Németország területének már csak az egyötöde lesz német kézen, akkor vajon a büszke német haderő, amely a háborút felelőtlenül elkezdte, és – a román csalétekkel, Erdély hovatartozásával – minket is belerántott, még mekkora lelkesedéssel fog küzdeni?! – Erre nem volt mit mondania és békességgel elváltunk.

226 *Dárday*-napló, XII. 24., 64. sz. melléklet. 366. Szt. László I. a. 44. XII. 24.

227 Uo. A 64. sz. melléklet szövege és a 67. sz. oleáta-melléklet alapján.

228 Ide kívánkozik még egy magát megnevezni ma sem kívánó egykori ejtőernyős tiszthelyettes levelének néhány sora: „Szenteste, amikor leváltották az 1/II. zászlóaljat, nagyon kevesen voltunk, nagyon elcsigázva vettük át a szeretetcsomagokat és alig vártuk, hogy álomra hajtsuk fejünket. Még el sem aludtam a kicsiny falusi házban (nem is vetkőztem le), amikor riadó volt, mert az oroszok átkeltek az Ipolyon."

229 *Sanna*, 214. o.

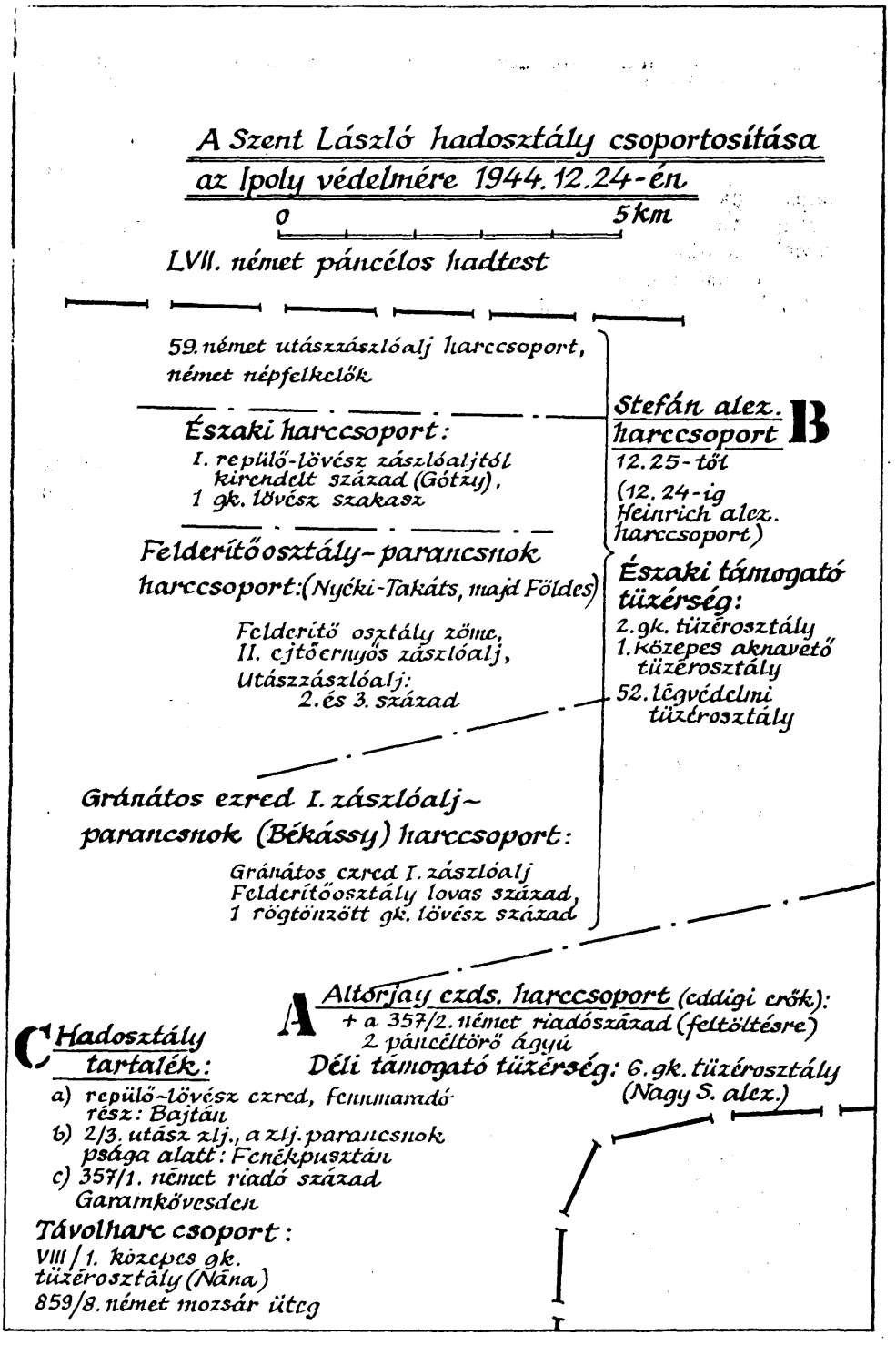
A Szent László hadosztály csoportosítása az Ipoly védelmére 1944.12.24-én
0
5km
LVII. német páncélos hadtest
59. német utászzászlóalj harccsoport, német népfelkelők
Északi harccsoport:
1. repülő-lövész zászlóaljtól kirendelt század (Götzy), 1 gk. lövész szakasz
Felderítőosztály-parancsnok harccsoport: (Nyéki-Takáts, majd Földes)
Felderítő osztály zöme, II. ejtőernyős zászlóalj, Utászzászlóalj: 2. és 3. század
Gránátos ezred I. zászlóalj-parancsnok (Békássy) harccsoport:
Gránátos ezred I. zászlóalj Felderítőosztály lovas század, 1 rögtönzött gk. lövész század
Stefán alex. harccsoport B
12.25-től
(12.24-ig Heinrich alex. harccsoport)
Északi támogató tüzérség:
2. gk. tüzérosztály
1. közepes aknavető tüzérosztály
52. légvédelmi tüzérosztály
A Altörjay ezds. harccsoport (eddigi erők):
+ a 357/2. német riadószázad (feltöltésre)
2 páncéltörő ágyú
Déli támogató tüzérség: 6. gk. tüzérosztály (Nagy S. alex.)
C Hadosztály tartalék:
a) repülő-lövész ezred, fennmaradó rész: Bajtán
b) 2/3. utász zlj., a zlj. parancsnoksága alatt: Fenékpusztán
c) 357/1. német riadó század Garamkövesden
Távolharc csoport:
VIII/1. közepes gk. tüzérosztály (Nána)
859/8. német mozsár üteg

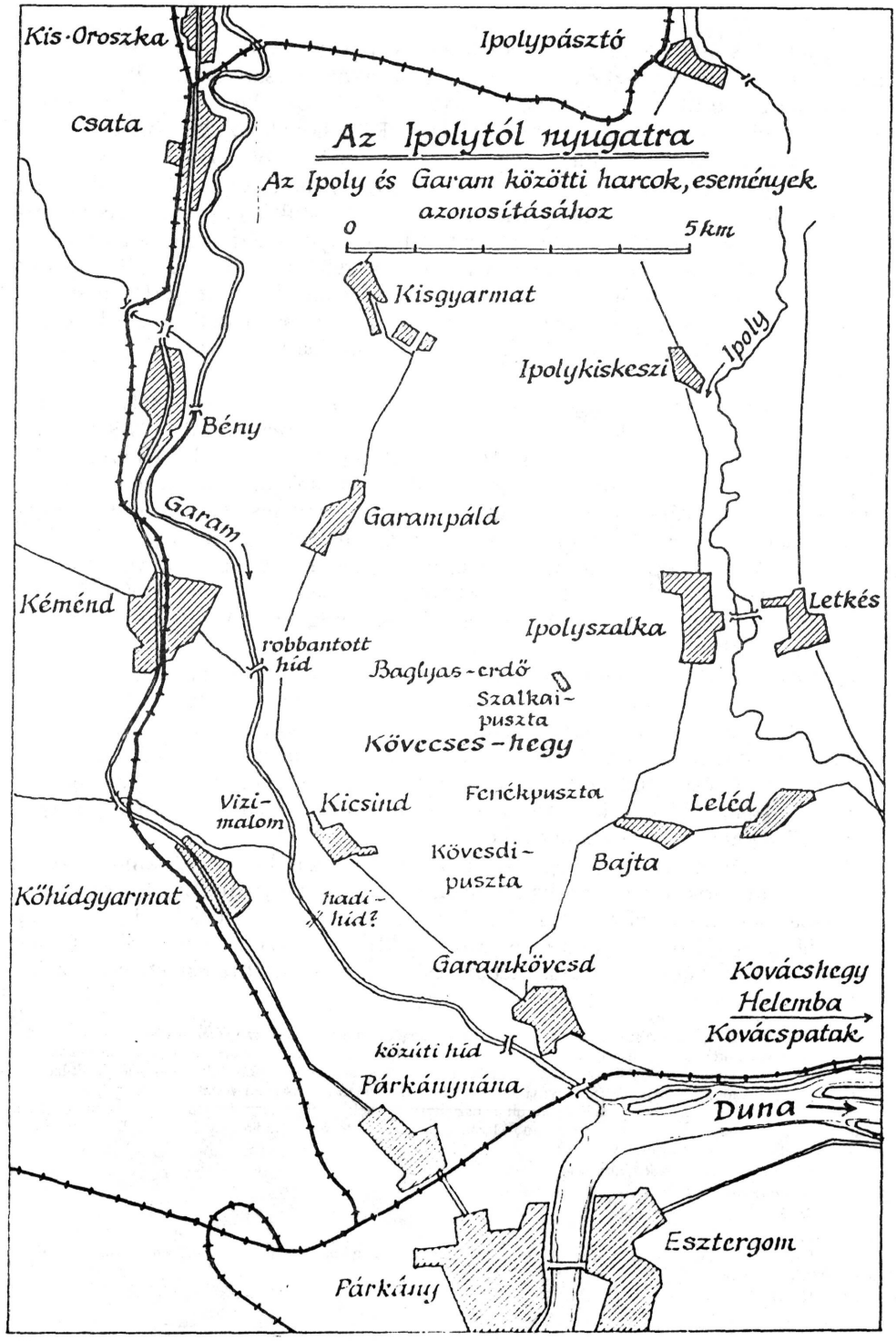
Kis-Oroszka
Ipolypásztó
csata
Az Ipolytól nyugatra
Az Ipoly és Garam közötti harcok, események azonosításához
0
5 km
Kisgyarmat
Ipolykiskeszi
Ipoly
Bény
Garam
Garampáld
Kéménd
Letkés
Ipolyszalka
robbantott híd
Baglyas-erdő
Szalkai-puszta
Kövecses-hegy
Vízi-malom
Kicsind
Fenékpuszta
Leléd
Kövesdi-puszta
Bajta
Kőhídgyarmat
hadi-híd?
Garamkövesd
Kovácshegy
Helemba
Kovácspatak
közúti híd
Párkánynána
Duna
Esztergom
Párkány

szerény karácsonyi ajándékcsomagokat az Ipoly-parton védelemben levő kerékpáros és nehézfegyverszázadának, este nehézakna becsapódástól a lábán súlyosan megsebesült.[230] Az összpontosított – több sebesülttel, halottal is járó – aknatűz alighanem a harcállásponton telepített R7 rádiónak volt köszönhető.

A Dárday-naplóból kitűnik, hogy a letkési hídfő és az ipolyi folyóvédelem harcait a hadosztály tüzérsége is támogatta, lehetőségéhez mérten.[231] Ez azonban a – hadrendhez képest – megfogyatkozott tüzéralakulatok és a felvonulás nehézségei miatt késve és korlátozottan történt. A hadosztály-tüzérparancsnok és törzse ugyan már XII. 20-án délben Párkánynánára érkezett, de a másnapra Bajtára várt VIII. közepes gépvontatású tüzérosztály üzemanyag híján még Hajmáskéren vesztegelt. Az 1. közepes aknavető tüzérosztály két megmaradt fogatolt ütegét pedig a hadosztály vezérkari főnök által XII. 20-án kiadott felvonulási utasítás is csak XII. 23-ára várta.[232]

A hadosztály alárendeltségébe került 6. és 2. gépkocsizó tüzérosztályról a hadosztályparancsnokság XII. 22-i intézkedése *(1. sz. szövegmelléklet, 116–117. o.)* kapcsán már szó volt. Ezek az egységek, a XII. 23-i tüzérségi jelentés szerint[233] a nap folyamán 1207 lövésből álló bénító- illetve zavaró-tüzet adtak le „páncélos támadás el-hárítására, gyalogos gyülekezések szétverésére, átkelési kísérlet meghiúsítására. Ellenséges támadások a tüzérségi tűzben részben megakadtak."

A VIII. közepes gépvontatású tüzérosztály egy ütege végül is csak XII. 24-én 8^h-kor vált tűzkésszé,[234] hasonlóan a 23-án éjjel Bajta–Leléd általános területére felvonult 1. közepes aknavető tüzérosztály két ütegéhez. A részletekről Bakay emlékirata tájékoztat.[235]

Az osztály, erőltetett menet – „lépés-ügetés" – után, XII. 22-én szállásolt be és kapott eligazítást Garamkövesden. Itt szól Bakay a „Marinéninek" becézett PO–2-es éjszakai bombázókról. (Erről Martin is ír.[236]) Frontot jártak emlékezhetnek, mennyi kellemetlenséget, de veszteséget is okoztak a lassú, kétfedelű, csillagmotoros, varrógépre emlékeztető hangú, többnyire nők vezette gépek, aknagránát nagyságú bombáikkal, elrabolva az amúgy is ritka éjszakai nyugalmat. Bakayék ütegéből is jónéhányan megsebesültek.

A tüzelőállásba került 1. üteg főfigyelője Ipolyszalkától délre 1,5 km-re volt, az osztályparancsnoki figyelő pedig a szalkai templomtoronyban. Az összpontosított tűzcsapásokat innen irányították. A XII. 24-én reggel 7h-kor tűzkész 1. és 3. üteg vonalait erős ellenséges akna- és tüzérségi tűz súlyosan megrongálta. Ennek ellenére megkezdték a tüzelést, két napon át folytatva a tűzpárbajt, noha a ka-

230 *Nyéki-Takáts*, 53. o. – Nagy Valér hadnagy, zászlóalj segédtiszt a szomszéd szobában levő – akkor létesített – az ejtőernyősökkel közös harcállásponton, zongora mellett néhány karácsonyi énekkel ünnepelt Sannáékkal. Az éppen a térképet tanulmányozó és összeesett Nyéki-Takáts százados csizmáját – a por elülte után – levágták lábáról, majd a pincében kapott elsősegélyt. (Széchenyi százados és Zichy főhadnagy is jelen voltak.) A zászlóalj orvos – dr. Szellő Ambrus – kezébe azonban csak 26-án került az osztályparancsnok, addigra gázödémával. (Lábát az amputálástól csak a csoda – és saját, a csonkítást megtagadó elszántsága – mentette meg. Hadirokkant lett. M. É. Lovagkereszt kitüntetése alapján nemrég avatták vitézzé.)

231 Pályi hiányolta a tüzérségi támogatást. (*Pályi*, 12. o.)

232 *Dárday*-napló, XII. 20. és uo. 55. sz. melléklet.

233 Uo. XII. 23., 63. sz. melléklet

234 Uo. XII. 24.

235 *Bakay*, 3–5. o., és 45. I.23-án készült harctudósítása az 1/1. üteg harcairól 44. XII. 26–27-én. *Dárday*-napló, 45. I. 24., 98. sz. melléklet

236 *Martin*, 23. o.

rácsonyeste viszonylagos nyugalomban telt el. A rohamtüzérek felvonulását és a német páncélosok visszavonulását – amiről alább szólunk – Bakay is észlelte. A 25-én újból fellángolt harcok után éjszaka az üteg – Bajta-É-ra ment tüzelőállásba, majd Misley ezredes parancsára 26-án délelőtt az Ipolyvédelemből Fenékpuszta felé visszavonuló utászokat támogatta, Lelédet és az Ipolyszalka-bajtai műutat tűz alatt tartva. Innen délután – az orosz gyalogsági támadás közeledtével – Rapaics százados, osztályparancsnok parancsára – Kövesdi-pusztára vonult vissza.

Ipolyszalkához és XII. 24-éhez visszatérve adjuk át Martinnak a szót: „Már 24-én feltűnt, hogy egyre több gépesített egység – német páncélozott jármű – érkezik észak felől, Garamkövesd irányába folytatva útját. A német visszavonulás még 25-én délelőtt is tartott. Harckocsik, rohamlövegek, páncélvadászok, páncélgépkocsik és páncélozott lövészkocsik követték egymást tarka összevisszaságban, részben sérülten, némelyiket vontatták. Közel 200 db-ot számoltunk meg. Minthogy ellenirányban semmilyen német csapatmozdulat nem volt észlelhető, hamarosan felötlött bennem, hogy itt mi most – mint a magyar alakulatok a háború során annyiszor – az utóvéd szerepét fogjuk játszani."[237] (Meg kell jegyezni, hogy a járművek nem a letkési hídon át jöttek – ez 25-én már nem is volt lehetséges – hanem Ipolykiskeszi felől.)

Lajtos erről a következőket írja:[238] „XII. 24-én késő este megjelentek az első visszavonuló német csapattöredékek észak felől jövet. Most már világosan látható ténnyé vált, hogy LXXII. hadtest parancsnoka mit hallgatott el, illetve, hogy miben hazudott. Ő ugyanis magyarok számára szolgáló utánpótló vonalakról beszélt, holott valójában arról volt szó, hogy megvert alakulatok számára kellett biztosítanunk visszavonulási utakat, éspedig kizárólag német csapatokról volt szó..."

Mindehhez még vissza kell utalnunk a hadászati eseményeket a legtömörebben összefoglaló Gosztonyi idézetre,[239] hozzáfűzve a következőket. A Guderian parancsára a Dunántúlról átdobott német 3. és 6. páncélos hadosztálybeli „gránátosok" (gépkocsizó gyalogos egységek) és az ezen a frontszakaszon harcoló 8. német páncélos hadosztály még bevethető harckocsijai az Ipolyszakállas–Kistompa[240] térségében Ipolyság elfoglalására irányuló sikertelen ellentámadásukkal annyit azért elértek, hogy a már Léváig jutott szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg élei kénytelenek voltak visszafordulva a németeket hátba támadni. Ez néhány napig késleltette a Garam balpartján indított – a Dunához irányuló – bekerítő előretörésüket is. A már XII. 21-én Schmidték[241] által észlelt Garampáldnál és Bénynél feltűnő szovjet harckocsik visszafordultak. Guderian fő célja, a Kisalföld szovjet lerohanásának átmeneti elhárítása tehát megvalósult, de a megvert német páncélos alakulatokat így is bekerítés fenyegette. Csupán a Szent László hadosztály áldozatos Ipolyvédelmének köszönhetően vonulhattak még időben, zavartalanul vissza. A szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg páncélosai ezután – az utóvédként északon hagyott német gránátosokon át – könnyedén törhettek a Garam balpartján ismét dél felé, Kicsindet már 25-én elfoglalva. Minderről az Ipolypartot védelmező szentlászlósok mit sem tudtak...

237 Uo. 27–28. o.
238 *Lajtos*, 46–47. o.
239 *Gosztonyi*, 1978., 101. o.
240 *Dombrády–Tóth*, 396–397. o.
241 *Lajtos*, 38. o.

A kicsindi hadihíd. Visszavonulás az Ipolytól

Lajtos XII. 23-ára teszi a parancs kiadását hadihíd verésére, a Garamon át, Kicsind-délen. (A szükséghíd anyagát Ruttkay szállíttatta a helyszínre a csilizradványi utász-békehelyőrségből.[242]) Mint Lajtos írja, a túl korai elkészítés ellenséges légi-, illetve tüzérségi támadást vonhat maga után. A híd XII. 26-án hajnalra készült el, de feladatát alig töltötte be. Sorsát illetően a Dárday-napló meglepetéssel szolgált. Minden eddigi ismert jelentősebb emlékirat megegyezik abban, hogy a kicsindi hadihidat a hadosztály – az ellenség fenyegető közelsége miatt – használhatatlanná tette. Így például Lajtos szerint XII. 27-én reggel parancsot adtak a felrobbantására,[243] Pályi tudni véli, hogy Mersich százados, utász-század-parancsnok felgyújtatta,[244] Sanna XII. 27-én – dél tájban – egy Kicsindtől keletre eső magaslatról felismerni vélte a hadihíd roncsait:[245] Ezzel szemben a Dárday-napló XII. 27-i bejegyzés szerint „a hadosztály tüzérparancsnok közli, hogy a kicsindi hadihíd ép állapotban az ellenség kezére került és az ellenség kisebb erőkkel megkezdte átkelését." Egy további aznapi bejegyzés szerint „a nyugati oldalon csekély német erő és a hadosztály egy (utász?) zászlóaljának megfogyatkozott egyik százada" véd. A víz sodra csak a híd egy tagját nyomta meg.[246] A napló további részében a hídról nem esik szó. (Mi még visszatérünk rá.)

Minthogy a január utolsó napjaiban a Garamon átjutott szovjet erők – a Dárday-napló szerint már XII. 28-án estig – elérik Párkánynánát és Kőhídgyarmat-keletet, fel kell tételezni, hogy mind Garamkövesdnél, mind Kicsindnél átkeltek a Garamon. Ez azonban még nem bizonyítja, hogy a hadihíd mindvégig ép maradt.

Jellemzi a hadvezetés tájékozatlanságát, hogy a tüzérparancsnok XII. 27-én 6^{h}-kor még intézkedést ad ki a kicsindi hadihíd „Kéménd DK. útvillák ált. területén a rep. löv. e. egy zászlóalja" által történő biztosításának tüzérségi támogatására,[247] miközben a szovjet harckocsizók már az ettől délre 4,5 km-re fekvő Kicsindet is egy nappal előbb elfoglalták.

Visszatérve XII. 25-éhez és az Ipoly vonalát védő alakulatokhoz, a nap folyamán – helyzetmegítélés és mérlegelés alapján – a hadosztályparancsnokság az általános visszavonulás mellett döntött,[248] azonban ehhez német hozzájárulást nem remélhetett. Egy harcoló csapat parancsnoka viszont, megszakadt összeköttetés esetén, fenyegető helyzetben maga is elrendelheti a visszavonulást. Ezért a vezérkari főnök tiszti futárokkal titkos parancsokat küldetett szét, Baráth alezredest pedig – nagy megrökönyödésére – az addig kitűnően működő vezetékes összeköttetés megszakítására utasította, „hibára" való hivatkozással. Később azonban – az összeköttetés helyreállításakor – kiderült, hogy Heinrich alezredes a helyén maradt, és nem is volt hajlandó „gyáván" visszavonulni – még hadosztály-parancsnoki parancsra sem.

242 Uo. 42. o.
243 Uo. 51. o.
244 *Pályi*, 48. o.; 54/19. o.
245 *Sanna*, 214. o.
246 *Dárday*-napló, XII. 27. A bejegyzés nem szól az erős jégzajlásról.
247 *Dárday*-napló, XII. 27., 72. sz. melléklet.
248 *Lajtos*, 47-50. o.

A repülő-lövészezred tovább sorsát Pályi írásából ismerjük. A XII. 24-én éjfélig a letkési hídfőből kivont I. zászlóalj 25-én,[249] pihenőben, végre tisztálkodással, fegyverkarbantartással foglalkozhatott. Azonban a vezérkari főnök parancsára – Pályi tiltakozása ellenére, hiszen aknavetőik is harcban maradtak Ipolyszalkán – át kellett adniuk a már említett 30 főt Götzy Pál hadnagy parancsnoksága alatt, folyóvédelemre, Ipolykiskeszi térségébe. Lajtos ugyan két óra múlva visszarendelte őket, de Pályi futára már nem érte el a csoportot. Götzy, 25-én estére jutva Ipolykiskesziig, a templomban ütötte fel harcálláspontját, de már 26-án hajnalban szovjet támadás érte.[250] Götzy – ejtőernyősökkel keveredve – nyugat felé harcban kitért, de Garampáld–Kéménd táján szovjet gyűrűbe került. Alakulata felmorzsolódott. Őt két ejtőernyős vitte eszméletlenül Garampáldra, ahol szovjet fogságba esett.[251]

Pályi végül a maradékkal Szalkai-pusztára vonult vissza. A hadosztály vezérkari főnök XII. 25. 17h-i rádióparancsa szerint az I. repülő-lövészzászlóalj vonuljon Garampáldra a kéméndi híd biztosítására.[252] Szalkai-pusztáról elindulva sötétedés után Pályiék a Baglyas-erdőben találják meg – véletlenül – Heinrichet és törzsét. Az ezredparancsnok és segédtisztje, Cirfusz őrnagy tájékozatlanok. Pályiék biztosított menetben indulnak tovább Kéménd felé. A Kicsind, illetve Kéménd irányába kiküldött járőreik eltűnnek – mint később kiderül, fogságba esnek. Tovább vonulva a völgyből harckocsizaj hallatszik. Pályi – Ősze főhadnagy javaslatára – elál az áttörési kísérlettől. Az orosz alakulatok mellett lassan, óvatosan tovább húzódva – egy őrszemet megtévesztve, egy másikat leütve – több oldalról is tűzbe kerülnek, míg végre megpillantják a műutat és mögötte a Garamot. Mánfay hadnagy (Pályi „Mátay"-t ír) járőre Kicsinden szovjet csapatokat és harckocsikat észlel. Így Pályi a megmaradt 40 emberével egy vízimalomtól északra[253] a folyó átúszása mellett dönt.

Egy német páncélvadász a közelben tüzel – ismeretlen célra – más harctevékenység nincs, ellenség nem látszik. Gázló híján szerelvényüket, ruhájukat a malom ajtaiból készített tutajra téve nekivágnak a szélén befagyott, középen zajló, vagy 60 m széles Garamnak. Ősze főhadnagy a tutajról, felöltözve, nyakában géppisztollyal a vízbe esik és a jégtáblák elsodorják. Egy fő így jár az úszók közül is. A csuromvizes emberek a dermesztő hidegben a közeli kéméndi házakban találnak menedéket. A 3. század töredéke és Szabó mű. hdgy. néhány embere a felrobbantott kéméndi hídon mászik át.

A repülő-lövészezred parancsnoksága és a II. zászlóalj további sorsát illetően Pályi – mint írja – adatait összefüggéstelen részletekből, hallomásból, illetve Lajtos leveléből nyerte. Ezek szerint Heinrich ezredparancsnok a hadosztályparancsnokság XII. 25-i, majd 26-án megismételt parancsát, hogy a Kicsindtől délre levő hadihídon keljen át, a magyar repülőkatona becsületére hivatkozva megtagadta. A hadosztályparancsnok ezért Heinrichet leváltotta és Pályit nevezte ki ezred-

249 *Pályi*, 37. o.

250 *Dárday*-napló, XII. 25.: „Misley ezredes közvetíti a hadosztály tüzérparancsnok parancsát, hogy Ipolytölgyes-ÉNy-on az elg. hidat vert, amelyen erős gk. és jmű. forg. van, Ny-i irányba. Ezt a célt a Nána alatt állásban levő né. mozsár üteg vegye tűz alá."

251 *Pályi*, 38. o. Götzy Pál 3 év szovjet hadifogság, majd itthon elszenvedett 3 év börtön után tudott 1956-ban külföldre távozni.

252 *Pályi*, 38–48. o.

253 A vízimalom a régi 75 000-es térképen jelölve van, 1 km-re északra Kicsindtől. *(L. a térképet a 127. oldalon.)*

parancsnoknak.[254] Ez a parancs azonban Pályit már nem érte el. Az ezredparancsnokságon ezután történtek tisztázatlanok. Tény, hogy Cirfusz és Novotny őrnagy, segédtisztek, a segélyhely orvosával és az ezredvonat még 26-án, ellenséges behatás nélkül kelt át a kicsindi hadihídon. Mintegy 30 fő a II. repülő-lövészzászlóaljból ugyanakkor a híd mellett gázolt át a Garamon – a hídparancsnok jelentése szerint.[255] Bazsó főhadnagyot, a II. repülő-lövészzászlóalj páncéltörő szakaszparancsnokát – aki 26-án hajnalban érkezett maradék 5 emberével a hídhoz – Mersich százados, hídparancsnok, a keskeny híd túlterheltsége miatt várakozásra intette. Egy faházban elaludtak és erős tűzre ébredve a szürkületben látták, hogy az oroszok már mindenhonnan lőtték az átkelésre váró magyar egységeket. Noha a körön kívül voltak, „a zűrzavarban és félhomályban" sikerült a hídon átkelniük.[256]

Eközben a Baglyas-erdőben körvédelemben levő II. repülő-lövészzászlóaljmaradék Freyer őrnaggyal, Tarajossy századossal fogságba esik. Heinrich ezredes hősi halált hal.[257]

Ugyanekkor a két utászszázad még az Ipolyszalkától délre eső folyószakaszt védte támpontszerűen. Palágyi hadnagy írja:[258] „December 26-án délután, szürkületkor a tőlünk délre levő védősávot elfoglaló gépkocsizó-lövész alakulat katonái »jobbszárny feladva« kiáltásokkal vonultak vissza mellettünk. Ekkor századparancsnokomtól, Bóra Gyula századostól azt a parancsot kaptam, hogy derítsem fel a tőlünk mintegy 2 km szélességben délre fekvő terepszakaszt. Ezt szakaszom három önként jelentkező tagjával együtt elvégeztem, de akkor – este 6 körül – ott még nem találkoztunk oroszokkal, bár a túlpartról tüzeltek ránk. A következő parancs védőállás foglalásáról szólt, szakaszommal, a század jobbszárnyán, az Ipolyra merőlegesen. Harcálláspontomat egy az Ipoly partjához közel levő felrobbantott cseh erőd képezte. Szakaszommal ebből kiindulva alakítottunk ki védővonalat, amely a cseh erőd helyén levő mintegy 15 m átmérőjű gödörtől eltekintve »meztelen« volt, mert a –15°-os hidegben embereim csak mímelték a beásásra vonatkozó parancs teljesítését. Megerősítésül egy Szabó nevű zászlós villámgéppuskás szakaszát kaptam, két villámgéppuskával. Az egyik üzemképtelen volt, a másik hamarosan azzá lett. Este 9 óra után indult meg az orosz támadás. Tőlünk jobbra 1 km-re kellhettek át az oroszok az Ipolyon és igen nagy tömegben, hármas-négyes csoportokban összekapaszkodva, »huri-huri« kiáltással lépésben közeledtek felénk. Akiket az erődrom peremén tüzelőállást foglaló Szabó zászlós villámgéppuskája és saját puskalövedékeink eltaláltak, azokkal nem törődtek, újra összekapaszkodtak és feltartóztathatatlanul közeledtek felénk. Közben a másik villámgéppuska is csütörtököt mondott és amikor a támadók mintegy 50 m-re lehettek harcálláspontom peremétől, Szabó zászlós jajgatni kezdett, mert eltalálták. Ekkor már egyedül voltam. Egy otthagyott puskából

254 Lajtos Árpád 1983. I. 06-i levele Pályi Györgyhöz. *Pályi*, 47. o.

255 *Pályi*, 47. o.

256 *Pályi*, 54/13. o. Pályi – Magyarországon jártában – találkozott Bazsó főhadnaggyal. Eredetileg két rajból álló szakasza csökkent le a letkési hídfő védelmében, négy nap alatt, 5 főre.

257 *Pályi*, 21., 44., és 54/18. o.

258 Dr. Palágyi Tivadar levele Martin Kornél birtokában. Palágyi 1945-ben az új „demokratikus" honvédség tagjaként, a Dunántúlon, aknamentesítést végezve egy szabálytalanul telepített szovjet aknára lépett. A robbanás nyomán egyik lábfejét elvesztette. Ezután szerzett mérnöki diplomát, doktorátust.

kilőttem a töltényeket, majd a zászlóst a vállamra kaptam és elindultam vele a rom hátsó pereme felé. Mikor odaérve visszanéztem, a túlsó peremen már orosz katonák álltak. Szabó zászlós hangosan jajgatott a fájdalomtól; így utólag ennek tulajdonítom, hogy nem lőttek rám, legalábbis nem találtak el. A sebesültet hátravittem 1 km-re levő századparancsnoki harcálláspontunkra, egy malomba. Az egészségügyiek gerinclövést állapítottak meg. A zászlós menthetetlen volt."

Az Ipoly-parton az utász századtól északra levő alakulatok – felderítő osztály, ejtőernyősök – XII. 26-án alkonyatkor kezdték meg a leválást, mind erősebb szovjet folyóátkelési kísérletek közepette. Ipolyszalkán már beszivárgott ellenség volt.[259] Kiszámíthatatlan irányokból egyre szaporodó lövöldözés közepette folyt a gyülekezés a visszavonuláshoz. A felderítő osztály törzse, v. Földes Gyula százados, az új osztályparancsnok és v. Nagy Valér hadnagy segédtiszt embereikkel, Martin hadnagy, szakasza Ipolyszalkára vezényelt részével és az ejtőernyősök egy töredéke Karsay főhadnagy, géppuskás századparancsnokkal Fenékpusztán éjszakázott egy sereg más töredékalakulattal, köztük néhány némettel is. Ott már alapos aknatüzet kaptak. Másnap reggel a tisztek, egy rangidős – sötétzöld parolis – alezredes parancsnoksága alatt, mindenféle összeköttetés híján a kicsindi hadihíd elérését tűzték ki célul, nem sejtve, hogy utolsó harcos napjuk előtt állnak.[260]

A hadosztály felmorzsolódása

A Szent László hadosztály felmorzsolódása már a letkési hídfőben megindult a II. ejtőernyős zászlóalj és a repülő-lövészezred nagy része, valamint a XII. 24-én bevetett rohamtüzérek csaknem teljes feláldozásával.

A repülő-lövészezred maradékának további sorsáról, végzetéről az előző fejezetben írtunk. A felderítő osztály Ipolyszalkától északra védő kerékpáros és nehézfegyverszázadának maradéka a Baglyaserdőn keresztül jutott el a Garamhoz. Sikeresen átúszva azonban a következő napokban katasztrofális veszteségeket szenvedtek, mindhárom megmaradt hivatásos tisztjük – Puky főhadnagy, Lelkes hadnagy, v. László hadnagy – légitámadások során elesett.[261]

A felderítő osztály lovasszázada – máig tisztázatlan körülmények között – XII. 27-én szovjet fogságba került, Pályi – hallomásból szerzett – értesülése szerint ahelyett, hogy védték volna a hadihidat. Pályi ezzel igazolva látta bizalmatlanságát, amikor nem alkalmazta őket Letkésen.[262] Az 1. közepes aknavető tüzérosztály osztály-segédtisztjének harctudósítása szerint[263] azonban a Széchenyi-huszár-század XII. 27-én hajnali 2^h után indul Garamkövesd pusztáról „Kicsind felé, hogy Ny. felé felderítsen". Akkor pedig már a hadihíd – mint láttuk – körül volt véve a támadó szovjet erőkkel. Márpedig az erőviszonyok ismerete nélkül nehéz ítéletet

259 *Martin,* 31. o.

260 Uo. 32–33. o. A *Dárday*-napló XII. 26-i 71. sz. melléklete szerint az utászzászlóalj képezett Fenékpusztán hadosztálytartalékot, a zászlóaljparancsnok parancsnoksága alatt. Ez csak a zászlóaljtörzs és az 1. század lehetett, mert a 2–3. század az Ipolyvédelemben vett részt. Az említett „rangidős" így alighanem a fenékpusztai parancsnok, Koppány alezredes volt.

261 A felderítő osztály nehézfegyverszázad röppentyűs szakaszparancsnoka – egy tartalékos zászlós zászlós – szóbeli közlése 1946 nyarán Martin Kornélnak.

262 *Pályi,* 21. o.

263 *Dárday*-napló, XII. 27., 74. sz. melléklet. *(3. sz. szövegmelléklet, 135. o.)*

mondani Széchenyiék fölött. Tény, hogy a hadifogságban sem gróf Széchenyi százados, sem gróf Zichy főhadnagy nem beszélt „átállásról"[264]

XII. 27-én – a hadosztály Ipoly–Garam-közi alakulatai felmorzsolódásának utolsó napján – a lejátszódó tragikus események szemléltetésére három írásos emlékhez fordulunk. Elsőként tovább idézünk Palágyitól. „Miután visszavonulásunk megkezdésekor kiderült, hogy az orosz csapatok már tőlünk nyugatra is feltűntek, századparancsnokom engedélyével megkíséreltem a századtól elszakadva a Garamhoz eljutni. Kétórai gyaloglás után már minden irányból lőttek rám, majd hamarosan körülfogtak és egy nagyobb fogolycsoporthoz kísértek. Ott volt a századom is, parancsnokával együtt. Miután pisztolyomat, látcsövemet, karórámat elvették, az orosz katona megkérdezte: »Bum-bum jeszty?« – »Nyet« válaszoltam, naívul azt gondolván, hogy a hátizsákomhoz nem nyúlnak. De persze ezt is kifosztották és amikor az orosz megtalálta tartalék pisztolyomat, cifra káromkodások közepette habozás nélkül a halántékomhoz szorította és meghúzta a ravaszt. Azt hittem, hogy a pisztoly töltve van, de kiderült, hogy nem volt és az orosz ennyivel beérte. Bóra százados, aki mindezt látta, gondolatban elbúcsúzott tőlem – mesélte utólag."

A tüzérparancsnok a hadosztály tüzérségét legnagyobbrészt még időben áttelepítette a Garamtól nyugatra.[265] Az 1. közepes aknavető tüzérosztály esetében azonban ez az intézkedés elkésett, ami egyben vesztüket is jelentette. Bakay emlékezéséből – kiegészítve a Dárday-anyagból előkerült harctudósítással[266] – az alábbiakat idézzük:

„December 26-án a Kövesdi-pusztán éjjelezve, 27-én hajnalban kaptam szóbeli parancsot Rapaics százados úr, osztályparancsnoktól, hogy az ütegem Kicsind területén menjen állásba és ott vegyem fel a kapcsolatot Misley ezredes úrral. Az üteg Garamkövesd pusztáról $6^h30'$-kor indulva szántóföldeken át vezető földúton haladt Kicsind felé. A község előtt egy igen szűk, meredek és hosszú horhoshoz értünk. Valamilyen előérzettől vezérelve ketten – felderítőmmel, Kassay hadapródőrmesterrel – lovainkat kantárszáron vezetve értünk ki a horhosból az első házakhoz. Sehol egy lélek. Egyszerre csak elhúz mellettünk osztályparancsnokunk, DKW-jával, mellette segédtisztje, még egy tiszt és a gépkocsivezető. Mosolyogva integetnek. Alig voltak 200 m-nyire, amikor az egyik házból géppisztolyos oroszok ugrálnak ki s körülvéve az autót kirángatják a bennülőket és betuszkolják a ház udvarába. Jobban körülnézve, a ködös árterületen számtalan ruszkit láttunk, amint főzték a reggelijüket, mit sem törődve a történtekkel. Mi ketten sem tehettünk semmit. Hihetetlenül hangzik, de szép lassan megfordultunk vissza a horhos felé, lovainkkal a hátunk mögött, golyófogónak. De senki nem lőtt, nem jött utánunk. Így, megfordítva az üteget, visszaindultunk Kövesdi-pusztára, az otthagyott két üteghez. Menet közben utunkat keresztezte egy 10–12 fős gyalogos csoport, takarókba bugyolálva. Stefán Valér alezredes úr[267] és törzse

264 Martin Kornél személyes emléke.

265 *Dárday*-napló, XII. 26., '71. sz. melléklet, és XII. 27.

266 „M. kir. 1. honv. köz. av. tü. oszt. – 1. üteg. – harctudósítás. –1/1. üteg harcairól. 1944. évi december hó 26–27-én." 1 o. „Tp. Z–469, 1945. évi január 23-án. – Bakay Zoltán hdgy. üp." *Dárday*-napló, 45. I. 24., 98. sz. melléklet.

267 Stefán Valér vezérkari alezredes, a gránátos ezred parancsnoka XII. 25-étől a hadosztály „B" (északi) védelmi harccsoportjának parancsnoka volt. Szovjet fogságba esett, valószínűleg XII. 27-én.

M.kir.1.köz.av.tüzérosztály. Szent László ho.tpk.

74.

Harctudositás az
1.köz.av.tüzérosztály harcairól 44.XII.27-28-ig.

XII.hó 26-án 19^{h}-kor az osztály állástváltoztatott:
opk:Garmakövesd psz.
Lü : Bajta Ny. Bacskorok irás területén tüzelőállás,figyelőHeczkut szölő irás "t" betüjénél.
3.ü: tüzelőállás Garamkövesd psz-tól É-ra 245.Fi.ettől ÉK-re 1.km-re 213.
Osztály feti:Fenék psz-án.
Az éjtszaka folyamán a vonalas ök.Fenék psz-val megvan és kb.27-én 0^{h}-ig az opk.tud beszélni Misley ezredes ur tü.csop.pk-al.
0^{h}-és2^{h}között az ök. Fenék psz-val megszakad.A helyzet nem áttekinthető.
Az időközben beérkező Széchenyi szds.hu.szd.pk. utba indul szd-val Kicsind felé hogy Ny.felé felderitsen.
A bizonytalan helyzetre való tekintettel az opk.elrendeli az 1.ü-nek az állásváltoztatást Kicsind K-re.A világosodásig jelentős esemény nem történik.
Kb.8^{h}-kor az opk.szgk-n,az o.beti kiséretében Kicsindre megy,hogy ott a a helyzetről tájékozódjék.Nekem azt a pcs-ot adja,hogy mig vissza nem tér-egy óra mulva-Maradjak Garamkövesd psz-án a szükebb törzzsel együtt.

8^{h}30-ra beérkezik a gránátos ezred pk-a,akit tájékoztatok a helyzetről. A tájékoztatás után az ezred pk. tovább megy É-felé.

9^{h}kor Bakay hdgy.1.üpk.érkezik háp-omra és tájékoztat arról hogy az opk-t Kicsindén elfogták és Kicsind felől szd-nyi elg.gyság és három harckocsi nyomul K-felé.
A 3.üpk-val Hargitay fhdgy-al közöltem távbeszélőn a helyzetet,aki az osztályparancsnokságot átvéve ütegével bevonult Garamkövesd -psz-ra.
Közben visszaérkezik a gránátos epk.,aki miután a helyzetről tájékozódik elrendeli hogy az osztály a gr.e.törzshöz csatlakozva vonuljon É-felé.Szándéka:a rep.löv.e.részeihez csatlakozni és igy nagyobb erővel áttörni Ny.vagy D.felé.
Az ütegek fegyelme ekkor már felbomlik.A legénység egy része az épületek közt bujkál,másik része. elindul Ny-felé hogy csatlakozzék az elghez.Négy vetővel és kb.hatvan emberrel az osztály megmaradt része megindul a gr.e. törzs után É-felé.Öt percnyi menet után gpi.tüzet kapunk és látjuk,hogy az ezred törzs szétszórodva fut D-felé.Hargitay fhdgy. vissza forditja a vetőket és kiadja a pcs-ot:Menet Garamkövesd psz-át D-nek".A legénység az elg.gpi.tüzet halva,nem teljesiti a pcs-ot.Fegyvereit elhányva menekül.Hargitay fhdgy.elrendeli,hogy a tisztek és a megmaradt legénység/ 5 fő / próbáljunk kitörni a Garamkövesdi hid felé.

Elindulva D-i irányban kb.5oo.méter után gránáttüzet kapunk.Ekkor a már kimerült Hargitay fhdgy.feláll és feltartja a kezét.4oo méterre Ny-ra tőlünk integető oroszokat látunk.
Tovább menetelve D-nek elérjük a Garamot.Itt a jégtáblákon átkelve a tulsó parthoz érünk ,hol saját felderitő részekkel találkozunk.
Összesen öten jöttünk át: v.Farkas hdgy.sgt.,Bakay hdgy.1.üpk.Papp hdpr 3.ü.feti.és két osztályküldönc.

Utközben láttam a vezo-t és az o.feti-t,amint Garamkövesd felé menekültek.Feltehető,hogy ők is átjutottak a Garamon.

44.XII.28-án.

o. Farkas János hgy.
osztálysegédtiszt.

303./H. ho. tpk 5 Hadtört. I/2.
Napló: 74.1. mell.

3. szövegmelléklet

volt. Jelentkeztem nála és tájékoztattam a Kicsindnél tapasztalt helyzetről. Azt a parancsot kaptam, hogy vonuljunk Garamkövesd-pusztára és ott egyesülve a 3. üteggel, északra, az ejtőernyősök és a gránátos-ezred állásai felé menetelve ott kitörünk, mert be vagyunk kerítve. A Kövesdi-pusztára vittem az üteget és a történteket jelentettem v. Farkas hadnagy, zászlóalj-segédtisztnek. A 3. üteg beérkezése után Hargitay főhadnagy úr vette át a parancsnokságot és Stefán alezredes úrék után északra a gyalogság állásai felé vonultunk. Menet sorrend 3.–1. üteg volt. Meredek emelkedőn a 3. üteg éle a hegy gerincéhez ért, ekkor géppisztolytüzet kapott s találkoztam Stefán alez. úrék visszafelé futó részeivel. Hargitay főhadnagy az osztályt visszairányítja Garamkövesd-pusztára. Az osztály-segédtiszt javaslatára elhatározza, hogy megpróbál áttörni Garamkövesd felé. A legénység azonban a parancsot megtagadja. Elbújik, jelvényét és rendfokozati jelzését leszakítja. Nagy része Pőhl hadnagy vezetésével, másik része Cifra őrmesterrel az istállóban és a házakban. Hargitay főhadnagy a helyzetet látva elrendeli, hogy a tisztek személyileg próbáljanak áttörni. Bajta felől harckocsizúgást, lövegtüzet hallva Farkas hadnagy, osztálysegédtiszttel és néhány önként jelentkezővel elindulunk délnyugat felé. Később Hargitay főhadnagy és Papp hadapród-őrmester is csatlakozik. Menet közben egy harckocsi tüzet nyit ránk. Hargitay főhadnagy – nem bírva a menetet – a távolból integető oroszoknak megadja magát.

A távot a 3 km-re levő Garamhoz nyílt, kopár szántóföldön kellett megtenni, de a fiatalokból álló csoport szinte végig futva tette meg az utat. A rohanás így sem volt zökkenőmentes. A Garam partján lefelé szivárgó orosz egységek küldtek felénk egy-egy géppisztolysorozatot, ezt viszonoztuk is, de Párkánynána irányából saját páncéltörő lövegek nyitottak ránk tüzet. Ha villant a torkolattűz már hasaltunk is. Így – bár elég pontosan lőttek – senki nem sérült meg. Déltájban értünk a Garamhoz, nem zajlott a víz s csak 30 m széles lehetett. Összefogódzva libasorban az erős sodorban is átjutottunk lábujjhegyen a – szigetre. Minden reményünk odaveszett. A folyó legalább 100 méter széles volt, hatalmas jégtáblák sodródtak a vízen, közöttük katonáink holttesteit is vitte a víz. Azonnal visszafordulva, újra át a jéghideg vízen visszatértünk a Garam balpartjára és valami csodára várva tovább futottunk déli irányban Garamkövesd felé. A csoda be is következett. A Garamkövesdről Párkányba vezető közúti híd fel volt robbantva,[268] de a jégtáblák a leszakadt hídszerkezeten összetorlódtak. Ezen a recsegő, ropogó jégen kúszva, kezünket véresre sértve, lépésről lépésre közelítettük a túlsó partot, a szabadulást jelentő oldalt. Egyenruhánk csurom víz. A kihalt Párkányban összefutottunk két, sebesülteket szállító Botonddal. Köbölkútra tartottak. A ponyva alatt tele voltak sebesültekkel, így kívül a sárhányókon, kocsilépcsőkön kapaszkodva tettük meg az utat a 22 km-re levő Köbölkútig. A vízes ruhákban szinte odafagyva emeltek le bennünket a kis hadikórház beosztottai. Meleg szoba, dunyhás ágy, gyógyszerek. Két nap múlva makk-egészségesek voltunk, nem

268 A sziget a térképen azonosítható. A leírás itt ellentmondásos a *Dárday*-napló XII. 28-i feljegyzésével, illetve a 77. sz. melléklet – „A hadosztály-parancsnokság intézkedése a Garamvédelemre" c. irat – 4. pontjával. Ez utóbbi a hidfő fokozatos kiürítését XII. 28-án 4h-ra rendeli el, a fenti feljegyzés szerint azonban a hídrobbantás végrehajtását Richter német tüzérparancsnok reggel 8h-kor jelenti. (Noha v. Farkas hadnagy, osztálysegédtiszt nem említi a hidat, de a jégtáblákon történt átkelésről ír. A Garam viszont zajlott és a jég csak ott torlódott össze, ahol akadály volt. Az aknavetős tüzérek átkelése XII. 27-én kora délután történt.)

köhögtünk, lázunk sem volt. Fiatalok voltunk, én pár hónappal múltam akkor 20 éves."

Bakay sorait, adatait támasztja alá az 1. közepes aknavető tüzérosztály segédtisztjének már idézett s itt fakszimilében közölt harctudósítása is. [269] Ez lett hát a novemberben még oly hősiesen küzdő – dicséretben részesült – aknavetős tüzéralakulatból a „lehetetlen" (nincs rá jobb szó) harchelyzet hatására.

Kövessük végül nyomon a felderítőosztály és a II. ejtőernyős zászlóalj maradékának további sorsát – Martin emlékezése alapján[270] – a XII. 29-én reggeli, Fenékpusztán tartott megbeszélés után: „– No akkor »felderítők előre«, adta ki a parancsot az »ales«,[271] ami talán kedélyesen hangzott volna, ha nem látom hozzá hamuszürke arcát és ide-oda rebbenő szemét. (Vele sem találkoztam többet.) Osztályparancsnokunk, Földes százados – most már azt kell mondanom, szokás szerint – egy árva szót sem szólt. Amikor megkérdeztem: százados úr, a.k., indulhatunk?, akkor is csak némán bólintott. A térképen megcéloztam a Kicsind község fölötti erdőszélet és az arra tartó erdei úton nekivágtunk. Vagy egy km-t tehettünk meg, csikorgó hidegben, amikor a földút keményre fagyott keréktúrásain az Opel-Blitz tehergépkocsi – utolsó járművünk – tengelytörést szenvedett. Elosztottuk róla a legszükségesebbet, majd a motort páncélököllel szétlőttük. További, közel 1 km-es menet után értünk az erdő szélére. Szőlővel, gyümölcsfákkal telepített lankás domboldal nyílt meg előttünk. 2–300 m-re erősebb lejtő, vagy letörés lehetett, mögötte kandikált ki néhány háztető és egy templomtorony. A lanka délnyugat felé amolyan legelőfélében, – vagyis teljesen fedetlen terepben – folytatódott, talán 3–400 m-re beláthatóan. Balról – délről – az erdőszél húzódott a látóhatárig. A Garam nem látszott. Jobbfelé – ameddig csak elláttam – gyümölcsfák, szőlőkarók. Míg az Opellel bajlódtunk, Földes százados, Nagy hadnagy és néhányan az osztálytörzsből utolértek, egy kisebb ejtőernyős csoport pedig megelőzött bennünket. Lehettek vagy öten, egy tiszt – mint később kiderült: Karsay főhadnagy – parancsnoksága alatt; a géppuskás század maradéka. Két villámgéppuskájuk volt, a többiek nyakában a hevederek lógtak.

Alig, hogy kiléptünk az erdőből – magam, Rábay Pistával,[272] Földesék és a szakaszomból néhányan – szorosan az ejtőernyősök mögött, balról máris tüzet kaptunk. A lejtős legelő alsó peremén – pont amerre a hidat sejtettük – T–34-esek tűntek fel, először egy, majd még kettő. Mintha csak ránk vártak volna, üdvözlésül néhány rövid sorozattal szórtak meg, aztán a lövegek is rázendítettek. Az ejtőernyősök igazi profik módjára csapták le a villámgéppuskát, vágódtak melléje, fűzték be a hevedert és máris tüzeltek. A harckocsikban persze nem sok kárt tettek, de a körülöttük mozgó gyalogság eltűnt, a T–34-esek megálltak, viszont perceken belül kiadós aknatűz zúdult ránk. A harckocsilövegek is tovább tüzeltek. Nekünk csak kézi fegyvereink voltak, ráadásul a géppisztolyhoz csak egyes

269 L. a 263. sz. jegyzetet.

270 *Martin*, 32–41. o.

271 L. a 260. sz. jegyzetet.

272 Vitéz Rábay István, ht. szakaszvezető. A 2. magyar hadsereggel, az 51. páncélvadász zászlóaljban – a bátorságáról híres dr. Legány Dezső t. zászlós Nimródjában kezelőként –, majd a Kramer hadtesthez vezényelve, rohamlövegkezelőként járt frontot. Bronz és nagyezüst vitézségi éremmel saját jogon lett vitéz. Német II. oszt. vaskeresztje is volt. Később 10 évet töltött a GULAG-on.

lövésre alkalmas lőszer.[273] A távolság amúgy is túl nagy volt. A hátrább levő embereimnél ugyan volt néhány páncélököl, kézigránát, de a harckocsik felé előnyomulni kilátástalan lett volna. Így hát a fedezést gyakoroltuk, miközben a szakaszmaradék puskásai – az ejtőernyősökön felbuzdulva – maguk is tüzelni kezdtek. Innen még vissza lehetett volna húzódni az erdőbe, noha sok jóra onnan sem számíthattunk. Szívem szerint északra próbálkoztam volna kitérni, de bíztam az ejtőernyősök rutinjában és valahogy nem akaródzott megfutamodni a »csatatérről«. Egy darabig folyt az egyenlőtlen tűzpárbaj, de a hevederek vészesen fogytak és már néhány halottunk, sebesültünk is volt. Próbáltam Karsayt megközelíteni, de mielőtt odaértem volna, már »tüzet szüntess«-t rendelt el és elkezdett oldalozni embereivel, jobbra a község felé, ahonnan semmilyen zaj nem hallatszott, ellenséget sem láttunk. Mi néhányan szorosan utánuk. Közben a ruszki harckocsilövegek és aknavetők tüzüket hátrább helyezték. Visszanézve láttam, hogy embereim a sebesültekkel foglalatoskodnak, az erdőszélen – északabbra és magasabban – feltűntek az ejtőernyős zöm katonái. Előttünk a községben továbbra is csend honolt, amikor már csak 25–30 lépésnyire lehettünk a letöréstől, aminek bemélyedésébe gyalogút vezetett. Itt néztem utoljára karórámra: 2 órát mutatott.

Egyszerre csak két koszos-szerelőruhába öltözött alak jelenik meg, fegyvertelenül, sapka nélkül és vadul integetni kezdenek. Először azt hittem, hogy civilek, csak később derült ki, hogy az olajfoltos vászonöltözék a szovjet páncélosok viseltes egyenruhája. A jellegzetes, hurkás bukósisak nem volt velük. Karsayék nem lőttek rájuk – furcsa is lett volna fegyvertelen emberekre – hát mi is vártunk, hogy mi lesz. Az egyik tört magyarsággal, de elég érthetően kiáltozni kezdett, valahogy ilyenformán: »Gyere magyarszki, nem lőjj, itt barát, gyere, nem bánt... kamerád...« Látom, hogy Karsay feláll. Én is felállok, velem együtt Pista. Nézek hátra: Nagy Valér szintén áll már, Földes százados eltűnt... Karsay mutogat a figuráknak, hogy jöjjenek közelebb. Azok pár lépést tesznek felénk, majd nekünk integetnek, hogy jöjjünk. Mi is megindulunk, de alig teszünk öt-hat lépést, amikor Pista megbök: hadnagy úr! nézze! jobbra! – Egy talán 30–40 m-re levő horhos-szerű mélyedésből rajnyi orosz indul felénk, kezükben géppisztoly, de nem lőnek. »Barátaink« mögött pedig két tányéros golyószóró kandikál ki a letörés mögül, tüzelőállásban. Önkéntelenül felkapom a géppisztolyt és hátrálni kezdek, amikor Pista keze nehezül a karomra. Most is előttem van a szeme, mély sötétbarna és – mint mindig – a félelem leghalványabb nyoma nélkül, barátságosan tekint rám, ahogy megszólal: »hagyja hadnagy úr, – nem érdemes...«

A többi már másodpercek alatt zajlott le. A faluból még vagy öt ruszki jött oda, vállára vetett géppisztollyal. Kezünket rázogatták, karunkat veregették. A jobbról jött fegyveresek néhány lépésre megálltak. Aztán..., mindennek vége volt. Úgy kerültünk fogságba, hogy fel sem tartottuk a kezünket. »Szépen elkérték« fegyverünket, térképtáskámat, távcsövemet, pisztolyomat. Már a községben kísértek lefelé, amikor elvették órámat, majd báránybéléses bőrkabátomat húzták le rólam a csoportokban érkező szovjet katonák. Annyit legalább láttam, hogy továbbjutási esélyünk – erre felé – a nullával lett volna egyenlő. A község hemzsegett az oro-

273 A Király III. típusú magyar géppisztoly závárzatán valamit változtattak, ezért a Király II. lőszer csak egyes lövést tett lehetővé. Sorozat esetén akadály keletkezett.

szoktól.[274] Téli sapkám, halinacsizmám akkor még megmaradt, de csak egy szál zubbonyban tereltek be Karsayval, Nagy Valérral és Rábay Pistával – akit piros paszpolos testőrzubbonyában és kitüntetéseivel tisztnek néztek – egy paraszthaz udvarára. Ott, még mindig barátságosan – a számunkra érthetetlen beszédet mutogatással fűszerezve – nem kevesebbet akartak, mint azt, hogy menjünk vissza a vonalba és kiabáljunk mi a hátrább lévőknek: adják meg magukat, nem lesz bántódásuk. Erre egyikünk sem volt hajlandó. Akkor aztán vége szakadt a mosoly politikájának. Durván ordítva, káromkodva, a géppisztollyal hadonászva, majd a bordánkhoz nyomva lökdösni kezdtek a ház és udvar hátulján emelkedő, vagy 6-7 m magas löszfalhoz. Na, gondoltam, itt a vég. Az egyik ruszki fölénk eresztett egy jókora sorozatot. Hullott a fejünkre a meredek falból a lösz...[275]

Megint Pista volt, aki megmentett. Én kimegyek hadnagy úr, mondta. Utólag sokszor gondoltam rá, mennyivel nagyobb bátorság kellett ehhez, mint az ellenkezőjéhez... – A ruszkik – úgy látszott – ennyivel beérték, mert hárman, Pistával elvonultak, bennünket, többieket pedig otthagytak egy orosz őrizetében, aki beterelt a házba... Mérhetetlenül nyomorultnak éreztem magamat, gondolom a többiek se különbül...

Közben azért hallottuk a harcizaj erősödését. Hamarosan Pista is visszatért, most már csak egy őr kíséretében. Mondta, hogy a közelben levőket, részben még a szakasz maradékát sikerült élve megadásra bírnia, de arrébb – észak felé – szabályos ütközet dúl a ruszkik és az ejtőernyősök között. Őrájuk is odapörköltek, ezért aztán felvezetői nem erőltették tovább a dolgot.

Nem sokkal később – még világos volt – a község főterére kísértek bennünket. Ott már legalább ötven fogoly ácsorgott, részben a szakaszomból, aztán ejtőernyősök és más alakulatbeli szentlászlósok. Volt közöttünk néhány német is, szinte reszketve a félelemtől. Sajnos nem alaptalanul. A németeket közre vettük, amikor ötösével sorakoztattak bennünket, de jellegzetes zöldes-szürkés sátorlapjuk – amit magukra borítottak – bármennyire is összegörnyedtek, kirítt a magyar khaki zubbonyok, köpenyek és az ejtőernyős overallok lilás-barnás tömegéből. Kiszedték valamennyit a sorból – talán öten-hatan lehettek – majd a közeli bokrok mögé tuszkolták és minden teketória nélkül géppisztollyal kivégezték őket. Alig, hogy ezt elintézték, tisztességes aknatüzet kaptunk. A még harcban álló ejtőernyősök lőtték a községet vetőikkel és – mint később megtudtuk – utolsó aknagránátjaikkal. Komikus volt látni, ahogy a közelben levő ruszkik – őreink is – szanaszét futottak, fedezéket keresve. Mi, az előző események sokkjából még magunkhoz sem térve, helyzetünknek megfelelően csak álldogáltunk, de – csodák csodája – a tucatnyi robbanástól mégis csak néhány orosz sebesült meg. Rázták is a többiek az öklüket felénk amikor elszállították őket.

274 Meglepően sok volt a – mint később megtudtam – „gárda"-harckocsi-hadseregben a gyerekkinézésű – korú – méretű katona.

275 Úgy látszik, ez a körbelövöldözés hagyománnyá vált a szovjet hadseregben. A ma Oslóban élő Szűcs Sándor – 1956-ban Záhony állomásfőnöke – mondja el, hogy 1956. november 4-én orosz területre hurcolva, napokon át „körbelőtték" kihallgatás előtt. *Új Magyarország*, 1995. I. 14. (V. 12.) 12. o.

Miközben az egyik embertől kaptam egy pokrócot, megtudtam, hogy Földes százados, osztályparancsnokunk öngyilkos lett. Amikor látta a közeledő fegyveres oroszokat, egy szőlőkarórakás mögé húzódva pisztolyával főbe lőtte magát.[276]

Az aknatűz szünetében betereltek bennünket egy nagyobb épületbe – iskola, vagy községháza lehetett – a tiszteket külön, egy üres parkettás szobába. Az aknázás – mindössze néhány gránát erejéig – újra kezdődött, majd végleg elhallgatott. Négy óra után – már sötétedett – még néhány ejtőernyős tisztet löktek be a szobába. Karsay főhadnagy lelkesen üdvözölte az érkező Sanna »Harry« zászlóaljparancsnokot (már századossá léptették elő de csak két csillaga volt a zubbonyán), és Tóth Antal főhadnagyot. Egy Tolnai nevű repülő százados is velük volt. Sannáéktól megtudtuk, hogy az ejtőernyős zászlóalj maradéka még az erdőben kétfelé oszlott. A nagyobbik rész – a néhány fős géppuskás század velünk, a volt 5., és 6. század és a nehézfegyverszázad maradványa a nyomunkban – a kicsindi hadihidat próbálta megközelíteni, míg egy század túlélői észak felé tértek ki.

Az ejtőernyős zöm már nem futott bele – hozzánk hasonlóan – a »barátságos fogadtatásba« és így nem is adták olyan olcsón a bőrüket. Sajnos soknak közülük éppen ez lett a veszte. Két órán keresztül folyt a harc a szőlőben-gyümölcsösben fától-fáig. Az ejtőernyősök eleinte teret nyertek, de a községbe ők sem jutottak be és egyre nagyobb szovjet erők vonultak fel. A T–34-esek és az aknavetők pedig – tekintet nélkül a saját veszteségre – folyamatosan lőtték a harcolókat. Négy óra felé a lőszer és kézigránát kifogyott és az életben maradottak számára nem volt más választás, mint a megadás. A ruszkik a sebesülteket agyonlőtték, de a többieket nem bántották. Talán ha 35 volt a túlélő ejtőernyősök száma."

Szakítsuk meg itt az idézetet, az északnak, Kéménd felé kitért ejtőernyősök, Kövesdy főhadnagy, zászlóalj segédtiszt és Szakács főhadnagy, a 4. század parancsnoka és embereik útját követve. Sorsukról Kövesdy leveleiből,[277] Huszár munkáiból[278] és a Pályi által idézett Pethő-emlékiratból[279] tudunk.

Az északra kitérő zászlóaljtöredéknek csak harc árán sikerült a Garam-partot elérnie. Minthogy a víz itt már a parton is túl mélynek bizonyult – a jeges vízbe ugró katonák elmerültek – Pethő hadapródőrmester erélyes fellépésével, a pánikot elhárítva, harcolva tértek ki tovább északnak, ahol Szakács főhadnagynak már sikerült a túlpartig is csak nyakig érő gázlót találnia. Így – egymást vonszolva – fulladás nélkül jutottak a túlpartra. Néhányan – az elsőként odaérkező Kövesdy főhadnagy vezetésével – a felrobbantott kéméndi híd részein összetorlódott jég-

276 Vitéz gutori Földes Gyula testőrszázados meghasonlására némi magyarázatot ad egyénisége és kalandos élete. *Sikorszky-Vértes Béla:* Denkwürdigkeiten meiner Dienstzeit. III. k. 1939–1942. (Bregenz, 1985.) c. könyvében (32. o.) írja, hogy Földes, repülőmegfigyelői tanfolyam során, 1939-ben, engedély nélkül román terület fölé repülve egy bajtársával, kényszerleszállás után megalázva, meghurcolva Bukarestbe kerül, ahol halálra ítélik – majd kicserélik őket Magyarországgal. A keleti fronton vitézül harcolva, gazdagon kitüntetve (M. É. lovagkereszt, I.–II. o. német vaskereszt) a marosvásárhelyi páncélos hadapródiskola tanára lesz, majd a testőrséghez kerül. (*Bangha,* 271. o.) 1944. október 15-én lelki válságba jut. Nem akar a németek ellen fordulni, aztán mégis harcba lép, végül Skorzeny csak magas német kitüntetésére tekintettel engedi szabadon. (*Bangha,* 140–141. o., 163–164. o.) A felderítő osztály parancsnokságával, Nyéki-Takáts százados megsebesülése után bízzák meg, azt két napig látja el, teljes passzivitásban. Volt hadapródiskolásai szerint az oroszok már hangszórón emlegették nevét. Abban a két napban erről nem hallottam. Ha ez megtörtént, akkor még a keleti fronton lehetett.

277 Kövesdy Dezső levele, a szerzők birtokában.

278 *Huszár,* 1987., 313–314. o.; 1993., 149–150. o.

279 Pethő Sándor ejtőernyős hadapród őrmester visszaemlékezése, *Pályi,* 54/19. o. alapján.

táblákon kapaszkodtak át.[280] Kéménden a vendégszerető lakosság segítségével megszárítkozva, majd tovább vonulva Köbölkúton szállásoltak be, várva a további parancsot. „Nem érte el az ötvenet azoknak a száma, akiknek sikerült a kitörő 4. századdal átjutni a Garamon" – írja Sanna.[281]

Tassonyi kéziratos emlékezésében[282] úgy véli, hogy „ha Ugron százados, aki kiváló idegzetű, kiképzett híradós tiszt volt, nem sebesült volna meg Fóton, a garami csata a II. ejtőernyős zászlóaljra nézve másképp végződött volna". Ugron elismeri, hogy századparancsnokai olykor hajlamosak voltak a túlzott merészségre és a szükségtelen veszteséggel járó kockázatok vállalására is, Sannát azonban a legmegfelelőbbnek ítélte, éppen ezért bízta meg őt megsebesülésekor a helyettesítéssel s így vált utódjává. Hadd tegyük hozzá – noha ezt Tassonyi, különösen a január eleji Garamvédelem összeomlása kapcsán, mindenkinél jobban tudta – hogy mértéktelen túlerővel szemben a hősiesség már mit sem segít, ezt láthattuk a repülő-lövészezrednél is, de még az ezzel párosuló harctapasztalat sem. Ha ugyanis egy alakulat napokig hiába követeli, hogy leváltsák és leváltás után rögtön újra bevetik, méghozzá hagyva, hogy bekerítsék akkor ez a felsőbb parancsnokok felelőssége. Jobb felderítéssel legföljebb az utolsó – kicsindi – harc elől lehetett volna kitérni.

Visszatérve Martin emlékezéséhez: „Másnap, XII. 28-án, amikor a menetre került sor, úgy rémlik, hogy Karsayékkal és néhány külön fogságba esettel együtt sem sokkal haladták meg az ejtőernyősök a 40 főt. Úgy gondolom, hogy életüket nem annyira a genfi konvenciónak, hanem inkább annak a szovjet politikának köszönhették, amely az »utolsó csatlóst« kívánta leszakítani a németekről és ellenük fordítani. Alighanem ennek tulajdoníthattuk azt az általános és viszonylag barátságos magatartást, amit a szovjet katonák – a fogság kikerülhetetlen önkénye, megaláztatásai, inzultusai, kegyetlensége, nélkülözései közepette – kissé már a biztos győztes fölényével a magyarok iránt tanúsítottak. Állt ez főleg az elsővonalbeliekre, holott a véres veszteségeket éppen ők szenvedték. Persze nem egyszer megesett, hogy »törlesztettek« és ennek tanúi sajnos nem szólhattak meg többé. Nagy csalódás főleg azokat a foglyokat érte, akik készpénznek vették a Mari-nénik bombái mellé leszórt, Vörös János képével díszített röpcédulák szövegét, a magukat megadóknak ígért különféle kedvezményekkel, legfőképp igazolás utáni hazabocsátással.

A keletnek tartó fogolymenethez útközben kisebb fogolycsoportokat csatlakoztattak. Az egyikben a felderítő osztály két lovastisztjét, gróf Széchenyi századost és gróf Zichy főhadnagyot is megláttam. Utóbbi prémes, sújtásos huszármentében menetelt a csoport első sorában – csoda, hogy nem vették el tőle, talán mert magas sarzsinak vélték. A motozást (fogolykísérő-váltáskor) mindig rajta kezdték.

A Kovácshegyet északról megkerülve keltünk át Helembánál az Ipoly masszív, láthatóan harckocsikra méretezett hadihídján és sötétedéskor már a márianosztrai fegyházba tereltek be bennünket. Az örök optimisták másnap hiába várták a

280 Kövesdy írja: „mindenki magának volt a mestere, voltak akik lecsúsztak: visszajövetel nem volt." (277. sz. jegyzet.)

281 *Sanna*, 215. o. *Tassonyi*, 35. o. 50-nél többet, *Huszár*, 1993. 150. o. – Pethő nyomán – 50–70 főt ír.

282 *Tassonyi*, 33. o.

»dokumentet« és az elbocsátást. Minket, tiszteket délelőtt kihallgattak s a menetet máris indították, úgyhogy estére Bánkra értünk, igazi fogolytáborba...

A márianosztrai kihallgatást egy magyarul kifogástalanul beszélő fiatal szovjet őrnagy vezette. Elsősorban az alakulatok nevei, létszámai érdekelték. Egyenként hívtak be bennünket, de kint nem különítettek el. Sanna Harry magából kikelve jött vissza. Ilyennek sem addig, sem később nem láttam. Csak nagy sokára szólalt meg. Elmondta, hogy az őrnagy – mikor megtudta, ki áll előtte – nekirontott és megütötte. Harryt persze úgy fogták le. Az őrnagy ordított: »három hadosztályunkat tartotta fel egy hétig a nyomorult zászlóaljával!« – Aztán – kezét nyújtotta Harrynak: »gratulálok!«".[283]

Mérleg és epilógus

Az 1944 október első felében – a Szabolcs hadrendnek megfelelően – HM-rendelettel létre hívott Szent László hadosztály felállítása csak az október 15-e utáni „hungarista" hatalomátvételt követően kezdődhetett meg. A még szervezés-kiképzés alatt álló, de a német hadvezetés parancsára máris ide-oda dobált hadosztálynak a már november, illetve december elején harcba vetett és Szent László jelvénnyel ellátott két ejtőernyős zászlóaljának rendkívüli harci teljesítménye révén, de az 1. közepes aknavető tüzérosztály harcai nyomán is, félelmetes híre volt.

Az eleve csökkentett hadrenddel – két zászlóaljas ezredekkel – tervezett és igazából soha teljes értékűvé nem vált hadosztály első együttes bevetésére részint leharcolt, nagyrészt alig, vagy félig kiképzett – köztük más okból is minimális harcértékű – alakulatokkal került sor, december utolsó harmadában.

Ennek ellenére a német parancsra kapott feladatát – az Ipoly folyó mintegy 12 km-es szakaszának védelmét – egy héten keresztül teljesítette, feltartóztatva a folyót támadó mind nagyobb szovjet erőket s biztosítva ezzel az északabbra harcban álló német páncélos kötelékek visszavonulásának útját. E harcokban – különösen a letkési hídfő, majd a környező Ipoly-szakasz védelmében – a hadosztály színe-java, az 1/II. ejtőernyős zászlóalj, a repülő-lövészezred két zászlóalja, a felderítőosztály, a két rohamtüzér osztály és az utászzászlóalj súlyos veszteségeket szenvedett. Majd – minthogy a visszavonulás útját számukra sem a hadosztály vezetése, sem a német hadvezetés nem biztosította – az Ipoly és Garam között az 1. közepes aknavető tüzérosztállyal együtt legnagyobbrészt felmorzsolódott.

A német hadvezetés nem fukarkodott a dicséretekkel. Mind Guderian, a német vezérkar főnöke, mind a 6. német hadsereg új parancsnoka, Balck megemlélkezik a hadosztály teljesítményéről. Az előbbi egy, a Honvédségi Rendeletek 1945. január 6-i számából vett „Dicséret" keretében került ismertetésre, *(l. a következő oldalon, 4. szövegmelléklet).*

A másik német dicséret Balck páncélos tábornok – a 6. német hadsereg parancsnoka – levelében olvasható *(5. szövegmelléklet, 144. o.).*

283 *Martin,* 41–43. o.

1.szám.

HONVÉDSÉGI RENDELETEK.

1945.január 6.

Dicséret:

A Szent László ho-nak az Ipoly és Garam mentén vivott kimagasló, egyben sulyos harcaival kapcsolatban Guderian vezds. a német földi haderő vezérkari főnökétől az alábbi levelet kaptam:

"A Führer főhadiszállásán tett látogatása után a honvédségnek kiadott pcs-ának megküldéséért fogadja Nagyméltóságod szivélyes köszönetemet.

Remélem, hogy ez a pcs. és a többi,Nagyméltóságod által kiadott rendelet a magyar haderő harci erejének további megerősitését fogja szolgálni. Az ismét feléledt magyar harci szellem szép példáját nyujtotta a Szent László ho. az utóbbi napok harcaiban.

Kérem Nagyméltóságodat tolmácsolja e bátor ho-nak a szövetséges német haderő köszönetét a ho. rendkivül bátor és állhatatos magatartásáért

Bajtársi üdvözlettel vagyok Nagyméltóságod igaz hive:

GUDERIAN vezds. s.k."

Amidőn e levelet örömmel hozom a honvédség minden tagjának tudomására, egyben ama reményemnek adok kifejezést, hogy a Szent László ho. ragyogó példája ösztönzőleg fog hatni az immár hungarista szellemtől áthatott honvédség jelenleg harcoló és a jövőben harcbalépő ho-aira.

/:Rendeletszám: 4072/eln.1.vk.-1945.évi január hó 4-én.:/

BEREGFY vezds.s.k.

Guderian dicsérete a hadosztálynak.

4. szövegmelléklet

Der Oberbefehlshaber
der 6.Armee

A.H.Qu., den 9. Januar 1945

An den Kommandeur der
Kgl.Ung. Division
"Szent Laszlo"
Herrn Oberst i.G. S z ü g y i

Ich spreche Ihrer tapferen Division für die auf dem Schlachtfeld gezeigten Leistungen und ihre vorbildliche Standhaftigkeit, die ihre Würdigung durch Nennung im deutschen Wehrmachtbericht vom 27. Dezember 1944 fanden, meine ganz besondere Anerkennung aus.

Anliegend übersende ich der Division zur Weitergabe an die Truppe Auszüge aus diesem Wehrmachtbericht.

Balck

General der Panzertruppe

5. szövegmelléklet: Balck páncélos tábornok elismerő sorai

Deutsches Verbindungskommando 118
bei kgl. ung. Division Szt. Laszló

O.U. den 4. Februar 1945

Laut Verfügung O.K.H. P.A. P 5 1 St. vom 12. Januar 1945 wurde durch den Führer das Ritterkreuz des Eisernen Kreuzes an

Oberst i. G. Zoltán vitéz Szügyi,

Kommandeur der kgl. ung. Division Szt. Laszló, verliehen.

Oberleutnant und stv. D.V.K.-Führer

6. szövegmelléklet

Talán a legszebb elismerő sorokat Ruttkaynál találjuk meg,[284] mint a Honvédségi Közlöny 1945 januári számából vett idézetet:

„A »Szent László hadosztály« 1944 karácsonyán az Ipoly és Garam mentén túlerejű ellenséggel szemben vívott igen súlyos harcaiban újból felemelte és magasan lobogtatta a magyar katonabecsület elejtett zászlaját."

Vitéz Szügyi Zoltán hadosztályparancsnok pedig a *6. szövegmellékleten* látható értesítést kapta a vaskereszt lovagkeresztjének odaítéléséről, *(144. o.)*

A bekerítésből kijutott szentlászlósok bizonyára sok, megérdemelt kitüntetéshez jutottak. (Így pl. Pályi György a M. É. kardos tisztikeresztjét kapta hadiszalagon, valamint I. osztályú német vaskeresztet is.[285]) Ugyanakkor nem hiányoztak német részről – már ekkor – a hamis hangok sem. Balck páncélos tábornok naplójában XII. 28-án a következő bejegyzés található[286] (fordítását közöljük):

„Tegnap rendkívül kritikus napunk volt; az Ipoly és Garam között a 3., 6. és 8. páncélos hadosztályokat elvágták, a Szent László hadosztály kétségtelenül bátor harcok után összetört, az LVII. páncélos hadtestet a megsemmisülés veszélye fenyegette. –

A helyszínen voltam és hidat építtettem a Garamon, majd idejében mindent veszteség nélkül kicsempésztem és fölépítettem a Garam védelmét. Ez a vezetés és a csapat jó teljesítménye volt. – Az, hogy minden tervszerűen sikerült és nagy veszteségek nélkül idáig jutottunk, az Kirchner vezénylő tábornok, a szárazföldi erők legidősebb páncélos tábornokának érdeme volt, aki személyesen ott volt a hídnál, a helyszínen és nem az íróasztaltól vezetett."

Mindehhez három megjegyzést kell fűznünk:

– Hogyan maradt még három német páncélos hadosztály XII. 28-ig északon, amikor XII. 24-én közel 200 német páncélos átvonult Ipolyszalkán dél felé?[287] Ott legnagyobbrészt csak gyalogság maradhatott.

– Pályi tényként írja, hogy az északi páncélos csata XII. 24-én befejeződött – s noha ezt más források későbbre teszik[288] – a visszavonuló páncélosok e mellett szólnak. Pályi így folytatja:[289] „A német egységek a Bénynél vert hadihidat XII. 24-én felégették, nem törődve az Ipoly és Garam közé szorult egységekkel." Erről az elsőnek elpusztított hídról Balck elfeledkezik.

– Miközben a Szent László hadosztály az Ipolyt védte, a háta mögött a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg a Garam balpartján már XII. 26-án elérte Kicsindet, 27-én a Dunát, márpedig a Garam–Ipoly-közének védelme északi irányból nem a szent László hadosztály feladata volt. Minderről Balck és Kirchner ne tudtak volna?

A választ megtaláljuk – a napló más részeit olvasva – Balck beállítottságában a magyarokkal szemben. Ez a későbbi hírhedt – a háború után is hullámokat vető – „Balck ügyben"[290] csúcsosodott ki 1945 márciusában. Balck méltó párjává vált

284 *Ruttkay*, 179. o.

285 *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1982., 81. o.

286 *Balck*-napló. HL Tgy. 3085. sz., 2. o.

287 *Bakay*, 303. sz. jegyzet; *Martin*, 27., 28. o.; *Lajtos*, 46–47. o.

288 *Dombrády–Tóth*, 396–397. o.

289 *Pályi*, 54/7. o.

290 Balck páncélos tábornok, egy kósza hírre alapozva – illetve szovjet propagandaadásnak hitelt adva – „a Szent László hadosztály 45. 03. 30-án átállt az oroszokhoz és orosz vezetés alatt megindította az ellenségeskedést a németek ellen" – a parancsnoksága alatt álló 6. német hadsereg sávjában a magyar alakulatok azonnali lefegyverzését, a

Friessnernek, a sikereket magának elkönyvelő, a kudarcokat a magyarokra hárító frontparancsnoknak. Van persze igazság is a következő – másutt olvasható[291] – mondatában... „Tele jóakarattal, de kellő politikai meggyőződés nélkül a katonák tömege nem harcol. Kivételt képez a Szent László hadosztály, amely hősiesen harcol, egy lépést sem hátrálva. Néhány nappal később hirtelenül összeomlik."

Ehhez csupán egy megjegyzést: A „pár nap" egy hét volt. Mégis, mit képzelt Balck, meddig képes egy ilyen „alig"-hadosztály, mint a Szent László, a megerősített 7. szovjet gárdahadsereggel szemben tartani egy hídfőt és a keskeny Ipoly folyócska vonalát, miközben még el is vágják visszavonulása útját?

A szovjet – önmagát heroizáló – hadtörténetírásban viszont főleg a szemben álló erők aránya – a sokszoros szovjet túlerő sikkad el, vagy esik „téves" adatok áldozatává, mint pl. a budapesti védősereg 188 000-es létszáma.[292] (Valójában alig több mint egyharmadnyi, javarészt csekély harcértékű magyar és német alakulat volt körülzárva.)

Pályi a hídfőharcok veszteségét a repülő-lövészezred vonatkozásában 300 hősi halottra teszi, a szovjetét, a lakosság elmondása alapján 2800-ra.[293] Még ha hozzá is számítjuk az ejtőernyős zászlóalj hasonlóra becsült veszteségét, az aránytalanság akkor is szembeszökő, és némileg a szembenállók erőviszonyaira is utal. Ugyanott idézi Pályi Kormos Jánost: „Ipolyszalkát az ejtőernyősök védték. Az oroszok féltek tőlük, mint az ördögtől." A repülő-lövészezred újoncai hasonló elszántsággal vetették magukat a harcba. Ez, ha nem is menti, de némileg magyarázza, hogy egyik, utolsó percig tüzelő, elfogott katonájukat az oroszok, kezét lábát kicsavarva valósággal széjjeltépték.[294] Általában elmondható, hogy 7. gárdahadsereg sokkal kegyetlenebbül járt el a magyar foglyokkal, mint a 6. gárda-harckocsihadsereg katonái. Ezt mutatja vitéz Csörgei László százados és Gál Iván hadnagy már említett tarkólövéses kivégzése is sok más társukkal[295] – noha a tettesek magyar partizánok is lehettek.[296]

A repülő-lövészezred számszerű veszteségét (halott + eltűnt + hadifogoly + sebesült) Pályi is csak szubtraktív módon tudja megadni. Az eredetileg 2200 fős ezredből a feltöltésnél – januárban – mintegy 100 fő volt a megmaradt létszám.[297] Ez 95%-os veszteséget jelent. A II. ejtőernyős zászlóalj 50 „átúszója" a 800 fő 94%-os apadását jelzi. A felderítő osztály gyűrűből kijutott létszámát nem ismerjük. Tény, hogy az egész hivatásos tisztikara odaveszett (6 hősi halott, 1 sebesült, 4 hadifogoly).

Mindezt alapul véve elmondhatjuk, hogy a dicséretek és kitüntetések ára a Szent László hadosztály harcos állományának csaknem teljes feláldozása volt. Ez rejlik a

---

fegyverek, lőszer és járművek elkobzását rendelte el. A valóságban a Szent László hadosztály akkor már nem Balck, hanem a 2. német páncélos hadsereg alá tartozott és nem állt át, hanem ennek parancsára vonult vissza. Az ügy részleteivel és az intézkedés következményeivel munkánk második részében foglalkozunk.

291 *Balck*, III. 269. o.

292 Pl. *M. Zacharov*, 1965. 320–332. o.

293 *Pályi*, 54/17. o.

294 Uo. 54/11. o.

295 L. a 192. sz. jegyzetet.

296 Uo.

297 Uo. 4., és 54/19. o.

magyar hadtörténetírás dodonai mondata mögött: „...a Szent László hadosztály pedig feltöltésre Pápára indult."[298]

Mindezek ismeretében újból szembe kell néznünk a fél évszázad során gyakorta nekünk szegezett kérdéssel: miért harcoltunk egyáltalán?

Arról már több ízben szót ejtettünk, hogy a hadosztály távolról sem volt „nyilas". Soha előretartott karral, nyilas jelszóval nem köszöntünk, nyilaskereszteseket a harcoló csapatok közt nem találtunk, ilyenekkel saját alakulatainknál sem találkoztunk. A felderítő osztály parancsnoka – Nyéki-Takáts százados – egy oktatás céljából megjelent nyilas „fazont" egyszerűen kidobott.[299] Az idézett Guderian-dicséret Beregfy-záradékában említett „hungarista szellemhez" semmi közünk nem volt, azt sem tudtuk, mi fán terem. Hogy miért harcolt a magyar katona 1944. október 15-e után – kétségek közt, megrendült lélekkel – az, úgy véljük, az alábbiakra vezethető vissza:

– Az újkori történelem legigazságtalanabb – a magyarság egynegyedét elszakító, az országot csaknem életképtelen torzóvá csonkító – békediktátumára, Trianonra;

– a Horthy-korszak békés revíziós politikájának csődjére a Nyugat – főleg Nagy-Britannia – indolenciája következtében, majd a „tengelyhatalmak" alapjában igazságos – csak következményeiben végzetes – terület-visszacsatolásaira. (Bécsi döntések. I. 1938 november: a Felvidék déli, magyarlakta része; II. 1940 augusztus: Észak-Erdély);

– a becsület hagyományos értelmezésére, az apolitikus alapállásra és a fegyelem, bajtársiasság erős összetartó érzésére a főtiszti, altiszti karban és a tisztesek és legénység nagy többségében, végezetül pedig

– a szovjet hadifogságtól és az orosz megszállás következményeitől, a kommunista jövőtől való rettegésre.

Az egyes pontok ok-okozati összefüggésben vannak. Az indokokat, hogy miért is harcolt a magyar katona október 15-e után, az utolsó két pont adja meg. Legalábbis a hadosztályra – úgy véljük – ez vonatkoztatható.

Természetesen a Szent László hadosztály emberanyaga távolról sem volt homogén. Anélkül, hogy részletekbe bonyolódnánk, csupán az október 15-én megszégyenített, halállal fenyegetett, foglyokként kezelt testőrök hadosztályba történő beállítására utalunk. Pályi ezt a HM részéről felelőtlen lépésnek minősíti.[300]

Valóban úgy tűnik, hogy a Békássy-zászlóalj hamarosan csődöt mondott – és lehet, hogy gróf Széchenyi Ernő lovas százada is – súlyosbítva ezzel a többi alakulat helyzetét, megnehezítve visszavonulásukat. Dr. vitéz Békássy Miklós, átállását ugyan – mint Pályi írja – a Vitézi Szék előtt kellően megindokolta és az ő kompetenciájuk nem vonható kétségbe, az azonban már túlmegy az önigazolás határán, amikor egy közelmúltban adott hírlapinterjúban a Szent László hadosztályt „nyilasnak" minősíti.[301]

Itt kell megemlíteni, hogy tapasztalat szerint a szovjet csapatok és frontparancsnokok az életben hagyott, harc közben fogságba esettek és az „átállók"

298 *Dombrády–Tóth:* 397. o.; Magyarország hadtörténete, 2. k. 415. o.

299 *Nyéki-Takáts,* 48. o.

300 *Pályi,* I. o., 52. o.

301 *Új Magyarország,* 1993. IX. 04. A becsmérlő jelzőre méltó választ adott Lejtényi János, egykori repülő-lövész levele. (*Új Magyarország,* 1993. IX. 22.) III. 221./16. o.

közt semmilyen különbséget nem tettek – talán azt is mondhatnók: sőt! A volt testőröket Debrecenben, a fogolytábor megnyitása előtt 1945 február végén kiemelték és kivitték a Szovjetunióba. Békássy és Bánó – maguknak köszönhetően – már Mezőtúrról[302] Focsaniba kerültek, majd a Szovjetunióba két évre. (De hiszen ebben a vonatkozásban a bölcsességéről híres gróf Bethlen István is végzetesen tévedett.)

Ennél is meglepőbb, hogy a szovjet illetékesek még a Börzsönyben mellettük – és a Szent László hadosztály ellen – partizánkodó magyar „görgeysta" ellenállókat is fogolyként kezelték, parancsnokukat, Csohány Endrét pedig csak 3 év után engedték haza a Szovjetunióból.[303] Mándi Márton István alezredes,[304] aki az LVII. német hadtest ellentámadásának időpontját a szovjeteknek elárulta, csak azért úszta meg a hadifogságot, mert a börzsönyi harcok végeztével „eltűnt".

Ugyanakkor a Kicsindnél hadifogságba esett ejtőernyősök, a felderítő osztály és az utászszázad maradékai bekerültek az új magyar demokratikus hadsereg 1. és 6. hadosztályába.

Befejezésül meg kell még emlékeznünk arról a heroikus munkáról, amit Puhovszky István tisztelendő, a letkési római katolikus plébános több mint egy évtizeden át a Szent László hadosztály szerteszórt, részint tömegsírokba eltemetett, még fellelhető hősi halottai felkutatása érdekében végzett. Négy éve múlt már annak is, hogy Letkés község önkormányzata és a plébánia áldozatkészségéből hősi emlékmű létesült a letkési temetőben, részint a község első és második világháborús hősi halottai, részben a letkési hídfőben elesett szentlászlós hősi halottak – negyvennél több azonosított név – tiszteletére. *(L. a következő oldalt!)*

Legújabban, 1994. december 18-án, a Ladócsy Gáspár tábori püspök által tartott ünnepi mise után felavatásra került a vitéz Pályi György-féle, Miamiban (Florida, U.S.A.) 1984-ben létesített, a repülő-lövészezred hősi halottai emlékét megörökítő bronztábla másolata. A túlélő Götzy Pál és más repülő fegyvernembeliek áldozatkészségéből létrehozott márványtáblát a templom belső déli falán helyezték el; leleplezésekor dr. Farkas Jenő mondott ünnepi beszédet.

Az ipolyszalkai temetőben levő hármas tagolású márványtábláról már Pályi György is beszámol.[305] Itt nyugszik a Szalka határában elesett negyven ismeretlen hős és néhány további név egykori birtokosa, a falubeliek hősi halottai mellett. A kicsindi temető két korhadt fakeresztjén kívül a sármezői tömegsírt már beszántották. Ennyi hát a Szent László hadosztály 1944 december végén elesett – ki tudja hány – hősi halottjának maradandó, vagy éppen eltűnő emléke. Zarándokhellyé – évenkénti hivatalos ünnepséggel is – a letkési temető vált az egyre fogyatkozó túlélők számára. – Vajha eltávozásunk után sem menne mindez feledésbe...

302 *Martin*, 75. o.

303 *Csohány Endre:* Ha ég a ház. (Tények és tanúk.) Budapest, 1988.

304 *Csohány*, 152., és 189. o. (A német LVII. pc. hdt. parancsnokság Vámosmikolán, a szovjet felderítő-parancsnokság Nagybörzsönyben volt.)

305 *Pályi*, 54/20–21. o.

Koszorúzási ünnepség a letkési temető hősi emlékművénél
1992. május 31-én, Hősök vasárnapján. (Dr. Martin emlékező szavai.)

Hadd zárjuk emlékezésünk első részét, távol bármiféle önigazolás keresésétől – ugyan mivégre is – egy afféle általános érvényű gondolattal.

Jaj egy országnak, ha felelőtlen, alkalmatlan politikai-katonai vezetése felesketett katonáit értelmetlenül, hibás helyzetmegítélés alapján küldi harcba, elveszejtve ezzel a nemzet színe-virágát. Jaj – mert az országot – hiába a hősiesség – legyőzik, megszállják, megcsonkítják és megalázzák.

De kétszeresen jaj, ha egy országnak nincsenek olyan fiai, akik katonákként készek felsőbb parancsra akár életüket is áldozni a Haza – vélt, vagy valós – védelmében.

Mert, ha ilyenek nincsenek, akkor az az ország, az a nemzet elveszik.

MŰHELY

SUBA JÁNOS

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADÜGYMINISZTÉRIUM ORSZÁGLEÍRÓ IRODÁJÁNAK MŰKÖDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

Az ipari forradalom hatásaként a földrajzi környezet nagymértékben átalakult: a vasúthálózat gyors ütemű kiépítése, a nagyarányú folyamszabályozási munkálatok, mocsárlecsapolások, ezek nyomán a mezőgazdasági művelés kiterjesztése, valamint a településszerkezet átalakulása következtében a táj képe megváltozott.

Ezeket a változásokat a térképeknek is nyomon kellett követniük. A XIX. század második felében a kor katonai követelményeinek megfelelően, a tudomány és a technika akkori szintjén új térképek születtek, mint például a Monarchiában a III. katonai felmérés alapján levezetett térképművek. A nyomdaipar fejlődése következtében a katonai térképek viszonylag olcsóvá váltak, ezért is terjedtek el egyre jobban a tudományos és a polgári életben is.

A földrajzi környezet és az oikumené megismeréséhez, az új eredmények elterjesztéséhez a leíró földrajz virágzásán – és a térképek használatának elterjesztésén túl – a katonaföldrajz fejlődése is hozzájárult, elsősorban a hadszíntérleírással[1] és a hadszíntérismeret[2] anyagának tudományos igényű feldolgozásával.

A katonaföldrajzi kutatások a korabeli Európában a szervezeti struktúráknak megfelelően a katonaföldrajzi intézetekben, vagy a vezérkarok országleíró irodáiban (osztályain) folytak.

A Monarchiában a bécsi Katonaföldrajzi Intézet egyesítette a Habsburg Birodalom összes geodéziai, topográfiai, kartográfiai és térképtechnológiai munkálatait.

A katonaföldrajzi adatok gyűjtését, értékelését, az „országleírást", amelyben áttekintést adtak a természeti és társadalmi környezet hatásáról a fegyveres küzdelem megszervezése szempontjából, a vezérkar hatáskörébe utalták. Így lett az Országleíró Iroda[3] a vezérkar hat irodájának egyike. Feladatát, munkáját a vezérkar főnökének irányelvei szabályozták.

I. Az Országleíró Iroda feladata

Az iroda sok évtizedes tervszerű munkával – egységes szempontok alapján – a szárazföldi haderők részére kijelölt hadszínterek területét dolgozta fel és írta le katonaföldrajzi vonatkozásban.

A hadszínterek leírása és feldolgozása, illetve ezek értékelése térképeken történt. Így szoros kapcsolat alakult ki a térképészet és a katonaföldrajz között, amely összefüggött a térképészeti biztosítással is. Az osztrák–magyar vezérkar a Monarchia és a környező államok térképezését, illetve a lehetséges

1 *Hadszíntér:* A háborús térségnek meghatározott kontinentális, vagy óceáni, illetve interkontinentális méretű része, amelyen a hadviselő felek hadipotenciáljának az adott kontinensre vagy óceánra eső hányada helyezkedik el, s amelyben a fegyveres erőknek minden, vagy néhány haderőneme egységes elgondolás alapján, a kitűzött közös hadászati célok elérésére, hadászati hadműveletet folytat. A hadszíntér egy, vagy néhány hadászati irányt foglal magában. A hadszíntér katonapolitikai és gazdasági jelentőségétől függően főhadszíntér, vagy mellékhadszíntér lehet. Természetföldrajzi jellege szempontjából kontinentális (szárazföldi) óceáni (tengeri) és interkontinentális lehet. Katonai értelmező szótár. Bp., 1972. 155–156. o.

2 *Hadszíntérismeret:* A katonaföldrajz alkalmazott tudománya, a tisztek, törzstisztek hadászati, hadműveleti-harcászati kiképzésének ismeretanyaga. A hadszíntérismeret keretében a csapatok és a törzsek megismerik a valószínű ellenséges koalíció katonai lehetőségeit, az adott hadszíntér politikai, gazdasági és természetföldrajzi viszonyait, e viszonyoknak a hadviselésre kifejtett hatását, valamint ezen tényezők kutatásának és a fegyveres tevékenység megtervezésében, megszervezésében és folytatásában való felhasználásának módszereit és formáit. Katonai értelmező szótár. Bp., 1972. 157. o.

3 Hivatalos neve „Landesbeschreibung Bureau des K. und K. Generalstabes" volt.

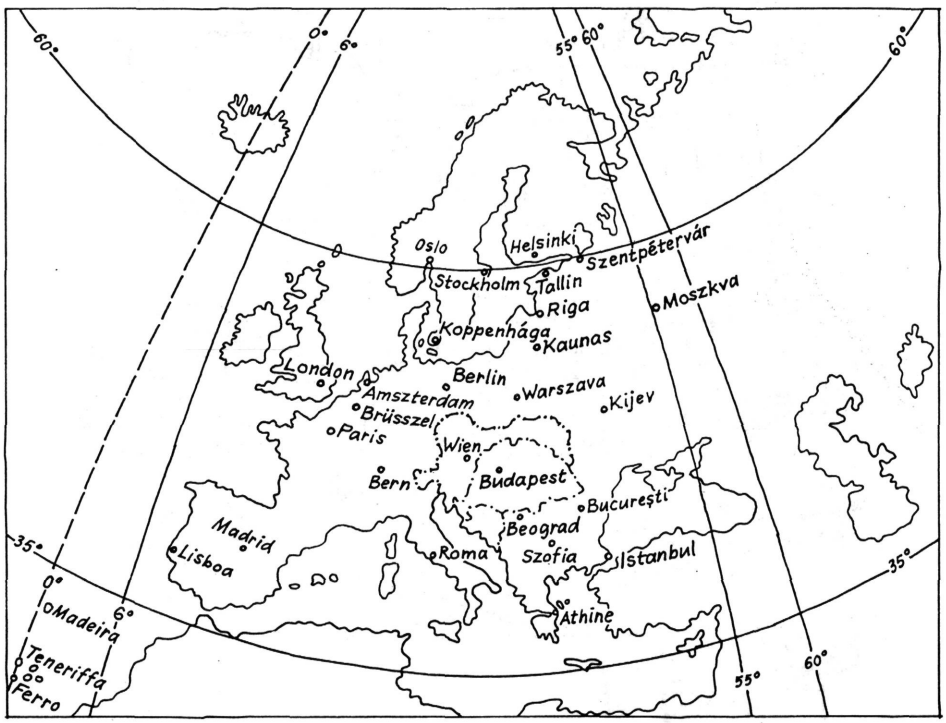

1. ábra. Az Osztrák–Magyar Monarchia térképműveinek kiterjedése

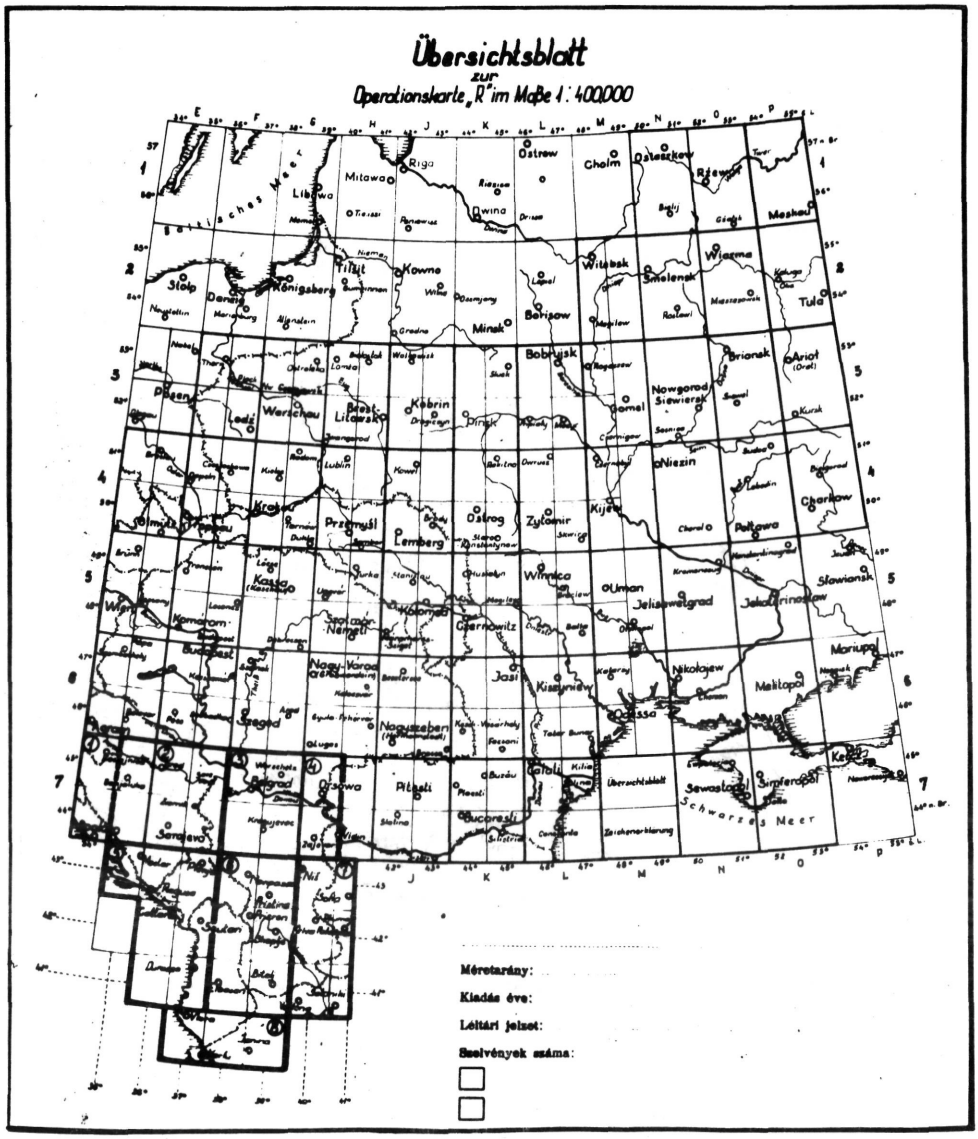

2. ábra. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1 : 400 000 méretarányú hadászati-hadműveleti térképeinek áttekintője az „R" hadszíntérre. A vastag vonallal határolt terület a „B" hadszíntér kartográfiai lefedését mutatja „B/1" (Szerbia elleni) mozgósítás esetére. (Hadtörténelmi Térképtár: B. II. 2. 54.)

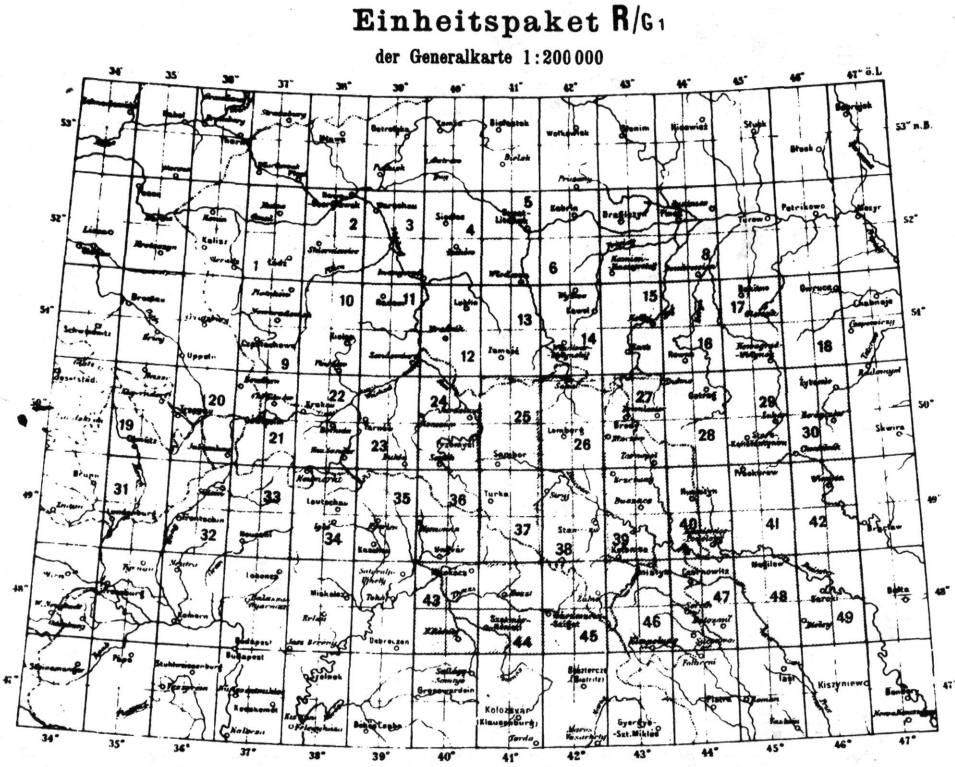

3. ábra. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1 : 200 000 méretarányú hadműveleti térképeinek egységcsomagja „R" hadszíntér, „G/1" (galíciai) felvonulás esetére.

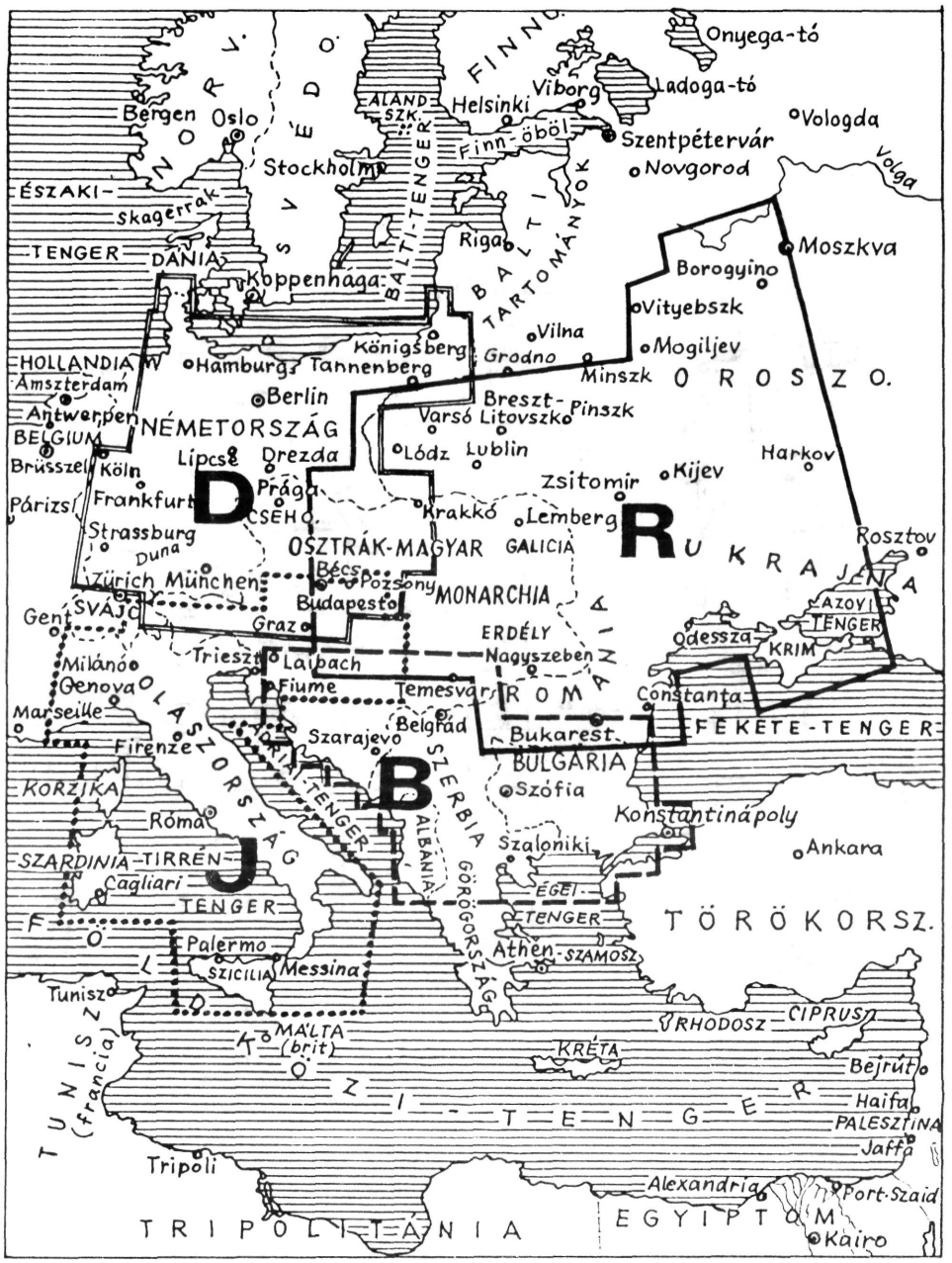

4. ábra. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadszíntereinek kartográfiai felosztása.

hadszínterek kartográfiai lefedésének határát a következőképpen határozta meg: nyugaton a Ferro-i (Kanári-szigetek) kezdő meridiántól – amely a Monarchia térképműveinek kiindulópontja volt –, a 6. (keleti) hosszúsági foktól az 55. a (moszkvai) hosszúsági fokig. Déli határa az északi szélesség 35. foka, az északi határa a 60. (szentpétervári) szélességi kör volt *(1. ábra, 151. o.)*.

A hadszínterek felosztását a csapatoknak kiutalt 1:400 000 méretarányú hadászati, 1:200 000 méretarányú hadműveleti és 1:75 000 méretarányú térképművek egységcsomagjainak szelvényei bizonyítják „R", „B", „J", „D" esetre, és ezek variánsaira *(2., 3. ábra, 152., 153. o.)*. A Monarchia katonai vezetése ugyanis a szárazföldi haderők részére négy hadszínteret különböztetett meg, ezek tagozódása és határa a *4. ábrán* látható, *(154. o.)*.

„D" Északnyugati hadszíntér: Budapest–Losonc–Tátra–Krakkó – az 1914. évi német – orosz határ; onnan nyugat felé a Balti (Keleti)-tenger partja–német-dán határ–a Weser folyó torkolatáig–Bremen–Kassel–Giessen–Koblenz–Saar vidék–Vogézek–Basel–a Bodeni tó–az Ortler csúcsa–Bozen (Bolzano)–Bruneck (Bruncio)–Semmering hágó–Pápa–Budapest vonala. A „D" hadszíntér területét 50 db teljes és 47 db csonka 1 : 200 000 méretarányú térkép fedi le. (A leírásnál szereplő nagyobb városok a kétszázezres térképszelvények hivatalos nevei is.)

„J" Délnyugati hadszíntér: Budapesttől nyugatra a Duna folyó vonala Melkig–Linz–Finstermünz–Chur–a Szent Gotthard-hágó–a francia-olasz határ–Korzika–Szardínia–Szicília–az Appennini-félsziget–a Trieszti és a Fiumei-öböl–Slav. Brod–a Dráva torkolat–a Duna vonala - Budapestig. Ezt a hadszínteret 39 teljes és ugyanannyi csonka hadműveleti térkép fedi le.

„B" Déli hadszíntér: a horvát-szlavón-magyar határ–Bács–Bodrog, Torontál, Krassó–Szörény vármegyék nagyobbik, déli része–Orsova–a Duna folyása Szilisztriáig–a bolgár-román határ; onnan délre a Fekete-, Márvány- és az Égei-tenger partjai – az 1914. évi török-török határ – Albánia – Dalmácia – a Fiumei-öböl – a horvát-osztrák határ. A balkáni hadszínteret 40 teljes és 32 csonka kétszázezres térképszelvény fedi le.

„R" Északkeleti hadszíntér: északról az 1914. évi orosz-német határ – Czestochowától egyenes vonalban St. Pöltenig–Székesfehérvár–a Duna folyása Dobrudzsáig–a Fekete- és az Azovi-tenger partja. Keleten a moszkvai délkör által határolt terület – a Volga és Dnyeper forrásvidéke, északon a Nyeman folyása. A keleti hadszínteret 183 teljes és 28 csonka 1 : 200 000 méretarányú térképszelvény fedi le. E terület kartográfiai lefedése az első világháború alatt jelentősen kibővült.

Az Iroda terjesztette elő a vezérkar főnökének az országos felmérés és a katonai térképezés ügyeit is, amely tulajdonképpen a bécsi Katonai Földrajzi Intézet munkájára vonatkozott. Az Országleíró Iroda az általa megszerzett minden adatot és térképváltozást közölt a Katonai Földrajzi Intézettel, a külföldet érintő adatok fontosságának megítélését az Iroda magának tartotta fenn. A Hadműveleti Irodával együtt a vezérkar főnökének előterjesztette azonban az Irodát érintő kérdéseket. Ezek: a katonailag fontos útvonalak, vasútvonalak nyilvántartása, azok szemrevételezése, a megállapított hiányosságok elhárítása, a katonai szempontból érdekes útépítések szorgalmazása, valamint a különböző műépítményekről készült szakvélemények előterjesztése. Az Iroda munkatársai a határkiigazításoknál szakértőként működtek közre.

II. Az Iroda tagozódása és állománya

Az osztály osztályvezetőségből, és több – hadszínterek szerint megszervezett – csoportból, valamint archívumból (térkép- és levéltárból) állt.

A személyi állományt a vezérkari tisztek közül egy ezredes, két alezredes, vagy őrnagy és négy százados alkotta. A csapattisztek és a helyi alkalmazású tisztek állományából, esetleg nyugállományból tíz tiszt került ki. A bécsi Katonaföldrajzi Intézet egy térképtervezőt (tisztet, vagy katonai tisztviselőt) és egy rajzolót (altisztet) bocsátott az Iroda rendelkezésére. Az írnokokat és a küldöncöket különböző csapattestektől vezényelték.

Az iroda működése, a személyi állomány feladatai

A. Az Iroda vezetőségéhez az Iroda vezetőjén és helyettesén kívül fogalmazó tisztek voltak beosztva, őket egészítette ki egy kezelőtiszt és a segédszemélyzet.

Az Iroda vezetőjének ismernie kellett az egyes hadszíntereket a bejárás után. Az így szerzett ismeretei és a már elkészült segédletek alapján, valamint a kapott utasítások nyomán rendelkezett a munka és a szemrevételezések programjairól.

A rangban következő vezérkari tiszt az irodavezető helyettese, aki az összes fontosabb ügyekről tájékoztatva volt.

A fogalmazó tisztek a vízleírást, az útviszonyokat, a Katonaföldrajzi Intézettel összefüggő ügyeket látták el.

A kezelőtiszt a segédhivatal és a segédszemélyzet főnöke volt.

B. A csoportok:

A csoport általában a csoportvezetőből (vezérkari törzstiszt, vagy vezérkari százados), fogalmazó tisztekből és a csoport geográfusából állt.

A csoport vezetőjének ismernie kellett – az Országleíró Iroda anyagaiból, az idevágó szakirodalomból, valamint a különböző utazásokból – a neki kiutalt hadszínteret annyira, hogy a leírás mindenkori állapotát, annak hiányait és hézagait át tudja tekinteni. Így az Iroda vezetőjének tájékoztatást adhatott és javaslatot tehetett.

Az irodavezető rendelkezései alapján összeállította a csoport munkatervét. Felelős volt a forrásanyagok gyűjtéséért, kiosztásáért és időben való felhasználásáért, a meglévő és az új segédletek feldolgozásáért.

A fogalmazó tisztek a forrásanyag kiértékelését és a hadműveleti segédletek kidolgozását végezték. Személyes felelősséggel tartoztak a különböző forrásanyagok feldolgozásáért és a nekik kiutalt hadműveleti segédletek naprakész nyilvántartásáért.

A csoport geográfusa a csoport minden munkájáról tájékozódva volt. Ismerte a csoportra vonatkozó országleíró anyagokat és a rá vonatkozó irodalmat, az új munkáknál felhasználható országleíró munkák, könyvek, térképek forrásértékét.

Kezelte a csoport archívumát, gyűjtötte és lajstromozta a forrásanyagot, előjegyzést vezetett a szemrevételezésekről, nyilvántartotta a segédleteket, és közreműködött az új segédletek kidolgozásában.

C. Az archívum (térkép-, levél-, okmánytár)

A forrásanyagokat – amelyek átmeneti fontosságúak és titkosak – a csoportoknak utalták ki. A többit az archívum kezelte. Az elavult anyagokat az Iroda vezetője évenként kiselejtezte. A csoportok archívumait a csoportgeográfusok kezelték.

Az archív anyagokat következőképpen csoportosították: hadműveleti segédletek, imprimatúra-, korrektúra- és kefelenyomatok azokról a munkákról, amelyeket az osztály leadott; régibb eredetű, de még használható hadműveleti segédletek; különfélék és vegyesek. Általában az ötven éves hadműveleti segédleteket – amelyeket már forrásműnek nem lehetett tekinteni – átadták a hadilevéltárnak.

Az Országleíró Iroda térkép- és levéltárának vezetője helyi alkalmazású törzstiszt volt, aki az egész archívum szakszerű kezeléséért felelt. Ismernie kellett az anyagot annyira, hogy az egyes részek értékéről helyes véleményt adhasson.

III. Az országleírás végrehajtása

A hadműveleti segédletek általában a hadihasználatra alkalmas segédletek voltak, amelyek a mozgás, elszállásolás, és a „hadiszükségletek" tekintetében fontos területek, vonalak és erődítmények leírásából álltak. Ezek a segédletek a magasabb parancsnokságok, vezérkari tisztek, esetenként csapatparancsnokok részére is tanulmányi anyagul szolgáltak.

A segédletek fajtái:

a) katonai földrajz (elvileg az összes tényleges tiszt és hadbiztos számára tanulmányi segédletnek számított),

b) hadműveleti segédletek
c) egyes katonai szempontból különösen fontos területek részletes segédletei,
d) folyóleírások,
e) vasúti tábori segédletek,
f) a külföldi erődítések részletes leírása,
g) az európai államok haderőire vonatkozó segédletek,
h) katonai statisztikai hadisegédletek,
i) a tengerpart hadi leírása.

Az első négy (a–d) segédlet szerkesztését az országleíró iroda munkatársai végezték el.

Előkészítő munkálatok

A forrásanyagot csoportonként összegyűjtötték. Ez a következőkből állt: szakirodalom, általános és katonai földrajzi művek, statisztikák, útleírások, hadtörténelmi művek, belföldi és külföldi folyóiratok, a vezérkar Nyilvántartó Irodája és a bécsi Katonai Tudományos Egyesület folyóiratai és térképei, újságcikkek, a kormányok által nyilvánosságra hozott elszámolások (például az úthálózatok és a vasutak fejlesztéséről), a szemrevételezők által beküldött adatok, a Katonaföldrajzi Intézet topográfiai osztályainak írásbeli segédletei, a tanulmányi utazásokon részt vett tisztek jelentései, továbbá a katonai attasék és más erre hivatott személyek és hivatalok, valamint a Nyilvántartó Iroda hírszerzőinek idevágó jelentései.

Az anyagok túlnyomó részét a Nyilvántartó Iroda útján kapták meg. A Iroda vezetőjének gondoskodnia kellett a forrásanyagoknak szánt művek, folyóiratok beszerzéséről; a könyvpiacon megjelent művekről, a szakirodalomról az illetékes csoportgeográfusnak kellett szakszerű bibliográfiát vezetnie.

A szemrevételezések évente folytak. Ezt nemcsak az Iroda tisztjei végezték, hanem más beosztásban lévő tisztek és erre alkalmas személyek is. A vezérkari tisztek számára minden év tavaszán meghirdették a leírandó területeket, amelyre – legalább egy turnusra – „illett" jelentkezni. Az Országleíró Iroda szemrevételezése főleg a katonaföldrajzi adatok gyűjtésére szorítkozott. Külföldön azonban minden katonailag érdekes tényezőre időt szenteltek. A szemrevételezés végrehajtására munkaeszközül a magyarázó szöveggel (legendával) ellátott térképet használták.

A csoportvezetők minden év márciusáig szemrevételezési programot terjesztettek fel. Az Iroda vezetője ezután a vezérkar többi irodáival, és ha a körülmények megkívánták, más katonai intézménnyel egyetértésben és összehangolva az az évi programot jóváhagyás végett felterjesztette a vezérkar főnökének.

A munkálatok végrehajtása

A hadműveleti segédletek – céljuknak megfelelően – a nagyon gyors tájékozódás eszközei. Áttekinthetők, könnyen kezelhetők és tartalmuk minden tévedést kizár. Alapvető hibájuk, hogy a katonai vonatkozású kiértékelést az olvasóra bízzák.

a) katonaföldrajz (rövid, jellegzetesen megírt tanulmányi segédlet). Arra való, hogy a hadszínterek katonaföldrajzi viszonyairól rövid időn belül tájékoztasson, illetve emlékeztesse az olvasót a hadszínterek ismertető jegyeire.

Ezek a segédletek a megkívánt tájékoztatást nyújtották, mind áttekintően, mind az egyes részterületekre vonatkozóan – fontosság szerint – a következőkről:
– határok, általános beosztás,
– domborzat alakulása, terepfajták,
– terepfedezet, járhatóság, útviszonyok,
– áttekinthetőség,
– vizek,
– éghajlati és egészségügyi viszonyok,
– közlekedési eszközök (vasút, utak, szállítóeszközök),
– népességi, települési, elszállásolási viszonyok,
– állami szervezet felépítése és közigazgatási beosztás,
– igénybe vehető segélyforrások,
– ivóvíz-viszonyok,
– erődítések,
– rövid hadtörténelmi példák (a területen lezajlott fontosabb hadjáratok, csaták ismertetése),

– pénz, mérték, súly, időszámítás (ha eltérő),
– források, szakirodalom felsorolása.

b) Hadműveleti segédletek. Céljuk az volt, hogy a magasabb parancsnokságokat a katonaföldrajzi témájú könyvek és segédletek olvasása alól mentesítsék, tehát mindazt tartalmazniuk kellett, ami fontos a háborús előkészületekre és a katonai használatra nézve. Ezért ezek a segédletek megfelelően színezett, különböző színekkel felülnyomott, különleges jelkulccsal kiegészített, jelmagyarázattal (legendával) ellátott haditérképek voltak.

A megfelelő méretarányú, erdőjelölésű és más szükséges színezéssel ellátott térkép tartalmazta a közlekedési hálózatot (útbőségnél kellő kiválasztással), víziakadályokat, hidakat, fontos és kedvező átkelőhelyeket a (szükséges) hadihídoszlopok számával, bel- és külföldi erődítményeket, külföldi aknamezőket, sziklaakadályokat, karsztos talajt, olasz művelésű szőlőt, rizsföldeket, vizenyős talajt, vízben szegény területet a fontosabb ivóvízhelyek megjelölésével stb. Azok a fontos adatok, amelyeknek rajzi ábrázolása zavarólag hatott volna, a magyarázó szövegbe (legendába) kerültek.

A hadműveleti térkép méretarányát a vezérkar főnöke állapította meg.

c) Részletes hadisegédletek. Olyan könnyen kezelhető, behatóan tájékoztató segédletek, amelyek a hadműveleti térkép „Beadecker"-szerű kiegészítései. Magasabb parancsnokságok, esetleg csapatparancsnokok részére készültek – valamilyen szempontból – fontos területekről.

Tartalmazták a terepen lévő útleírási adatokat (a szemrevételezés évének megjelölésével), szállítóeszközöket, víziakadályokat, külföldi erődítményeket és aknamezőket, elszállásolási adatokat, esetleg az ivóvízekre vonatkozó adatokat is, közigazgatási beosztást, határőrszolgálati és egyéb tábori adatokat.

A segédletek minden olyan szokatlan adatot tartalmaztak, amelyek valamilyen módon befolyásolták az illető területen a parancskiadást a harc megszervezésére és megvívására.

d) Folyamleírási segédletek. Tartalmazták azoknak a folyóknak és egyéb vizeknek a leírását, amelyek folyásuk, vízmennyiségük, vagy medrük állapota miatt nem gázolhatók át és áthidalásukhoz egy hadihídoszlop kevésnek bizonyult. A kisebb vizek, amelyek völgye vagy mellékterepe a folyó akadályjellegét növelte, ugyancsak szerepeltek benne.

A következő adatokat tartalmazták: a folyó mint akadály (meder, víztömeg átjárók), a folyó völgyének alakulása és az átkelési viszonyok. A legfontosabb átkelőhelyek részletes méltatása; a folyó mint szállítási és utánpótlási vonal. A mellékfolyókat is jellemezték.

A hadműveleti segédletek sajtó alá rendezése és kiadása

Az Iroda által szerkesztett hadműveleti segédleteket a vezérkar főnöke hagyta jóvá, ő adta a nyomtatási engedélyt és ő állapította meg a nyomtatás példányszámát is. Ez után rendelte el az Iroda a kinyomtatás megkezdését. A próbanyomatok helyesbítését az egyes csoportok intézték. A nyomtatás körüli munkákat az osztály archívuma végezte. A titkos ügykezelésről és az archívum gondoskodott.

A kliséket és az imprimatúrapéldányokat az Irodánál őrizték. A kiadványoknak az elosztás után fennmaradó példányai képezték a tartalékkészleteket, azokat az archívum tárolta.

A hadműveleti segédletek példányaiból a munkapéldány a csoportfőnököknél, egy másik darab a csoportoknál maradt. Ez utóbbi a nyilvántartási példány volt, amelyet folyamatosan és pontosan kellett vezetni.

A hadműveleti segédletek nyilvántartása olyan volt, hogy szükség esetén nyolc napon belül – még váratlan esetben is – új kiadást tudtak megjelentetni.

A hadműveleti segédleteket központi elosztó szerint kapták meg az alakulatok és az intézmények vezérkari osztályai, akik a feldolgozásukat és értékelésüket elvégezték.[4]

4 A dolgozat a szerző „Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének «térképészeti biztosítása» 1914–1918-ban" című tanulmányának egyik, lerövidített fejezete. Az Országleíró Iroda szervezetét, működését és munkáját a következő források alapján tudtuk rekonstruálni: Mittheilungen des Kaiserl. Königl. Militär-Geographischen Institutes 1881–1913. Wien; Instruktion für die Militärische Landsaufname (Militär-Mappirung und Reambulirung) I–II. Wien. 1887. E-44.; Instruction für die Militärische Landesbeschreibung 1873. Wien.; Organische Bestimmungen für das Militär-Geographische Institut 1898.; *Petermanns* „Geographischen Mitteilungen" 1873. 1878. 1881. Gotha.; Organische Bestimmungen für den Generalstab. 1900. Wien.; Generalstabshandbuch. 1912. Wien.; Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine 1880–1918. Wien.; Magyar királyi honvédtiszti és tisztviselői névkönyv 1880–1915. Bp.; *Ehnl, Maximilian:* Die Österreichesch–Ungarische Almanach nach Aufbau, Gliederung, Friedensorganisation, Eiteilung und nationaler Zusammenselzug im Sommer 1914. Erganszungsheft 9. zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg" 1934. Wien.; *Hildburhausen. C. v.:* Die Europäischen Heere. Ihre Organisation und Bewaffnung. 1870. Wien.; *Glückmann, Carl:* Das Heerwesen der Österrich–Ungarischen Monarchie. Wien, 1905.; *Jurnitschek, Alfred:* Die Wermacht der Österreich–Ungarischen Monarchie im Jahre 1873. Wien 1873.; Organisation der Bewaffneten Macht Österreich–Ungarns. Wien. 1889.; *Schmidt, Hugo:* Heerwesen. Wien. 1914.

A Landesbeschreibung Bureau des K. und K. Generalstabes kiadványai közül: Militär-Geographie des Südwestlichen Kriegsschausplatzes. 1908.; Detailbeschreibung des Österreichisch–Italienischen Gernzgebietes. I–III. 1901.; Routenbeschreibungen des Österreichisch–Italienischen Grenzgebietes I–III. 1912.; Flussbeschreibung: Der Isonso und die Venetianischen Flüsse. 1911.; Allgemeine Übersicht der Befestigungen Oberitaliens. 1911.; Fortificatorische Detailbeschreibung von Verona. 1899.; Militär-statistische Übersicht von Nord Italien I–III.; Militär-Geographie Balkan Gebiet mit dem Trachien Decken 1887.; Militär-statistische Übersicht von Dalmatien, Bosnien und der Hercegovina 1897.; Militär-statistische Feldelaborate: Serbien 1914.; Eisenbahnfeldelaborat Nr1. (für die Wiederhersstellung der Linie) Beograd–Nis. 1912.; Militär-statische Übersicht von Nord Deutschland, 1897.; Allgemeine Beschreibung der Donau von Passau bis Pressburg. 1896.; Militär-Geographie des Russischen Reiches I–III. 1899.; Detailbeschreibung des wolynischpodolischen Operationsraumes. 1902.; Allgemeine Beschreibung der Wiesel. 1892.; Fortificatorische Detailbeschreibung von Brest–Litowk. 1899.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadműveleti térképei közül: Operationskarte „B" 1 : 200 000 „Serbien, Montenegro und Anland". Ausgabe 1914.; Provisorische Operationskarte „B" 1 : 400 000. Ausgabe 1914.; Operationskarte „R" 1 : 400 000. Ausgabe 1912–1916.; Marsch-Routen Karte Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1 : 300 000. Wien 1877.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

BARTHA TIBOR

„SZIA MADÁR"

A Műegyetem építészmérnök hallgatóinak háborús odisszeiája 1944–1945

A II. József által 1782-ben alapított Budapesti Műegyetem történetében először fordult elő, hogy a hallgatóság gerincét, a harmad- és negyedéves mérnököket a háború tombolása kiszakította az Alma Materből.

Az egyetemi hallgatók németországi sorsáról több visszaemlékezés született, de arról a tanáraikkal együtt nyolcvan építészmérnök hallgatóról, akiknek sorsa talán a legbizarrabb volt, eddig nem történt megemlékezés.

Évek óta szorgalmazták, hogy ezt a még hiányzó visszaemlékezést, mint egykori résztvevő, írjam meg. Két ösztönző érv hatására ültem íráshoz:

1. Megvan még az eltelt közel fél évszázad alatt megfakult írású naplóm, melyet sokszor lehetetlen körülmények között, de naponta vezettem.

2. Útnak indulásunk 50. évfordulójáig, 1994. december 8-áig nyolcvanunk közül huszonöten haltak meg, közöttük összes egyetemi tanárunk is, dr. Korompay György, dr. Kazinczy Gábor, dr. Pelikán József és Somogyi László.

A két emberöltővel ezelőtt eseményeket egy fiatal egyetemi hallgató látószögéből, csak szubjektívan írhattam meg, s a Műegyetem második világháborús korszakát, a még hiányzó fejezettel, a „dániaiak" történetével szeretném teljessé tenni. Az Epilógus a Dániában való tartózkodásunkat írja le 1947 elején történt szétszéledésünkig. Az illusztrációk Máthé Lajos (Kanada) helyszínen készült grafikái.

A ma már az ország mindennapos nyelvhasználatába is átmenet „Szia (Madár") köszöntésünk a Műegyetem Építészmérnöki Karán, a negyvenes évek elején született! Közvetlen optimizmusával végigkísérte egész odisszeiánkat, ezért is választottam írásom átfogó címéül.

Koppenhága, 1994. december 8.*

* Bartha Tibor 1923. november 8-án született Budapesten, tanárember fiaként. A pestszenterzsébeti Kossuth Lajos Gimnáziumban érettségizett és mint harmadéves építészmérnök hallgató vett részt a Műegyetem németországi odisszeiájában, mely sorsszerűen, ifjúkori álmai országába, Dániába vetette. 1946-ban Koppenhágában Kann Rasmussen mérnök asszisztense volt és hozzájárult ablakrendszerének tökéletesítéséhez. Rasmussen VELUX rendszeréből világszabadalom lett, a cég háromezerhatszáz alkalmazottal és gyárral 155 országban, többek között Magyarországon is, jelen van. Két és fél év után, 1947 elején tért vissza Budapestre és a Műegyetemen megszerezte építészmérnöki diplomáját.

Visszatérése Dániába egyre súlyosabb politikai akadályokba ütközött és amikor az gyakorlatilag is lehetetlenné vált, akkor mennyasszonya, a dán Annalise Thiel utazott Korsørből Budapestre. Összeházasodtak és tervük az volt, hogy az első adandó alkalommal visszatérnek Dániába. De erre az alkalomra – melyet az 1956-os szabadságharc hozott meg – közel tíz évet kellett várniuk.

Ez idő alatt Bartha Tibor részt vett az ország újjáépítésében. A Műegyetem Újjáépítési Irodájában volt egyetemi tanára, dr. Pelikán József mellett, majd a Lakótervben nagyszabású feladatok sorozatát kapta, majd a Magyar Rádió és Televízió szentkirályi utcai új stúdióját tervezte. Részt vett a modern plaszticitás-elmélet kidolgozásában. K. W. Johansen dán professzor világhírűvé vált u. n. „töréselméletét" Bartha Tibor ismertette és alkalmazta először a gyakorlatban Magyarországon. Tervezői munkássága mellett hat évig volt tanársegéd dr. Pelikán József professzor „Vas- és vasbetonszerkezetek" tanszékén.

Két gyermekük, Ingrid és Erik Budapesten született. Felesége, Annalise nagyszerű nyelvérzékével hamar elsajátította a magyar nyelvet, melyet anyanyelvi szinten beszél.

1957 elejétől Dániában folytatták életüket. A világhírű KAMPSAX Nemzetközi Mérnöki Irodában kapott állást, ahol vezető tervező, majd főmérnök lett. Ezidőbeli tervezési munkái közül a Dán Acélművek nagy iparcsarnokait, valamint a glostrupi tízemeletes Központi Gyermekkórházat említjük meg.

1964-től az Iroda Nemzetközi Osztályának a vezetője és a világ számos pontján kivitelezett, nagyszabású mérnöki munkák tervezője és project managere volt két évtizedig. 1983 végén hívták meg az ENSZ-hez (UNIDO/UNDP). Több

I. ODISSZEIÁNK ELŐSZELE BUDAPESTEN

1944. december 6.

Mikulás napján Pestszenterzsébet frontváros lett! A 2. és 3. szovjet-ukrán hadsereg tegnapi Budapest elleni támadását a németek Soroksár és Erzsébet között megállították! A tüzérségi harc azóta is folyik. A frontvonal alig pár kilométerre van tőlünk. A koraesti szürkületben rajztáblámat aknák villanásai világítják meg. *Házunk meg-megremeg. Tustollam el-elszalad a vonalzó mellől...*

Az esti hírek után közli a rádió: „A Műegyetem harmad- és utolsóéves hallgatói december 8-án, reggel 8 órakor a Keleti pályaudvarról Németországba, egyelőre ismeretlen helyre indulnak." A hírek Breslaut, Szilézia fővárosát említik.

Éjféltájt két német katona apámat keresi! Lámpánk egy magas, porköpenyeges Wehrmacht-tisztet világít meg és egy kis szőke, tizenötévesnek látszó közkatonát, akin lötyög a pár számmal nagyobb szürke uniformis. A tiszt vigyázzállásban, németül jelenti apámnak, – aki a közeli polgári iskola igazgatója –, hogy „Herr Direktor, lőszerraktárunkat az Ön iskolájából elszállítottuk!" Még hozzáfűzi, hogy civilben ő is tanár Magdeburgban. Ez is magyarázza a szokatlan udvariassági gesztust. Arcáról egy halálra kész férfi keménysége tükröződik. A Volgától házunkig harcolva és hátrálva – még ha „rugalmasan is" –, de kell, hogy tudja: ezt a háborút elvesztették!

Bejelentéséből viszont logikusan következik, hogy a külvárosokat, tehát Pesterzsébetet is fel fogják adni és Budapestet az innen is odavitt utolsó lőszerig védeni fogják! Fővárosunkból erődítmény lesz, melynek sorsa mindkét itt pusztító idegen hadsereg számára teljesen közömbös – csak számunkra nem!

Családunk mégis úgy határoz, hogy nem várja meg itt a külvárosban a gyermeklányokat és idős asszonyokat is megbecstelenítő, hazánkat sújtó második tatárdúlást, hanem Pesten, egy váci utcai bérház erősebb falai között próbálják meg átvészelni az ostromot. Ezt az elhatározást én azzal támogattam, hogy Rómához hasonlóan, talán Budapestet is „nyílt várossá" fogják deklarálni... Ez bizony naív feltételezés volt, hiszen ez egyik hadakozó félnek sem érdeke, csak nekünk magyaroknak. No de ki törődik itt most velünk?

December 7.

Bementem a Műegyetemre. A Gellért-teret éppen előttem érte egy mélyrepülő szovjet gép légitámadása. A villamosból kiugráló emberek egyenesen belerohantak a szétfreccsenő aknaszilánkokba. Vértócsákban fekve csodálkoztak, hogy miért kellett meghalniuk? Rajztermünkbe verekedés hangjaira léptem be. Egyik évfolyamtársam „plutokratának" nyilvánítva magát, becsmérelte a másik karszalagját, majd kifogyván a szóból, áldz dühvel és ököllel estek egymásnak és vért csöpögtetve, szó nélkül távoztak. Mindez valahogy beleillett a mai helyzet tébolyultságába: lám vannak, akik a levegőben lógó ostrom dermesztő hangulatában ölre mennek a „gazdagok totál uralmáért" – vagy egy karszalag kétes becsületéért.

Lent a Gellért-téren a hírlapárus két halott között tovább árul. Az egyik hetilap, öles betűkkel a címoldalon, imígyen szól a Budapest lakosságához: „Vigyázz Malvin, jön a kanyar!" Felderített ez a tipikusan magyar akasztófahumor! Lehet, hogy most mindenünk odavész, de humorunk elpusztíthatatlan!

A Boráros-téren kátránnyal van áthúzva villamosom végállomásának Pestszenterzsébetnek neve, fölémázolva az új végállomás: a front! Felszállok a frontra induló harminckettesre, hogy hazamenjek...

Otthon már vár rám a sárga SAS-behívó! „December 8-ára a Keletibe. Aki nem tesz eleget a behívásnak az felkoncoltatik!" Ehhez a honvédelmi miniszter, Beregfy hozzáfűzte: „ha a behívott nem jelentkezik, akkor a halálos ítéletet egyik családtagján kell végrehajtani!" Elszakadok hát a szülői háztól! Anyám szeme könnyes, Apám megrendülten komoly. Csak tizenhétéves, gimnazista öcsém marad itthon, aki kora miatt kerül veszélyeztetett helyzetbe! „Bécikém, testvérkém, marha nagy kanyar előtt állunk!"

December 8.

Szeretteimmel ágyúdörgés kíséretében mentünk a még mindig közlekedő villamosokon a Keletibe. A reggeli indulásból semmi sem lett. Éjjel tizenegy óra után búcsúztunk el. A koromsötétben nem láthattuk

---

évet töltött a Távol-Keleten; 1986-ig Indonéziában, Jáván, az ENSZ állandó képviselője volt. Jelenleg az ENSZ nemzetközi szaktanácsadója Afrikában.

Az írás és a festészet életre szóló hobbijai, melyek között összekötő kapocs a klasszikus zene. Szakmai cikkei dánul és angolul, esszéi 1984 óta magyarul jelentek meg. Festészeti kiállításai voltak a Távol-Keleten, majd Dániában.

Életéről így nyilatkozik: „Szerencsés vagyok, mert egy teljes életutat járhattam be. Ez annak adatik meg, aki a Pokol Iszonyatát éppúgy átélte, mint a Mennyország Boldogságát...!"

Feleségével a sors kegyes ajándékának tekintik, hogy egymás országának Dániának és Magyarországnak szeretetével is gazdagabb az életük.

A Szent György Lovagrend életművéért 1994-ben fogadta soraiba Bartha Tibort, s vele együtt, története során először, a Magyarországért kifejtett önzetlen és odaadó munkásságáért feleségét, a dán Annalise asszonyt.

egymást könnyeit, de nagyon is jól tudtuk, ha túl is élnénk az előttünk álló és várható poklot, akkor is majd csak a háború után találkozhatunk... Most szakadok el azoktól, akik eddig mindent jelentettek az életemben...

II. AZ ODISSZEIA ELKEZDŐDIK

December 9.

Hajnali 3.45-kor halkan gördül ki a műegyetemi szerelvény a Keleti pályaudvar sötét kupolája alól. Mikor dübörögve, de lépésben megyünk át a Déli Összekötő Vasúti Hídon, az üres peronról nem csak a szemerkélő esőtől nedves szemmel meredek Pesterzsébet felé, délre, ahol az elhagyott Ősi Fészek húzódik meg valahol a torkolattüzek alatti sötét árnyékban... „Isten tartson meg Benneteket!" – suttogom és belém nyillal, hogy ebben a pillanatban zárul le eddigi gondtalan fiatalságom szép korszaka...

Hegyeshalom, éjjel 11.10. Mindenfelől a Himnusz és a Szózat hangjai sírnak fel a sötét kocsikból. Győrben még többen elhagyták a vonatot, de innen már nincs visszafordulás! ***Most veszi kezébe a gyeplőt a Sors... és én rábízom az életemet!***

Bécs, éjjel két óra. Anyai részről innen származom, de ennek tudatát elnyomják mindenemet betöltő magyar érzéseim. Európa egykor keringős és pezsgős Császárvárosa most félelmetesen sötét és kihalt... Mintha bőre alatt rettegve érezné előre, hogy most nem Mátyás király fekete serege közeledik Kelet felől és a mennyből nem angyalok fogják ledobálni karácsonyi csomagjaikat és abban nem szaloncukor lesz...

Bécset még az éjjel elhagyva, Wagram után kora délutánig ácsorogtunk Strasshof am Merchfeld kis állomásán. Délután a háború előtti osztrák-cseh határ mentén döcögünk észak felé. Rabensburg után cseh területre lépünk, mely ma Hitler Cseh Protektorátusa. Úticélunk tényleg Breszlau lesz, mert a cseh Ostrava után már Sziléziában, az Odera mentén pöfögünk és ez a folyó Breszlau városát szeli keresztül.

III. BRESZLAU

December 11–15.

(A német Breszlau, a mai Wrodaw; nevét szándékosan írom magyarosan Breszlau-nak, ezzel is emlékeztetve arra, hogy 1469-től Mátyás királyunk fekete serege révén Dél-Szilézia és fővárosa Breszlau, Magyarországhoz tartozott! Mátyás királyunk magyarosan Breszlaunak írta, majd még magyarosabban Boroszló-nak nevezte a várost.) 11-én kora délután érkeztünk a városba, de még másnap is egy külső teherpályaudvaron vesztegeltünk.

Ötödik napja nem vettük le ruhánkat, nem mosdottunk és csak ülve tudtunk aludni. Ölemben tartott naplómban elmélkedem Magyarországról való kihozatalunk feltételezhető okairól. Mi értelme volt az összeomlás előtt álló, a háborút rövidesen elvesztő Németországba és a Budapesthez hasonlóan, rövidesen erőd-ostrom előtt álló Breszlauba kihozni minket? Az indító oknak Sztálin szeptember körüli kijelentését tartom: ***„Magyarország teljes megszüntetése kizárólag vagon kérdése!"*** Hát ha tíz millióhoz sok, akkor pár majdnem kész orvos és mérnök elhurcolásához kevés vagon kell! Hiszen az ezeréves kis balti államokat is vagonokkal szüntették meg és vitték Szibériába!

A magyar vezetőség e nem is megalapozatlan félelme egybe eshetett azzal a német felismeréssel, hogy ***a frontokon elesett német orvosok és mérnökök ezreit fiatal magyar anyaggal lehetne pótolni...*** Szerintem ilyen meggondolásból jöhetett létre egy kétoldali, kormányközi egyezmény több mint kétezer magyar egyetemi hallgató sorsáról. Feltevésem bizonyítékának tartom, hogy egyetlen bölcsészt sem irányítottak Németországba.

Első, ideiglenes szállásunk a Garten Strasse 42 alatti NSV (Nationalsozialistische Verein) Leitstelléje volt a belvárosban. Itt több menekült családdal, krími tatárokkal, észtekkel és lettekkel zsúfolódtunk össze. A krími tatárokat Sztálin minden ok nélkül Szibériába száműzte. Csak egy részüknek sikerült a közeledő német csapatokhoz jutni, mely hadsereg egyetlen reményükké vált... De hol van már az a győzedelmes német hadsereg a Krím félszigettől? Kétezer kilométerre Szevasztopoltól és Jaltától: itt Breszlau előtt és Budapesten...

Breszlauról először hallván, még Pesten kilexikonoztam: 1163-ig a wroclaw-i lengyel grófsághoz tartozott. 1327-ig cseh volt, majd 1469-től magyar. 1526-tól osztrák, majd 1742-től porosz és a Német Birodalom keleti része. Azonnal feltűnt, hogy ez a fél milliós város mennyire kihalt! Az őslakosság szemünk előtt hagyja el a várost. Beszélgetések alapján tudtam meg, hogy az emberek nem a várható ostrom elől távoznak a városból, hanem valami ennél sokkal rettenetesebb, hangosan soha ki nem mondott okból: ha ugyanis Németország elveszti ezt a háborút, akkor Szilézia és Breszlau ***megszűnik németnek lenni a jövőben!*** Vagy szovjet, vagy lengyel lesz! A lakosság szerint az utóbbi a valószerűbb,

Bevonulásunk Breslauba

mert Sztálin Szilériával fogja kielégíteni a lengyeleket, cserébe az elrabolandó Kelet-Lengyelországért! Ezt itt, noha csak rémhír, úgy látszik mindenki biztosan tudja, de tragédiaként azt is, hogy ***ide soha vissza nem térhet!***

December 16.

Göbbels pártlapja, a Völkischer Beobachter az Ardennekben történt áttörést ujjongja, amit több, egyesített SS-páncélos elitegység ért el. Az amerikaiak energiafölényével szemben, azt hiszem, ez Hitler utolsó katonai győzelme volt! Mert széllel szemben nem lehet... győzni! Minden kedden kötelező Schanztag van. A város lakossága tankárkot ás és gyakorolja a páncélököl (Panzerfaust) kezelését, hogy egy gödörből majd azzal és saját életükkel próbálják megállítani az Európa felé zúduló szovjet T–34-eseket. Erre még nem kényszerítettek minket, de a levegőben lóg! Egy mai breszlaui lap ezt írja: „A városunkban henyélő Ausländereket, a magyar civil fiatalokat okvetlenül be kell vetni, ha a Festung Breslau rövidesen megkezdődő védelmére kerül a sor!" Vagyis ma már nem kétséges: ***az SS Breszlauból erődítményt alakít ki, ahol minket páncélöklökkel, az első vonalban ásott gödrökben kíván „bevetni" egy tízszer erősebb szovjet haderő ellen.***

December 20.

Végre megkaptuk a hivatalos, német nyelvű Ausweis-t. E nélkül bizony gyorsan eltűnik egy nem német civil a mindenütt megjelenő Geheime Staatspolizei, azaz Gestapo –, vagy ahogy mi elneveztük: a *„Gest Apó"* – mohó kezei között...

December 23.

Karácsonyi nosztalgiaként benéztem a hatemeletes, modern AWAG nagyáruházba. Csak a földszint közepén, alig ötven négyzetméteren volt és csak papíráruk árusítása: tábori levelezőlap, papírsakk,

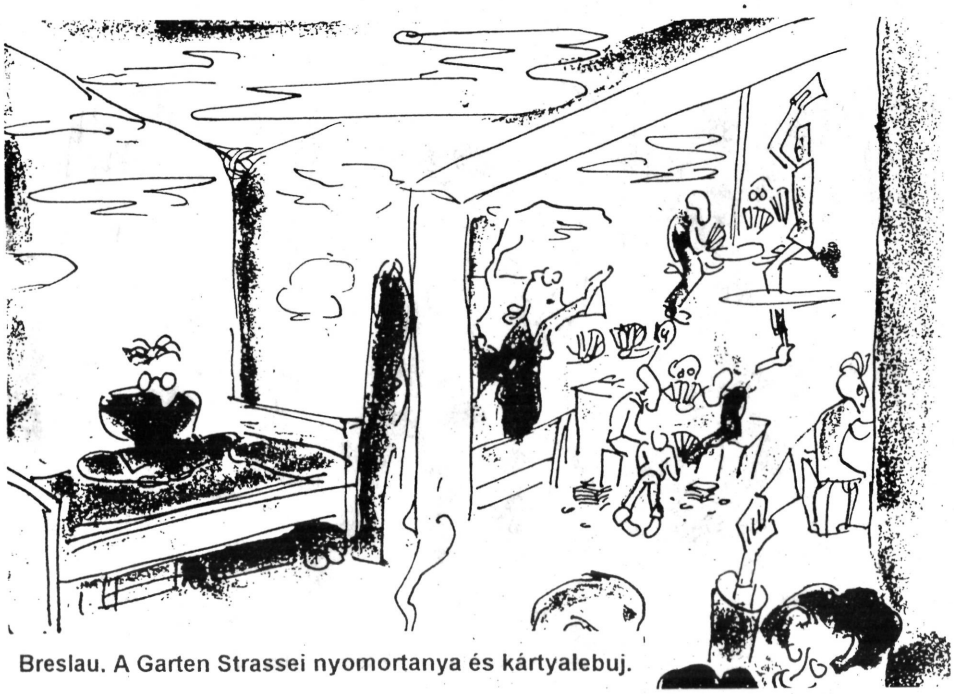

Breslau. A Garten Strassei nyomortanya és kártyalebuj.

Hitler arcképei és semmi, de semmi más! Azaz mégis: a külső, teljesen üres kirakatok egyikében egy férfibáb frakkban, cilinderben és fehér selyemsállal! Az aláírás: *„Így fogsz ünnepelni, ha megnyertük a háborút!"*

December 24. Karácsony.

Kelet felől 20 fokos fagy zuhant Sziléziára! Ausweisemmel a zsebemben délelőtt a közeli Corpus Christi katolikus templomba mentem. Tele volt, feltűnően sok közkatonával. Egy-két tiszt is volt köztük. Az orgona Bach isteni Toccata és Fugáját játszotta, melyet azonban el-elnyomott kintről a városba menetelő SS-hadosztályok ütemes katonadala: Boomben auf Engelland... majd Eeerika... Nem vitás, hogy ezek már Breszlau ostromára érkeztek... *De most az orgona győz:* Heilige Nacht...

„Otthon" a Garten Strassén: egy valahonnan beorganizált kis fenyőág, egy most csöpögtett gyertyácska és egy pesti szaloncukor... Ezt álltuk körül vagy tízen, de gondolatban mindnyájan a ma körülzárt Budapesten voltunk... és a legtöbbet kértük az Istentől: az életet!

December 29.

Ma elcipekedtünk a Garten Strasséról az *Arletius Strassei* vöröstéglás *leánygimnáziumba*. Persze leányok nélkül, hiszen Breszlauban már nincs, és úgy néz ki, hogy német nyelven már sohasem lesz tanítás... Az egyik osztályteremben tizenöten alszunk az olajos és egyre keményebb szalmás fapadlón, télikabátunkkal takaródzva. Középen – a nemrég még tanári – asztalon Simonffy Pepi ügyködi a Wehrmacht műkolbászát, amit mi, többiek, százszemű Árgusként figyelünk. Pepi először logarlőccsel kiszámítja, hogy hány milliméter kolbászdarab jut egyre, majd zsilettpengével, „függőlegesen, fiú! Ne reszkessen a kezed!" – megjegyzésektől kísérve, kiszeleteli a tizenöt adagot, melyekből az utolsó darab az övé. A „szeletelői" megbízást rendszerint egy-egy agilis társunk kapja. Marha felelősséggel jár ez, mert a létminimumot jelentő kaja terén nincs pardon!

Kaptunk két csalánból készült Wehrmacht-pokrócot, egy tányért és egy pléhkanalat. Ez utóbbit aztán evés után gondosan lenyalva teszi az ember kabátja külső mellényzsebébe. A kanál kilátszó felső része a mi „vaskeresztünk", ezzel is jelezve, hogy milyen „bevetésre" állunk készen éjjel-nappal a Festung Breslau küszöbön álló ostrománál...

December 31. Szilveszter.

Nagyon nehéz év volt 1944! Kezdődött márciusi német megszállásunkkal, folytatódott április 3-ai terrorbombázásunkkal, mely városomat, Pestszenterzsébetet 800 halottal sújtotta, majd az ázsiai hordák behatolása hazánkba és jelenleg, a végiggázolt ország után, fővárosunk barbár pusztulása. A nemzet fiatal orvosi és műszaki utánpótlása a hazán kívül van! Sorsa, sőt életben maradása is teljesen bizonytalan...

Éjfél felé kimegyek a már elmenekült iskolaigazgató csendes és havas kis kertjébe. De valaki már ott van! Máthé Lajos barátom már megelőzött! Nálam egy évvel idősebb lévén nem voltunk évfolyamtársak, de már fel-felfigyeltünk egymás megnyilatkozásaira és azt hiszem így kezdődnek férfiak között az igaz barátságok... Laja mozdulatlanul állt egy hóba kapart név előtt: NÓRA... Csak bólintunk egymás felé, szinte természetes, hogy mi itt és most találkozunk! Előveszem Pestről hozott lapos Meinl-rumos üvegemet és az otthoniakra, azok életére, majd kettőnk barátságára koccintunk... A néma, csillagos éjben tizenkettőt üt egy közeli templom érces kis haragja... Az elsötétített házak rádióból egy halálraítélt város, Breszlau felé szól – talán történelmében utoljára – a „Deutschland, Deutschland über alles..." amit a Horst Wessel pártinduló követ: „Die Fahne hoch..."

Aztán rekedt hangon Hitler kezd beszélni. De ez már nem a diadalittas, győzedelmes Führer hangja, hiszen az általa kiprovokált ellenség már mindenütt német földön áll! Beszédének lényege az öngyilkosság beleszuggerálása egy népbe, amely eddig vakon követte Führere akaratát. Lajossal megállapítjuk, hogy kínosan benne vagyunk a Nagy Kanyarban és fogalmunk sincs, hogyan lehet Breszlaut élve elhagyni...

Tantermünkbe visszatérve a fiúk szilveszteri vidámságra éhesen szóltak hozzám: „Hogy' is volt azzal a vegyésszel a vonaton?" Egy vegyészmérnök hallgató ugyanis magával hozta másállapotos menyasszonyát, mintha csak a Normafához tennénk vasárnapi kirándulást. A fapadokon összezsúfolva csak ülve lehetett szenderegni, és egyik építész kollégánk rá-rábóbiskolt a mellette ülő mázsás asszonykára... Akkor hangzott el vegyészünk végig úri modorban tartott szónoklata: „Kérlek alázatosan, én már többször is tapintatosan rád világítottam a csipogómmal, de nem használt! Most utoljára szeretnélek, kérlek alázatosan, figyelmeztetni, hogy ne tehénkedj rá a feleségem hasára és alvás közben ne fogódzkodj a melleiben! Nem vagy a hatos villamoson és csecsemő sem vagy már!"

1945. január 1.

A Déli Összekötő Vasúti Hidat – ahol nemrég átdöcögtünk –, ***ma felrobbantották!*** Mivel az Északit már Karácsony napján, ***Budapestnek nincs vasúti összeköttetése nyugat felé.***

Január 6.

Ma délelőtt az Odera partján fekvő és német hallgatóktól kihalt, (mert a frontokon vannak!) Technische Hochschule dísztermében, földig érő horogkeresztes zászlók között előbb egy német tábornok, majd dr. Csilléry orvosprofesszor tartott német nyelvű, hivatalos tanévnyitó díszbeszédet.

Egy német katonai szanitéc-csoport tífusz- és kolerainjekciót „vert" be felülről a vállunkba. Röhögve figyeltük, amint egyesek térdre estek, mint a letaglózott ökör... ***Elkezdődött, de aligha tarthat soká az egyetemi oktatásunk.***

Egy szemfüles társunk felfedezett a városban egy vöröslámpás házat! Tanszobánk „kötelező" óraként kollektívan jelent meg az Intézetben. Egy felemelt körpódiumon ültek körben a lányok, rövid ujjú fehér selyemingben és piros szattyán csizmában. Egymás közti beszédünkre nem reagáltak, vagyis magyar lány nem lehetett köztük. Lengyelek, oroszok és a balti államok pillangói voltak. Német nyelvű beszélgetés után, meglepetésemre, senki sem kívánt a beszélgetésnél többet, pedig az ár minimális volt, bagatell a zsebünkben levő márkához képest. Kifelé menve bizony röpködtek utánunk a lányok csúnya megjegyzései... Persze a nagy kanok azonnal magyarázkodni kezdtek. „Ilyen kalóriátlan kaja mellett? És mikor a németek brómot tesznek reggeli ersatz-kávénkba?" Mindenki próbálta kimagyarázni magát, csak a lényegről nem beszélt senki: lelkiállapotunk mélypontjáról és a távoli otthonról, ahol mindenkinek maradt valakije, aki – talán éppen most – tíz körömmel védi becsületét...

Breslau. Felvonulás Wehrmacht alsóingben és alsógatyában.

Január 9.

A németek feladták a külvárosokat! Otthonom, Pestszenterzsébet ma szovjet megszállás alá került! A BBC szerint a Gellért-téren páncélos csata dúl, vagyis az oroszok már Budán vannak!

Magas hóban, gyalog törjük magunkat az Odera-parti előadásokra. A lányok közt egy néger is volt, ezért a Sonnen Platz-i Bierhausban megalapítottuk a „Breszlaui Szerecsen Szajha" asztaltársaságot, melynek csak alakuló ülése volt. De erre „renoménk" miatt szükség volt... A város pusztulása előtt áll, de akárcsak Pesten, a mozik még játszanak! Két valóban nagy német filmet láttam: az „Opfergang"-ot Christina Söderbaummal és a „Die Frau meiner Träume" című filmet Rökk Marikával. Német Wehrmacht téli alsóruha kiosztás volt, csalán jégzokni, alsóing és hosszúszárú alsógatya. Rögvest fel is húztuk és mint kerge kísértetek jártunk teremről teremre... „Marhák!" – hallatszott mindenütt mögöttünk...

Január 15.

Az oroszok egy 1200 kilométeres keleti szakaszon áttörték a németek védővonalát! Ezzel Szilézia, Breszlau és egész Európa nyitva áll Sztálin előtt! Pesten a Ferenc József hidat felrobbantották, a front a Kálvin-téren!

Január 17.

Háztömb-csata a Váci utcában, ahol szüleim és családom tartózkodnak! „Rózsalevél, elfúj a szél..., talán soh'se látlak..." Naponta jön közelebb a frontvonal! Az első komoly éjjeli légitámadás Breszlau ellen! Ma már az Erzsébet híd sem ível át a Dunán... Megsemmisül fővárosunk...

Január 20.

Kelet felől tízezrével özönlenek Sziléziából a német menekülők lovaskocsin és gyalog. Csatlakoznak az innen menekülőkhöz. A Wehrmacht teljes riadókészültségben! A mai breszlaui újság címlapján: *„Magyar civilek! Be a Volkssturmba!"* És Budapesten már egyetlen hidunk sincs!

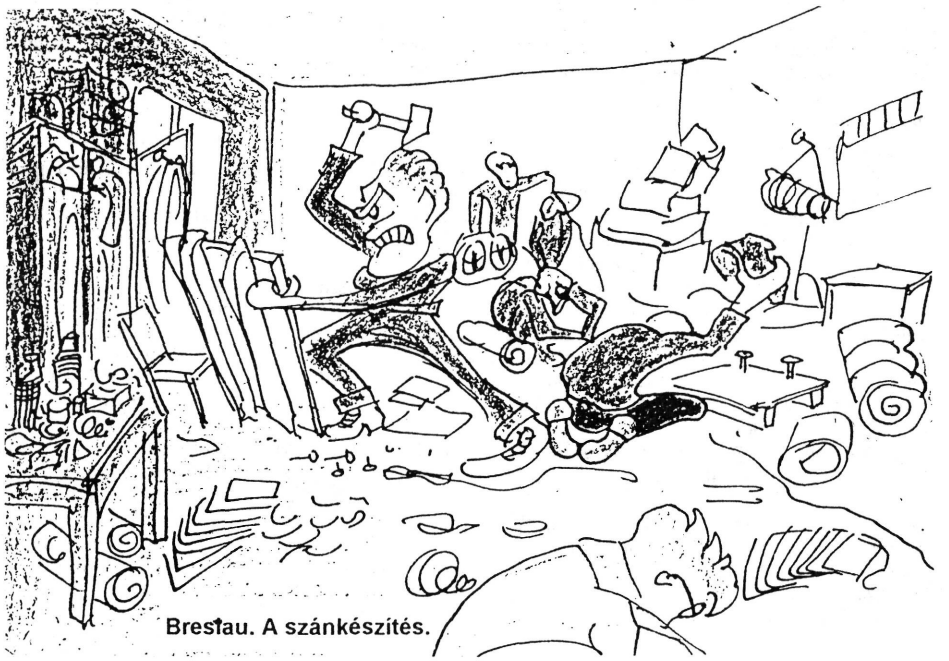

Breslau. A szánkészítés.

Délelőtt az egyetemi előadások azonnali hatállyal megszűntek! A városban szigorú „földi riadó" van! Zárt rendben vonulunk az egyetemről vissza a távoli Arletius Strasséra. Indulásunkkor valaki kimondja: *„Életünknek most már gebaszt!"* Erre a széles főúton, a menekülő németek közötti tumultusban, tele torokkal, harsogva szólalnak meg elkeseredésünkben a legtrágárabb szövegű magyar énekek. Mellettünk menetelő tanáraink fejüket csóválják... Mert ők értik a „rettenetes" szöveget! Csak a címeket: *„Ki-ki-kukorékol már a kakas, hajnal akar lenni..." „Halvány sánta Rózsi..." „Margaréta, Téged úgy imádlak, jobb' szeretlek, mint a libamáját..."* stb. A folytatást úgyis ismeri mindenki, a papír pedig nem bírná el... És természetesen a törzsdalunk, mely odisszeiánk megpróbáltatásai alatt sokszor sírt fel, mint egy keserű sóhajtás: *„Az ember élete, seeej... b...m, de keserű!"*

Menetelésünk közben a breszlaui rádió utcai hangszórói énekünkkel szimultán harsogják németül, mint tényt: „A magyar civil egyetemisták páncélöklöllel a kezünkben állnak be a Volksstrumba, hogy velünk együtt védjék a Festung Breslaut." Hát ez bizony még a mienknél is disznóbb szöveg, amit Farkasdy Dodi rögtön azzal torol meg, hogy rázendít a nyilas induló dobütéssel kezdődő dallamára – de saját szerzeményű szöveggel: *„Bummm!!! Testvér elég a szar kajából, a sok marha link dumából, elmegyünk együtt árkot ásni, üres gyomorral megkrepálni* – és a befejező „éljen Szálasi!" helyett „dögöljön Szálasi!" Mindenki vele énekel. Két nyilasunk mélyen hallgat... Pár nap alatt a történelmi események itt Sziléziában a robbanásig feszültek és minket illetően az élet vagy halál kérdésévé alakultak. Nem tudjuk, hogy a volkssturmos és páncélöklös biztos halálon kívül van-e valami más alternatívánk? Tantermünkben, ami most az otthonunk, kíváncsian várjuk, hogy tesz-e valamit és mit a magyar vezetőség, még mielőtt a Waffen-SS, a breszlaui sajtótól is felheccelve, a jól ismert végső argumentumhoz nyúlna: a géppisztolyhoz. Hát tett! Azonnali hatállyal betiltottak minden egyéni városba járást! „Ne provokáljuk a végnapjai előtt álló lakosságot, az SS-t és a Pártot fiatal és civil és idegen voltunkkal!" Aztán azonnal Berlinbe mentek tiltakozni, hogy ha minket civilként az első vonalban bevetnek, akkor felrúgják a kormányközi megállapodást, *mert mi ide tanulni jöttünk és nem harcolni a*

Volkssturmban! Erre az érvükre még aznap határozott döntés is született. „Breszlaut azonnal elhagyni és jelentkezni Halle an der Saalében!" ***Ez a villámdöntés közvetlenül az életünket mentette meg!***

A tanárok, hozzátartozóik és az egyetemi szertárak kaptak egy vasúti kocsit, mely utolsónak hagyta el az ostrom előtt álló Breszlaut. Az egyetemisták számára csak egyetlen „kijutási" lehetőség maradt: gyalog, lehetőleg azonnal nekiindulni egy körülbelül kétszáz kilométeres országúti távnak a Breszlau–Lübeni vonalon, még mielőtt a szovjet páncélos ékek ezt az utolsó, nyugat felé vezető utat elvágnák.

Január 21.

A Waffen-SS káromkodott, hogy város-erőd védelme több ezer fiatal ágyútöltelékkel meggyengült, de Berlinnel szemben nem alkalmazhatott gépfegyvert. Mégis, utolsó visszavágásként a civilek felé, kaptunk egy írásbeli idézést: zárt kötelékben délben megjelenni a városháza középkori terén és végignézni Breszlau defetista polgármesterének „példát statuáló" büntetését! Mivel efféle „látványosságra" kultúrált ember nem kíváncsi, az SS-idézést a tanterem szemétkosarába hajtottuk. (Ettől függetlenül a Bürgermeistert délben nyilvánosan felakasztották!)

Hogyan cipekedjünk fagyban és több száz kilométeren keresztül nehéz könyveinkkel és bőröndjeinkkel? A választ a ***ma reggel beindult erős havazás adta meg!*** Rajztábláinkból még ma este valahogy szánkókat kell összeeszkabálni! Tantermünk felbolydult méhkassá változott! Máthé Laja felszaladt az iskola padlására és egy valaki által Pestről elhozott harapófogóval, (mert a leghülyébb ötletnek is van néha váratlan haszna) a gerendázatból vaskos szögeket húzott ki, melyekkel rajztáblám keményfa fejlécét csúszótalpként szegeltük fel a rajztábla alá. A húzózsineget Lajos a padlás ruhaszárító köteleiből vágta le. Éjjel háromkor lettünk készen!

A gyalogmenetre a Wehrmacht összekötő tisztjéül Berlin a jovális, osztrák Pfaul századost nevezte ki, aki szinte bukfencet vetett örömében, hogy a biztos halált jelentő Breszlau Erődből, velünk együtt, élve kerülhet ki.

A legközelebbi barátokból alakultak ki, álltak össze a száncsoportok. A mi sokáig együtt maradt csapatunk három szánegységből állt: Bakos Béla, Bartha Tibor és Máthé Lajos hármas szánja, Simonffy Gyula és Zajovits Jenő kettes szánja és végül Dragonits Tamás, Gábriel Mihály és Seid Ambrus szintén hármas szánja. A menet alatt fél szemmel figyeltük egymást, láttuk egymás fizikai letöréseit, buzdítólag szóltunk át egymáshoz, hogy testileg és lelkileg kitartsunk az életben maradásért...

IV. GYALOGMENET

Január 22.

Közeli ágyúdörgés és lobogó máglyatüzek fénye mellett (mindenütt égetik a Párt és az SS titkos iratait!) értünk ki Breszlau északnyugati szélére, a Lüben felé vezető országút kezdetéhez. Megálltunk és körülnéztünk a végeláthatatlan, sivár hómezőkön... melyek felett varjak csapongtak vészjósló károgással... Jól tudtuk, hogy most testünk minden egyes porcikája olyan maximális igénybevételnek lesz hetekig kitéve, amilyennek eddigi életünkben soha! De azt is jól tudtuk, hogy ***élve szabadultunk ki a halálra ítélt Breszlauból*** és a ránk váró megpróbáltatások mennyivel kellemesebbek, mint egy páncélököllel kuporogni saját sírgödrünkben egy idegen város reménytelen védelmében. Ugyanakkor fülünkbe csengett Pfaul százados atyai figyelmeztetése: ***„Uraim! Aki nem bírja az iramot az lemarad és meghal, mert élve aligha éri el Szibériát...!"*** Mondását megerősítik a rádióadók „rémhírei", melyeknek valószerűségét a hazudni nem szokott BBC is megerősíti: „A Szovjet tízezrével hajtja a foglyul ejtett civil lakosságot Kelet felé..." Megérkeztünk a Rabszolgatartó Társadalomba!

Egy őszhajú aggastyán jön szemben doberman kutyájával. Az állat közvetlenül előttünk egy Breszlauba hajtó Wehrmacht kocsi alá ugrándozott. Néztük a síró öreget, mert a még élő, gerinctöréses állat, kínjai közt is gazdája kezét nyalogatta... Beért minket egy gépész-szán, leállítottam őket és mintha csak tüzet kérnék, kérdeztem: „Nincs nálatok véletlenül egy pisztoly?" Volt náluk, véletlenül... De háromszor kellett fejbelőniük a kutyát, míg kimúlt! Ezt a kínosan rossz óment első lépéseink előtt még tetézte, hogy megérezve a dögöt, hangosan károgva, varjak szálltak alacsonyan a fejünk fölé... Mindenki megdermedt, elnémult! *„Nur nicht beszáren!* – mondtam, – ***mert ezek a madarak nekem mindig a jó szerencsét jelezték! Most is azt jelzik! Ezt a gyalogmenetet is át kell és át fogjuk vészelni!"***

A hómezők felett hirtelen lebukik a nap, a varjak eltűnnek a távolban, a hátunk mögött erősödő ágyúzás jelzi, hogy Breszlau végnapjai meg vannak számlálva... És mi kemény lépésekkel nekivágunk a teljesen kihalt, hófúvásos sziléziai országútnak...

Breslau. A kivonuló gyalogmenet.

Koromsötétben, tizenöt kilométeres könnyű menetben értünk be Deutsch-Lissa kis falujába, ahol a kultúrteremben sokadmagunkkal a csupasz, de fapadlós földön aludtunk. Béla a zongora tetején, jómagam a zongora alatt. Csak a pedálok zavartak. Lajos, az izomember, éjszakai figyelőőrséget vállalt.

Január 23.

Hajnalban, erős hóesésben vágtunk neki a mára jelzett 50 kilométeres útszakasznak. Fülvédő és kesztyűs kezemen még egy rongyos jégzokni is véd az egyre jobban erősödő fagytól. Anyám egy marék diót és étcsokoládét is kabátomba rejtett. Fontos kalóriák! Áldom is érte!

A szánkót, jó öreg rajztáblámat mindig csak ketten húzzuk elől, a harmadik hátul pihen; azzal, hogy nem kell húznia a terhet, erőt gyújt az óránkénti körcseréhez. Mindegyikünk két órát húz elől, majd egy órát „pihen" hátul, a szán mögött.

A Wehrmacht által kiosztott sercli-kenyér és a hármunknak egy húskonzerv kőkeményre fagyott. Béla egyik foga bele is tört, pedig szegény a visszeres lábával is kínlódik.

Még szürkületben érkeztünk Maserwitzba, egy elhagyott téglagyárhoz; a fiúk, Béla is, – bevackolták magukat a jéghideg, szűk és alacsony égetőkemencékbe, ahol szorosan összezsúfolva egymást melegítik. Lajos és én már nem jutottunk be, kint a szabadban, a betonon próbáltunk erőt gyűjteni és pihenni. De az éjjelre húsz fokra leszállt fagyban persze egyik sem sikerült! Vizeletünk azonnal jéggé fagyott a betonon. Hajnalban a közeli SS-ütegek gyorstüzelése jelezte, hogy megállás nélkül gurul Nyugat, azaz Európa felé a szovjet tankok beláthatatlan tömege, mint egy megállíthatatlan egyiptomi sáskajárás rettenetes csapása...

Január 24.

Alvás nélkül állunk neki a szánhúzásnak, miközben minden irányból és egészen közelről dörögnek az ágyúk! Felhangzik Pfaul százados üvöltése: *„Uraim! Aki nem óhajt Szibériába kerülni, az méltóztassék*

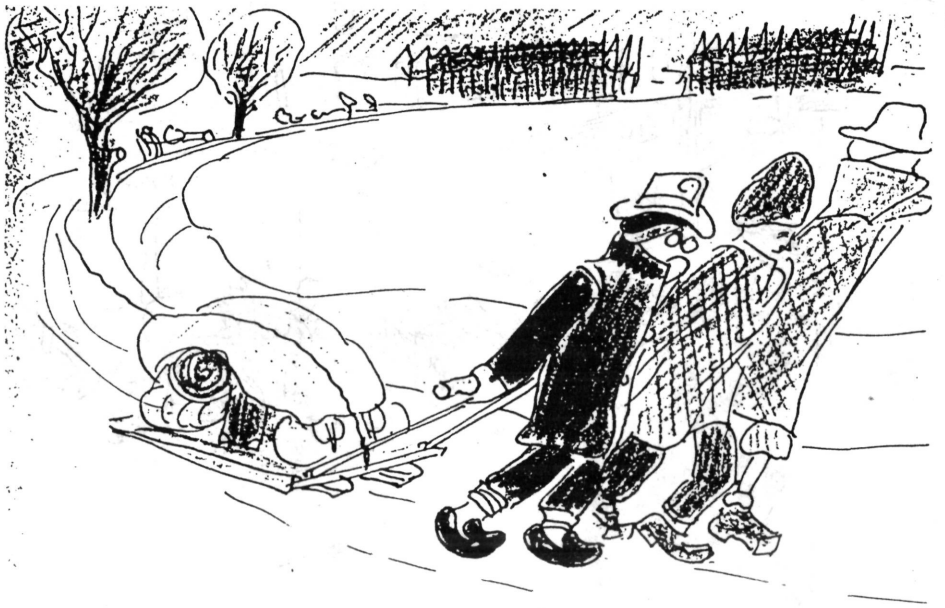

Az egyes számú szán = Bartha Tibi, Bakos Béla és Máthé Lajos

áttérni az erőltetett menetre!" Életünkről lévén szó, azonnal gyorsítottuk az eddig is erős iramot! Koitz, Parchwitz, Gugelwitz. Német városnevek, melyeket ma nem lehet megtalálni a térképen, mert csak az új, lengyel nevük szerepel. Kelet felől árad felénk a szovjet T–34-esek tömege, a hómezőkön keresztül már néha látótávolságban is vannak. Csak pár sorozatot kellene leadniuk, hogy tragikusan fejeződjön be gyalogos odisszeiánk... De ekkor nyugat felől, egy domb mögül váratlanul öt-hat STUKA bukkan elő és a jól ismert sivítással csapnak le ránk... *„Ne minket! Marhák!!"* – ordítjuk, de azok alig száz méterre a fejünk felett megnyitják a tüzet! Persze nem ránk, a magas hóban cammogó kis fekete hangyákra, hanem a felénk zakatoló szovjet páncélos ékekre...

Sötétben értünk be Lübenbe... A házak kihaltak, néma csend. Így jutunk a Wehrmacht kaszárnyához, ahol még őrség sincs! Bakos Béla, aki ugyanolyan bolondja a klasszikus amerikai filmeknek, mint én, és egymást sokszor kvízkérdésekkel gyötörjük, így szól: „Kék csillag! Az idegenlégió megérkezik a sivatagi erődbe, ahol mindenki halott... Mi is volt az erőd neve?" „Zinderneuf" – mondom és még hozzáteszem: „a valóságban Lüben!" Minden jel arra mutat, hogy a német katonaság pánikszerűen, előttünk hagyhatta el a kaszárnyát. A konyhában egy óriás üstben sűrű bableves fortyog, kikészítve a kenyéradagok, csapolásra kész két söröshordó... A hálótermekben megvetett, tiszta ágyak... Szinte Hófehérkéknek érezzük magunkat... Nosza nekiláttunk mindennek! Egy előbicegett német katonától tudtuk meg, hogy sötétedéskor szovjet tankok bukkantak fel Lübenben, a vacsora előtt álló tüzérség a pár száz méterre levő és a laktanyára beállított hadállásokba vonult, feltételezve, hogy odaözönlik a szovjet legénység, a német ágyúk prédájaként! A szovjet tankokat egy STUKA-század elkergette, a tüzérség pedig nyilván látja, hogy nem a szovjetek, hanem német menekülő civilek vannak a laktanyában *„ezért vannak Önök még életben! Mert a laktanya alá is van aknázva!"* E véletlenül megtudott tények ellenére, kimerültségünk és az így keletkező agyhúgykő alapján, lezuhanyozva és Wehrmacht ingre-gatyára vetkőzve zuhantunk bele a csábos-tiszta ágyakba és azonnal álomba zuhantunk... Éppen Pesten jártam álmomban, mikor alarmra ébredtem, a szovjet tankok már bent vannak a városban, de megálltak, mert ellenállás hiányában az ázsiai legénység azonnal elkezdte az otthonok fosztogatását és az általános szovjet szokás szerint a

rejtekhelyükből előráncigált német lányok és asszonyok megerőszakolását! Alig pár perc alatt menetkészen álltunk és szánunkkal futólépésben hagytuk el Lübent, asszonyok segítséget kérő sikoltozása közepette... De szánkóinkkal nem szállhattunk szembe a T–34-es tankok gépágyúival! Pedig erkölcsi felháborodásunkban legszívesebben azt tettük volna, csupasz ököllel!

Január 25.

Erdős, nehéz terepen, a földre taposott asszonyok segítségkérő sikolyai által szerzett lelki sebeinkkel is küszködve, igavonó baromként húzzuk az erős havazásban nagyon nehézzé vált szánt. Így legalább nem gondoltunk mindig az ázsiai hordák kegyetlen állatiasságára. ***Klein Kirchennél, átlag tizenöt fokos fagyban, megtettük az első száz kilométert!***

Az eddigi út igénybevételének hatására ma délután mindhármunkra egyszerre tört rá a fizikai összeomlás. Kotzenauban mint három fabábu zuhantunk be egy erdőszéli Bierhausba. A kocsma zsúfolásig tele volt földön fekvő emberekkel. Nos, ha itt most nem tudunk valahogyan vízszintes helyzetbe jutni, akkor lemaradunk a csoporttól! Emellett odakint hóvihar tombol... Béla visszeres lábán csak vánszorogni tud, a köztünk legerősebb fizikumú Lajos hófehér a kimerültségtől, félig eszméletlenül toltam fel az ivó biliárdasztalára. Pedig nemrég, Breszlauban, fogadásból, guggolásból, vízszintesen előrenyújtott fél lábbal nem a fogadott hússzor, hanem virtusból ***huszonötször*** nyomta fel magát álló helyzetbe, amit fizikailag lehetetlennek tartottunk! Az asztal alá Béla vonszolta be magát és mire fájó lábait utánatoltam, már aludt is. Nekem a jobb térdem a kétszeresére dagadt és délután óta minden lépésem kínszenvedés volt! Mintha egy borotvapenge lenne térdem forgói között... Hát jó kilátásaink vannak a holnapi újabb ötven kilométeres új szakaszra, hegyi terepen és havazásban! De erre most nem szabad gondolni! Szemem körbejáratva keresek parányi fekvőhelyet valahol, mert már az állás is fájdalommal jár. Az ivó pultja előtt, két embernek való helyen, egy ludovikás hadnagy terpeszkedik. Szemtelen hangon szól hozzám: „Ne nézegessen itt hely után, mert nincs! Két haverjának elfoglalta a biliárdasztalt, maga menjen ki a szabadba, aludjon a tornácon!" Verekedés nélkül erre csak annyit mondhattam, hogy „köszönöm a rólam való féltő gondoskodását!" Már a kijárat felé fordultam volna, mikor valaki hátulról megfogta a két karom és maga előtt, a földön fekvőkön átlépkedve egy ivó melletti kis ajtóhoz irányított, nyilván azzal, hogy kirúgjon... De e helyett a ***kocsmárosék otthonába kerültem!*** A „jó öreg kocsmáros" őszhajú felesége vezetett oda. Leültetett és forró vizet öntött egy elém tett fateknőbe: „mosakodjon meg, kérem!" – mondta kedvesen és ***én magamban áldottam az Asszonyokat az emberiségnek e csodálatos lényeit.*** Egy díványhoz vezettek, éreztem, hogy takarót borítanak rám és azonnal álomba zuhantam. Mikor reggelihez ébresztettek, láttam, hogy míg aludtam, borogatást raktak a jobb térdemre. Megengedték, hogy két barátomat is behívjam és a vizes Ersatz-kaffe jobban ízlett a legdrágább brazil szemeskávénál is...

V. HUNYADI PÁNCÉLOSOK TÁBORÁBAN

Január 26.

A pimaszkodó kis hadnagy a többiekkel együtt már eltűnt az ivóból. A szilézíai kocsmáros és aranyos felesége, amíg csak láttak, integettek utánunk. Vajon milyen sors vár Rátok – talán még ma? – drága öregek..., mert Ti a legtöbbet tettetek értem, egy idegenért, aki nem is német! Önzetlenül adtatok emberi szeretetet...

Ennek az önzetlenül adásnak nagyszerű példáit mutatták a sziliziai nők és asszonyok! Szinte minden faluban ott álltak csészéikkel és termoszukkal és ingyen osztogatták a meleg kávét, vagy levest az utolsó pillanatig, amikor ők már nem tudtak elmenekülni és a benyomuló hordák állati kegyetlenségének lettek ártatlan áldozatai... Sokszor még fájón hallottuk segítséget esdeklő sikolyaikat, de azok nem jutottak el sem Londonig, sem New Yorkig. Ott alighanem büszkék voltak ázsiai szövetségesük embertelenségre. Hiszen nem angol és nem amerikai nők szenvedtek, hanem a gyűlölt német faj!

Sötét, hóval borított erdővidéken vezet tovább az utunk. Lábamnak nagyon jót tett a kocsmárosék borogatása, Lajos teljesen magához tért, Béla is elszántan húzza a szánt. Erőnlétünk most mindennél fontosabb, mert a gyalogmenet fizikailag legmegerőltetőbb szakaszához értünk, a félelmetes és soha el nem felejthető „erdei úthoz", ahol a legerősebb izmok is vonaglottak és a legjobb bakancsok is beáztak. Ezeken a friss hó alatt álló szűk erdei ösvényeken már mindhárman elől, egy emberként húztuk a szán terhét. Ez egyharmaddal nagyobb erőt jelentett, igaz, egyikünknek mindig el kellett kotorni az alig tíz centiméter magas szán előtt összetorlódott havat. Emellett viszont egyidejűleg merültünk ki és most nem volt már hátulról előre hívható erőtartalékunk sem. Az ájulásig fokozódott kimerültségen az előttünk járók kényszerű jelszóval segítettek: „könnyíteni!" És az út szélén jobbra-balra a hóban nemcsak szellemileg, hanem fizikailag is súlyos, vastag orvosi és mérnöki könyvek hevertek eldobálva. Mi még

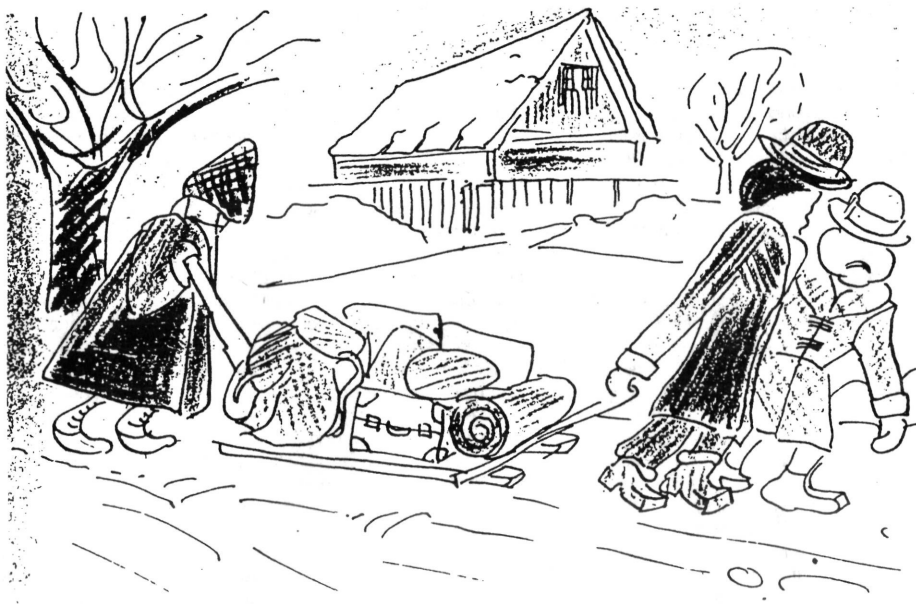

A kettes számú szán = Gábriel Misi, Dragonits Tamás és Seidl Ambrus

nem dobtunk el semmit, de egymás előtt is szégyellve, bensőnkben már foglalkoztunk a gondolattal... Csak érjünk ki az erdőből a teljes besötétedés előtt. Kiértünk, de nagyon lefékezte iramunkat az erdő és még nagyon messze voltunk aznapi úti célunktól, Neuhammertől. Az egyik kis faluban – azt hiszem Kittlitzleben volt a neve – hirtelen több SS-század vonult el mellettünk, néma csendben, de bámulatos fegyelemben. Ilyen tizedmásodpercre szinkronizált menetelést csak az UFA híradókban láthattunk, mikor az SS Hitler előtt tisztelgett. Mint régen a gladiátorok, felemelt karral, Cézár előtt. Csak most „Ave Hitler, morituri te salutant!" – lett volna a szöveg, mert ezek a karakán fiatalok kétségtelenül a biztos halálba menetelnek, akárcsak egykor a gladiátorok... Aztán vidám, de ismeretlen dallamú nóta hangzott fel... és mi megdöbbenve álltunk meg! Mert az ének szövege magyar volt! A Hunyadi SS-páncélos légió szakaszai vonultak el mellettünk. Csak most lett világos előttünk, hogy nemcsak egy irányba, hanem ugyanarra a helyre is megyünk a csapatokkal: a nemzetközi SS-légiók kiképző táborba, Neuhammerbe! Csak jóval később tudtuk meg, hogy egyes száncsoportok magyarul szóltak a századhoz és azok azonnal a táborig húzták nehéz szánjukat. Mi nem szóltunk és a poklok poklát szenvedtük végig hajnalig... Mert ugye „néma gyereknek..."

Egy kőhídon át követtük a többieket egy furcsa barakkba, ahol kérés nélkül némi kolbászt, kenyeret és szeszmentes sört kaptunk. Ez már előzetes SS-ízelítő volt. Az SS-századok eltűntek, de nekünk még egy hegyvonulaton kellett átjutnunk Neuhammerbe. Közben morfondíroztunk: csöbörből vödörbe kerültünk volna? Breszlaut isteni szerencsével elhagyva a Volkssturm sírgödrei helyett az ugyanolyan halálos SS-légióba menetelünk? Mi lehet itt a szerepe Pfaul századosnak? Bécs, ahonnan származik, nem először árulna el magyarokat..., viszont irántunk való szimpátiája érezhető volt: létünkkel az ő léte is biztosítva lett! Éjféltájt bepöfögött a hírhedt „halálvonat". Ez egy keskeny vágányú, oldalfal nélküli iparszerelvény volt, jégtükörrel borított üres platókkal... Nem volt semmi, amiben meg lehetett volna kapaszkodnunk.! Béla nyögve jegyezte meg: „Ez aztán a Chemin de Fer, ahol az életünk az egyetlen tét!" Mert ha itt egyikünk oldalt lecsúszik az erdőben, az biztos fagyhalál! Soha el nem felejthető rossz álom, mikor az erős emelkedők előtt megállt, gőzt gyűjtött a kis masina, míg mi a jégbe vájtuk tíz körmünket, hogy

Az SS-tábor elött. A legtöbben már csak a fagyhalált várták...

előre, vagy hátra a kerekek alá ne zuhanjunk félig már megfagyott testtel... De ez még nem volt a mai nap utolsó kínszenvedése! A neuhameri SS-tábor bejárata előtt jó húsz fokos fagyban kellett éjjel egytől hajnali háromig ácsorognunk és várnunk. Mert az SS-táborba nem volt könnyű bejutni – hát még majd kijutni... Ha egyáltalán kijutunk... Volt aki utolsó energiájával próbálta még a lábát mozgatni, de a legtöbben már csak egymásba kapaszkodva vártuk a megváltó fagyhalált, ami egyre kellemesebbnek ígérkezett... Végre egy magyar SS-őrmester távoli ordítása szállt felénk: „Civilek! Utánam!" És mint egy hófehér kísérletsereg támolyogtunk be az SS-légiók táborába...! De még rajtunk volt – ha rongyosan és koszosan is – a világ legértékesebb egyenruhája: civil télikabátunk! Egy fűtetlen barakkba kísértek. Már csak arra emlékszem, hogy utolsó akaraterőmmel kapaszkodtam fel Lajos fölé az SS tábori ágyába és ott azonnal belezuhantam a tökéletes Nirvánába!

Január 27.

Déltájban egy kiskályha pattogó tüzére, kellemes melegre és Lajos felháborodott szavaira ébredtem: ***„Ezek a disznók eltüzelték a szánunkat!"*** A disznók alatt az orvostanhallgatókat értette, akik közt csak mi voltunk építészek. Előbb a mi szánunkat, majd a sajátjaikat is a vaskályhába rakták. Bélától csak egy gyűrött fecni: „most hajnalban Pepiékkel együtt megpróbálunk innen kijutni. Nagyon gyanúsnak találjuk ezt a helyet... Közös kajánkat – mivel Titeket nem találtalak, magammal viszem... Próbáljatok eljutni Halléba! Viszlát ott! Szia, Béla."

Lám, milyen kényszerítő emberi ösztön a sejthető rossztól való dermesztő félelem! Béla, Pepiék és Misiék már kora reggel sürgősen leléptek az SS-táborból... Ha ugyan le tudtak lépni... Mert nem láttuk őket! Mi ketten kiestünk a három eddigi száncsoportból, azaz az egyes számú hármas szán itt, az SS táborában, véglegesen feloszlott!

Elkezdtünk tehát logikusan gondolkozni: ha a többieknek sikerült elhagynia az SS-légiót, akkor Pfaul százados mégsem árult el, vagy vert át minket és a ***hallei úticélunk változatlan!*** De az odaérkezésünk,

ilyen teljesen szétszóródott csoportokban, természetesen nem lehet fix időponthoz kötve. Útvonalunkat Pfaul százados a magyar-német vezetés tudtával vezethette Neuhammeron keresztül, hiszen itt az ellátás és a meleg szállás előfeltételei adva voltak! És tudtunkkal az SS-be való belépés „önkéntes", nyugtatjuk magunkat, hiszen talán mi vagyunk az utolsónak maradt két építész, akik még mindig az SS-táboron belül vagyunk! Hogy innen – szán nélkül! – hogyan jutunk tovább nehéz csomagjainkkal a jó 400 kilométerre levő Halle an der Saale-ba, arról fogalmunk sincs!

A medikusok most készülődnek továbbmenni, de még jelzik, hogy a mellettünk fekvő vadász-repülőtéren átvágva jutunk a központi barakk-kantinhoz.

Bemelegítés alatt álló és bevetésre kész STUKÁK acélkék, zúzmarás szárnyai alatt, beszélgetve és lelehajolva bandukolunk a húsz fok körüli fagyban, mikor váratlanul magyar hang szólal meg felettünk az egyik STUKA cockpitjéből: „Várjatok!" Egy jóképű, fiatal fickó, – a STUKA pilótája ugrott le mellénk a földre. Együtt megyünk a kantinba és Árpádként mutatkozik be. Az SS a családi nevet sohasem használja, de lehet, hogy az Árpád név is felvett? A kantinban nincs nyitvatartási idő, nincs sorbanállás, nincs ételkiadagolás. A fortyogó üstökből, vagy a tálcákról mindenki annyit vesz, amennyit kíván... Idézek Árpád szavaiból: „Az SS, a Führer elit alakulata önkéntesekből áll, különösen a Waffen-SS, akik bármikor készek életüket feláldozni a III. Birodalomért!" Egyedül ülünk az óriás kantinban, hát megkérdezem Árpádot: „Te is?" – „Igen, én is!" – válaszolja, „de nem a III. Birodalomért, hiszen magyar vagyok, hanem a repülés élvezetéért, pontosabban a zuhanórepülésért, ami az egyetlen halálos szenvedélyem! Ti nem is sejtitek, hogy milyen isteni gyönyör pár ezer méterről zuhanni le pár száz méterre, megsemmisíteni a hadicélpontot és kihúzni a Stukát a zuhanásból... Én minden nap bevetésen vagyok, hiszen a ruszkik már egészen közel vannak Neuhammerhoz – de sohasem biztos, hogy visszatérek... Ez a szenvedély, mint a legtöbb elvakult szenvedély, megér egy életet... Tudom, hogy mit csinálnak a ruszkik az SS-foglyokkal... Lehet, hogy őrültnek tartotok, de ha a szovjet vonal mögött lőnének le – akkor én nem fogok kiugrani a STUKÁBÓL..." Csendben kérdezem: *„Be akarsz jutni a Walhallába?" – „Igen! Legjobb barátaim várnak már ott rám..."* – válaszolja Árpád nagyon komolyan.

Megemlítettem neki a STUKÁK támadását Lüben környékén, január 24-én. „Igen, én is köztük voltam, de Titeket nem láthattalak, mert a ruszki páncélos ékekre lőttem be magam! Azzal a jó érzéssel szedtem ki hármat belőlük, hogy tíz-tizenöt asszony nem lesz aznap megerőszakolva... Itt a német parancsnokság mellett a pilóták észtek, lettek, finnek és már csak ketten maradtunk magyarok... Amióta az Angliai Csatában alulmaradtunk, a STUKÁKAT már nem gyártják, bevetéseink csak addig tartanak, amíg a készlet, és a pilóta tart. Nézzetek be hozzám, mielőtt továbbmentek..."

Bizony a Junkers Ju 87 a Blitz alatt annyira rettegett STUKA, melyet a kommunizmus elleni csatában, 1936-ban a Condor Légió próbált ki Spanyolországban, ma már kissé elavult géptípus és fő tevékenysége a harckocsielhárítás! A repülés fantasztáinak ez a mindennapos bevetése – amíg el nem fogy az ember és a gép – tiszta öngyilkosság! De eszembe jut, hogy a technika igézete egyszer engem is megérintett. A szerbek ellen felvonuló, akkor még érintetlen német hadsereget bámultuk a gimnáziummal a Soroksári úton és szinte megigézve néztük a hangtalanul suhanó, kardántengelyes német BMW-motor-kerékpárokat... Egyre gondoltunk mind: *Jaj, ha nekem egyszer lehetne egy BMW-mocim..."* A repülés csodálatos varázsa pedig már Daidaloszékat is megigézte és ezek a fiúk nemcsak a sóvárgásban, de a halálba is követik a két görögöt...

Január 28.

Lajossal úgy véltük, hogy még ma sem megyünk tovább. A nagyon is ránk férő pihenés adott lehetőségét, nem áldozzuk fel a félelem oltárán! Ágyunkban heverészve filozofálgattunk, annál is inkább, mert Lajos a metafizika éppen olyan megszállottja, mint új barátunk a repülésé. Este átsétáltunk a pilóták söntésébe, hogy Árpádtól elbúcsuzzunk, mert másnap reggelre határoztuk el továbbindulásunkat Nyugat felé.

Egy finn pilóta jött elénk és Árpád nevét hallva szólítja a másik magyart, aki tudhatott már rólunk. Árpád nem volt ott. Félreülünk egy asztalhoz, söröket hoz, majd lassan és vontatottan kezdett beszélni: *„Ma délelőtt húsz STUKÁVAL közös bevetésre repültünk Árpáddal. Bevetési célunk az volt, hogy az előrenyüzsgő több száz T–34-est megritkítsuk. Megritkítottuk, mert egymás után, szépen szedtük ki őket a sorból, finn barátunk több mint tizet... De Árpád gépe összpontosított tüzet kapott szovjet megszállta terület felett! Láttam, amint égő szárnnyal, dugóhúzóban zuhant lefelé...* Mivel rádióösszeköttetésben voltam vele, a kötelező német nyelven ordítottam „Herausspringen! Herausspringen!" *De nem hallhatott, mert három szovjet tank közé zuhant, talán szándékosan, és magával vitte őket a túlvilágra, mint Dugovits Titusz a törököket... de mi az, miért sírtok?...* van ennél szebb halál...?

Ma reggel még Árpád pilótafülkéjében ültem, míg ő a STUKA műszerfalát magyarázta és most este ő is, a legendás STUKA is a Történelemé... Szótlanul bandukoltunk vissza barakkunkba, de én biztosan

tudtam, hogy ***barátunk már a Walhallában, magyar létére Wotan jobbján ül... és az elesett germán hősök szellemei reá emelik poharrukat...***

Január 29.

Távoli ágyúdörgés serkentett ki az ágyból. Szán híján kézben cipeltük csomagjaikat a főbejárat géppisztolyos SS-őrségéhez. Mi ketten vagyunk az utolsónak kilépni szándékozók! Most derült ki, hogy a többiek valóban elhagyták-e a tábort? Egy SS-tiszt egyetemi indexünket és német nyelvű Ausweisünket kéri. Alaposan átnézik, kiírnak a táborból, udvarias tisztelgés és utánunk szólnak: „Gute Fahrt!" Aztán teli hassal és pihenten cipekedünk a neuhammeri vasútállomás felé. Onnan egy helyi járattal Sagan-ban szállunk ki, ahol kiderül, hogy csak Hansdorfon át van kapcsolat Kohlfurt felé – de Hansdorfig több mint húsz kilométert kell gyalog, szán nélkül megtenni... Lajos határozottan teteti le velem a csomagokat és küld át az állomásra, a „menetrendet" megnézni, ami teljesen felesleges, hiszen érvényben levő menetrend itt a háború miatt már hetek óta nincs! Alig pár perc múlva Lajos mellémlohol egy régimódi, magas szánnal, rajta összes csomagunk! ***„Kitől loptad?"*** – kérdem meglepődve. ***„Egy Wehrmacht századostól! Elküldtelek, hogy ne legyen mindkettőnknek baja a Gest Apóval".*** „Büszke vagyok arra, hogy a barátom vagy!" – mondtam neki.

A friss havon szinte repült az organizált Wehrmacht-szán, alig kellett húzni. De tíz kilométer után hirtelen ismét összeomlott a jobb térdem! Sántítva, fogcsikorgatva nem az iramot, hanem a siralmas döcögést sem tudtam tartani. Őrületes fájdalmak közepette vergődtem be Hansdorfba, reménykedve, hogy lesz valami összeköttetés Kohlfuhrt felé... Több órás didergés után bepöfögött egy hadiüzemanyagot szállító tartályos szerelvény.

Nagy nehezen, szánnal együtt, felkapaszkodtunk a szerelvény végén levő platóskocsi kerek, nyílt betongyűrűjébe. A fontosabb német hadiszerelvényeket mindig kíséri egy, vagy több ilyen védő ütegállás. Ezeket az amerikai bombázók, vagy az angol Tiefflíegerek nagyon is respektálják, mert sorozatban és sokat szedtek le a támadó gépekből. Most a gépágyú és kezelőjének helye, feltételezem, hogy a húsz fokon felüli hidegre való tekintettel, üresen állt. Bemásztunk a gyűrűbe és ez közel az életünkbe került! A végzetes az volt, hogy ez a hadiszerelvény nem állt meg az állomásokon, vagyis a fagyhalál elől nem lehetett leszállással kitérni! Emellett a jó iramban haladó vonat szabad platóján a fagy legalább harminc fokosnak érződött! Lajos a betongyűrűben elaludt, az pedig a halál! Csak a brutális felrugdalás segíthetett. (Köszönöm Tiborkám, de azért ne rúgd szét a bordáimat!) A betonbunkerban rajtunk kívül még Dénessi Ödön társunk volt, aki valahol elszakadt szánkós társától, Uhlyarik Ferkétől. Ödön a fagyhalált ordítással próbálta elűzni: sírt, imádkozott és káromkodott egyszerre. Most is fülembe cseng egyik fohásza: ***„Atyaúúúristen, ne engedd, hogy ettől a kúúúrva hidegtől itt megdögöljek...!"***

A fagyhalál egyre kellemesebbnek tűrő apátiája kezdett engem is lassan birtokába venni... Most már nem a fizikum, hanem az élni vágyó akaraterő volt az élet-halál ura! Pfaul százados eltűnt, hiszen már nem volt menetelő oszlop, melynek élén állhatott volna... Az építészek is elszakadtak egymástól, most mindenki a legnagyobb szász város, Drezda irányába igyekezett. Voltak, akik annyira féltek az SS-től, hogy elkerülve Neuhammert, szabályosan éhezve, közel 300 kilométert húzták a szánt egész Drezdáig.

A szerelvény nem állt meg Halbaunál, sem Rauschánál, ahol az állomás kirgiz SS-katonákkal volt zsúfolva. Végül Kohlfurtnál piros szemafort kapott és megtorpant, de akkor mi már alig éltünk... szinte fagyott bábuként zuhantunk le a szerelvényről, melyet később a félelmes „bunkervonat" néven emlegettünk. Gyorsan beláttuk, hogy térdemmel aligha fogok tudni újra gyalogolni. Mivel a Wehrmacht-szán megtette hivatását, odaadtuk egy menekülő többgyermekes szilézíai asszonynak. Aztán Kohlfurt zsúfolt várótermében mély álomba zuhantunk.

Január 30.

Budapest január 18-án a Szovjet uralma alá került! Azóta, hírek szerint, Budapest civil lakosságát „kicsi robot" címén fogdossák össze és terelik keleti irányba... Apámra és öcsémre gondolok. Talán őket is elfogták civilként? (Akkor nem tudtam erre a választ, de amikor e sorokat írom már tudom: Igen! Öcsém január 20-án a Kálvin téren, Apám a Váci utcában „szabadult fel"! Saját hazájukban, állati csordaként hajtották őket kelet felé)...

Február 1.

Egy marhavagonba gyűrődve, éhesen, piszkosan és törődötten jutottunk el Szászország szép fővárosába, a még teljesen ép Drezdába. Az alul átmenő, felül emeletes, tehát fejpályaudvaron csomagjainkat a megőrzőbe adtuk le és a földszinten sikerült a sok szilézíai menekültnek készült egy csajka vizes, de meleg, főtt tészta-ragacshoz jutnunk. Aztán bejártuk a belváros, az Altstadt környékét. Drezdát százezrével lepték el a Szilézíából és Breszlauból menekültek, elsősorban öregek és gyermekek.

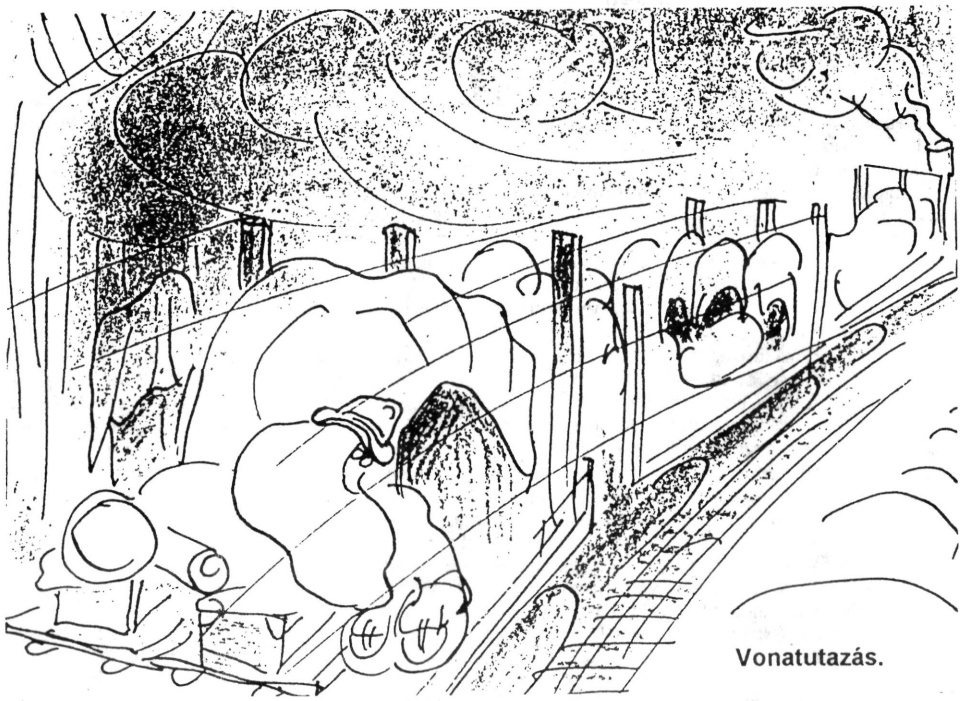

Vonatutazás.

Katonauniformist nem látni! Bizonytalan jövőnk ellenére jól esik itt, a németek Firenzéjében élvezni a rombolásmentes békebeli hangulatot – mintha nem is dúlna a háború! Ez a város nem Hitleré, hanem az Emberiségé, ahol a barokk és rokokó tobzódik a szépségben és a Zwinger a klasszikus Művészet kincsesháza... Végigfut rajtam, hogy van-e emberi kéz, aki ezt a sok és pótolhatatlan kincset, a kultúremberiség kincseit szétrombolni akarná, – hiszen évszázadok építették fel...

Még Breszlauban tudtam, hogy a gépészmérnököket onnan Drezdába irányították. Itt kell tehát, hogy legyen gimnáziumi jó barátom, Csóka Miki, felkeresem Freitalban, valahol a külvárosban. Mivel a villamosok zavartalanul közlekednek, hamarosan ölelkeztünk is Mikivel, aki azonnal a zuhanyozóba vitt, majd megosztotta velem szerény vacsoráját. Az érettségi után csak mi ketten mentünk a Műegyetemre, volt hát miről, de főleg Pestszenterzsébetről beszélnünk. Sötétben indultam vissza villamossal a főpályaudvarra. De bőröndöm nem volt a megőrzőben! Lajos talán már Halléba ment volna vele? Azért a Lipcse felé induló szerelvények mellett végigfutva ordítottam Lajos nevét. Végre elhaló választ kaptam egy indulásra kész kocsisorból. Áttülekedtem magam a tömegen és Lajost egy pad alá préselve találtam meg csomagommal együtt. Mikor Drezdából elindult Lipcse felé a vonat, így búcsúztam a várostól: *„Szerencsés vagy gyönyörű Drezda, mert mindjárt vége a háborúnak és Te már nyilván elkerülöd annak embertelen borzalmait..."*

Február 2.

Lipcse egykoron hatalmas főpályaudvara most egy-két vágányból és egy fabarakkból áll. A fabarakkot két betonoszlop törte át. A kimért meleg főtt-tésztás vizet a váróterem közepén, az oszlop mellett kanalazgatjuk, míg csajkánkba nagy hópelyhek hullnak... Még az éjjel, méghozzá fapados ülőhelyen indulunk tovább Halle an der Saale felé.

1945. február 3–április 7.

A Drezda és Lipcse felől beérkező medikusokat és műegyetemistákat ideiglenes gyűjtőtáborokba irányította a hallei pályaudvar-parancsnokság. Legtöbben egy óriás Turnhalléba kerültünk, csomag-csomag, ember-ember hátán, mint a szardíniák feküdtünk a földre hányt szalmán. Ezt a cigánytelepet úgy kerültük ki Lajossal, hogy ismerkedésként egész nap Halle városközpontjában csavarogtunk. A többiek is a várost járták. A halleiek értetlenül bámulták a városba került fiatal – tehát a frontot elkerülő – civil idegeneket, akik hangos és soha nem hallott, egzotikus nyelven köszöntötték egymást: SZIA MADÁR! Persze az egyszerű „szervuszt" mindenki megértette volna, de ezeket az unmögliche szavakat? Egy öreg néni ***szuahéli nyelvnek*** saccolta és cseppet sem zavarta, hogy nem fekete az arcuk.

Ez a bűbájos, középkori szász városka, a kacskaringós Saale partján fekszik, mely folyócska Magdeburg közelében ömlik az Elbába. A Marktplatzon egyszerre öt torony magaslik, mind a XVI. századból. Itt a téren áll Halle világhírű fiának, Georg Friedrich Händelnek, az újkori zene óriásának bronzszobra, mely az alig száz méterre álló szülőháza felé tekint, ahol 1685-ben született. Mindenfelé patinás tornyok és várak: Roter Turm, Leipziger Turm, Moritzburg, Giebichstein és a kis ékszerdoboz, a középkori gyönyörű városháza épülete.

A Marktplatzon volt egy Kaffeehaus, (nevét nem jegyeztem fel), ahová sokszor beültünk egy cukor és tej nélküli ersatzkaffee-ra, melynek egyetlen értéke melegsége volt, íz és kalóriaérték nélkül. Az ára, az 1 DM nem volt probléma, mert mindig volt nálunk pár száz márka, amit gyakorlatilag semmire sem lehetett elkölteni. Ez az összeg a kiosztott heti zsold révén csak növekedett! De senki sem nyúlt az egyetlen értékes valutájához, a magyar Szimfónia cigarettához, melynek darabjáért a németek 2-3, majd később 20 márkát is készek voltak kifizetni. A cigaretta-valutát vagy elszívták a dohányosok, vagy életmentésre váltották később a többiek (mozdony, vonat), de kávéra vagy sörre soha!

Ebben a kávézóban rendszerint egyedül üldögéltünk és jól éreztük magunkat, mert az egyetlen, fehérkabátos pincér mindig emberi lényként bánt velünk és úgy is szolgált ki. Egyszer öt márka borravalót akartunk neki adni, amit ezzel a megjegyzéssel utasított el: ***„Uraim, kérem, ne csináljanak inflációt ebben az amúgy is szerencsétlen országban..."*** És ez a kisember milyen világosan látta összeomló országában a helyzetet. Mert a hitleri Németország bukása után nem volt infláció és az NSZK a háborús német márkát egy az egyben váltotta át az új „Frankfurter" márkára, mely rövidesen Európa legerősebb valutája lett! Ez bizony senki sem gondolta volna, én sem, mert közel ötszáz hitleri márkát eresztettem szélnek később a vonatablakból...

A Gest Apó. A német titkosrendőrséggel, melyet mi egymás közt Gest Apónak neveztünk, először ebben a kávéházban találkoztunk, de később általában minden nyilvános helyen. Bőrkabátban, szerényen lépett be a kávézóba, körülnézett és rögtön indult is felénk, a két civilruhás fiatalember felé. Megállt asztalunknál, balkezét tenyerével felfelé elénk tartotta, ahová kabátujjából szalaghoz erősítve csúszott ki egy öt cm átmérőjű ezüstérem, közepén fekete alapon ezüst horogkereszt, felette félkörben a „Geheime Staatspolizei" felirattal. Gondosan átnézte a hivatalos német pecsétekkel és aláírásokkal ellátott Ausweisunkat. Diszkréten, Heil Hitler köszöntéssel halkan búcsúzott és egyetlen további szó nélkül eltűnt a kávéházból. „Ezt szeretem bennük, ezt a finom diszkréciót..." – jegyezte meg Lajos. De jaj volt annak, akinél nem volt ott az Ausweis, mint egyik kultúrmérnök-hallgató kollégánknál! Abba barátságosan belekarolt a Gest Apó és mint vendégét vitte magával... és az illető csak három hét múlva került elő, kopaszra nyírt fejjel, kék-zöld foltokkal, reszkető kezekkel... és titkolta, hogy kivel volt randevúja... „Megpuszilta a Gest Apó..." – suttogták a fiúk, mert barátunknak egy-két foga is hiányzott...

A Marktplatz egyik szögletében észrevettem egy békebeli automata személymérleget. Bedobtam egy márkát és a gép kattogva köpött ki egy kis kártyát és rajta „hivatalos" testsúlyomat: télikabátban 38 kg! Döbbenetes! Hát valóban ennyi lenne a súlyom? Hadd tételezzem fel, hogy a gép tönkrement a háború alatt... Lajos óvatosan kérdezte: „miért, Te nem viselheted valamilyen jelét az eddigieknek?" Jaj, de mennyire...

A városháza mögött találtam egy patinás kis vendéglőt. Grünweinstube volt a neve. Míg Lajos, hasonló ügyben a pályaudvarnál levő Goldene Kugel étteremnél szaglászott, benyitottam a helységbe, hogy ha szerencsém van, kis kalóriához juthassak. Egy kopasz, egyik lábára sántító pincér csörtetett araszolva felém, ***„Können Sie nicht lesen?"*** – ordította már messziről és az ajtóra mutatott, egyrészt, hogy elolvassam az ajtóra szegezett táblát, másrészt, hogy azon keresztül takarodjak ki. A kopottas táblán ez állt: ***„Kutyáknak és zsidóknak tilos a bemenet!"*** Alul a táblán még ez volt tintával odaírva ***„und Ungaren!"*** Ezt csak most írhatták a szöveghez, vagyis nem vagyok az első magyar, aki ide civil ruhában bekukkantottam. Kihátráltam, illetve a kopasz kilökött az ajtón, majd zsebéből három félig rohadt sárgarépát dobott elém a földre... Amikor lehajoltam, hogy felszedjem azokat, hátulról olyan erősen rúgott belém, hogy pehelysúlyommal arccal előre zuhantam a járdára. Hát bizony ez komikus lehetett, mert néhány járókelő hangos röhejét váltotta ki... Lajos befutott a Goldene Kugel felől, ahol sikerült

elcsípnie egy Stammgerichtet. Ez egy jegymentes egytálétel, békében kidobásra való maradékokból, de a háborúban ezekből leszűrt vizes leves vagy amolyan főzelékféle főtt, mely kotyvalékban esetleg pár krumplidarab is úszkált. Vagyis volt benne némi kalória... Elmeséltem Lajosnak, hogy én Stammgericht helyett csak egy rúgást kaptam, nyilvános megalázással körítve... „Gyere vissza, megrázom kicsit az ipsét, mint floki a rongyot..." indítványozta Laja, amit következményei miatt azzal állítottam le, hogy ne bántsd, ezt én kölcsönnek tekintem, majd egyszer visszaadom... De ebben persze magam sem hittem...

Menjünk 25 évvel előbbre az időben „törlesztésem" ígérete ügyében. Ugyanis 1970-ben, már mint dán állampolgár, Dániát képviselve hajtottam dán feleségemmel egy Prágai Nemzetközi Kongresszusra. Útközben Halléban szálltunk meg, a Hotel Stadt Halle-ben, mely a szétbombázott Goldene Kugel helyén épült fel a pályaudvarnál. Vacsorahelyül a Grünweinstube éttermét ajánlottam feleségemnek. Az étterem még állt, nyitva volt és én azt remélem, hogy a sánta, de rúgni szerető pincéremmel szolgáltathatom ki magunkat és fejedelmi borravaló után köszönöm meg az 1945-ben kapott három rohadt sárgarépát és megkérdem, hogy hová tűnt a tiltó tábla a bejárati ajtóról... Csak az idős vendéglős emlékezett a sánta pincérre, de lebeszélt arról, hogy felkeressem, mert az NDK-ban a párthiearchia magas posztjára emelkedett. Így már természetesen találkozni sem akartam vele! Kacsasültes vacsoránkat kár lett volna elrontanom... Csak a pincérfiú bámult érthetetlenül, hogy miért kapott annyi borravalót?? Hát véletlenül sem azért, hogy inflációt csináljak a NDK-ban! Felkerestem a Feuerwehrschulét is, amiről most fogok írni. A helyreállított épületben a Szovjetunió nyugat ellen indítandó páncélos hadosztályainak egyik parancsnoksága volt.

A Feuerwehrschule. A hallei városcentrumtól négy kilométerre délre, a városon kívüli lakatlan területen állt a Tűzoltóképző Iskola hatemeletes épülete, ahová, mint végleges tanhelyünkre lettünk irányítva. Rögtön megállapítottuk, hogy ez a laktanyához hasonlító, egyedülálló épülettömb mágnesként fogja vonzani a Liberátorokat. Hát ebben nem is tévedtünk! Negyvenen – mind évfolyamtársak – alszunk egy teremben a műanyagpadlóra vetett szalmán... Bélával és Pepiékkel csak most találkoztunk először Neuhammer óta. Szántriumvirátusunk Bélával befejeződött, új, inkább kettes baráti körök kezdtek kialakulni...

Más, kisebb épülettömbökben a Luftwaffe légelhárító újoncai kaptak FLAK-kiképzést, Hermann Luftwaffe százados vezetésével. Ő alatta állt a velünk is ügyködő, mindig ordító „vadbarom", Oberwachtmeister Christiansen. Tipikus német altiszt volt, de valószínűleg dán származású... A főbejárati barakkporta mellett van az ideiglenes katonai barakkfogda, melyet ketten közülünk belülről is meg fognak ismerni...

A barakk-kórházban. Február 5-én éjjel arra ébredtem, hogy torkom be van dagadva, nyelési zavaraim vannak és izzadságomban úszom a koszos szalmán. Jó, hogy Anyám csomagomba dugott egy hőmérőt, mely negyven fokot mutat! „Hát ez most, bár még nem tudom milyen nyavalyám van, de 38 kg-os és totál lerobbant fizikai állapotban alighanem a Kaszás próbasuhintása..." – elmélkedem magamban. A német katonaorvos mikroszkópon figyeli a torokból kivett leletet és lakonikusan mondja: *„Diphterie! Absondern!"* Elkülönített, egyágyas szobába kerülök, ahol zuhanyozás után a tiszta huzatú ágyban áldom az Istent, hogy végre-végre kipihenhetem magam... Torkom kínoz, tudom, hogy a diftéria nemcsak ragályos, hanem halálos nyavalya is, dehát valamit valamiért, hiszen betegségem nélkül nincs pompás ágyam... Schwester Helga lép be, nálam idősebb, de lerobbanva is látom, hogy nagyon csinos! Két óránként, poroszos határozottsággal diktálja belém a különféle orvosságok sorozatát, melyeket nagy kínok közepette tudok csak nyelni... Lajos hozza a csajkát a déli 4-500 kalóriás ebéddel, amit nem vagyok képes elfogyasztani...

Megint bombázás van éjjel, most „puhítják" Hallét, hogy majd teljesen elpusztítsák... Helga nem enged át a központi épület óvóhelyére, azzal, hogy „ansteckend", vagyis fertőző vagyok! Ő majd itt marad mellettem, úgysem lenne erőm járni... Tiltakozom. Nem elég, hogy megfertőzhetlek, még a tűzhalált is kockáztatod értem? Közeledik a bombaszőnyeg, betegszobámat megvilágítják a közeli becsapódások felvillanásai, de Helga határozottan fogja a kezem és a sötétben anyáskodva simogatja sovány arcomat...

Másnap a szomszéd szoba betege, Ottó, búcsúzni néz be, mert betegszabadságra megy közeli otthonába. Megvárja míg Helga kimegy, körülnéz, majd titokzatosan előhúz egy sárga röplapot és átadja nekem azzal, hogy ez fogja megmenteni az életét. Tanácsomat kéri, hiszen én Ingenieur vagyok, ő csak egy Gefreiter (őrvezető). Egy, az amerikaiak által ledobott, német nyelvű röpcéduláról van szó: „hagyd ott hadtestedet és ezt a menlevelet fejed fölé tartva fuss át az amerikai oldalra és vége számodra a háborúnak!" Micsoda naivitás! „Mit tegyek?" – kérdi Ottó izgatottan. „Azt" – mondom határozottan –, „hogy a feleségedre való tekintettel, azonnal égesd el ezt a gyerekesen buta papírt! Ha megtalálják nálad, sofort agyonlőnek!" „És ha e nélkül esnék fogságba?" – kérdi Ottó. „A most következő hetekben százezerszámra fognak a német katonák amerikai fogságba esni! Csak nem hiszel abban, hogy ez a

primitív cetli bármilyen előnyt is jelentene számodra? De itt nálad a biztos halált! »Ottó valahova a távolba néz, majd kis kályhámhoz lép és beledobja a röpcédulát... Másnap váratlanul, feleségével együtt látogat meg. Az asszonyka egy még meleg csomagot tesz le az ágyamra: „Köszönet a jó tanácsért!" A csomagban ***baracklekváros bukta!*** Sajnos torkom még képtelen lenyelni, szétosztom Helga és Lajos közt.

Repülnek a napok, túl vagyok a krízisen, a Kaszást úgy néz ki, hogy elkergettem, de azért remek lenne még egy hétig itt pihenni...

Február 12-én, „fertőzésmentesen", kiírnak a barakk-kórházból. Az orvosi szobában Helga az illendőnél jóval hosszabb búcsúpuszit nyom az arcomra, könnyeit és rúzsát is szétmázolja... A Wehrmacht orvos mosolyogva és jóindulatúan csóválja a fejét *„Diese Ungarn... diese Ungarn...!*

VII. DREZDA PUSZTULÁSA

1945. február 13–14.

Rádiónk szerint, melyen esténként titokban a BBC híreit hallgatjuk, erős bombázókötelékek tartanak Halle és Lipcse térsége felé. Úgy látszik, hogy a több napos gyújtóbombás előpuhítást most éjszakai terrorbombázással fogják folytatni. De a rádió a bombázás céljául Drezdát jelöli meg! Drezdát? – döbbenünk meg. Hiszen mi mindnyájan tanúsíthatjuk, hogy Drezdában nincs katonai erő, csak a Sziléziából menekült szerencsétlen és nincstelen öregek és gyermekek százezrei! Persze mindnyájan jól tudjuk, hogy az amerikai és angol haderő számára már a német kultúra megsemmisítése a cél és a leplezetlen bosszú...

Páran felmentünk a hatodik emeletre, nem gondolva arra, hogy a Világtörténelem legaljasabb tömeggyilkosságának leszünk, ha száz kilométerről is, szemtanúi! Idáig is nappali fényességet ad a Drezdára ledobott sok száz Sztálin-gyertya vakító fénye. Mintha operációt készítenének elő gondos orvosi kezek, de itt most nem egy beteg meggyógyításáról van szó... Mert a műtőasztalra hatszázezer ember, öreg és gyermek és egy nép kultúremlékei vannak felkötözve és a cél gondosan kitervezett kínhaláluk és teljes megsemmisítésük. Kétezer angol Lancaster nehézbombázó istentelen színjátéka ez, amit nemcsak innen Halléból, de háromszáz kilométerről is jól lehetett látni... Ami most ott elpusztul az nem a németség, még kevésbbé Hitler vagy a nárcizmus, hanem az egyetemes Emberiség tulajdona...

Krizka György évfolyamtársunk engedélyt kapott, hogy Drezdába utazhasson, mert a pályaudvar csomagmegőrzőjében csomagján kívül egyetemi indexét is ott felejtette. Másnap este érkezett vissza Drezdából, de alig ismertük meg! Összegörbülten állt, hófehér arcában tétován ült a szeme, keze reszketett, hangja el-elcsuklott. Mint az iszonyat szemtanúja, ezeket mondta el: „Vonatom a városon kívül állt meg. A még izzó romokon keresztül a pályaudvar felé próbáltam tájékozódni, de nem voltak sem utcák, sem útvonalak... Mindenütt temetetlen, szénné égett halottak, főleg öregek és gyermekek! A levegőben terjengő sült emberhús szaga a koromszaggal keveredve felforgatta a gyomromat, állandóan hánynom kellett... A foszfortól félig elégett emberi testrészekbe botlottam, egy kis gyermek kezében még ott volt a csörgő... Törmelékeken, halottakon kellett átkapaszkodnom, hogy előrejussak. Mellettem egy eszelős öregember talicskán tolta – valahonnan valahová – szénné égett felesége holttestét... de az asszony feje mindig leesett és tovagurult a földön... Az öreg megállt, odament a fejért, megcsókolta és visszatette a talicskára, ahonnan pár lépés után ismét leesett és ismét elgurult... Megálltam és sírni kezdtem, ez a pokol iszonyata! Embereket kérdeztem a Hauptbahnhof felől, de csak üres, zavarodott szemmel bámultak rám... A Frauenkirche még most is égő romhalmaza mellett értem el az egykori pályaudvar romjaihoz... A csomagmegőrző helyén csak forró hamut találtam, az volt a hátizsákom és az egyetemi indexem! A hamuban kaparászva kezembe akadt a rettenetes forróságban olvadásig izzott precíziós Richter-körzőm..." Napokba tellett, míg Gyurka valahogy magához tért az iszonyattól sokkolt állapotából. Azt hiszem, ezután történt, hogy szinte észrevétlenül csatlakozott Lajoshoz és hozzám... Egy új barátság triumvirátusa kezdett kicsírázni...

Úgy érzem, hogy sem Auschwitzról, sem Drezdáról nem lehet úgy megemlékezni, hogy az író valahogy ne éreztetné a történelmi tényeket erkölcsileg felmérő szubjektív állásfoglalását. Akkor sem, ha fél évszázad multán közli egykori, huszonéves morális véleményét és felfogását és akkor sem, ha egyedül állna a „Vae Victis!", vagy az „Ave Victoria" brutális és embertelen „igazságaival" szemben!

1945 februárjában ezt írtam naplómba: „A drezdai tömegvérengzés szadista kitervezői és végrehajtói, (Arthur Harris és Carl Spaatz angol és amerikai légimarsallok) háborús bűnösök és az erkölcsi felelősségre való vonást el nem kerülhetik! Ugyanez vonatkozik a szovjet hadsereg 8 éves kislányokat és 80 éves idős asszonyokat is állati módon megbecstelenítő eljárására, valamint a legyőzött és védtelen civil lakosságot rabszolgaságba hajcsároló gaztetteire is!" (1945 elején még nem tudhattam a nürnbergi perről, de ott Anglia és a Szovjetunió ítélőbíróként és nem vádlottként szerepelt! Akkor a GULAG-ról sem beszélt senki, pedig Anglia és Amerika már tudtak róla!)

VIII. HALLE PUSZTULÁSA

1945. február 27. (és március szinte minden napja...)

Mikor délben bemondta a német rádió, hogy „Stärker feindliche Kampverbände über Köln und Kassel..." – akkor tudtuk, hogy az amerikai Liberátorok célja ezúttal nem Berlin lesz, hanem valószínűleg Halle, azaz mi. Mikor pedig riasztották Halle – Merseburg – Bitterfeld körzetét, már nem volt kétség, most Halle lesz az áldozati bárány... Mikor az első bombák robbantak a belvárosban, biztosan tudtuk, hogy a Feuerwehrschule épülettömege már betervezett célpont! Lementünk a pincébe és bezártuk az acélajtót. A néma csendet mindent megremegtető mély motorzúgás, hatszáz Liberátor hangja töltötte be. A belvárost kezdték bombázni, majd ránk került a sor. Az első ötszáz kilós bombák a központi épületünket körülvevő barakképületekre, köztük a barakk-kórházra estek, elsöpörve azokat a föld színéről... Ekkor jött be kintről a magas Christiansen vastag porral belepett uniformisban, két fél téglával a vállán és „vadbarom" becenevéhez híven, ordítva imigyen nyugtatott meg minket: „Ruhig meine Herren, es sind unsere FLAKs!" – de ekkor már mindent betöltött a ránk zuhanó nehézbombák félelmetes suhogása, aztán a halált váró néma csendben hallottuk, amint öt-hat féltonnás bomba sorra töri át a tetőzetet, majd a tetőfödémet, aztán az ötödik, negyedik, harmadik, második majd az első emeleti födémet... Lehajtott fejjel vártuk a Kaszást, egyikünk egy rozoga asztal alá bújt. „Legalább röhögve megyünk halálba" – futott át rajtam –, amikor meghallottuk hogy a több tonnányi bomba becsapódik a közvetlenül fejünk feletti vasbeton födémbe. Áttörni nem tudták, mind ott robbantak, ránk döntve a hat emeletet... Az iszonyatos dörrenés után téglapor süvített be az óvóhelyre és ebben a kétséges pillanatban két megjegyzést hallottam: „olajozott gramofontű...!" (ez alatt azt kell érteni, hogy „fenekünkbe gőzkalapáccsal sem lehetett volna egy olajozott gramofontűt belevernì..."). A másik bemondás mérnök-statikai volt: „figyeljétek a nyírófeszültség betonrepedéseit." Kétségtelen, hogy életünket most a statikus mérnökök számításainak köszönhetjük!

Korom sötétben voltunk, élve eltemetve és a csendben már csak a távolodó Liberátorok motorzúgása hallatszott. A külső falak nagy része az épület mellé zuhant, de egy kisebb lichthof, mely nem telt meg törmelékkel, friss levegővel látta el az óvóhelyet. Tudtuk, hogy egyrészt most is vannak kint maradt renitenskedők, akik klausztrofóbiájuk miatt inkább a bombahalált választják, de óvóhelyre nem mennek be és már kezdik is bontani a téglatörmeléket és ugyanezt teszik a mellettünk levő szekciókban is. A legveszélyesebb probléma az volt, hogy mind a fejünk feletti romokban, mind kint a barakk-romok között sok időzített, vagy bedöglött bomba maradt. De ezt persze nem lehetett látásból megítélni. Újra a szabadba jutva, a bombatölcsérek és a földbe fúródott u.n. Blindgängerek között a barakk-kórház felé mentem. Az élelmiszer barakk mellett több, FLAK-uniformisban levő katonát láttam holtan. Ezek vagy őrségben voltak itt, vagy ami inkább hihető, élelmiszert akartak dézsmálni... ami az életükbe került! Sebesülés nyomát nem láttam rajtuk, légnyomástól halhattak meg. A barakk-kórházat elfújták a bombák! Végigkutattam a romokat, de sem az orvos, sem Helga tetemét nem találtam. Mi történhetett velük? Mikor másnap személyesen keresett fel az orvos-százados, akkor már éreztem, hogy Helgáról hoz hírt. Halkan közölte, hogy sem ő, sem Helga nem voltak a barakk-kórházban a bombázás napján és hogy Helga nem is jön oda többet vissza... ***Belvárosi otthonában, szüleivel együtt esett a bombák áldozatául... Keservesen sírva átkoztam a háborút...!***

Epizód egy mentőakció közben. A Halle ellen indított sorozatos amerikai szőnyegbombázások romok alá temetett élő áldozatainak kiásására minket is mozgósított a város, önkéntes alapon. Egy negyedéves barátomat, Vas Zolit azért neveztünk ***Vanek***-nek a P. Howard-regények egyik szereplője után, mert ő is azt szokta mondani: ***„mindenekelőtt azt javaslom, hogy igyuk meg a rumot!"*** Vanek istenítette az amerikaiakat és szívből gyűlölte a németeket! Tette ezt azért is, mert apja vezérkari ezredes volt és elvitte a Gestapo... Ezért is csodálkoztam, hogy a mentőakcióra jelentkezők között találtam. Meglepetésemet látva, így védekezett „Tiborkám, ez egy egészen más kérdés..."

Az Altstadtba vezényeltek, ahol még voltak élők az egyes pincékben. Vasúddal, vagy az ásóval kopogtattunk és ahonnan válasz jött, ott a bejárathoz ástuk magunkat. Ásás közben Vanek leáll, csendre int és a levegőbe fülel... Most már tisztán hallható, hogy valahol az ***American Patrol (Amerikai Őrjárat) dallamát fütyörészik...*** Vanek egészen izgalomba hevül és elindul a hang után... Közelünkben öt hadifogoly amerikai pilóta lapátol... Vanek odarohan és egyenként átöleli őket. Négy fehér és egy néger! A levegőben, az áthatő koromszagot is elnyomva, az amerikai ***Camel*** cigaretta illata lengedez. Mind az öten ezt szívják. Vanek szenvedélyes dohányos és ugyan hol van a német szárított eperfalevélből készült úgynevezett Sondermischung az amerikai Cameltől? „Oh, give me one, please!" – kér egy cigit tőlük, mire az egyik fehér, a feketehajú, azonnal előrelép: ***„Egyet nem, – de ezt az egész paklit a karórádért!*** – Vanek arca színt vált, mintha ököllel ütöttek volna az arcába! Aztán lecsatolja karóráját, átnyújtja a fickónak, átveszi és kényelmesen kibontja a Camelt..., először minket kínál végig... aztán a négy ame-

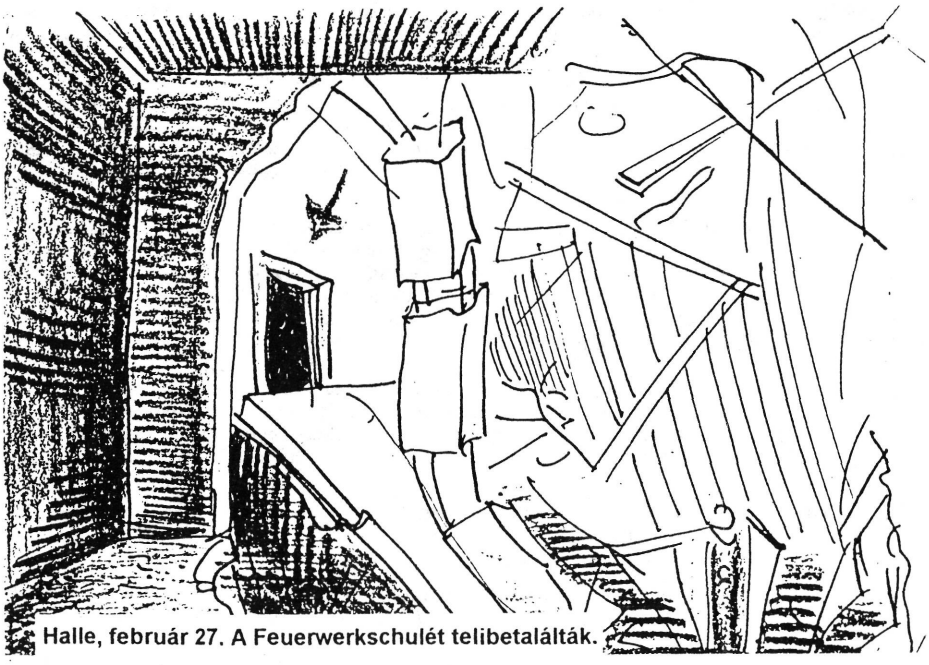

Halle, február 27. A Feuerwerkschulét telibetalálták.

rikait, végül ő is kivesz egyet, aztán a még félig telt csomagot elegáns mozdulattal a feketehajú elé dobja a földre, majd szó nélkül hátrafordít mindegyiküknek... „Na gyertek" – mondja és megyünk vissza lapátolni...

A túloldalról hangos szóváltás hallatszik! Rettenetesen lehordják és úgy vesszük ki, hogy meg is verik a feketehajút... *„Give it back at once"* (Azonnal add vissza!) – hallom többször is, – de már kezd sötétedni, az ameriakiakat elviszik az őrök, mi kihúzunk három embert a pincéből és elindulunk gyalog a Vogelweide Strasse irányába... Csak Vanek duzzog magában: *„Hát ilyet a németek sem csináltak volna..."*

Hátizsákszerzésem története. Egyéni odisszeiám lesötétebb epizódjához érkeztem! De ez a borzalom is szerves része a háborúnak és a teljesség igénye nélkül nem hagyhatom ki, pedig már öt évtizede szeretném örökre elfelejteni! (Aki érzékeny, kérem lapozzon át ezen az oldalon!)

Egyre jobban sürgetett az a feladat, hogy annyi cipekedést okozó bőröndömet hátizsákkal cseréljem fel. De honnan szerezzek? Ilyentől senki, még pénzért sem válik meg! Hallván kutatásomat, egy mérnökhallgató meséli, hogy mikor a tanszéki holmikat elhozták a pályaudvarról, mintha látott volna egy szétszakadt és eldobott hátizsákot az egyik breszlaui vagon sarkában... No, ha ez még egyáltalán ott lenne, akkor bármi áron is, de elhozom! Igen ám, csakhogy déltájban Hallét újabb pusztító szőnyegbombázás érte és égett az egész város! Amint lefújták a riadót, „Hátizsák!" – jelszóval és elszánt akarattal indultam neki az égő városnak. A Beesener Hauptstrassén csak az utca közepén és ott is csak friss, kormos romok között mehettem, de így is kissé megpörkölődtem a mindkét oldalon égő házak hősugárzástól. Egy helyen nem tudtam tovább menni. Az egyik emeletes házba egy bomba oldalról csapódott be a pincébe és hatalmas tölcsért vágott ki az utca burkolatából. Csak a túloldalon maradt egy alig félméteres sáv, melyen egyensúlyozva próbáltam átaraszolni... de az átizzott járdaaszfalt még pehelysúlyom alatt is letört... és én rézsút lebukfenceztem az utca felé nyitott pinceóvóhely közepéig. A talán egy órája ide becsúszott bomba az óvóhelyen levő többszáz óvodás között robbant! Véres

kisgyermektestek, fejek és végtagok között feküdtem! A gyermekek szétroncsolt testén keresztül próbáltam elmászni egy oldalt észrevett ajtóhoz, de lehetetlen volt kinyitnom! Halott, darabokra tépett kisgyermekek testén egymagában is rettenetes átmenni, de visszafelé mászva láttam meg az iszonyatot: a terem hátsó, fehér falára a légnyomás a háború rettenetes freskóját kente fel! Kis kezek, lábak, nyitott bordák... és szőke hajtincsek között szürke agyvelők... *„Óh Istenem, kérlek, ne nézz ide, mert megundorodsz teremtményeid aljasságától! Mert ez itt maga a Borzalom, az Iszony, a Gyermekmészárlás, maga az Istentelen Háború!* Az ájulás környékezett... Ha nem tudok kijutni, akkor itt kell éjszakáznom? *Kétségbeesve kerestem a kiszabadulás módját, mikor fentről, a bombatölcsér széléről hangokat hallottam. Az egyik városi mentőosztag állt fent! Azonnal átlátták helyzetemet, – de a „freskót" is! Öklüket rázták az ég felé,* de nem az Istent átkozták ott... Mentőkötéllel húztak fel és elborzadva nézték kabátomon a kicsik agyvelőit...

Egyikük megadta egy tisztítómester üzletének irányát. De most nem ez a fontos! Tovább a Hauptbanhof felé, a hátizsákért! A Marktplatz brutálisan végig bombázva! Nincs sértetlenül maradt templom vagy középkori torony! *Händel* előredőlt a földre, hogy ne lássa ősi szülőháza és szülővárosa értelmetlen pusztulását. A pályaudvar még mindig lángokban áll, de a főbb sínpárokat máris vasúti osztagok próbálják helyreállítani. A Goldene Kugel aranygolyóit elfújta a légnyomás! Hogyan találom itt meg a breszlaui szerelvényeket? Misszióm nem is veszélytelen! Ha bemegyek a kocsikba és fosztogatóként elfog egy járőr, akkor a helyszínen végeznek ki! Ez ellen úgy biztosítottam magam, hogy a pályaépítők parancsnokánál bejelentettem szándékomat és így egyúttal a breszlaui vagonok helyét is megtudtam. Több, lángokban álló kocsiba ugrottam be. Az egyiknek még le nem égett sarkában valami sötét rongyszerű kupacot láttam. *A hátizsák!* Jobb állapotban van, mint képzeltem! Rögtön hátamra vettem és megmutattam a munkásoknak, hogy üres! De mégis drága volt! Rettenetes élménnyel fizettem érte az imént...

A tisztító már évek óta nem kap vegyszert! Hadianyag! Ipari szappannal fogja kimosni télikabátomat. Három csomag Szimfónia cigarettát kért érte...

A hallei zoo-ban. Az izgalmas és nehéz napokat úgy próbáltuk Lajossal átvészelni, hogy elmentünk a városon kívül fekvő és még sértetlen állatketbe. 1 márka a belépőjegy és kérdik, nem óhajtunk-e szezonjegyet venni? Ki a fene jár télen az állatkertbe? Pár márkába került, hát megvettük, de nem is sejtettük, hogy nem hiába! Odabent már alig él állat, hiszen az embereknek sincs mit enniük! De a vadállatok házában kellemes meleg és padok vannak. Az oroszlánok őrzője idős öregúr. Elmondja, hogy már minden vadállat éhen pusztult, de az előttünk levő oroszlánpárnak a föld alól is húst kell szerezni! Magyarázatul odahoz három vinnyogó oroszlánkölyköt, ölünkbe dobja őket: *„Bitte, spielen Sie mit den Löwenjungen!" azaz „Játsszanak csak az oroszlánkölykökkel!"* Nem hiába vettük a szezonjegyet. Az állatkert egyetlen vízilova süllyesztett térben ácsorog. Felülről, körbejárva látogatjuk. Az afrikai hőséghez szokott állat vacog a márciusi hidegben. Szinte egyszerre és természetes kényszerből fakad ötletünk, hogyan lehetne fentről megmelegíteni a kis vastagbőrűt, legalább a hátát... Minden látogatásunkkor hálásan röfögött fel hozzánk...

Messerschmitt Me–262. A „Blitz bombázó". Hallében többször is szemtanúi voltunk egy korszakalkotó látványnak a repülés történetében! A napi terrorbombázást elvégezvén már elvonultak a Liberátorok és a felettünk levő légtérben már csak a bombázókat kísérő Mustang P–51 vadászok tevékenykedtek... De egyszercsak hirtelen szétspricceltek, mint a verebek, ha közéjük csap a héja... Eddig ismeretlen, félelmetesen sistergő, sivító hang hallatszott a magasból és egy szürke, lentről figyelve kettős törzsűnek látszó, német felségjellel elállott vadászgép, aránylag kis magasságban, szerintünk hozzávetőlegesen 800–900 km/óra sebességgel suhant tova! Hamar rájöttünk, hogy ezek a Messerschmitt gépek ezzel a süvítéssel és sebességgel nem lehetnek légcsavar-meghatásúak! Ha pedig nem azok, akkor amit mi két törzsnek láttunk, az a két oldalt, a *szárnyon elhelyezett, két lökhajtásos motor volt!* A léglökéses vadászgépek félelmetes haditechnikai előnyét a Führer amatőr és „besserwisser" döntéseivel még a harmincas években csírájában fojtotta meg! 1944 elején már belátta tévedését, de akkor már késő volt! Hitler megtiltotta, hogy az Me 262-t vadásznak, vagy bombázónak nevezzék, ő keresztelte el „Blitz Bombázónak" (lásd Adolf Galland 1953-ban írt remek könyvét a Luftwafféről: „Die Ersten und Die Letzten") Mi 1945 márciusában a Blitz bombázók utolsó felrepüléseit láttuk, „Die Letzten."-t

A hetvenes években a londoni Science Museumban láttam kiállítva a Messerschmitt Me–163 egyik prototípusát, mely a leggyorsabb német vadászgép volt, már 1941-ben 962 km/órás sebességet ért el! Ez egyébként nem lökhatásos, hanem rakétahajtásos gép volt! Hadd idézzem a gép alatti szarkasztikus angol szöveget: „Megköszönjük Hitlernek, hogy a léglökéses vadászgépek sorozatgyártását egy tollvonással leállította! Ezzel is hozzásegítette Angliát a végső győzelemhez!"

Völkischer Beobachter. (Naplójegyzeteim a náci párt napilapjából, alul zárójelben akkori spontán megjegyzéseim)

Hitler: „A háborút addig folytatjuk, amíg az ellenség bele nem fárad"
(Micsoda marhaság!)

Göbbels: „Németország sohasem fog kapitulálni!"
(Mert már nem lesz, hogy ki kapituláljon?)

Hitler: „Minden német értéket megsemmisíteni!"
(Dögöljetek meg, ha már elvesztettem nektek ezt a háborút!)

Göbbels: „Ha Németország elveszti ezt a háborút, akkor a Történelem Istennője egy közönséges kurva!"
(Na, Klió Asszonyság! Rövidesen megnyithatod saját kuplerájodat!)

Harc a kalóriáért. Napi élelmiszeradagunkat számításunk szerint hozzávetőlegesen 500 kalóriára csökkentették! Azonnal többen és többféle eljárással kezdtek ügyeskedni, hogy ezt a minimális kalóriát valamiképpen magasabbra emeljék. A németek az élelmiszerfronton nem ismertek pardont, a hadi-törvények kegyetlenül lesújtottak azokra, akik nyersanyagot loptak, élelmiszerjegyet hamisítottak, vagy a fejadag területén manipuláltak. A büntetés a kényszermunkától a kivégzésig terjedt! De inkább az utóbbira! Leírok pár alternatívát a nálunk „bevetett" procedúrákból:

1. A primitív módszer. Ez veszélytelen, szemtelen módszer volt, senki nem nézte jószemmel. A húskiadó ablakocskánál az aznapra bélyegzett jegy fejében zsilettpenge-vékony, gyanús eredetű és színű, „hús"-szeletecskét csaptak a tányérra. A következő ablaknál erre öntötték a Zugehör-t, ami rendszerint csalánszósz volt, majd az utolsó ablaknál két héjában főtt krumplit dobtak hozzá. Ez volt az egyfogásos, de háromrészes ebéd. A primitívek a három ablak végigjárása után, rohantak az asztalokhoz, lenyalták a két krumpliról a szószt és zsebrevágták azokat, lenyalták a húsról a szószt, tisztára nyalták a húst és a tányért, abba beletették a lenyalt vékonyka húst és beálltak a második ablaknál sorbanállók közé. Ezt az eljárást az ebéd végéig egyfolytában ismételték és így a többiekhez képest négy-ötször annyi krumplit és szószt zabáltak meg! A konyha persze észrevette, hogy rohamosan fogy a krumpli és a szósz a húsadagokhoz képest. Hamar rájöttek a trükkre, egy német kiskatonát állítottak a második ablakhoz, aki az odafurakodókat elkergette. Ezzel befejeződött ez a gyerekes és aszociális játék.

2. A Robin Hood-módszer. Ezt az izgalmas és életveszélyes játszmát, csak egyetlen hallgató, Máthé Lajos barátom játszotta meg. Észrevettem, hogy mellettem levő fekvőhelye éjjelente egy-két óráig üres! Ezalatt a következő akciót hajtotta végre: felvette a papucsomat, (amit Anyám gondos keze szintén a csomagomba tett) és zajtalanul leosont a bejárathoz, ahonnan a harminc méterre levő konyhabarakkot figyelte – illetve az amellé kirendelt fegyveres német őrt, aki a kisméretű épületet körbejárva volt őrségben. A konyhabarakk alatt volt ugyanis a nyersanyag-raktár egy 30x30 cm-es vasrácsos szellőzővel, mely mögött a pincében a burgonyát tartották. Amint az őr a sarkon befordult, Lajos, mint a párduc, elindult és egy előre odakészített merev dróttal az ablakon át a lenti raktárból felszúrt, felhúzott és egyenként kis zsákjába rejtett egy-egy nyers burgonyát... Mire az őr feltűnt a másik sarkon, Lajos a dróttal és a zsákmánnyal már a főépületben volt! Ott a leszakadt lépcsőkön egyensúlyozva felment a szintén sérült tetőszékre, hat emelet magasságban felmászott a központi fűtés kéményére, drótra fűzte a zsákmányolt 5-6 krumplit és belelógatta a kéménybe... Rutin kérdése volt csak a megfelelő belógatási idő, hogy héjában sült burgonyát húzzon fel a kéményből... Aztán leosont „hálószobánkba" és nesztelenül csúszott be mellém fekhelyére... Halkan szólt hozzám és a sötétben megosztotta a krumplikat velem, ezzel az egyetlen szóval: *„Kalória!"* A beszerzés módját kérdésemre sem árulta el: „nehogy a Gest Apó kiverje belőled!" Már elhagytuk Hallét, mikor megtudtam tőle, hogy mekkora rizikót vállalt pár szem krumpliért... Egyszer az őr gyorsabban fordult, tetten érte Lajost és azonnal utánalőtt! A lövés csak súrolta alsókarját, de szép kis lukat csinált télikabátjában! Volt fekete cémám, bestoppolta a „padláson egy szög okozta tépést." Persze én rögtön láttam, hogy a szög fegyvergolyó volt – de Lajos jól kinevette „fantáziámat".

Jegyhamisítás. Ez a módszer volt technikailag a legfejlettebb és könnyen végződhetett volna kivégzéssel. Az étjegyeket (Esskarte) mindig egy hétre előre adták ki. Ezen fel volt tüntetve az illető nap és lila körpecsét hitelesítette. De a kártyalap különböző helyein mindig maradtak üres rubrikák! Ezeket vette észre egy pár csavart agyú és grafikai érzékkel megáldott társunk, akik az üres helyekre művészien odahamisították az illető napot tussal (pl. A) és színes ceruzával a lila körpecsétet. Először csak néhánnyal próbálkoztak, de mikor azok simán keresztülmentek a leadásnál, azonnal beindult a sorozatgyártás, majd a látszatra tökéletes, de hamisított jegyek nyílt árusítása az egyetlen értékes valutáért, cigarettáért! Ez ment is egy hétig, mígnem a konyhának feltűnt, hogy naponta lassan 15-20

adaggal több kerül kiadásra, mint a hivatalosan kibocsájtott jegyek száma! Vagyis hamisított jegyeknek kell lenni az igaziak között! Megindult az ellenőrzés! A hamisítás technikailag magas színvonalát jelezte, hogy a Wehrmacht a hamis jegyeket képtelen volt megkülönböztetni az általuk kiadott érvényesektől! Eközben a hamis jegyek száma napi negyvenre emelkedett! És ezért a törvényes büntetés: halál! De Oberwachtmeiser Christiansen sem most mászott le a falvédőről! Zseniális és főleg azonnal eredményes csapdát állított! Az aznapi érvényes jegy nyomtatott nagy A betűjének felső csúcsába egy halvány kis zöld pontot tett! A hamisítók látták ugyan a kék színű jegyen a zöld pontot, de nem látván a többi jegyet, papírhibának vélték, és nem másolták át! Így másnap a Wehrmacht embereinek és Christansennek nem volt más dolga, mint lekapni mindenkit, akinek jegyéről hiányzott a zöld pont! 25-30 hallgatót fogtak le, akik mind azzal védekeztek, hogy a jegyet az imént vették cigarettáért! Megvannak tehát a hamis jegyek, de nincsenek még meg a hamisítók! A Wehrmacht természetesen hatalmas botrányt csinált de valahogy nem alkalmazták a törvényileg jogos szigort, talán azért, mert megszerették ezeket a bohém magyar fiúkat... Az ügyről ugyanis nem értesítették Gest Apót! Tisztikarunk természetesen megjátszotta a színjátékot – jól tudván hogy a Gest Apó gyors és véres befejezést adott volna ennek a jegyhamisítási ügynek. A német tisztek jelenlétében mindnyájunkat kiállítottak a gyakorlatozó betonplatóra, azzal a mottóval, hogy *„itt dögöltök meg mindaddig, míg a bűnösök nem jelentkeznek!"* Senki sem, jelentkezett, mert a golyó által halált senki sem szereti. Március 7-én már egy napja álltunk vigyázzban a hűvös és szeles márciusi betonon étlen-szomjan, miközben a németek rendszeresen érdeklődtek az eredményről. Ekkor váratlanul és általános meglepetésre Dénesi Ödön és Uhlyarik Ferenc jelentkeztek és várták, hogy a többi hat-nyolc hamisító is követi példájukat, hogy több száz hallgatótársuknak ne kelljen ártatlanul itt kínlódnia. De senki nem jelentkezett! A vezetőség nem kívánta tovább feszíteni a húrt. Elengedte a már éppen hogy csak álló fiúkat és lecsapott a két jelentkezett bűnözőre. De eszük ágában sem volt átadni őket a németeknek (azaz a Gest Apónak), hanem harsányan kijelentették, hogy felettük majd a magyar Hadbíróság fog ítélkezni. Azt el kellett fogadniuk, hogy addig a német parancsnokság foglyaikért fogják várni további sorsukat a bejárat melletti barakk-fogdában... Ezzel a dolog elintézettnek látszott, de Ödön és Ferke azt hitték, hogy rögtön német kivégzőosztag jön értük és végrehajtja rajtuk a törvényes büntetést. A német őr még vigasztalta is őket. *„Nem is fog az fájni! Tizenkét golyó egyszerre... Bumm és máris odaát vagytok..."* Erre mindketten kétségbeestek és fogdájuk ajtaját kezdték rugdalni, mire rájuk szólt az öreg őr, hogy „Ne türelmetlenkedjenek az Urak, nem fogják lekésni kivégzésüket!" Mi azonban biztosra vettük, hogy a magyar hadbíróság nem fog agyonlövetni két egyetemi hallgatót, még ha művészi tevékenységük törvénytelen volt is. Kínos kérdés lesz viszont, hogy hogyan lehet majd mindezt a németek felé „elkenni?" No, de addig még sok víz folyik le a Saalén...

A retek. Észrevettem, hogy Simonffy Pepi valamint titokban eszeget ágyában. Éhes voltam, lecsaptam rá! Mondja, hogy reggel egy Seefisch üzletben váratlanul két retket kapott. Egyet már megevett, de van még egy... „Adj már egy darabot! Marha éhes vagyok!" Ha nem lettünk volna kipróbált barátok, biztosan beint nekem... de így kettévágta a fonnyadt retket és „de megadod!" szóval nekem adta – amire én csak azt mondhattam, hogy „persze..." De az elmúlt évtizedekben mind Koppenhágában, mind Stockholmban annyiszor kellett hallanom adóságomról, hogy már kezdtem unni és egyszer, jó 40 év után, mikor Pepi Stockholmból Pest felé hajtva szokásához híven megszállt nálunk Koppenhágában, ünnepélyes keretek közt, ezüst tálcán és földig hajolva nyújtottam át neki Dánia legszebb, óriás retek-füzérét... azzal, hogy többet ne halljak a hallei tartozásomról... „No de Tiborkám, én Neked Halléban csak egy fél retket adtam, az is pudvás volt..." – mondta. „Pepikém, az a fél pudvás retek itt van a tálcán... ***a többi a kamat...!"***

Egyedülálló előadás a Műegyetem történetében (1945. március 9.)

Kibombázásuk után a negyven harmadéves építészmérnök hallgató a padlástér egy nyitott, de épen maradt részében rakott fészket. Kemény március elejei hideg volt, senkinek sem volt kedve felkelni vackáról és elmenni a „Vas- és vasbetonszerkezetek" meghirdetett előadására a földszintre. De íme, egyszer csak megjelenik közöttünk Pelikán professzor úr és először és feltehetően utoljára fordult elő a Műegyetem történetében, hogy ***a hallgatók ágyban heverészve hallgatták az egyetemi előadást...***

Tavaszi helyzetkép a két front közti Halléból. (március 10–április 1-ig)

A két front közti Halléban és körülötte tombol a háború! Halle brutális bombázása éjjel és nappal folyik! A tömegmészárlást Arthur Harris angol légimarsall irányítja! Már régen nincs szó németországi hadicélpontokról, hanem a német faj bosszúból fakadó kiirtásáról. Ez annál is könnyebb, mert már nincs német légvédelem, saját veszteség nélkül lehet ősi városokat eltörölni a föld színéről. Szemünk előtt folyik az a totális háború, melyet a német vezetőség saját maga kívánt! Kapitulálás hiányában ennek Németország, azaz a lakosság fizeti meg az árát!

Breszlau és a gyalogmenet útvonala már régen a szovjet kezében van. **Breszlau**, ahol csodával határos módon kerültük el páncélöklös bevetésünket, füstölgő romhalmaz! Ez lett az Erődből!

Lidérchírek Pestről. Erdélyt a románok kapják a Tiszáig...! Százezrével tűnnek el a magyarok! Egy ezeréves nemzet omlik össze!

Március 27: Az amerikaiak a teljes Nyugati frontot áttörték!

Az oroszok Kőszegnél! Pesten megnyílt az opera, Bécsben elpusztult az Opera!

Húsvétvasárnap, 1945. április 1. Halle egy kiégett, elpusztított város, halottak tízezreivel!

Húsvéthétfő, 1945. április 2. Most már mindkét oldalról vészesen közeledik a front! A Saale partján robbantások sorozata hangzik: beássák magukat a pártemberek, amit a ma szabadon engedett francia munkások nem titkolt kárörömmel figyelnek...

Április 4.

Ma szülőhazám teljes szovjet megszállás alá került! A jaltai egyezményben a Nyugati Hatalmak a trianoni aljasságot, amit egy kis nép ellen elkövettek, nem tartották elégnek hanem eladták, jogilag is kiszolgáltatták Magyarországot a Keletnek, Ázsiának, az embertelen Kommunizmusnak! Most már a szovjet zónába tartozik hazám! Korompay professzorunk, látván, hogy hivatalos vezetőségünk semmit sem tesz érdekünkben, Berlinbe utazott, hogy eltávolítsa a műegyetemistákat még Halle totális megsemmisítése előtt. Eközben egész nap zuhognak a bombák a városra! Állítólag a kutakat Hitler egyik beszéde alapján már most megmérgezték.

Április 6.

Nyugat felől már hallatszik az amerikai páncélos hadosztályok ágyúdörgése. A bombázás kisebb megszakításokkal folyik.

A légiveszély megszűntét a hallei rádió így jelentette: *„A Német Birodalom felett már nincs ellenséges légikötelék!"* Ezt a mondatot mi a kialakult hadihelyzetben így módosítottuk: *„Az ellenséges légikötelékek alatt már nincs Német Birodalom!"*

Korompay professzor visszaérkezett Berlinből: „Az egyetemi tancsoportokat a németek feloszlatták és Halle elhagyását a medikusok kivételével jóváhagyták! A hivatalos szétirányítás: a harmadéves építészmérnök hallgatók észak felé mennek, Dániába, míg mindenki más dél felé, Regensburgba."

A beállott káoszban úgy volt, hogy a bevagonírozás már ma lesz, sokan ki is mentek a még mindig égő hallei pályaudvarra, de a magyar cigarettáért szerzett négy vagon és egy paklikocsi (a tanszéki csomagoknak) nem indulhat, míg a vezetés kérdése el nem dől. Csilléry és Álgyay profokkal szemben mi, természetesen, egy emberként álltunk Korompay tanárunk mellé, nem is sejtve, hogy ösztönösen találtuk meg ***legcsendesebb, legzárkózottabb tanárunkban a vezetésre legalkalmasabb személyt.*** (dr. Álgyai Pál idegileg nem bírta a megpróbáltatásokat és később öngyilkos lett.) Még aznap délután újabb elsöprő légitámadás érte a hallei pályaudvart, ahol szinte minden leégett, a Goldene Kugel hotel és étterem is. A szertár-marhavagon szemfüles őrzői szétfutottak a záporozó bombaszőnyeg elől. Végül mindenki visszament a Feuerwehrschuléba enni és aludni, azzal a reménnyel, hogy holnap, ha Isten is úgy akarja és ha egy kis szerencsénk is lesz, elhagyjuk Halle an der Saale elpusztított városát.

IX. KÉT FRONT KÖZÖTT A HALÁLZÓNÁBAN

1945. április 7. Elhagyjuk Hallét.

„Guten Morgen! Haben die Herren gut geschlafen?" – kérdezte ordítva a Vadbarom. *„Jawohl, Herr Oberwachtmeister Christiansen!"* – kiáltottuk fennhangon a részben még álló emeletrészek zugaiból. *„Ne ordítsanak, mint a barmok, mert tegnap az épületet alákaknáztuk, nem szeretnék magukkal együtt a levegőbe repülni..."* – mondja jóval halkabban a Vadbarom.

Dr. Szily József professzor, aki mint tart. hadnagy, katonai parancsnokunk is volt, párunkat kéretett, hogy zártkörű, titkos megbeszélésen vitassuk meg, hogyan lehetne a két jegyhamisítót kiszabadítani a katonai fogdából, mikor majd az utolsó hallgató is elhagyja a Feuerwehrschulét. A terv ez volt: a) egy kitöltetlen német katonai parancslapot hamis német paranccsal ellátni, b) valakinek a német parancsnokló ezredes nevét a hamis parancs alá hamisítani, c) ezen hamis parancs birtokában a megbeszélésen résztvett két tartalékos tisztünk, Kiss László tart. hadnagy és Kósa Iván tart. zászlós

megpróbálják kihozni Dénesit és Uhlyarikot a karcerből Mindnyájan tudtuk jól, hogy ez életveszélyes misszió, ezért nem csoda, hogy kezdetben senki sem vállalta a német Oberst nevének aláhamisítását, hiszen leleplezés esetén a Gest Apó azonnal „kiveri" a tettest és akkor a halálbüntetés szinte természetes. Mindenki azt mondta. „Két magyar hősért kockára tenném az életemet, de jegyhamisítási ügyben soha!" A misszió, vagyis a két fiú kiszabadítása, úgy látszott, ezen a kétségtelenül életveszélyes kérdésen bukik meg... Hogy ezen a kérdésen túlvigyem az ügyet, *„dobjátok ide azt a cetlit!"* mondással aláírtam az Oberst nevét, ami egy régebbi parancsán elég rosszul volt kivehető. Míg a többiek elismerően néztek rám és kezet ráztak velem, végigfutott rajtam, hogy vajon halálos ítéletemet írtam-e alá két emberért, akik nem évfolyamtársaim és baráti körömhöz sem tartoznak. A mindvégig gentleman Szily külön megköszönte életem kockáztatását, pedig a jegyhamisítás ténye személyesen éppen Őt hozta nagyon kínos helyzetbe a németek előtt... Megbeszélésünkkel egyidőben egy másik, egyéni akció is beindult, de eredménytelenül: Izsák Béla, Dénesi egyik barátja, fogolylátogatás ürügyén átadott nekik egy revolvert és pár töltényt azzal, hogy ha már mindenki elment a Feuerwehrschuléból, lőjjék le az idős német őrt és jöjjenek utánunk a pályaudvarra. Ettől a módszertől mindketten megrettentek, hiszen gyilkosok nem kívántak lenni. A fegyvert és a golyókat elrejtették egy virágcserépben.

Tegnap este a Feuerwehrschulében eltöltendő remélhetőleg utolsó éjszakára összekapartunk Lajossal némi szalmát és egy még le nem szakadt, kilógó tetőrészbe, ahová ugyan a lebombázott nyílt részek felől besüvített a zord áprilisi szél, bevackoltuk magunkat. Én már kitisztított télikabátomban, melynek átható pacsuliszaga belengte az egész helyiséget, míg ki nem vitte a süvöltő szél... Ekkor jelent meg vackunknál Krizka Gyurka, hóna alatt egy köteg szalmával... Aztán kettőnk szívből jövő „Szia madár!" köszöntésére „megágyazott" mellettünk... Ennyiből állt az új triumvirátus megalakulási ceremóniája...

A földbe fúródott, bedöglött bombákat még mindig ássák a foglyok. Darócruhájukon nagy sárga JV-betű látszik. Ezek börtönökből kivezényelt bűnözők, vagyis „Justiz Verurteit" rabok, akik rettenetesen féltek a bedöglött bombáktól, hiszen azok lehettek késleltetett beállításúak is. Éppen közelükben voltam, mikor körül kellett volna ásnunk a bombát, hogy az ott váró tűzszerészek a gyújtófejhez férjenek... De a raboknak ez már túl sok volt, sírva és reszketve dobták el lapátjukat és megtagadták az ásást! Ekkor Chrisiansen a bombára állva ordította: *„Disznók! ha én itt állok a bombán, akkor ássátok és ne szarjatok be!"* Erre aztán mind szó nélkül tovább ásott. Egyetlen időzített bomba sem volt a sok között, mind „Blingänger" volt, azaz bedöglött, ahogy a németek nevezték.

Nehéz csomagjainkat és a tanszékek iratait már tegnap a pályaudvarra szállította egy Szimfóniáért kibérelt kis teherautó, a kantin szállítója.

Délután egymás után indultak útnak gyalog a kialakult baráti csoportok a hallei főpályaudvar felé, keresztül a városon. Több csoport és mellettem Lajos, és most már Gyurka is, megálltunk, hogy az „üvöltő vadbaromtól" alias Oberwachtmeister Christiansentől elbúcsúzzunk. Nem akartunk Auf Wiedersehent mondani, csak egy „Danke schön für alles"! lett búcsúszavunk. Christiansen zavarodottan fogott velünk kezet és meglepetésünkre, egy könnycseppel a szemében dadogta ez a kétségen kívül karakán ember: „Gute Reise, meine Söhne!" – „Lám, ki gondolta volna erről az emberről, hogy még a torkánál is nagyobb a szíve..." – mondtam, mikor végleg elváltunk.

A csoportok egymás után kezdték elhagyni a Feuerwehrschulét. A kijáratnál, a fogda ablakrácsain át a két rab sírva nyújtogatta ki karját. „Hát ti most elmentek és itt hagytok minket?" A fiúk szánakozva bár, de megállás nélkül mentek egymás után ki a portán. Mi hárman menet közben megálltunk és én aki nemcsak tudtam a mentési akcióról, hanem annak egyik szereplője is voltam, odakiáltottam nekik: „Nyugi! Minden rendben lesz! Nur nicht beszáren!" De a két fogoly, a hátteret nem ismerve, tovább siránkozott. Mikor már kiürült a Feuerwehrschule, két magyar katonatiszt lépett be a fogdaőrség irodájába, felmutatták a Wehrmacht-őrnek a hamis Wehrmachtbefehl-t, mely szerint a két rabot kikérik, hogy megbilicselve vigyék őket a Klüber laktanyába a magyar hadbíróság elé! Az idős Wehrmacht-őr kényelmesen elolvasta a parancsot, majd hosszasan vizsgálgatta az Oberst aláírását ... „Szívünk ezalatt olyan hangosan dobogott, hogy féltünk, az őr is meghallja... „Nem magunkat, hanem Téged féltettünk, Tiborkám..." – mesélte később Kiss Laci. Óráknak tűnt, míg az őr bólogatva kinyögte: „Es ist in Ordung!" – és elővezette a két foglyot. De azok nem látták át, hogy itt nem udvariassági látogatásról, hanem mentési akcióról van szó, örvendezve ugrottak a tisztek nyakába, majdnem elrontva ezzel mindent, talán még továbbutazásunkat is! A színjáték kelléke volt két hatalmas pofon és mikor jajgatva a földre estek, két hatalmas rúgás, hogy elterültek mint a békák... „Piszkos gazemberek, bratyizni próbáltok itt velünk?" – ordították Laciék az őr helyeslése mellett, aki nem értette ugyan a szövegeket, de a tiszti felháborodást nagyon is!

Bilincsbe verve durván az utcára lökték őket, ahol el is estek... Az első utcán befordulva, ahová az őrség már nem látott, *„ide a mancsotokat!"* szóval levették bilincseiket aztán: *„Irány a pályaudvar, ott elbújtok a paklikocsiban, a Dánia felé este induló szerelvényen... Ne nekünk hálálkodjatok, hanem azoknak, akik ennek megszervezéséért az életüket kockáztatják, ... na futás, nyavalyások...!"*

A szerelvények útra készen...

A hallei romállomáson, mozdonyok nélkül bár, de ott állt két vonatszerelvény: az egyik az északi irányban, négy vagon és egy pakk-kocsi, a másik a déli irányban, úgy emlékszem tizenkét-tizennégy vagonból összeállítva. A berlini parancs szerint az északi szerelvényre csak a negyvenkét harmadéves építészmérnök hallgató és tanáraik szállhattak fel. De az elérhetetlenül távolban fekvő Dániának már csak a neve is csábos volt sokak számára, akiknek a déliek vonatán lett volna a helyük. Ezek nagyrészt negyedéves építészhallgatók, vagy lemaradt keresztfélévesek voltak és néhány általános mérnök; a két szerelvény között ide-oda járkálva Chemin de fer-t játszottak önmagukkal, hogy ha szabálytalanul is, de ne inkább az északi vonatra szálljanak-e fel? Mert a délire parancsuk van, míg az északira engedélyük sincs! Persze ez élet-halál kérdése is volt, ***mert csak a jó Isten és a Sors tudná megmondani, hogy melyik vonat ér célba és melyik pusztul el?*** Mivel mi magyarok renitenskedő nép vagyunk, végül is több mint negyven oda nem hivatott hallgató, vagyis a hivatalosan ott levő harmadévesek kétszerese zsúfolódott fel az észak felé induló szerelvényre.

A halálzóna a ledobott amerikai röpcédulák alapján mindenki előtt ismert volt! Ez feltüntette a Harmadik Birodalom még Hitler uralma alá tartozó területét, mely nem naponta, hanem már óránként szűkült egyre kisebbre és ***pontosan a két szerelvény kitűzött útvonala volt!*** Ezt a halálzónát, ennek vasúti és úthálózatát éjjel-nappal fenyegették a Szövetségesek nehézbombázói és alacsonyra lecsapó vadászrepülői. ***„Aki élve akar maradni, messziről kerülje el ezt a halálzónát!"*** – így szólt az amerikai röpcédulák fenyegetése! ***Vagyis sem az északi, sem a déli vonat útszakasza nem volt kimondottan életbiztosítás!***

Besötétedett! A koromsötét vagonokat csak az elpusztult Goldene Kugel vaskos fagerendáinak tüze világítja meg. A néma csöndben kutatva figyelem az elő-elővágódó árnyékokat, hogy nem bukkan-e fel valahonnan *Gest Apó* bőrkabátja, hogy mentési akcióm hamisításáért számon kérjen, hogy soha vissza ne térjek... A többiek kimondják félelmüket: ***„Csak most ne jöjjön egy légitámadás, hiszen egész Halle egyetlen hadicélpontja ez az északi-déli sínpár, amelyen szerelvényeink állnak..."*** A bennem levő feszültség többszöröse a többiekének! Aztán hirtelen alig érezhető rengés jelzi, hogy lokomotív állt be elénk! Óh, hála neked Szimfónia, mely aranyfedezeteddel még a Wehrmachtot is átvered és mozdonyt is tudsz szerezni! Nemcsak mellre szíva félelmetes az erőd!

Egyszer csak, szinte észrevétlenül, megmozdul alattunk vagonunk... Karórám este kilencet mutat! Most fejeződött be odisszeiánk Budapest–Breszlau–Halle fejezete... ***Igen, a szerelvény megindult... mozgásban van... megy... halad... a távoli Észak felé... Észak felé... melynek vonzását tisztán érzem bensőmben... de megmagyarázni képtelen vagyok, mert hogyan is érzékelhettem volna akkor, hogy a távoli Észak megváltoztatja, majd meghatározza egész hátralevő életemet... mind a mai napig, mikor fél évszázad múltán e visszaemlékezést papírra vetem... sőt majd azon is túl, a halálomig...***

Április 8.

Vonatunk éjfélkor megállt egy nyílt mezőn, és nyugodtan, hogy végre e pillanatban nem vagyunk veszélyben, onnan néztük végig Halle és Lipcse Isten tudja hányadik terrorbombázását... A sínek és rajta a vagonok remegtek a becsapódásoktól...

Reggel Köthen és Calbe után Schönebecknél elérjük az Elbát és annak partján döcögünk be Magdeburgba. Úgy emlékszem, Lajossal és Pepivel (az egykori szánhúzók, szán nélkül) indulunk be a rettenetesen szétbombázott városba, hogy hivatalos Wehrmacht felvételi papírunkra egy napi kosztot szerezzünk kilencvennégy embernek. Amerre csak látunk, égbe meredő fekete romok! Előttünk óriás kőgerenda fúródott a földbe! Olvasom most függőlegesen álló, félméteres arany-betűit: BIBLIOTHEK... Mögötte fél méteres korom- és hamuréteg: az egykori könyvtár... A látvány szimbolikus: egy rápillantással a Kultúra és a Háború! Kézzel írt cédulák mutatják az utat a Wehrmacht–Verpflegung felé, melyet ennek az ezeréves nagyvárosnak egykor ragyogó főterén egy primitív katonai sátorban találunk meg. Visszafelé zsákban cipelve a szekrény ellátást, hirtelen belémvág Göbbels emlékezeres kérdése: „Wollen Sie den totale Krieg?" Mire mint minden diktatúra üresfejű, de meggyőződéses párttagjai, eufórikus mámorban, egy emberként üvöltötték: „Ja! Ja! Ja!" és ezzel Németországot szegezték keresztre, hiszen a totális háború logikusan sújtja a gyengébb felet, a háborút elvesztő felet!

Már hónapok óta játszódik szemünk előtt Wagner Götterdämmerungja, az Istenek Alkonya: egy öngyilkos nemzet rettenetes Ragnarök-je. És hazám rettenetes helyzetére gondolva tudatosul bennem, hogy Trianon nélkül nincs Hitler és nincs még egy világháború.

Úgy látszik, valahol szétbombázták előttünk a síneket, mert még estefelé is itt ácsorgunk Magdeburg magasra emelt szintű pályaudvarán, ahonnan a kiégett nagyváros panorámája feketéllik... Közben szerelvényünk elé tolattak egy nyolc vagonból álló, ponyvával letakart, katonai szállítmányt. Mivel sehol semmi őrség, mérnöki kíváncsiságtól hajtva előre sétáltam, hogy mit takarhatnak a terepszínűre álcázott

katonai ponyvák? A letakart objektumok hossza húsz méter lehet, a végén magas acélfarkazattal. Előttem az egyik vagon ponyvaelkötését feltépte az áprilisi szél! Megdöbbenve állok a németek és a második világháború legutolsó titkos fegyvere, a félelmetes V–2 mellett! Megtapogatom okkersárgára festett óriás farkát, de adataiból akkor csak annyit tudtam, hogy gyomrának tartalma 1 tonna ekrazit! (Egyébként a kilövés magasság kilencven kilométer, ahol a rakéta vízszintesre fordul, sebessége 5000 km/óra, de hatósugara mindössze 320 km.) Honnan is sejthettem volna, hogy a rakétatechnika terén az agonizáló német haderő ismét megelőzte a Szövetségeseket, *ez a jövő rakéta-technikájának a prototípusa* és hogy tervezője, Werner von Braun, a ma még ellenséges amerikai tudósokkal együtt, e prototípus továbbfejlesztésével készíti elő *a Holdra jutó első ember lebegő ugrásait*... Visszasétálva vettem észre, hogy utolsó vagonunkhoz, melynek legutolsó rekeszében ült triumvirátusunk, egy bunkervagont csatoltak, olyant, mint amilyenben télen majdnem elpusztultunk Lajossal. De most a betongyűrű közepén légvédelmi gépágyú van, mellette egy FLAK-mesterlövésszel. Ittlétének egyetlen oka lehet csak: a V–2 rakéták biztosítása! Nyolc tonna ekrazit van tehát előttünk, ha ezt a legkisebb bombatalálat éri, akkor itt minimum öt kilométeres körzetben kő kövön nem marad! Nem is szólok a többieknek felfedezésemről, minek növeljem az amúgyis fokozódó idegfeszültséget.

Gondolataimat mintegy végszóra követi a szirénák üvöltése! „Nehéz ellenséges légikötelékek közlekednek nyugatról Magdeburg és Berlin felé!" – közli a pályaudvari hangosbeszélő. A vezérgépek négy Sztalingyertyával szépen kitűzik a bombázandó célterületet, mely nem lehet más, mint mi, a pályaudvar helyreállított észak-déli sínpárja, *melyen rajtunk kívül a nyolc V–2 vagon is áll!* Egyikünk egy beton csatornacsőbe préseli magát... amiből egymaga sohasem fog tudni kijutni... Pedig itt most minden elfutás, vagy bujócska hiábavaló, mert nyugat felől már több ezer Lancaster mély, a vagonokat is rezgésbe hozó motorzúgása hallatszik! A nappali fényárban halálsápadtan és mozdulatlanul állunk a vagonok mellett... *Tudjuk, hogy halálra vagyunk ítélve és hogy az ítéletet perceken belül végrehajtják!* Gondolatban elbúcsúzom az ostromot talán túlélt szeretteimtől, mert akik meghaltak, azokkal most mindjárt találkozni fogok...

Megnyugtat a V–2 rakéták közelsége, mert a nyomorékká válástól mindig féltem és ez most nem látszik valószínűnek! Felfelé tartott arccal várjuk a kioldott bombák jól ismert suhogását... Az első száz Lancaster már felettünk van, most oldják ki a bombákat... de mi ez?... elmarad a suhogás, a gépek túlrepülnek rajtunk... Tapasztaltuk már, hogy sokszor az utolsó kötelékek bombázzák a kitűzött célt... Sorra repülnek el a gépek és mire az utolsó is túlszáll rajtunk, kialszanak a sztálingyertyák és feloldódik bennünk a feszültség és szótlanul öleljük át egymást, mintha letettünk volna egy nehéz szigorlatot, csakhogy itt jóval többről volt szó... Barátunkat hárman is alig tudják kiráncigálni a betoncsőből, beszállunk a vagonokba és csendesen örülünk Isten ajándékának: az életünknek! Valaki azért csendben megjegyzi. „Jó, hogy nem volt itt egy gőzkalapács, mert kicsorbultak volna az olajozott gramofontűk..." Ma éjjel a magdeburgi pályaudvar egyelőre kimaradt, a vezérgépek ledobott fényei a Berlin felé vezető utat tűzték csak ki, ezért repült minden kötelék pontosan a pályaudvar felett...

Április 9.

Még mindig Magdeburgban. Ma már élelem nélküli feszült ácsorgás. A vagonokhoz vagyunk kötődve, hiszen körülöttünk csak fekete romok vannak. Bármikor megszólalhatnak a szirénák és most már nem biztos, hogy csak a Berlin felé vezető útvonalat fogják kitűzni a Lancasterek... Végre este hét órakor mozdonyt kapunk és a nyolc V–2-vel együtt fellélegezve gördülünk ki a veszélyes magdeburgi romok közül. Hát ezt túléltük...

Feljegyzem Wolmirstedt és Tangerhütte városkák nevét. Este üvöltő szirénák kísérőzenéje mellett döcögünk be Stendal városába, mely fontos vasúti csomópont, vagyis jó „nyugi" helyre érkeztünk a V–2-kkel együtt! Fejünk felett a sötétben százával repülnek a Lancasterek Berlin felé, mely közvetlenül keletre fekszik tőlünk. Hát van még ott egy feldúlatlan négyzetméter? Hitlert nem érik el, mert mélyen a föld alattról irányítja árnyékhadseregeit, melyek mögött pár ezer szerencsétlen 14–16 éves fiúgyerek a realitás! Csakhogy Hitler képtelen a realitás tényével szembenézni és ezért tart még mindig ez a reménytelen öldöklés! *Akaratereje erősebb a Tényeknél!* Megmaradt német márkánkba fogva saccolgatjuk a háború végének várható dátumát. Nem hiszem, hogy a Szövetségesek ekkora hadianyagfölénye mellett a háború egy hónapnál tovább tartana – no persze azt meg is kell tudni élni! De addigra nem marad német terület német kézen! És nagyon úgy néz ki, hogy *az utolsó négyzetméterekre szoruló Hitler halála lesz a Harmadik Világháború vége!* De jó is lenne addig valahogy kievickélni a halálzónából... És lehetőleg ép bőrrel...

Így utaztak az orvosok, minden technikai érzék nélkül.

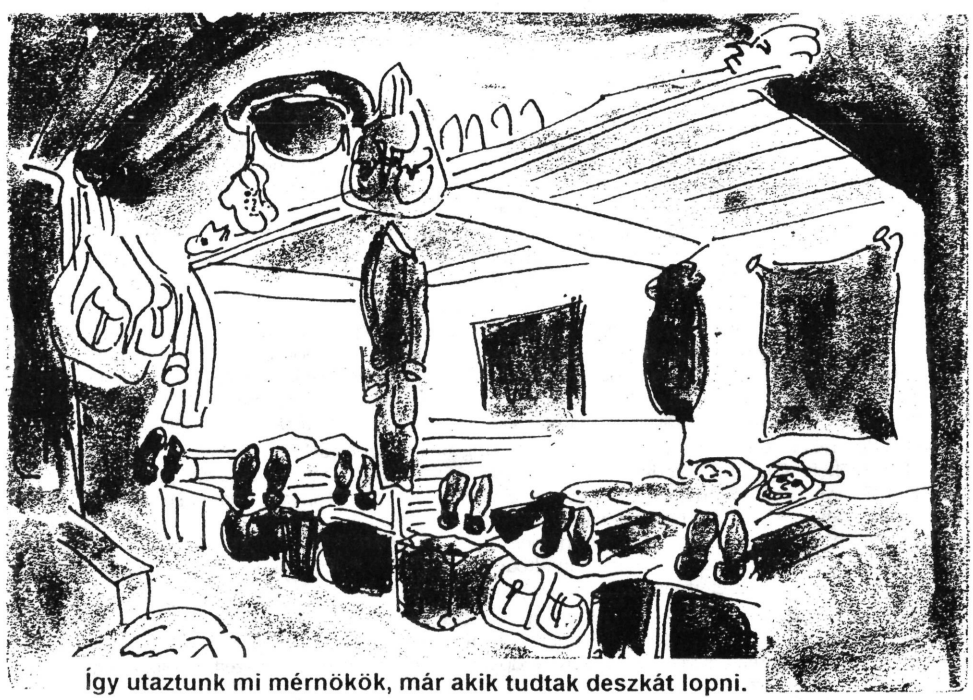

Így utaztunk mi mérnökök, már akik tudtak deszkát lopni.

Április 10.

Stendal állomása (vasúti csomópont!) tele van vonatra váró utasokkal és dezertáló kiskatonákkal. A szökésért halálbüntetés jár, a rettegés az arcukra van írva! Délután háromkor üvöltő szirénák jelzik, hogy most Stendal lesz a bombázás célpontja, a helyreállított észak-déli sínek és rajta most már egyedül álló szerelvényünk – mert látom, hogy mozdonyunk a nyolc V–2 vagonnal gyorsan eltűnt erről az izzóan veszélyes helyről.

A bunkervonat légvédelmi gépágyúja bevetésre készen áll! A levegő dübörög a sok ezer Liberátor motorzúgásától. Most nincs idő pakolászásra, el, messzire el a szerelvénytől és a sínektől! Méghozzá futásban! És azonnal!

Faraktárak és barokkok közt földes út vezet a mezőkre, melyen keresztül egy kis, fiatal fűzfák szegélyezte patak kanyarog. A patakparti fűzfák mellé telepszünk, párszáz méterre az állomástól. Százával vonulnak a Liberátorok az alig száz kilométerre fekvő Berlin felé. Közben szórják az alufólia lamellákat a német radarhálózat ellen. Nyilván van ilyen, de ez teljesen értelmetlen, hiszen nincs már német légvédelem, hacsak nem a vonatokat kísérő bunkergyűrűk gépágyúi – de ők mire használnák a radart? Már éppen kezdtük egy színházi páholyban érezni magunkat, mikor déli irányból, a Berlin felé tartó utolsó kötelékéből élesen irányt változtatott kilenc Liberátor és északnak fordulva, alig ezer méter magasan, rárepült a stendali vasúti csomópontra, illetve egyenesen az észak-déli sínpárra, az ott egymagában álló szerelvényünkre! Halljuk, amint a bunkergyűrű FLAK-gépágyúja szinte egybefolyó eszeveszett ugatással kezdi üdvözölni a kilenc bombázót és azonnal ki is emel egyet közülük! ***A FLAK-mester igazolta, hogy mester!*** Az eltalált Liberátor lángolva és üvöltő motorokkal válik ki a kötelékből, tizenegyfős legénységéből ötnek sikerül kiugrania, míg a füstölő-lángoló gép, teljes bombateherrel – ami hét és fél tonna –, ki-kihagyó motorbőgéssel zuhan le: ***egyenesen ránk!*** Arccal lefelé, karjainkat naivul fejünk fölé tartva várjuk a biztos halált, de mint a vasárnap délutáni amerikai filmekben, íme, most is elszakadt a film, azaz bekövetkezett a Deus ex Machina: egy eget-földet megrázó rettenetes robbanás és a repülőerőd, pár száz méterre közvetlenül fölöttünk, összes bombájával együtt, egyszerűen ***megsemmisült a levegőben!*** A légnyomás, mint kuglibábokat sodorta össze-vissza földön fekvő testünket... De ugyanebben a pillanatban a ***másik nyolc gép kioldotta összes bombáját a sínekre és a szerelvényünkre!*** A föld ugrál és hullámzik alattunk... Látjuk a többszáz méter magasra felcsapó, pokoli detonációktól kísért, égbe csapó sárga lángokat... Közvetlenül ezután vagy ötven Thunderbolt és Mustang vadászgép jelenik meg és egyfolytában lőnek mindent, ami mozog... Végiggolyószórózzák a szerelvényünk helyét, az állomást és végül minket a patak partján... de mivel nem mozdulunk (ilyenkor elfutni halálos ítélet!), halottaknak hisznek minket ezek az egymotoros, együléses félelmetes vadászgépek. A legközelebbi parasztházra gyújtóbombák estek – ezeket csak úgy ráadásul szórják szét a bombázók. Egy tíz év körüli pirosszoknyás kislány vödörrel a kezében futott felénk a patakhoz vízért, mintha ezzel elolthatná házuk tüzét... Mozgását persze azonnal észrevette egy Thunderbolt és olyan mélyre ereszkedett, hogy a benne ülő fekete pilóta fehér fogsorát is láttuk, – és elkezdte az embervadászatot! Először szemből nyitotta meg a tüzelést. Mikor a kislány észrevette, hogy itt most ő a célpont, nem a házuk felé vissza, hanem minket megpillantva, egyenesen felénk kezdett futni, ösztönösen védelmet keresve. Ezalatt a néger pilóta megfordult a paraszthéz felett és most már hátulról eresztett áldozatára egy gépfegyversorozatot. A kislány felbukott, mint egy kuglibáb... Mikor a gép, harci feladatát kitűnően teljesítve, eltűnt, azonnal a kislányhoz rohantunk! Hátulról a gerincébe kapott egy sorozatot, az utolsó golyó szőkecopfos fejében állt meg. Farkasdy Dodi öklét rázva ordította a pilóta után. *„Ez nem háború, te gengszter, hanem aljas gyilkosság!"*

Közben a szülők is odaértek és mi indultunk vissza az állomás felé, ahol rettenetes látványtól tartottunk, hiszen voltak, akik nem mentek messze a vagonoktól, sőt voltak akik ki sem szálltak... Menet közben észleltem, hogy rövidujjú cserkészingemben vagyok és horribile dictu mindenem, az Ausweisommal és egyetemi indexemmel együtt, az előttem lobogó tüzek martaléka lett! Őrültség volt mindent csak úgy otthagyva engedelmeskedni az életösztönnek... Lelki szemeimmel már láttam Gest Apót, amint barátságosan belémkarol... Itt most aztán vége az odisszeiánknak...

Bombatölcséreken keresztül, az égő barokkok lángjaitól megperzselődve haladunk szerelvényünk felé... Egy szőkehajú női fej fekszik előttem a homokos úton... Az megszólal: *„Bitte, ziehen Sie mich aus!"* Egy Wehrmacht Helferin (katonai segédszolgálatos nő) bombatölcsérbe esett és egy másik bomba betemette a homokba. Többen hónaljig elkotortuk a homokot és kihúztuk a földből. Nem volt rajta egy karcolás sem! A vasúti töltés mellett három német tiszt holttestét láttam. Ezek velünk voltak a vonaton. Légnyomástól haltak meg. Négyen-öten, torkunkban dobogó szívvel kapaszkodunk fel a vasúti töltésre, mert nem csak én hagytam életfontosságú okmányaimat a kocsiban.

Felérünk a töltésre és nem akarunk hinni a szemünknek: Nem álom ez? Ott állnak vagonjaink, szemmel láthatóan sértetlenül! Kitörő örömmel ölelgetjük egymást, mert Isten ismét a tenyerén tartott minket: szerelvényünk mögött, azaz attól délre, erdőként merednek az égnek a szétbombázott sínek, *míg*

szerelvényünk előtt, azaz észak felé minden sínpár sértetlen! Hamar kiderült, mikor számbavettük egymást, hogy senki sem halt meg, sőt még csak meg sem sebesült közülünk, míg a minket kísérő összes német tiszt meghalt! Ketten tényleg a kocsikban maradtak, de idegileg annyira kimerülve, hogy a bombák robbanására sem ébredtek fel! Az utolsó bomba észak felé közvetlenül egyik vagonunk mellé esett, de vagy négy méterre a homokba fúródott és csak felfelé robbant. Mikor megmutattuk nekik a mély tölcsért közvetlenül alvóhelyük mellett, egyikükön kitört a visszafojtott feszültség és szép csendben elhányta magát... A vagonunk mögötti bunkervonatot szitává lőtték a vadászok.Természetesen a német mesterlövészt is! Bosszút álltak! Mozdonyunk a V–2 vagonok nélkül tért vissza. Ezt látván a tömeg azonnal megostromolta szerelvényünket. Mikor kocsijaink zsúfolásig megteltek, a pakk-kocsira került a sor, melyet Pepi „reserviert!" – kiáltással belülről bezárt. De egy tiszt fegyverrel való fenyegetésére kénytelen volt kinyitni, mire vagy száz katona préselte be oda magát. Már erősen sötétedett, mikor vonatunk lassan kidöcögött a rossz emlékű Stendalból, – ahol *megint csak életben maradtunk, bár csodával határos módon...*

Hát ez az utunk valóban vetekszik, hacsak túl nem lesz Odüsszeusz kalandos utazásán. Csakhogy ez a mi utunk nem Homérosz költői eposza! A tengeri szirének csábos éneke helyett a szirénák énekelnek nekünk... Pénelopé és Nauszikaa isteni testét csak álmunkban öleljük és felébredve odisszeiánk véres valóságát éljük át; közel háromezer évvel Homérosz elbeszélése után...

De én biztosan tudom, hogy a mi odisszeiánkat is az Isten kíséri, – ha nem is olyan sok, mint Odüsszeuszt, de az Egy és Végtelen... *És ha túlélnénk a megpróbáltatásokat, valahol vár ránk Nauszikaa szűzi teste és Pénelopé a jövő ma még ködbe vesző bizonytalanságában...*

Az alig ötven kilométerre az Elba partján fekvő Wittenbergébe az égő város lángfényei mellett futottunk be, mert a város a déli légitámadás óta ég. Alig állunk meg, máris üvöltenek a szirénák! Ha az ember az állandó életveszély feszültségében van, lassan apatikus lesz és mivel állandóan ki van szolgáltatva a háború kénye-kedvének, már saját élete sem érdekli annyira, hogy azzal testi-lelki feszültségét akaratlanul növelje. Istentől csak azt kérem, hogy nyomorék ne legyek! Közömbösen követtem a tömeget egy vasúti aluljáróbunker felé. Megdöbbentő volt látnom, hogy amint egy, az állomásról kimenekülő mozdony átdübörgött az aluljáró felett, a végsőkig sokkolt német tömeg azonnal arccal lefelé a földre feküdt... Azt hitték, hogy már hullanak a bombák (NB=Wittenberge Berlintől északnyugatra, míg Luther városa, Wittenberg, Berlintől délre fekszik!)

Április 11.

Wittenbergében éjszakáztunk, és reggel korgó gyomorral indul vonatunk tovább, észak felé. Kis ideig állunk egy jelentéktelen falucska állomásán. Feljegyzem nevét: *Deletha*. De ma hiába keresem a térképeken: egyszerűen eltűnt! Pedig itt vettük először észre, hogy *nem csak a háború tombol körülöttünk, hanem a Tavasz is!* Az állomás virágai között mélyeket lélegzem a friss levegőből: Itt a Tavasz! De szép az Élet, de jó lenne még élni! Mert még mélyen bent vagyunk a halálzónában... Semmilyen térkép nem volt nálunk: Civileknek tilos volt akármilyen térképet birtokolni. A repülőtámadásokat azonban szinte négyzetméterre, precíziós haditérképek alapján tervezték... Haladunk tovább észak felé... Ludwigslust, (itt egy óriás koncentrációs tábor volt, de ilyeneknek sem nevéről, sem létezéséről senki sem tudott közülünk és csak a háború után derült ki, hogy léteztek nevek, mint Auschwitz vagy a GULAG), Hagenow, majd Schwanheide után átmegyünk a Lübecki Csatornán, – mely az Elbát köti össze a Keleti-tengerrel.

Kora délután van, mikor *Hamburgba* érünk. Sínpályánk sok méterrel van magasabban a városszintnél és körbe-körbe egy valamikor létezett metropolis elrettentő panorámáját látjuk... De hadd idézzem, amit ezen a napon naplómbe bejegyeztem: *„Hamburg a holtak városa! Egy szénné égett romhalmaz, égre mutató fekete falakkal, utcák és emberek nélkül! Itt ötven éven belül nem lesz emberi életre lehetőség!"*

Már zsebre tettem naplómat, mikor az egyik téglatörmelékes romhalmazon felemelkedett egy bádoglemez és a mögötte levő sötét oduból virgács-söprűs, rongyos aggastyán mászott elő és az odúja előtti letaposott „bejáratot" kezdte gondosan söprögetni... Mert ha feje tetejére is áll a világ, a germán gének szerint: *Sauber muss sein!* – majd utána *Ordnung muss sein!* Most látom beigazolódni, hogy Hitlert lehet, de ezt a népet nem lehet két vállra fektetni! Ezek – ebből a jelentéktelen epizódból is megítélhetően – német szorgalommal és fegyelemmel fel fogják építeni városaikat és ezt a ma még halott országot... Ismét előveszem zsebnoteszomat és kihúzom belőle az „ötven éven belül" naiv jóslásomat és a látvány alapján lecsökkentettem a felére... De amikor e sorokat írom, akkor Hamburg már évek óta *Európa fényárban úszó, modern metropolisa!*

Négyen közülük leszállnak a vonatról, (Korompay, Kazinczy, Hortay és Nyíregyházi), hogy engedélyt szerezzenek a dániai határátlépésre és megpróbálják a lehetetlent: német márkát dán koronára átváltani... Megállapodunk, hogy Flensburgban megvárjuk őket és már üvöltenek is a szirénák, mikor a sötétedő, hűvös és ködös időben vonatunk gyorsan kihajt a félelmetes Hamburgból, hiszen az

angolszászok a földig lerombolt városokat is ismételten bombázni szokták, nehogy valami újjáépítés, vagy egyáltalán valami *élet* ott csírázni kezdjen... Kelet felé haladunk, mert megpróbálunk Lübeckben valami élelmiszerhez jutni. Elhagyjuk Bargteheide, Bad Oldesloe, Reinfeld am Trave városokat és ***este hét órakor befutunk a Keleti-tenger partján fekvő, középkori Hansavárosba Lübeckbe,*** ahol súlyosabb bombázás nyomat nem látni... pedig ez volt az első bombázott város három évvel ezelőtt.

De itt most félre kell tennem megsárgult Naplómat, mert pontosan ebben az időpontban 1945. április 11-én ***rettenetes tragédia történt testvérvonatunkkal,*** amiről mi még évekig nem tudtunk.

Az olvasó is joggal kérdezheti, hogy vajon mi történt a velünk szinte egyidőben, Halléből dél felé útnak indult, 12–14 vagonból állott műegyetemi szerelvénnyel? Eljutottak-e vajon Regensburgba? De hogyan is juthatott volna hír sorsukról hozzánk fel északra? A Déliek vonatán ült Holdampf Róbert mérnök kollégám, akinek akkori naplófeljegyzéseit most kaptam tőle kézhez és őt idézve válaszolok a kérdésre: A Déliek vonata sohasem érkezett meg Regensburgba!

Április hetedikén éjjel ők is egy nyílt mezőről, de Hallétól délre, Merseburg melléről figyelték Halle és Lipcse bombázását. Onnan tovább, a halálzóna vasútvonalainak súlyos szétbombázása miatt, keleti irányú kitérőre kényszerültek!

Chemnitzen és az Érchegységen át próbálkoztak eljutni Eger (a mai cseh Cheb) felé, de reménytelenül. Végül is Hof felé, a szudétanémet Asch (a mai cseh As) felé haladtak, erdős területen... De már ekkor egy egész század amerikai Thunderbolt vadászgép leste őket és amikor Haslau szudétanémet falunál, közvetlenül Asch előtt kiértek az erdőből, lecsaptak a szerelvényre! Egészen alacsonyra ereszkedve repeszbombáikkal és géppuskatűzzel iszonyatos öldöklést és vérfürdőt vittek végbe testvérvonatunk hallgatói és professzorai között! ***Harminchatan haltak meg és huszonnyolcan súlyosan megsebesültek!*** A halottak között volt 21 mérnökhallgató, 2 építészmérnökhallgató, 7 orvoshallgató és három egyetemi tanárunk: dr. Szily József, dr. Nemesdy József és dr. Lux Géza. A sebesültek között volt többek között dr. Kürty Vilmos egyetemi tanár, Holdampf Róbert, Nemesdy Ervin, valamint későbbi munkatársam, Pálfy Tibor, aki pár másodperc alatt hét találatot kapott: gépfegyvergolyó lőtte át mindkét karját és lábát, egy golyó leszakította nagy lábujját, egy repeszdarabot kapott a fejébe és egyet a tüdejébe, melyeket máig sem mernek kioperálni! Három hónapig feküdt eszméletlenül az akkor még szudétanémet Asch kórházban. Mindez 1945. április 11-én, este 7 órakor történt, pontosan akkor, amikor az északiak vonata befutott Lübeckbe.

A déliek szerelvénye aztán tovább ment és végállomása – az északiak vonatáéhoz hasonlóan – szintén a hitleri Harmadik Birodalom határán kívül volt: Csehországban, Márienské Lázné-ban (Marienbad), ahol a szerelvény feloszlott és a hallgatók szétszéledtek...

Április 12.

Lübeckben. Este, mint mindenütt, itt is légiriadó. Közvetlenül az állomás mellett emeletes vasbetonbunker van. Afelé tömörülünk, de azt ajtót – feltehetően idegen beszédünket hallva – az orrunk előtt sürgősen becsapják és belülről bereteszelik! De még kihallatszik bentről egy nő rikácsoló, hisztériás hangja: *„Die Ungaren können draussen krepieren!"* Kellemetlenül, korbácsszerűen vágó megjegyzés, de a németországi feszült helyzetben nem szabad mellre szívni... Egy közeli úri villa gyepén nyújtózkodom el és azonnal el is alszom. Csak a szirénák elnyújtott jelzésére ébredek fel. Ballagok vissza az állomásra és eszembe jut a hisztérikus megjegyzés, amely a bunkerből hallatszott ki magyarságunk, azaz inkább nem-németségünk ellen, de gondolok Rökk Marika fertegetes filmjére, a „Die Frau meiner Träume"-ra, mely a végletekig sokkolt német civil lakosságnak pár órás nosztalgiát nyújtott a béke illúziója után... E sorokat írva, dúdolgatom a „Die Frau meiner Träume" című film nemcsak minket (legtöbben háromszor is láttuk!), hanem az egész Németországot lázba hozó dallamát és szövegét. Hogyan is volt az akkor olyan csodálatosnak hangzott szöveg, amit Marika énekel a filmben? Ötven év után lehet, hogy itt-ott sántít a szöveg – de elmúlt fiatalságunk nosztalgiájaként helye van írásomban.

In der Nacht geht man nicht gern' aleine,
Denn die Liebe im hellen Mondenscheine,
Nah, Sie wissen schon was Ich meine...
Und einerseits... und anderseits... und ausserdem...

Mikor a Wehrmachtnál némi ellátást akartunk vételezni, hiszen Magdeburg óta semmit sem ettünk, a kiosztó felismeri Pepit Breszlauból és megtagadja a kiadást azzal, hogy mi dezertáltunk a Breszlaui Erődből! „Civilben?" – kérdezzük –, de hiába, úgyhogy éhesen döcögünk vissza Flensburg felé, ahol be kell várnunk Korompayékat. A szétbombázott vasúti sínek miatt csak cikk-cakkban jutunk el Elmshorn-

ba, ahol mellékvágányon vesztegelünk. Német vasutasok figyelmeztetnek, hogy éjjelre ne maradjunk a kocsikban, mert a „Tiefliegerek" biztosan „bekopogtatnak." Úgy is lett, már éjfélkor vadul lőtték kocsijainkat. Szétspriceltünk mint a verebek és a ledobott világító bombák ellenére sem sebesült meg senki a madarak közül... Hajnalban mozdony került elénk és még délelőtt átmentünk a Vilmos Császár Csatornán (most Nord-Ostsee-Kanal), mely az Északi-tengert köti össze a Kelet-tengerrel és sok száz védőballon lebeg felette. De ez a csatorna nem lehet fontos hadicélpont most a háború vége felé... Németország teljes légtere nyitva áll az ellenséges légierők számára, melyek zavartalanul röpdösnek a német légtérben. Német vadászok már fel sem szállnak – legalább is mi egyet sem láttunk hetek óta... A léglökéses Me–262-es ún. Blitz-bombázóknak hűlt helye van. Szerintem, ami most folyik a levegőben az már nem háború, hanem kivégzés! És ezért, kapituláció hiányában, a német vezetés, Hitler egymaga viseli a felelősséget! A német hadiipar haldoklik és olvasom Galland remek könyvében, hogy még virágzásában sem volt képes a Luftwaffe veszteségeit pótolni a keleti fronton – hát még eredményes harcot felvenni az angol és amerikai bombázások ellen. A Luftwaffe minden idők legfiatalabb generálisa Adolf Galland (30 éves, 104 ellenséges gépet lőtt le!) könyvében azt állítja, hogy száz Me–262-es léglökéses Blitz-bombázóval egy délelőtt szét lehetett volna verni az amerikai inváziót legyőzhetetlennek látszó erőit és pontot tenni az invázióra! Én nem hiszem, hogy ezt az állítást meg lehetne kérdőjelezni! Ezt ma, 50 évvel az invázió után, az angolszász történelemírás is megerősíti.

A német rádió Roosevelt halálát ünnepli. (április 12.) *„Ő adta el Európát a kommunizmusnak!"* Minket, magyarokat különösen utált, hát már ezért is nagy krokodilkönnyeket hullatunk utána... A magyar tudósok csak a gyakorlati atombomba megtervezésére voltak jók, még a felelősséget is rájuk szerette volna hárítani, noha határozottan tiltakoztak a ledobása ellen!

Már Wittenbergében vannak az amerikaiak! Már talpunk alól fogy el a Német Birodalom...

Odisszeiánk kezdete óta angol nyelvkönyveket sulykolok. Ez a nagyon gyenge alap is jobb a semminél! Mert ez lesz a világ összekötő nyelve! Akkor még nem is sejthettem, hogy negyed évszázadig az angol nyelv lesz mindennapi munkanyelvem – és nem angol nyelvterületen!

St. Michellisdonn tengerparti része már elüt a német táj jellegétől, valami megnyugtatóan újszerű, gondolom olyan skandinávszerű lehet ez a vidék – a levegőben van a tenger ősi illata...

Meldorf, Weddingstedt és Friedrichstadt után megállunk az Északi-tenger partján fekvő Husumban. Pár kilométerre innen több mint tíz Spitfire már percek óta forgáskerékből lövi a németek schleswigi, földalatti hadianyagraktárát. Nem zavarja őket semmi, színjáték az egész, míg végül vagy egy kilométerre feltörő sárga lángoszlopot látok, majd egy baromi robbanással egyidőben úgy vágott mellbe a légnyomás, hogy térdre estem. Megsemmisült a németek legnagyobb északi lőszerraktára! Mint minden éjjel, most is légiriadó és már jönnek is a Lancasterek. Sok száz dübörög el talán száz méterre a fejünk felett, míg mi bokáig vízben állunk egy közeli iszapos mezőn... Vajon hová viszik a halált? Németország harcképtelen, mi értelme van egy halott további bombázásnak? – kérdezzük magunkban. Az amerikaiak elérték az Elbát és elfoglalták Magdeburg üszkös romjait.

Husumból, különböző kerülő utakon döcögünk vissza a Keleti-tengerhez, Flensburgba. A megbeszélés szerint itt várjuk meg Hamburgban hagyott négy barátunkat, illetve két tanárunkat. A szemfülesek valahonnan tengeri szeméthalat organizáltak, bár ehhez a magyar gyomor még kiéhezettsége ellenére sincs hozzászokva. Percek alatt befalták! Korgó és kiéhezett gyomrom sürgetésére sem akartam enni belőle. Ha a kutya hasa nincs rendben, akkor füvet eszik. Nosza én is tépek pár marékkal a friss tavaszi fűből és elkezdtem enni, hiszen már egy hete nem ettem semmit. „Milyen?" – kérdezik a fiúk, még mielőtt ők is tépnének egy kicsit... „Marha keserű, mert marhának való!" – mondom, aztán mégis áttérek a földekről lopott marharépára, ami kőkemény és ugyanolyan keserűen ízetlen, mint a fű... Láttam, hogy Korompay professzorunk is ezt rágcsálja... Akik bezabálták a tengeri halszemetet, azoknál máris jelentkezik az utóhatás: kétségbeesett futkosás a talpfák felé... A fűnek és marharépának csak egy utóhatását érzem: még éhesebb lettem tőle!

Április 16.

Délelőtt nagy az ováció: ***Korompayék megjöttek Hamburgból a német katonai határlépési engedéllyel!*** A legközelebbi helyen, itt Flensburgnál nem léphetjük át a határt, mert minden szét van bombázva! Holnap a Süderlügum–Tønder határnál kell megpróbálkoznunk! Éjjel korgó gyomorral sétáltam el a flensburgi Alfstadt fjordkikötőjéhez, ahol életemben először találkoztam a tengerrel, illetve a Keleti-tenger öbölvizével... Míg elhagytam a többieket, Spitfirer-ek látogatták a pályaudvart és szerelvényünket. Nem volt sebesülés.

X. DÁNIÁBA VET SORSUNK

1945. április 17.

A dán határtól délre, német területen elindulunk a határállomás, Süderlügum felé. Niebüll és Uphusum után befut vonatunk Süderlügumba. A vonatból kiszállt, csontig soványodott és éhező műegye-temistákat a határ menti Német Vöröskereszt fehér asztalnál, remek-sűrű sárgarépafőzelékkel vendégeli meg. A pillanatok alatt kikanalazott és gondosan kinyalt tányérokat azonnal és kérés nélkül utánatöltik. Anakronizmusként hat majd tele hassal búcsút mondani sok éhezésünk színterének. Az ott téblábolo német katonák, – akik már sejtik, hogy rövidesen átlépjük a határt, irigykedve és áhítattal mondják: „Himmelfahrt... Himmelfahrt..." Miután hat Mustang elvégezte az aznap délutánra „előírt", egyáltalán nem „szent" embervadászatát, először kapaszkodtunk fel jóérzéssel a vagonokba, ahol tele hassal fogadtam meg, hogy *„soha többé nem akarok éhezni!"*

Délután 4.30-kor megindult vonatunk és pár perc múlva ***átléptük a német-dán határt:*** magunk mögött hagytuk a pokoli kínlódás között, az összeomlás küszöbén agonizáló hitleri Németországot... Hallelúja Neked jó Isten! Dán földön gurul szerelvényünk! Ennek a ténynek mindnyájunk sorsára ható mérhetetlen jelentőségét az öröm pillanataiban képtelenek vagyunk felfogni! Eszembe jut, hogy tizenötéves koromban Apám könyvtárából kezembe akadt egy meseszerű könyvecske. „A gazdag parasztok országa." Ahol mindenkinek telefonja van, ahol a paraszt főiskolára jár, ahol minden út aszfaltozott, ahol a világ legtisztább demokráciája van... A könyvecskét egy ültömben olvastam ki és csak úgy tudtam meg, hogy nem meséről, hanem egy valóban létező országról, a Dán Királyságról, Dániáról van szó! És most, a bennem azóta élő és most íme beteljesedett nosztalgiaként és szinte hihetetlen isteni csodaként, a dánok földjén vagyok... Harsogóan zöld füvön legelésző barna tehenek, felettük leírhatatlanul kék ég és dán zászló piros alapon fehér kereszttel...

Adhatott-e ez a meseország szebbet, a világnak, mint Andersent, a meseírót?

De a sínek mellett ott a Háború, a németek által megszállt Dánia véres realitása: felrobbantott német katonavonatok, kisiklott mozdonyok egymás hegyén-hátán... Amióta az egykor oly győzedelmes német haderőt vereség vereség után éri, beindult az Angliából irányított és a levegőből robbanóanyaggal ellátott dán szabotázsakció!

Amíg biztonságunk felülről, a levegőből nőtt, addig a nullára csökkent alulról, a sínek felől! Csakis német katonai szerelvények után vagyunk kötve és ezek mozdonyainak felrobbantása után a vagonok forgáccsá morzsolódva semmisülnek meg!

Naplómban látom a feljegyzett dán állomások nevét: Tønder, Dostrup, Skærbæk, ***Udgang*** Hvidig, Bramminge, ***Kvinder,*** Esbjerg... Most, ötven év multán olvasva e városneveket, el kell, hogy mosolyodjam, mivel két városnév mögött semmilyen város nincs! Hiszen a dán nyelvet akkor még nem ismerve nem mindig az állomás nevét írtam fel, hanem más jelzőtáblák szövegét. Az „udgang" pl. azt jelenti, hogy „kijárat", – „Kvinder" pedig egy toalett „Nők" felirata volt.

Látjuk a németek szabotázs elleni intézkedéseit is: fegyveres katonák állnak a sínek mellett éjjel-nappal! Ez a hadi szállítmányokat biztosító intézkedés természetesen alaposan lekötötte fegyveres erejük teljes létszámát. Ezt megszüntetendő, magyar ezredeket dobtak át Németországból Dániába azzal, hogy ezt a vasúti őrséget ellássák és a német katonaságot tehermentesítsék. Egy másik német ellenakció volt az elfogott dán szabotőrökön való megtorlás, a szabotőrök kivégzése, ami még jobban kiélezte a megszállók és megszállottak közötti ellentétet.

Varde. Itt igazolást nyert a „Himmelfahrt" megjegyzés, mert egy dán konyháról csodálatos ebédet kaptunk csajkánkba, amit mohón kebeleztünk be, hiszen a sült disznóhúsnak lassan már sem az ízére, sem az illatára nem emlékeztünk... Az üzletekben minden kapható, tej, hús és gyümölcs, ami csak szemszájnak ingere... Ehhez persze dán pénz kell és lám ez is befutott. Kiosztottak mindenkinek öt dán koronát! Megszálltunk minden kenyér- és tejboltot és a fiúk, elverve minden őrét, bosszút álltak eddigi éhezésünkért! Én csak kevés tejet és kenyeret vásároltam; és megmaradt pénzemért egy német-dán és dán-német zsebszótárt és egy aznapi újságot vettem. Lesz elég időm tanulmányozni a dán nyelvet, azaz csak az írást, mert a beszéd, lágysága miatt, egyszerűen érthetetlen számunkra... Pontosan ellentéte a magyar nyelvnek!

Helyzetünk révén a dán hivatalos szerveken kívül állunk és itt még csak a német katonai szervek függvényeként létezhetünk. Azok pedig logikusan fognak átpasszolni minket az itt Dániában levő magyar katonai alakulatokhoz. Jelenleg egyetlen félelmünk van: ***nehogy visszapasszoljanak minket Hitlerhez!***

Tovább megyünk, ismét át Esbjergen, ahol nyílt dán tüntetések vannak a megszállók ellen. Majd Bramminginél dől el, hogy útvonalunk délre, azaz vissza az utolsókat rúgó hitleri Németországba, avagy keletre, Fyn és Sjælland szigete felé visz-e? Csak a nap állásából látjuk, hogy, kelet felé haladunk...

Kolding előtt tíz kilométerre, Lundenskovban lecsatolnak egy mellékvágányra, ahol egy kis tejüzem előtt maradunk. A fehérruhás tejüzemi munkások azonnal észrevették a civil ruhás társaságot, akik

mellett nincs német katonai őrség! A beállt sötétségben vagonjainkhoz lopakodnak, tele tejesüvegeket hoznak ingajáratban és szétosztják közöttünk. Én is kaptam egy üveget, az volt ráírva: ***fløde***, amiről azt hittem, hogy tej, pedig az ***tejszínt*** jelent. A hónapok óta éhező gyomornak a tej: méreg, de a tejszín: ciánkáli! Az éhség állati ösztöneinek képtelen voltam ellenállni és az egész üveget kapásból lehúztam. Isteni volt, de a következményei maga a pokol és a halál mesgyéje... Éjféltájban kínos nyögés és kétségbeesett futkosás vette kezdetét... Azt hittem ütött az utolsó órám – de még rettenetes görcseim közepette is el kellett mosolyodjam azon, hogy élve kerültünk ki a halál ezernyi variációjából és most az áldozatkész dánok miatt – akik az éhséget csak könyvből ismerik –, mennyei tejszínüktől kell égnek dobnom talpamat... De azonnal és ösztönösen kilószám faltuk a fehér kenyeret, senki sem fordult fel a zsíros tejszíntől és tejtől... Pedig egy ilyen kimúlásról azt mondtuk volna pár héttel ezelőtt, hogy „csodálatos halál...!"

Amíg helyzetünk tisztázódik, nem lehet szó továbbmenésről, hiszen hova is mennénk? Valósággal elszomorít, hogy társaim nagyobbik része kizárólag a hasára koncentrál! Naplójukba azt jegyzik fel részletesen, hogy mit zabáltak a nap különböző óráiban... Délután egy fehérköpenyes tejüzemi munkás lép hozzám és szótlanul int, hogy kövessem. Bemegyünk a tejüzembe, már attól tartottam, hogy egy kis maradék tej vár ott rám, de csak munkaruháját vetette le, aztán a falu főutcáján át villájába követtem. Kezdtem magam kellemetlenül érezni, hiszen harmadik hete nem mosdottam és nem vagyok éppen egy illatozó szegfű... Csak nem családjához visz bemutatni? De erre csak azért gondoltam, mert nem ismertem akkor a dánokat. A nappalin át egy kisebb ajtóhoz vezetett, mely mögött a fürdőszoba volt. Vajszínű csempe mindenütt és egy nagy fehér beépített kádba zuhog a forró víz, kitéve két új szappan és három nagyméretű, puha törülközőt... *„Værsgo!"* – mondja mosolyogva és rámcsukja az ajtót... Ez volt a legelső szó, ami dánul hallottam, ami tehát azt jelenti, hogy ***Tessék, Parancsoljon!***... És én belemerültem egy leírhatatlan gyönyör Nirvánjába... A kád vize először a kapuciner, majd a kávé színére változott... A földig érő tükörben sajnos csak egy csontváz nézett vissza rám, de a kis mérleg már 45 kg-ot mutatott, méghozzá ruha nélkül! Újjászületett emberként mutatott be új barátom a családjának, megnyílt az ebédlő széles ajtaja, ismét elhangzott a varázslatos *„Værsgo..."* és én leültem közéjük, Lucullus terített asztalához... Közben törtem a fejem, hogy hogyan lehetne és lehet-e egyáltalán megköszönnöm ennek az ismeretlen és egyszerű munkásembernek ezt a megható figyelmét és szívből jövő jóságát, amit egy teljesen ismeretlen embertársával szemben gyakorolt. Akkor még nem tudtam, hogy most kerültem először közvetlen kapcsolatba a dán nép legnagyobb emberi tuladonságával, az elesettebb embertárs felé megnyíló érdeklődésével és azonnali segíteni akarásával!

Ezzel a viselkedésével vívta ki magának a kis Dánia az egész világ elismerését és jóakaratát! A család ezzel a meghívásommal csak az ősi tradíciót vitte tovább és ez a tradíció legszebben itt, a kisember szintjén kezdődik! Hazafelé bandukolva jelentkezett bensőmben először és mindmáig az az érzés, hogy ***tisztelem és szeretem ezt a kicsi népet...***

Április 21.

A német rádió Hitler 56. születésnapját ünnepli. A romok között támolygó német nép és a már teljesen apatikus és szétvert hadsereg valami ajándékot várt a Führertől, ha mást nem, hát az egy éve esedékes kapitulációt! Helyette a Berlint szinte egyedül védő 14–16 éves gyerekek mellére tűzött vaskeresztet, amit bizton megérdemeltek, bár a békét még jobban! Megveregette megkínzott fiatal gyerekarcukat és végleg levonult a mély bunkerba, holott a rádió szerint „csapatai élén" fogja vezetni a Berlint felszabadító harcot! Mikor? Hiszen a szovjet csapatok Berlin határán belül vannak!

Április 24.

Végre elindulunk Lunderskovból és Koldingon áthaladva megállunk Fredericiában. Ez vasúti csomópont, az állomás tele német katonákkal, akik közömbösen hallgatják a német rádió nekik szóló híreit: *„A Führer az első vonalban harcol és a Harmadik Birodalom védelmében kíván hősi halált halni!"* Ebből persze egy szó sem igaz, hiszen az évek óta folyó, a német nagyvárosokat már mind földdel egyenlővé tett bombázásokat sem volt hajlandó megtekinteni, hogyan is akarna harcolva meghalni Berlin utcáin, amikor Berlint mindig utálta... Mindez világosan leolvasható a katonák arcáról! Akárhogyan is, de ***a háború és Hitler napjai meg vannak számlálva***... Az éjszaka folyamán a tejszín és a zsíros tej rettenetes kavarodást és háborút okozott a gyomromban. Az éjjelt kora hajnalig a talpfák között töltöttem...

Április 25.

Este Middelfartnál ***elhagyjuk az európai kontinenst és Jylland félszigetét, majd Fyn szigetén át haladunk Odense felé (mely név Odin, az északi germán törzsek főistenének nevéből ered, aki azonos a naplómban előbb említett Wotannal, a déli germán törzsek főistenével). Ebben a városban született Hans Christian Andersen*** – akinek meséit hét éves korom óta ismerem. A vasútvonal mellett itt száz méterenként magyar katonák vannak őrségben, mivel a dánok már világos nappal is robbantanak... Annyi vasúti roncsot láttunk útvonalunk mellett, hogy csoda eddigi életben maradásunk. Ez a magyar őrség csak jelképes, mert a magyarok titokban összejátszottak a dán szabotőrökkel. A német katonaság közömbös iránt unk, logikus a feltételezés, hogy a Dániába vezényelt egyik magyar ezred alá fognak rendelni és most ezen ezred állomáshelye felé fut vonatunk. Az amerikai és szovjet hadsereg ma találkozott *Torgauban* (Hallétől keletre) az Elbánál! Mint mikor az Oroszlán ölelkezik a Hiénával és természetellenesen ujjonganak, hogy együttesen megölték a Sakált, melynek most már csak az elfogyasztása van hátra...

Április 26.

Fyn szigetének keleti kikötőjébe, Nyborgba kora hajnalban futott be vonatunk. Innen komphajók járnak Sjælland szigetére és kötik össze Fyn szigetét és Jylland félszigetét a fővárossal, Koppenhágával. Kiszállunk és Nyborgban hagyjuk a német vagonokat, melyek három hét óta kényelmetlenül, de mégis csak az otthonunkká váltak... Csak a csomagkocsit szállítjuk át a 32 km-es tengeri útra Sjælland szigetére. A hajó fedélzetén fázósan összehúzódva állok a ködös, hajnali szürkü-letben és magamba szívom életem első tengeri élményét... Térkép hiányában még a Sjælland szigetén levő kikötőváros nevét sem tudom... Sirályok rekedt rikoltozása vesz körül, keveredve a hajónak csapódó hullámok sistergésével... Köröskörül nyugodt a tenger, ködös-szürke panorámája. Bensőmben kellemesen jó érzés terjed szét: heteken belül és nyilván Hitler halála után véget fog érni a háború és én még ép vagyok, látok, mozgok, élek... A fedélzet ezen részén csak két géppisztolyos német őr lustálkodik, mert tudják, hogy a közelünkben repkedő angol vadászgépek nem fognak lecsapni a komphajóra, hiszen ezzel Dániának ártanának – amikor minden dán az angolszászok győzelméért imádkozik... A hajóorrban állok, mikor előttem a gomolygó szürke ködből lassan és misztikusan kibontakozik a tengerparti házak impresszionisztikusan fehér sziluettje... De éppen akkor nem volt ott mellettem egy mesebeli Jó Tündér, hogy a fülembe súgja: *„Ez a ködből kibukkanó dán kikötőváros melynek neve Korsør, életed egyik legkedveltebb városa lesz, mert itt született és nőtt fel egy dán lány, aki majd egyszer a feleséged lesz...* De sajnos a Tündérnek máshol akadt dolga, a földi tündér pedig nem láthatott a jövőbe...

Korsørből vonaton mentünk Roskildébe. Ez a roskildei flord mélyén meghúzódó város az ősi vikingek főhadiszállása volt, ahonnan kihajózva elfoglalták Normandiát, majd egész Angliát és Skóciát... De akkor a magyarok még Etelközben sátoroztak...

Roskildéből egy Hvalsø nevű kis faluba irányítottak minket, ahol egy vasútőrző magyar ezred alá leszünk ideiglenesen – és főleg „ellátásbelileg" – beosztva. Alvóhelyünk a falu egyetlen hoteljének nagyterme, ahol a papadlóra szórt szalmán fogunk aludni. Nagyon kemény, de hosszú idő óta először tudok teljes hosszomban kinyújtózkodni és az már pozitív eredmény.

Mivel mi mind utáljuk a katonaság bármilyen válfaját, a katonaság pedig azonos mértékben a civileket, az összecsapás rögvest a levegőben lógott! Az ezred parancsnoka, egy szűklátókörű alezredes, azt hitte, most a háború végén, hogy odairányításunkkal bakái létszámát közel száz fővel növelni tudja. Ezt üdvözlő beszédében imígyen fejezte ki: *„Majd maguk itt szépen megtanulják a katonai vasfegyelmet, a kiadott parancs gondolkodás nélküli végrehajtását, a feszes menetelést – egyszóval ízig-vérig mintakatonát fogunk magukból gyúrni!"* De ez a szerencsétlen alezredes aligha sejtette, hogy *fehérkesztyűs kezével darázsfészekbe nyúlt!* Hiszen amíg ő itt Dániában evett-ivott, mi megjártuk a poklok poklát és nem óhajtunk katonásdit játszani a háború végén, amit szívvel és lélekkel várunk, napokon belül. Azzal is tisztában voltam, hogyha most nem védjük meg, – tíz körömmel, ha kell – *civil státusunkat,* akkor annak katasztrófális következményei lesznek a német kapituláció várható bekövetkeztekor! Vagyis szerintem egy emberként kell ellenállnunk mindannak, amit az ezredes olyan szépen ecsetelt előttünk!

De ezt az ellenállást valakinek egyénileg kellett elkezdeni, mert úgy zendülésről nem lehet beszélni. Éreztem, hogy ezt a szerepet nekem kell tudatosítanom a társaságban, mégpedig a példa erejével. Erre rögtön alkalmat adott kínzó derékfájásom, amin az állandó ülve alvás nem segített, csak rontott!

Az egyik őrmester látva, hogy barátaim között derékfájásomtól meggörbülve állok, a civileken való őrmesteri kitolásként, no meg hogy hatalmát felénk kimutathassa, egyenesen nekem adott zengőtorkú parancsot, hogy egy nehéz lőszerládát az egyik távolabb álló barakkba cipeljek! Derékfájásomra való minden magyarázkodás helyett, a parancsra kérdéssel válaszoltam: *„Mondjam vagy mutassam?"* Érdekes volt tanulmányozni az őrmester arcát, akit ez a felháborító válasz úgy ért, mintha a Nap leesett volna az

égről... Ez a szokatlan, de a cél érdekében lényeges visszakérdezésem sok követőre talált, amolyan szállóigévé vált azok részéről is, akiknek nem volt derékfájásuk. Az altisztek közvetlen reakciója habzó száj és fogcsikorgatás volt! Megjegyezve, hogy én voltam a kezdeményező, egyes őrmesterek, hihetetlennek tartván az esetet, újra próbálkoztak velem. Egyikük egész közel jött hozzám, az arcomba ordította a parancsát, de ekkor már a visszakérdező szöveget is elhagyva, egyszerűen „beintettem" neki, ami a körülállókból hangos röhejt váltott ki. Az őrmester arca eltorzult és tehetetlen dühében elsírta magát... Mikor sikeremen felbuzdulva, barátságosan megkérdeztem, hogy *„Hozzak egy cuclit, őrmester úr?"* – a derék ember úgy elrohant, hogy csak úgy porzott utána az út... Ettől kezdve nemcsak hogy nem próbálkoztak velem, hanem egyszerűen elkerültek az altisztek.

Persze jól tudtam, hogy a katonaságnak semmilyen büntető, vagy fenyítő eszköz nem állt rendelkezésére civilekkel szemben. Az alezredes tehát parancsban hozta ki elejétől fogva ápolgatott ötletét: ***katonai besorolásunkat!*** Pimaszkodásaim híre elsőként hozzá jutott el. *„Majd én megleckéztetem ezt a civil bagázst!"* – ordította és felállított egy „sorozó" Bizottságot. Én erre a „sorozásra" már nemcsak a vicc kedvéért mentem el, hanem főleg azért, mert ha ezt keresztülviszik és a katonai főparancsnokságon jóváhagyják, akkor tanulmányainkat (amiről eddig egy szó sem esett) katonai gyakorlatozással fogják helyettesíteni. És akkor osztoznunk kell a katonaság várható sorsában, a hadifogságban is! Mikor beléptem a sorozóterembe, egyetemi tanáraink már anyaszült meztelenül dideregtek a Bizottság előtt. Hangos *„Szia madarak!"* köszöntéssel üdvözöltem mindenkit. *„Ez nem katonás köszöntés!"* – rótt meg a Bizottság.

„Katonáknak katonás, műegyetemistáknak műegyetemi köszöntés jár!" – mondtam.

„Ezt majd mi döntjük el!" – válaszolták. *„Jó, de szorgoskodjatok, mert talán már holnap vége a háborúnak..."* A levetkőzést megtagadtam, de nem tehettek semmit ellene. Felvették adatainkat és a zsidótörvények procedúrája alapján nagyszüleink nevét is be kellett diktálnunk. Ezt nem tagadtam meg, aminek hamarosan váratlan és szerfölött meglepő következménye lett...

Délelőtt mély alvásunkból sztentóri hang ébresztett fel. A bejáratnál, vigyázállásban, egy őrmester a nevemet ordította! Felkönyököltem a szalmán és álmosan kérdeztem: „Na mi van?" Az őrmester vigyázba folytatta: „A Gazdasági Hivatal vezetője, dr. Jankovits Géza hadnagy úr kéreti irodájába a Civil Urat!" „Kérem, közölje a hadnagy úrral, hogy amint felöltöztem és megreggeliztem, fel fogom keresni!" De vajon mit akarhat tőlem ez a vadidegen ember? De ha száz évig töröm rajta a fejem, akkor sem találtam volna ki! Irodájába lépve, mondom a nevem, mire a hadnagy egy megbarnult fényképet nyújt át nekem: „Ismeri a két személyt a képen?" Megnézem és azonnal, bár reszkető hangon válaszolom: *„Igen! Ez apám és anyám esküvői képe 1919-ből!"* A hadnagy feláll, magához ölel és jobbról-balról megcsókol. „A sorozási névlistán vettem észre nagyapádnak, a budapesti Keleti pályaudvar egykori főnökének, Duchon Sándornak a nevét. Feleségem ugyanis Duchon Mária akinek nagyapád a nagybátyja volt és az ismert pesti sebész, Duchon János huga". Learatva Mária és két, 15 és 16 éves lányuk puszijait, meghívtak estére vacsorára, amit Géza ingében fogyasztottam, mert a két lány azonnal áztatásba dobta feketére „érett" cserkészingemet...

Április 30.

„Szeretett Führerünk ma délután 15.30-kor hősi halált halt Berlinben!" Ez fontos hír – bár nyilván csak Hitler halála igaz belőle –, mert ennek következménye lehet a második világháború vége! De van egy másik, történelmi szerepe is. A német vezér, Odoaker Kr. u. 476-ban, nem sokkal Attila halála után, döntötte meg a Nyugatrómai Birodalmat. Ennek alapján és következményeként alakult meg Kr. u. 962-ben, I. Ottó császárrá koronázásával a Német Nemzet Szent Római Birodalma, a német *Első Birodalom*. (Ez az I. Ottó verte szét a kalandozó magyarokat 955-ben Augsburgnál, akaratlanul is utat nyitva ezzel Szent István keresztény államalapításának.) Az Első Birodalom 844 évig állt fenn és Napóleon szüntette meg az 1806-os jénai győzelme után. *A Második Birodalmat* 65 évvel Jena után Bismarck alapította 1871-ben, mikor Vilmos porosz királyt német császárrá kiáltotta ki. A Második Birodalom 1918-ig, 47 évig állt fenn. Németország *Harmadik Birodalma* pedig éppen ma, Hitler halálával fejezte be történelmi szerepét és az általunk is átélt Ragnarökkel szűnt meg létezni. 12 évig és három hónapig tartott, de letarolta egész Európát, szülőházamat is beleértve.

Május 1.

Énekszóra ébredünk. *„Szeretnék május éjszakáján, letépni minden orgonát..."* Elérzékenyült szemmel maradunk mindnyájan fekve a szalmán – hiszen akiknek most fel kellene kelniük, azok nincsenek most itt, innen messze, szülőföldjükön járnak... az elhagyott életnél... az elhagyott csókoknál...

Hurrá! Kiosztottak fejenként 25 koronát! Azonnal megtelt Hvalsø egyetlen cukrászdája, ahol egy kis mignon vagy sütemény 15 øre és egy óriás tejszínhabos tortacsoda 65 øre! Volt aki délutánra felzabálta a

25 koronát! Testsúlyomat már 50 kilón felülire taksálom. Ez nem is csoda, hiszen szinte állandó vacsoravendég vagyok Jankovitséknál.

A Harmadik Birodalom tegnap, Hitlerrel együtt, – meghalt! Dönitz admirális vette át a romhalmaz vezetését. De a háborúnak még nincs vége!

A sinpályák katonai őrzését feloszlatták! Nincs mit, nincs hová szállítani, tehát nincs mit szabotálni, felrobbantani és nincs mit őrizni.

A tisztikar végre belátta, hogy ezt a műegyetemista társaságot reménytelen dolog megfegyelmezni, ezek röhögnek katonai besorolásukon és a kiadott parancsra változatlanul „beintenek"... Markó főhadnagyot karakán tisztnek tartottuk és megkedveltük, de ő is szépen „betört": Ennek jelét, egyik mondatát meg is örökítettem naplómban: *„Bátorkodom arra kérni az Urakat, hogy ne méltóztassanak délelőtt tízig aludni, mert le méltóztatnak késni a finom reggelit..."* Hát az ilyen hangnemet már kifejezetten szeretjük!

A reálisan gondolkodó magyar ezredparancsnoktól Koppenhágából megjött katonai besorolásunk elleni határozott „mondjam, vagy mutassam" – ellenállásunk gyümölcse:

„A műegyetemi hallgatók szabályellenes besorolását ezennel megsemmisítem és továbbtanulásukat a jövőben segíteni óhajtom!" Utóparancsként ez állt: *A hvalsøi tábort feloszlatom!* A parancs szerint holnap reggel ***gyalogmenetben*** indulunk a húsz kilométerre fekvő *Roskildébe.*

Május 4.

Kora reggel útnak indul a menet. Elől, fegyelmezett, zárt rendben masírozik a magyar hadsereg –, utánuk nem fegyelmezett és nem zárt rendben mi, a műegyetemisták. De mennyivel más ez a gyalogmenet itt, a tavaszi napsütéses Dániában, tele gyomorral, egyre jobb kondicióban és telve élet-igénnyel, mint Sziléziában, húsz fokos fagyban, korgó gyomorral, egyre rossabb kondicióban és semmi jót nem ígérő jövővel...

De íme egy hintó trappol el mellettünk és benne egyedül ül a minket besorozni akaró alezredes! Felháborodtunk ezen a pökhendiségen, mikor műegyetemi professzorok, köztük dr. Kazinczy Gábor, a modern vasbetonelmélet világhírű tudósa, a plaszticitás-elmélet atyja, műlábával gyalogol mellettünk az úton... Az alezredes tüntetően hátat fordít a renitens civil bagázsnak, de mi a már ránk ragadt, feljebbvaló iránti katonai tisztelettel, könyökből jövő mély karlengetéssel „intettünk" be utána. Az alezredes előleg a katonáknál felállt a hintóban és azt Mercedesnek képzelve utánozta a pár napja meghalt Vezért... Katonái beidegzett éljenzése és a mi hangos röhögésünk közepette tűnt el végleg az úton és az életünkből...

Kazinczy professzor urat a jobb érzésű tisztek aztán kocsira ültették. A kihalt roskildei pályaudvarról többen indultunk be városnézőbe. A Dómtemplom felé vezető főutvonal, de maga a kéttornyú Dóm (ahol az összes dán király nyugszik) tere is néptelen. Mindenütt Hitlert gúnyoló cédulák vannak a házfalakon, de az azokat eddig rögtön leszakító német kiskatonák eltűntek. A levegőben szinte érződik, hogy *pattanásig feszült a helyzet a megszállók és a megszállottak között!* Titokban az egész város minket figyel az elhúzott függönyök mögül: vajon kik ezek az idegen civilek, honnan kerülnek ide pont most, ebben a robbanás előtti pillanatban? Csak külsőnket, lerongyolódott öltözetünket láthatták, de azt nem, *ami a szívünkben volt: hogy mi mind veletek érezünk és veletek tartunk! Veletek együtt várjuk, hogy legyen már vége ennek az őrült háborúnak, legyen már végre béke!* Németországról egyre gyakrabban jut eszembe a breszlaui doberman, mely csak háromszori fejbelövésre volt képes megdögleni... és feladni a reménytelen küzdelmet! Mert a hősi kitartásnak is vannak határai, amiket átlépni már öngyilkosság! A roskildei pályaudvar egyik külső vágányán ötvenen zsúfolódtunk össze egy dán korpás vagonban. Késő délután lépésben indultunk meg nyugati irányba, Korsør felé. A vagon tolóajtaja nyitva állt, a kellemesen hüvős májusi szellő az arcunkat simogatta... A vonat sokszor megállt, nyílt pályán is. Éjjel fél tizenegykor megálltunk egy kis falunál, melynek sajnos nem jegyeztem fel a nevét, de az elsötétítésben is tisztán láthatóan fehérruhás lányok csoportja veszi körül vagonunk széttolt, széles ajtaját és boldog extázisban kiabálnak valamit fel felénk, amiből csak egyetlen szót veszünk ki: ***Danmark... Danmark...*** Kis dán zászlókat lobogtatnak, kezükben tavaszi virágcsokrok – majd hirtelen a virágok felénk szállnak és egész virágzuhatagban állunk. *Örökre felejthetetlen leírhatatlan élmény! Egyszerre tör ki belőlünk az eufórikus kiáltás: VÉGE A HÁBORÚNAK!* Aztán a sötét vagonban öleljük és csókoljuk egymást, hiszen élve vergődtük át mérhetetlenül nehéz odisszeiánkat és Isten segítségével *legyőztük az Apokalipszis mind a négy rettenetes lovasát: a Betegséget, az Éhséget, a Halált, és éppen ebben a pillanatban a Háborút!*

(A történelmi háttér: Ma, 1945. május 4-én este a BBC megszakította szokásos műsorát és egy sírással küszködő férfihang mondta be a hírt: *„Ebben a pillanatban közölte Montgomery főhadiszállása, hogy a német haderő Hollandiában, Dániában és Észak-Németországban megadta magát! Hivatalosan holnap, május ötödikén reggel nyolc órakor kapitulál!")*

XI. DÁNIA FELSZABADULÁSA (MÁJUS 5.)

A mai napon ismét olyan történelmi esemény volt életünkben, amit nem lehet elfelejteni... Felszabadult örömmel beszélgetünk a sötétségben, azzal a külön jó érzéssel, hogy a vonat alatti sín nem fog felrobbani velünk... Tisztán emlékszem egy megjegyzésre „Remélem, hogy egyszer valaki majd megírja háborús élményeinket..." De sok minden más jött életünkben, új élet kezdése, küzdelem a megélhetésért, újból küzdelem az életéért a diktatúrában és máris elszaladt az élet... E sorok bizony elég később, *„Otium cum dignitate"* korszakunkra halasztódtak...

Kora reggel befutott vonatunk Korsør vasút/hajóállomására. Történelmi ceremóniának leszünk itt szemtanúi! Mivel Montgomery angol csapatai még nem érkeztek el Dániába, az itteni német haderő itt, a dánok előtt fog hivatalosan katapultálni, a fegyverletételre majd az angol csapatok előtt kerül sor, később.

Kíváncsian várom, hogy a nemrég győzelmet győzelemre halmozott nagy és erős szomszédnép kapitulációját, mely általában megalázó ceremónia, hogyan fogja az általa öt évig megszállt kis nép, Dánia megrendezni? Beszéljen erről naplóm 1945 május 5-i feljegyzése: „Reggel 7 óra. A vonatokkal szemben, ***az állomásépület tetején óriás horogkeresztes zászlót lenget a tengeri fújó szél. Pontosan nyolc órakor, mikor a központi óra elütötte a kapituláció hivatalos idejét, megszólal a város összes harangja és a magasban lengő német zászló lassan kezd lefelé ereszkedni...*** Körülöttem vagy húsz, talán az összes fronton megjárt, vaskeresztes tiszt áll. Kezüket nem a hitleri üdvözlésre, hanem tiszti sapkájukhoz emelik és mindegyik könnyezik... Vajon mire gondolhatnak most? Hogy a háború öt, de lehet, hogy tíz évet elrabolt életükből? Hogy hiába halt meg húsz millió német katona és ki tudja hány millió civil, köztük a családjuk? Hogy ezt a háborút is elvesztették? Vagy csak tiszteletet adnak a sárba taposott Vaterlandnak? Ezt sohasem fogom megtudni..." A német zászló bevonásával egyidőben ***lassú méltósággal kúszik a levegőbe a dán zászló!*** Kórus énekli a dán himnuszt, melyet akkor hallottam, – soha nem felejthetően – először ***„Det er et yndigt land, det står med brede bøge... „Bűbájos ország ez, hatalmas bükkfákkal..."*** és mesél, mesél a himnusz, mint Andersen... óh nem a vikingekről, nem a királyokról, nem az ország egykori nagyhatalmáról... hanem e kicsiny ország természeti szépségéről, arról, ***ami minden dánnak a szülőföld fogalmát jelenti...***

Megható volt ez a csendes ceremónia. A dánok nem kívánták megalázni a kapituláló ellenséget: az újra talpraálló, iparilag hatalmas és modern, demokratikus Németország legközelebbi szomszédjuk és barátjuk lesz!

Mi is szabadok lettünk, bár sorsunk teljesen bizonytalan!

Korsørből a Koppenhága felé vezető főútvonal mentén egy tíz kilométerre fekvő kis faluba Vemmelevbe kerülünk... A falucska kultúrtermében, a parkettára vetett szalmán töltjük első, valóban szabad éjszakánkat Dániában... és letépjük az elsötétítő papírokat. Ide irányították a magyar ezred egyik századát, melynek parancsnoka a mindnyájunk által kedvelt Markó főhadnagy lett. Tanáraink a vemmelevi iskola tornatermében kaptak szalmazsákos szállást.

A pár lépésre levő országút felől hirtelen olyan illat üti meg orrunkat, amit hosszú évek óta nem szaglászhattunk. *Az igazi, békebeli tiszta benzin illata!* Nosza rohanunk ki az aszfatozott országútra, ahol Montgomery angol hadosztályai most érték el Sjælland szigetét és most haladnak át a kis falun Koppenhága felé. Egyes szállító kocsik megálltak a kis vemmeveli templom mellett és mi körülvesszük a khaki színű katonai kocsikat és szinte inhaláljuk a benzin békebeli illatát... Nézzük a kocsik angol zászlóit, melyeket egy egész ország várt, hogy felbukkanjanak Pesten – de Jaltában az angolok is aláírták, hogy Magyarország a diktatúra érdekszférája lesz szovjet megszállással ki tudja hány évtizedig...? Az angol „hallo" helyett a ruszki „davaj"-t kell hazámnak hallania... Mivel Koppenhága felől már elindult Korsør felé a majd ott kapitulálandó német hadsereg zöme , szinte páholyból lehetünk szemtanúi a győző és a legyőzött hadsereg találkozásának.

A paplak mögött útkanyarból, Koppenhága felől, menetelő századok vidám éneke hallatszik. Teljes fegyverzetben, fegyelmezett, négyes sorokban, pedáns-tiszta uniformisban, tisztjeivel az élen felbukkan a háborút vesztett német hadsereg! „Sauber muss sein, Ordnung muss sein!" – jut eszembe idézetem Hamburg romjain. Ezek, úgy látszik, még a hadifogságba is, kiégett otthonaik romhalmazai közé is tisztán és fegyelmezetten vonulnak... Tíz kilométerre innen, Korsørban várnak rájuk a győztes angolok, ahol fegyvereikkel együtt, minden személyes tárgyaktól is megszabadítják őket...

A zárt rendű német fegyveres hadoszlopok a vemmelevi templom előtti rétre fordulnak be. Ez az utolsó lehetőség, hogy feláldozzák, amit nem szándékoznak angoloknak átadni. Hiszen most még fegyver van a kezükben. Kíváncsian követem és is őket. A mögöttük jött Wehrmacht-kocsikról mindent egy hatalmas gúlába dobnak. Van ott rádiókészülék, BMW motorkerékpárok, több száz tömött bőrönd, kerékpárok – melyekből az azonnal ott termő szemfülesek vagy tízet elkunyerálnak. Odaadnak nekik

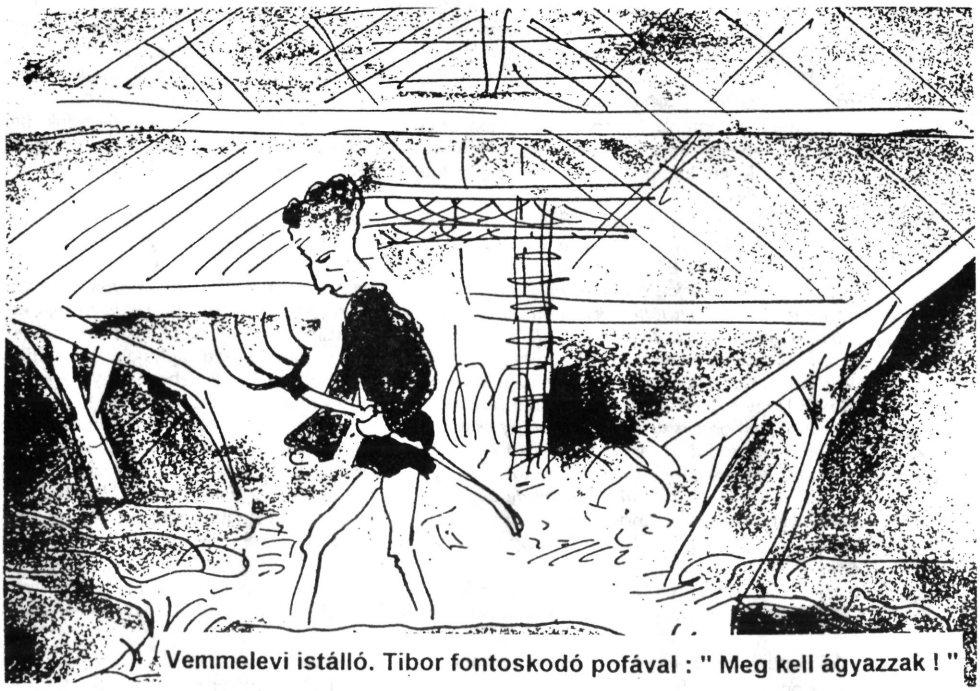

Vemmelevi istálló. Tibor fontoskodó pofával : " Meg kell ágyazzak ! "

egy komplett Schusstereit is, talpbőr-anyaggal együtt. Mikor észreveszik rongyos cipőmet, hozzám dobnak egy pár új utászcsizmát.

Közben látom, hogy teli petróleumkannákat készítenek ki és a földön felállítanak több golyószórót. Megjelenik a (még) parancsnokló Wehrmacht-százados, leül a földre és kitesz maga elé egy felhúzható táskagramofont és vagy tíz hanglemezt. Katonák veszik körül érdeklődve. A százados egyenként teszi fel a lemezeket, melyeket egyenként végigdúdolnak, vagy énekelnek. Majd a térdén kettétöri és a gúlába hajítja. Aztán petróleummal meglocsolják a már három-négy méter magas máglyát, míg a tiszt felteszi utolsó hanglemezt. ***A gramonfonból tisztán hallatszik Rökk Marika éneke: „In der Nacht geht man nicht gern' aleine... den die Liebe..."*** ...és itt a vaskeresztes százados hangosan elsírja magát, intésére kerepelve szólalnak meg a golyószórók, a gúla tüzet fog, óriás máglya tüze csap fel az égre. A százados letépi a gépről a még le sem járt hanglemezt, a térdén összetöri... és a gramofonnal együtt belevágja a tűzbe... Utánadobja lecsatolt karóráját és végül a jeggyűrűjét... Aztán az ezred nótaszóval, dübörgő léptekkel vonul a hadifogságba...

A német kiskatonáknál zsoldpénz is volt, dán koronában. Vemmelev faluja volt az utolsó lehetőségük arra, hogy a hadifogságra némi élelmiszert vásároljanak. Csakhogy a fűszeres és a cukrász hátat fordított nekik, mikor uniformisukban az üzletbe léptek. Nosza szemfüles kollégák azonnal mohó akcióba léptek! Mivel őket a dánok, civilek lévén, kiszolgálták, átvéve a kiskatonák sokszor nem is olyan kevés pénzét, brutálisan kihasználták a kínálkozó alkalmat és csúnyán megsarcolták őket! Vagyis a háborúnak még alig volt vége, máris felütötte fejét a békebeli állapotok visszássága: ***Az erkölcsileg gátlástalanok tele voltak pénzzel – míg a tisztességeseknek egy őréjük sem maradt...***

XII. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSE

1945. május 7.

Ezen a napon további sorsunkra nézve döntő fontosságú határozatok születtek!

1. ***Minden idegennek azonnal el kell hagynia Dánia területét!***

Az odisszeia résztvevői két táborra oszlottak:

a) Azok, akik tűzön-vízen, még egy németországi internáló tábor keserveit is vállalva haza akartak indulni. Ezek örültek a határozatnak!

b) Akiknek viszont más, világjáró elképzeléseik voltak, kétségbeestek! Jómagam, aki már Pesten a Sorsra bíztam az életemet (és amit eddig nem is bántam meg!), egyik táborhoz sem tartoztam és teljes nyugalommal figyeltem helyzetünk kialakulását.

2. ***A Dániában levő magyar katonaság osztozik a vesztes németek sorsában és még a mai napon elindul a korsøri angol katonai parancsnokságra, ahonnan egy németországi internáló/hadifogolytáborba irányítják őket.***

Ha Hvalsøben nem határoltuk volna el magunkat a „mondjam vagy mutassam?" mottóval a katonaságtól, akkor még ma indulnunk kellene a német határ felé, az éhségbe és a reménytelenségbe!

De délután egy újabb és egész életünket befolyásoló utasítás érkezett a SHAEF (Supreme Headquartes Allied Expeditionary Forces) koppenhágai főhadiszállásáról: ***A civil magyar műegyetemi hallgatók Dániában maradnak, a Dán Vöröskereszt gondoskodása alatt!***

Május végén elhagytuk a vemmelevi kultúrtermet és egy két kilométerre fekvő dán farm ***tehénistálló feletti szénapadlásra költöztünk!*** Máról-holnapra belecsöppentünk a dán falusi életbe és közvetlen közelről figyelhettük a világ legfejlettebb állattenyésztését! A kitisztított, hatalmas padlásterületen magas szalmában aludtunk és hajnalban 45 tehén bőgésére ébredtünk – majd a fejőgépek szörcsögésére aludtunk tovább... A teheneknek nem volt kimondottan Chanel-illatuk – de ez megszokás kérdése... egyelőre élvezzük, hogy a természetes élet e formáját is kipróbálhatjuk. A tehénitatónál mosakodunk és naponta bejárjuk az egész gazdaságot. Enni bejárunk az iskolába, ahol a katonai század kondérban készít magyaros ételeket. Dániában egyetlen pont sincs negyven kilométernél távolabb a tengertől. Megtudtam, hogy innen alig nyolc kilométerre van a part. Neki is vágtunk hárman toronyirányban, hogy réteken és mezőkön át közelítsük meg a tengerpartot. Mesterséges akadályként dróthuzalokon kellett átugranunk, melyek mögött tehenek legelésztek... Hirtelen egyik lemaradt társunk ordítására fordultunk hátra: lábaközét fogva ugrált és jajgatott, káromkodva szidta a két szál drótból álló „tehénpásztort". Barátunk ugyanis jóhiszeműleg rávizelt a drótra és olyan áramütést kapott nemes és kényes testrészébe, mint amilyent a tehenek kapnak finom orrukba, ha közel mennek a kerítéshez... Ezután már respektálják az elhatárolást – amit a jövőben barátunk is meg fog tenni... Csodálatos volt a teljesen néptelen tengerpart, ahol nudistákként élveztük a hullámokat és a tengerparti hófehér homokot... Visszafelé áthaladtuk Forlev kis faluján, ahol az egyetlen szerény cukrászda előtt álló fehérsüveges cukrászmester megszólított minket. Rossz németségre ellenére, mert minden dán ért németül, de a megszállók iránti gyűlöletből csak kényszerből beszélték, megkérdezte, hogy tud-e valaki közülük sakkozni? Mivel csak én tudtam, behívott otthonába, és míg a többiek hazamentek, én leültem az előre kikészített sakktáblához. Rögtön kiderült, hogy jóval erősebben játszom, mint a vidéki tortakészítő. Két gyors veresége után bemutatott feleségének és meghívtak egy dús vacsorára. A vacsora olyan nagyszerű volt, tortacsodákkal és kakaóval a végén, hogy a még lejátszott partit, Isten ne vegye vétkemül, de szándékosan vesztettem el. Ennek következményekért rendszeresen jártam magas süvegű barátomhoz sakkozni, s mivel minden második partit vele nyerettem meg, a nagy vacsorák után nem csak a szememnek állt rendelkezésére az egész cukrászda...

De visszatérek ***május 7-ére.***

A katonasággal már régen megszűnt a torzsalkodás, hiszen most már semmi kényszerítő ok nem volt rá. Sőt tegnap, a vemmelevi labdarúgópályán barátságos mérkőzés volt a baromi kondicióban lévő katonák és a fizikailag éppen csak feljavulni kezdő műegyetemisták „válogatott" csapata között. Centercsatárt játszottam, mint valaha régen egyszer az akkor még ismeretlen Hidegkúti mellett, de, óh, hol voltam most akkori erőnlétemhez képest? Szomorú árnyéka voltam egykori önmagamnak! Ha a másik, szintén gyakorlott futballista Szántai Laci nincs a csapatban, akivel össze tudtunk játszani, akkor nem 5:3-ra, hanem katasztrófálisan kapunk ki!

Délután az iskola udvarán négyes díszsorokban útra készen állt a magyar század és velük szemben mi, civilek, a budapesti műegyetem építészmérnök hallgatói. Először Korompay professzorunk búcsúztatta a katonákat, majd Markó főhadnagy, a legkarakánabb tartalékos tiszt, akivel sorsunk összehozott, beszélt mindnyájunkhoz: „Trianon után elvesztettük ezt a háborút is! Mi, életben maradt katonák most

végeredményben hazafelé indulunk! Szeretettel búcsúzom most a Műegyetemtől, az Isten áldja meg Önöket, Urak!" Majd folytatta: ***Vigyázz! Tisztelegjünk távoli hazánk zászlaja előtt! Kürtös! Fújja le a Második Világháborút!*** A kürtös előrelépett és elkezdte fújni a Takarodót, de bele-belecsuklott a kürtszólamba... Torkunk elszorult... és mindnyájunkon rettenetes zokogás vett erőt... Könnyeink végigfolytak mozdulatlan arcunkon... majd ingünkön... és lehullva Andersen földjére, elmesélték Neki, hogy ***Istenem, de nehéz, de istenem de gyönyörű magyarnak lenni...***

A meleg májusi naplementében útnak indult a magyar század... Az utolsó szekér végén állt az Apámra annyira hasonlító Markó főhadnagy.

A távolból magyar kürtszó hallatszott és a szívünket érte el a főhadnagy nekünk, hozzánk szóló búcsúkiálltása: „SZIA MADARAK...!"

XIII. EPILÓGUS

1945. május 8-tól 1947 márciusáig, szétszéledésünkig.

Míg a déliek csoportja az 1945. április 11-i véres tragédia után pár nappal a cseh Marienbadban felbomlott és a fiúk különböző irányban, nagyrészt egyénileg szétszéledtek, – addig az északiak csoportja még egy évig, 1946 tavaszáig együtt volt! A teljes szétszéledés 1946 tavaszától 1946 végéig tartott. Az utolsó négy hallgató, – köztük én is, 1947 márciusában hagyta el Dániát.

Egész Európa a lassan beinduló újjáépítés lázában ég. Németországban beindul a romok eltakarítása az útvonalakról és a demokrácia első, kezdetleges lépései...

Szerencsétlen hazámban, a szovjet brutális megszállása alatt még folyik az ***embervadászat és a tömeges emberrablás, vagonokon, Szibériába...***

A dán kommunisták, akik a német-szovjet háború előtt vad nácibarátok voltak, mont mint „győztesek" igyekeznek ezt a kis országot a Szovjetunió hű csatlósává tenni. Az országot teleragasztják vörös, sarló-kalapácsos plakátokkal és még a választások előtt igyekeznek minden hatalmi pozíciót megkaparintani! Ez pártfeladat! Egyik nap rendőri díszkíséret mellett jelent meg szénapadásunkon Korsør elvtársai által „szabadon" megválasztott kommunista polgármestere. „Mi az? Maguk, mint németbérencek, még szabadon mászkálnak? Rövidesen Korsørbe kerülnek, hát ott majd én gondoskodni fogok magukról!" Ez volt az első kapcsolatunk a kommunizmussal! Fenyegetés a párt részéről – ellenszenv és hányinger a mi részünkről...

Június 22-én megtörtént Korsøbe való saját erejű áttelepülésünk. Felpakoltunk a katonaság által itthagyott nagykerekű lókordékra, amiket mi ***riksáknak*** neveztünk és ezeket, lovunk nem lévén, magunk húztuk a tíz kilométerre fekvő tengerparti Korsør városába. Itt történt meg a németek kapitulációja ahonnan a hadifogságba indították a magyar katonákat is. Minden üres és kihalt – mi tovább megyünk a város másik, északi részébe, Hlasskovba, ahol a tengertől alig húsz méterre fekvő, fából épült szakszervezeti nyaraló lett örökre felejthetetlen szálláshelyünk. Jól felszerelt konyha is rendelkezésünkre áll, ahol száz személyre lehet főzni és ahová a kereskedők odaszállítják a helyi Vöröskereszt által rendelt (és fizetett) árukat. A tejet két nagy kannában egy közeli gazdaságból reggelente mi trógeroljuk haza. Vannak aki csak azért vállalkoznak önként a kiskocsin való cipekedésére, hogy lefölözzék a kanna tetjén úszó zsíros tejszínt... Megismertük és azonnal megszerettük a búbájos, őszhajú, magas dán asszonyt, a korsøri Vöröskereszt nagyszerű vezetőjét, Tine Høyer asszonyt, aki hetente felkeresett minket, hogy van-e valami kívánságunk? A polgármester beváltotta fenyegetését! A várost látogató angol tisztektől körülvéve jött táborunkba. „Holnaptól kezdve maguk internálva lesznek dán szabadságharcosok őrizete mellett! ***Tilos a tábort elhagyni és szigorúan tilos a tengerben fürdeni! Maguk nácibérencek és ellenségei a világ legszabadabb, legfejletebb országnak, a Szovjetuniónak!"***

Másnap reggel két szőkehajú dán gimnazista fiú jelent meg nálunk, mindegyik egy egy Mauser fegyvert cipelve a hátán... Tény, hogy kudarcba fulladt ***„oprett-besorozásunk"*** után most most ***„operett-internálásunk"*** veszi kezdetét... A dán fiúknak sohasem volt fegyver a kezében, ezért a hozzáértők megtanították őket a Mauser kezelésére, – mondván, hogy ***„jobban el tudjatok minket találni, ha fürdünk a tengerben..."*** A fiúk értelmesen figyeltek és arcukra volt írva, hogy inkább a barátaink, mint az őreink szerettek volna lenni. Erre következtettük abból, hogy megérkezésükkor rögtön átadták nekünk a két Mausert, mert ***„nálatok jobb kezekben van..."*** – és leültek az odakészített két karosszékbe újságot olvasni... Mi pedig mellettük – a kommunista parancs ellenére – egész nap lubickoltunk a tengerben és tízesével jártunk be a városba... Közben az önválasztott polgármesternek nálunk nehezebb ellenfelei akadtak. Most már nem csak Høyer néni tiltakozott az „ő magyarjai" internálása ellen, hanem a város szellemi elitje is, akikhez többen ebédre/vacsorára voltunk meghíva. De a legveszélyesebb ellenfele a

helyi és környéki *sajtó* volt és azoknak velünk szimpatizáló interjúi és pozitív vezércikkei. De Sztálin istenítőjét mindez nem befolyásolta.

Döntő változás csak akkor következett be, amikor a SHAEF Koppenhágában hivatalosan „Allied Refugees"-nek, azaz Szövetséges Menekülteknek ismert el és angol nyelvű D. P. (Displaced Person) kártyával látott el minket. Erről a polgármestert is értesítették! Már másnap, operett-internálásunk negyedik napján, a két fiú fegyver nélkül jelent meg nálunk, azzal a kéréssel, hogy szeretnének barátaink lenni... ***Most kezdődött el igazán gondalan életünk!*** Egész nap fürdés a tenger óriás hullámaiban, melyekbe „bedőlni!" jelszóval ugrottunk be; megszoktuk az átlátszó és elkerültük a sárgás-piros, érintésre kiütést okozó mérges medúzákat. Esténként meghívások a város szellemi vezetőségéhez, ahová kölcsönkért sötét ruhában és fekete cipőben jelentünk meg. A kölcsöncipő sokszor úgy megsanyargatott, hogy az éjfél utáni üres utcán mezítláb vánszorogtam haza... Egyik éjjel meztelenre vetkőzve, libasorban futottunk a tengerhez és a messze benyúló fahídról fejessel ugrottunk a fel-felvillanó vízi állatkáktól sziporkázó tenger vizébe...

Ellátásunkról magunk gondoskodtunk. Naponta váltakozott a konyhafőnök személye, aki mindig egy egy tanárunk felesége volt. Minden napra kaptak négy „beosztott konyhást", akik az alantas munkákat végezték, mint krumplipucolás, kondér-elmosás, stb. A konyha nyersanyaga naponta érkezett, rendszerint lovaskocsin.

Kazinczy néni, Kazinczy professzorunk közkedvelt felesége, aki osztrák bárónő volt, három nyelven beszélt perfektül, csak a fránya magyar nyelvvel nem tudott megbírkózni, igyekezett a fiúk beszédéből, hallomásból tanulni, de sajnos azt is eltanulta, ami nem az ő fülének volt szánva... Egyszer én is beosztott konyhása voltam, amikor a lomha Lux Laja az akkor érkezett fél disznón éktelenkedő nagy kék egészségügyi vizsgálati pecsétet – amit mi *pöcsétnek* neveztünk – vakargatta ujjával, hogy nem lehetne-e valahogy lekaparni? Ekkor szólt oda neki Kazinczy néni: ***„Lajika, ne vakargassa a pöcsét, hanem vágja le! De nem beledobni a kondér, mert akkor megesszük!"*** Mindig boldog volt, ha az általa készített étel ízletesre sikerült. Mikor ezt egyszer szóvá is tettem, hogy „Kazinczy néni pazar volt a mai ebéd...", – így válaszolt: ***„Igazán? Szeretsz?"*** Kár, hogy ezeket a mondásait a család ős, Kazinczy Ferenc, a nyelvújító, nem hallhatta a XVIII. században... Villájukat és kocsijukat Budán hagyva végleg száműzetésre rendezkedtek be, magukkal hozták 17 éves kislányukat Erzsikét és a 16 éves Ferencet – akinek a nyelvújító keresztnevét adták. A gyerekek folyékonyan beszélték a német, angol és francia nyelvet. Eddigi könyvszagú és kezdő angol nyelvtudásomat kiejtésben erősítendő Erzsikével hetente kétszer-háromszor angol órákat tartottunk, hol a család szobájában, de legtöbbször a tengerparton, hasonfekve a fűvön. Emlékszem, első „tanulmányom" Sherlock Holmes: A sátán kutyája című története... volt. Az angol nyelv ENSZ-misszióim révén ma is munkanyelvem, de az első beszédgyakorlatokért itt mondok köszönetet Erzsikének.

Ebben a földi paradicsomi életben természetszerűen senkinek sem volt túlzottan nagy kedve az egyetemi tanulmányokhoz, amit Korompay professzorunk a Városépítészet és Újkori Építészet előadásainál a maga módján figyelembe is vett. Mert napjaink korántsem teltek el üres semmitevéssel! Akik benső adottságból választották az építészetet hivatásunknak, azok természetszerűleg egészen közel álltak a képzőművészetekhez, a grafikához, a festészethez és bizonyos fokig a szobrászathoz is. Ez a reláció fordítva is fennált, néha született művész lett kiváló építész... A látogatók a falakon – ha primitív csomagolópapíron, vagy olcsó kartonokon is, a tehetség és szorgalom felvillanásait láthatták, amerre néztek. Egy ilyen tehetség váratlan kirobbanását közvetlen közelről figyelhettem meg, annál is inkább, mert barátomról, Máthé Lajosról van szó. Laja a közeli téglagyárból, kis zsákjában, (amiben a krumplit lopta nekem is) agyagot hozott. „Minek ez?" – kérdeztem és erre csak annyit mondott, hogy „bizseregnek az ujjaim". Aztán mint egy megszállott gyúrni kezdte az anyagot, melyből szinte pillanatok alatt ülő és vidáman röhögő elefánt született... „Lajoskám, jól átvertél, hiszen Te magas szinten szobrászkodsz..." – mondtam csodálkozva. „Én is csodálkozom, mert sohasem volt agyag a kezemben! Ez az első szobrom életemben!" Ez a később grafittal kezelt és a téglagyárban kiégetett elefánt itt ül előttem az asztalomon, mert Laja nekem adta, és rámröhögve bizonyítja, hogy barátom őstehetségének ő az első szikrája... Mert Művész nem lehet senki tehetség nélkül! A szorgalom és akarat ehhez nem elegendő, éppen ezért van olyan nagyon kevés igazi művész a világon... Lajos kezéből egymás után és röhögve-mosolyogva futottak ki az állatfigurák és hamarosan ismertté tették nevét a skandináv porcelángyárakban. Jómagam is akkor kezdtem a festészetet és az írást. És ez a két hobbim mai napig is életszükségletem...

Jelentkezett a kultúrszomj is. Előadni valami irodalmi darabot! De ezt könnyű mondani, mikor csak szakmai könyveink vannak! Ekkor jelentkezett Molnár Gyugyó, hogy ő az Ember Tragédiájának fejből tollba mondja az első két felvonását. Így határoztuk el, hogy Pelikán tanár úr vezetésével előadjuk a két első felvonást. A próbákat a hajnali tengerparton tartottuk és Madáchot a következő szereposztásban adtuk elő: az Úr=Bakos Béla, Ádám=Molnár Gyula, Éva=Gitta, Trettina Jenőné, Lucifer=Bartha Tibor.

Elkezdtünk atletizálni is. A korsøri Atletikai Club nemcsak diszkoszt, gerelyt és súlygolyókat adott kölcsön, hanem a pályát is átengedte tréningezésre. Aztán kihívott minket egy barátságos „Korsør–Budapesti Műegyetemisták" atletikai mérkőzésre. Kiderült, hogy a nemrégen még fizikailag teljesen lerobbant „madarak", szinte minden atlétikai számban képesek voltak – ha nem is nyerni, de legalább kiállítani valakit... Ez azt jelentette, hogy visszakaptuk hitünket testünk fizikai teljesítőképességében. Nem remélhettük, hogy győzünk, de nem szerettünk volna az edzett, fiatal dánok előtt nevetségessé válni... Mindössze négy számban győztünk, de ezekkel megmentettük a műegyetemisták „becsületét", ha szabad ezt a kifejezést használnom... Emlékezetem szerint a győzteseink voltak: magasugrás=Zalaváry Lajos, súlydobás=Izsák Béla, ötezer méter=Vámszer Géza, száz méteres síkfutás=Bartha Tibor.

Apám naplójából, amit nekem jegyzett, idézem az 1945. július 24-i napot: Ötszáz szülővel együtt voltam a Műegyetem 83-as számú előadótermében, ahol Verebély rektor tájékoztatott minket az eddig haza nem tért hallgatókról. Fiunk neve sem az Asch-i áldozatok, sem a még Bajorországban levő és hazakészülő műegyetemisták között nem szerepelt... A Műegyetem feltételezése a Regensburg felé indult déli csoport beszámolója alapján az, hogy az építészmérnök hallgatók Dánia felé indultak el április 7-én, de további sorsukról még semmit sem tud a Műegyetem.

A „zajos" négyes számú szoba (Bakos Béla, Gergelyffy Gusztáv, Kulcsár Alfréd és Bartha Tibor) kollektív regény írásba kezdett. A „94-es bérház" tábori életünk karikatúrája volt. Sokszorosító gép akkor még nem létezett, a regény eredeti kézirata az eltelt ötven év alatt sajnos elveszett.

Főbejáratunknál, a magas árbocrúdon lobogó dán zászló mellé, a Himnusz dallama mellett felkúszott a magyar trikolor is. Az ünnepségen ott volt a város vezetősége is, élén a nemrég választott szociáldemokrata polgármesterrel. A minket internáló kommunista „polgármester" végleg letűnt a politikai élet porondjáról.

Kétezer volt szovjet hadifogoly indul Koppenhágából hazafelé. Az angol katonaság adta őket át Berlinnél a szovjeteknek. Mivel a szállítmány Korsørön át halad, négyen jelentkeztek közülünk, hogy az oroszokhoz csatlakozva mielőbb hazajuthassanak. Ekkor még az orosz katonák előtt sem volt ismert a szovjet haditörvény titkos záradéka, hogy egy szovjet katona hadifogságba esését dezertálásnak tekintik és annak büntetése halál! Erről az embertelen törvényről a mieink (Dénessi Ödön, Izsák Béla, Komáromi István és a szlovákiai Vrbata Béla) sem tudtak. Berlinben életveszélyes helyzetbe kerültek, mivel Berija hóhérai már megásták a tömegsírokat és ők még az oroszok sorai között álltak. Csak az utolsó pillanatban tudták ordítva tudatni (Vrbata tudott oroszul), hogy ők nem orosz katonák és kiszedték őket a halálmenetből, – ahol kétezer volt szovjet katonát lőttek tarkón... De akkor még 45 év volt a kommunizmus felbomlásáig...

Megjelent házi újságunk, a ***Pempő*** első száma. Így neveztük a naponta kapott zabpehelyből készült kását. Ezt a vitamin- és proteindús tápláló ételt otthonról nem ismertük, konyhás hölgyeink az első napon 30-40 percig főzték és az így keletkezett csirizes ragacsot ki kellett dobni. Dánoktól tudtuk meg, hogy a pempőt csak éppen hogy forrásba szabad hozni és úgy kell fogyasztani!

Kitérő: már Koppenhágában dolgoztam, mikor a közeli Dán Vöröskeresztes Központot megmeglátogattam és kérésére segédkeztem a Budapestre induló dán Vöröskeresztes konvojok élelmiszer-összeállításánál... Ennek, a Vöröskereszt vezetőjeként, dr. Ester Ammundsen orvosnő volt a felelőse. Egyszer megkérdezett, hogy van-e valamilyen speciális terület, ahol a Dán Vöröskereszt segíthetne Budapestre? Szinte azonnal ajánlottam a Műegyetem menzájának nyersanyaggal való rendszeres támogatását!

Én javasoltam a zabpelyhet (a pempőt) olcsósága, könnyen eltarthatósága, de elsősorban remek tápértéke miatt. A menza falára, Pestről jött javaslat alapján, aranybetűs kis márványtáblát tettünk, ahol egy dán közmondás áll, alatta magyar fordításával: ***„I Nøden lærer man sine Venner at kende!"*** azaz: ***„Szükségben ismerjük meg barátainkat!"*** Ez a „dán menza", úgy tudom, három évig működött, míg Rákosiék be nem tiltották...

Béla, Lajos és én Breszlauban kezdtünk komolyabban sakkozni. Béla Budapesten első osztályú játékos lett, de Lajossal mi sem hagytuk abba ezt a csodálatos játékot, melynek egyetlen hibája, hogy sohasem lehet tökéletesen megtanulni...

1945. augusztus 17.

Naplóbejegyzésemet idézem erről a napról: Marossy Ferenc barátom, aki otthon igazi „víziember" volt, pólós és kajakozó, egy délelőtt a magasra csapó hullámokat figyelte... Tengerparti, szokott sétámat róttam, mikor megkérdezett: „Nincs kedved kikajakozni velem a tengerre? Magasak a hullámok, jobb ha nem megyek ki egyedül egy kétszemélyes kajakban..." „Szívesen megyek, de honnan van kajakod?"

A Háború Fantómjai.

„Nemrégen láttam, hogy egy dán lady a kajakját cipelte be a tengerről... Segítettem neki bevinni a kajakot és úgy tudtam meg, hogy a hölgy a minisztériumban dolgozik Koppenhágában és csak hétvégeken jár haza Korsørbe a szüleihez. Kedvesen felajánlotta, hogy ha kedvem van, vihetem a kajakját..." Nos, ketten vittük a kajakot és egy jó órát küszködtünk a valóban magas és vad hullámokkal... Mikor visszatértünk a tengerparti nyaralóhoz, meglepetten láttuk, hogy bár hétköznap volt, a Lady a fűvön napozott. Marossy Feri bemutatott, akkor hallottam először szép nevét: Annalise. Sajnos megint hiányzott mellőlem a mesebeli jó tündér, hogy odasúgja nekem „Ez lesz a feleséged!" És hogy az én személyes odisszeiám – sok viszontagság után – pontosan egy év múlva fog befejeződni, mikor a távoli dán sziget, ***Bornholm*** felé haladó hajó fedélzetén, egy csillagfényes éjfélkor ***Annalise és én eljegyeztük egymást,*** s amit lassan ötven év múltán, e sorok írásakor sem bántunk meg...

Az amerikai atombombát dobtak Japánra! Japán kapitulálása után azonnal megjelent a dögkeselyű, hadat üzent a térdre kényszerült nemzetnek, százezrivel rabolta el az embereket majd a szigeteket az amúgy is minimális területtel rendelkező Felkelő Nap országától...

A Genfi Vöröskereszt útján feladott életjelünket hozzátartozóink Magyarországon szeptember elején megkapták! Csak most tudták meg, hogy élünk! De mi csak november közepén kaptunk hírt felőlük.

Lassan közeledik az Ősz... és tengerparti faházunk bizony nem fűthető... Téli szállásra való költözésünk bizonyosra vehető.

Szeptember egyik estéjén, lehetett úgy éjjel tizenegy óra, egy dán paraszt jött hozzánk azzal, hogy vezetőnkkel szeretne beszélni! Kérdésünkre, hogy miről van szó, izgatottan meséli, hogy 14 éves kislányát egy magyar fiú kora délután az erdőbe vitte sétálni és még nem hozta haza... Korompay tanár urat már az ágyban keresték fel azzal, hogy „egy aggódó dán apa keresi és szeretnénk, ha megvigasztalná..." Korompay atyánk hosszú, fehér hálóingben jött ki a társalkodóba és a jól ismert tétovázó mozdulattal simogatva az állát, mondta: ***„Hogyan tudjak megvigasztalni egy aggódó apát? Segítsetek fiúk, a mindenségit...!"*** Azt mondtuk hát a parasztnak hogy menjen haza, leánya már biztosan otthon várja... A paraszt kifelé menve megjegyezte: „Tudják, ha 16 éves lenne, nem aggódnék, de csak 14 éves a kicsikém..." Eltávozta után felháborodva számoltuk össze magunkat, hogy ki lehet az a csirkefogó közülünk? De ekkor már nyílt is az ajtó és ott vállára vetett pokróccal, hőstettén sunyin nevetve jelent meg Bundagomb, alias Kolesztár József. Ekkor a mindig szelid Orbán Franyó magából kikelve ugrott oda hozzá és jobbról-balról hatalmas pofonokkal fogadta mindnyájunk nevében: „Szégyent hozol a fejünkre? Nesze! – Kislányokat viszel az erdőbe? Nesze és Nesze!" Bundagomb egyik ajtófélfától a másikig tántorodott... de már nem nevetett...

Az őszi tengerparton sétálunk Krizka Gyulával és arról beszélgetünk, hogy szép lassan lerongyolódunk...

– Látom a breszlaui csalán-jégzoknit még mindig hordod. – jegyezte meg Gyurka.

– Dehogy, az már régen lekopott a lábamról! – válaszoltam.

– De hiszen ott van a lábadon...

– Igen, de a cipőmben nincs folytatása!

Erre Gyurka, hogy nyomorunkat ő is bizonyítsa, – kinyitja felöltőjét, melyből mint agyonlőtt mosogatórongy esik elénk a földre kabátjának iszonyúan koszos és rongyos bélése...

Október végén a Vöröskereszt búcsúestet rendezett számunkra a Club Hotel Korsør-ben. Ott volt a fél város és mi fájó szívvel búcsúztunk álmaink városától, a kedves és felejthetetlen Korsørtől... Másnap reggel, 1945. október 29-én elköltöztünk tengerparti nyaraló-lakunkból, hogy téli szállásunkra vonuljunk a Jylland – félszigetre, Silkeborgba. Érzelmes, fájó búcsúzás volt a hatalmas komphajónál... Korompay tanárunk a partról őt éljenző városi és vöröskeresztes vezetők elől hátrahúzódva csendesen sírt...

A Gudenaa folyó mellett álló kétemeletes, a háború miatt teljesen üresen álló, angol testnevelési iskolában, a ***Junkers Institutban*** lettünk elszállásolva, ahol a Vöröskereszt új főnökével, Petersennel – akit rögtön Petrezselyemnek neveztünk el – korántsem volt olyan meghitt kapcsolatunk, mint Høyer nénivel Korsørben. Silkeborg és környéke lenyűgözően szép... de Korsør annyira a szívünkhöz nőtt, hogy ez hangulatunkon is érződött. Ami engem illet, énem jobbik fele Korsørben maradt, egy titokban kedvelt, szinte eszmei Lénynél, aki aligha gondolhatott arra, hogy egy nincstelen magyar egyetemi hallgató merészen arról álmodozik, hogy őt egyszer feleségül vegye... Ilyenre én soha célzást sem tettem, nem udvaroltam, hiszen hogyan is tehettem volna az én mindenképpen előnytelen helyzetemben...?

Sok töprengés után mégis írtam egy német nyelvű levelet Annalisének, beszámoltam sorsunkról és jeleztem, hogy válasza esetén következő levelemet már dán nyelven követem el, kérve, hogy nyelvtani hibáit piros tintával legyen szíves kijavítani és visszaküldeni nekem... Megjött a komoly és nekem mégis olyan kedves válasz. Aztán az én javított levelem... Hát mit mondjak? ***Olyan volt, mint a Vörös-tenger!...***

Levelek százai követték egymást, aminek két következménye lett: előbb tanultam meg dánul jól írni, mint beszélni... és hogy a leveleken keresztül egy olyan kölcsönös szimpátia született meg bennünk egymás iránt, melyből szerelem lett és egy olyan időtállóan erős kapcsolat, hogy még ma is, fél évszázad múltán is, változatlanul rágyog...

Decemberben telt ház (1500 néző) volt Silkeborg városi színházában, a Sønderportban, ahol a Vöröskereszt javára magyar kultúrestet rendeztünk. Énekkarunkat Gábriel Misi tanította be és vezényelte, Szijjártó Imre, (aki később a király előtt is fellépett) nagyszerű hegedűszólóval szerepelt. Kvartettünk (Bajó Gyula, Hévizi Endre, Hegyi Lajos és Szijjártó Imre) Beethoven-szonátákat adott elő.

Tomboló sikert aratott Csanády Laci, aki tipikus magyar arcélével kardtáncot adott elő, fekete hosszúszárú csizmában, fehér székely halinanadrágban és meztelen felsőtesttel... Táncszámát énekkarunk kísérete a maximális sikerré fokozta. Nem vitás, ezzel a bemutatkozásunkkal meghódítottuk a várost! Vezércikkben írták rólunk a lapok és egymást követték a meghívások nemcsak Silkeborg szellemi elitjéhez, hanem a társadalom minden szintjén. Az egyik söröző̈ben gyerekkoromból ismert képre bukkantam: egy filmkép a némafilmek idejéből: Zoro és Huru! És a vendéglős, aki kiszolgált: maga a kis kövér Huru! Dániában persze más volt a nevük de Huru feljegyezte „magyar nevét" és örömmel hallotta, hogy filmjeik Magyarországra is eljutottak...

Egyik este a silkeborgi fogorvosnál voltam vacsoravendég és alig tudtam leplezni az égető fájdalmat, ami nem a fogamban, hanem elfeketedett és gyulladt fogínyemben már pár napja kínzott. Fogorvos barátom azonnal megvizsgált és közölte betegségem nevét: *skørbut!* Az ez elleni egyetlen gyógyszer éppen most özönlik Dániába: a citrom! Egy szeletet tartottam csak a számban, s a C-vitamin hatására szinte napok alatt nőtt ki az új, rózsaszínű íny...

Most már legtöbbünk életjelt kapott otthonról. Csak most, közel egy évvel eltávozásom után tudtam meg végre, hogy szüleim életben maradtak!

1946 januárjában a Junkers Institut-ból odisszeiánk legutolsó közös szálláshelyére költöztünk, Silkeborg nyugati részén, erdőktől körülvett üdülőbe, az Aggerholmba. Csodaszép bükkerdők és fenyvesek között fekszik egyemeletes üdülőnk egy kis tó mellett, alig félórás sétára Silkeborg városközpontjától. Itt már komoly munka tölti ki napjainkat, természetesen egyetemi óráink mellett. Lázas és intenzív festészet jelzi kiállításunk közeledtét a dán és a svéd fővárosban. Uhlyarik Ferke és Molnár Gyugyó egy itt Dániában alig művelt – sőt alig ismert – művészeti ágat kezdett nagy szakmai tudással gyakorolni: az *intarzia* művészetét. Egy-egy képük klasszikusan jól sikerült és művészeti szempontból magas szintet képviselt! De van a művészeteknek még más ága is, ami szintén nem maradhatott ki munkásságunk és alkotási tehetségeink közül. Bakos Béla barátommal még „gólya" azaz első éves hallgató korunkban hetente jártunk télen az operába. Fent a kakasülőn 80 fillérbe került egy állóhely. Onnan ugyan semmit sem lehetett látni, de annál többet hallani... Volt úgy, hogy egy-egy operát háromszor is megnéztünk, azazhogy meghallgattunk. A tartalmát betéve tudtuk, de a zene mindkettőnket elragadtatott. Akkor kezdte Béla énekelni próbálni az ismertebb dalszövegeket. Kiderült, hogy jó hangja van és én feltettem neki a kérdést, nem tévesztett-e pályát? De ő határozottan állította, hogy nem érzi tehetségét átütőnek. Hát ha az Operában nem is, de köztünk gyakran hangzott fel Rodolphe áriája, a „Che gelida manina, se la lasci riscar dar...", Colline szomorú kabátáriája, aztán a Traviata-ból Alfréd egekbe törő szerelme „Di quell' amor, quell' amor ch' é palpito..." Majd amit a legjobban szeretett, a mantovai herceg nagyáriája a Rigolettóból: „La donna é mobile, qual piuma al vento..." Lehet-e ezt elfelejteni? Vagy amint Csiky, alias Felcsiky Ervin veri a zongorát és isten tudja hányadszor halljuk falsul fanyar stófáit... Itt csak az egyik „fanyart" citálom: *„Panaszkodnak a négerek, – Hogy kevés a néger gyerek..., Azért kevés a néger gyerek, Mert csak panaszkodnak a négerek..."*

A városi Atlétikai Klubtól diszkoszokat és súlygolyókat kaptunk. A bivalyerejűek hátul a zöld gyepen dobálták az acélgolyókat, kondiciójukat erősítették. Csiky éppen eldobta a súlygolyót, mikor megjelent a nagyobbik Böhm gyerek, a tíz éves Lacika, akinek imponált, hogy a nála tíz évvel idősebb egyetemi hallgatókkal, apjára való tekintettel, nagyképűen haverkodhatott. Mint minden korabeli gyereknek, neki is megvolt köztünk az ideálja, – Csiky, akit Cézárnak titulált! „Szia Cézár! Látom új focitok van!" – mutatott a távolabb a fűben fekvő és labdának látszó rozsdásbarna acélgolyóra... „Hadd rúgjak bele...! – kérlelte Csikyt. „Nem lehet, mert tönkreteszed az új focinkat!" – utasította el Csiky. „De Cézárom, csak egyetlen rúgást engedj meg..." – könyörgött Lacika. „No nem bánom, de nagyot rúgj!" Elhűlve láttuk, amint Lacika nagy irammal nekiszaladt a labdának hitt, hét és fél kilogrammos acélgolyónak. Bokában fog eltörni a lába! Nagyot rúgott és míg a golyó mozdulatlanul maradt, ő átesett rajta és arccal lefelé mozdulatlanul feküdt a fűvön... Odarohantunk és Csiky, aki ijedten látta, hogy rossz viccet csinált, gyengéden felemelte

Lacika fejét: „Szólj már, hogy megismersz-e?" Lacika könnyes szemmel nézett Cézárra, az Ideáljára és csak ennyit mondott: „Hülye szar!"

Kiállításainknak szép sajtósikere volt, ami a magas színvonalon festő Jánossy Gyurka, Hévizy Bandi és Bajó Gyula alkotásainak volt köszönhető. Jómagam két képemet adtam el és végre vehettem egy rendes cipőt és öltönyt.

De mégis, 1946 tavaszán már valahogy a levegőben érződött egy bizonyos külszín alatti nyugtalanság, akárcsak mikor a fecskék ősszel látszólag nyugodtan ülnek a villanydrótokon, de testük tele van ideges remegéssel és ha egyszer felrepülnek, akkor már nincs megállás... Mi is jól tudtuk és éreztük, ***Aggerholmból az utunk már vagy a szülőföldre – vagy a széles nagyvilágba vezet...***

Egyre többen jártak egyénileg, szinte titokban a fővárosba, Koppenhágába. Senki sem tudta, hogy a várható hazautazás lehetőségeit, vagy a nagy befogadó országok bevándorlási kvótát szimatolták-e... Mert már megszűnt köztünk az egymásra utaltság és a közösségi gondolat, most már az egyedül lényeges az egyéni érvényesülés és annak lehetséges kivitelezése volt, mert erre, mindnyájan éreztük, most jött el az idő! A világ minden tájáról érkeztek különös bélyegű levelek, helyzetleírásokkal, meghívásokkal. ***Hirtelen az egész világ nyitva állt előttünk!*** Engem nagybátyám hívott San Francisco-ba. Sok fejtörés után Európát választottam és azt, hogy megszerezzem az építészmérnöki diplomát. Ennek eléréséhez viszont okvetlenül vissza kellett mennem Budapestre.

Az első fel- és elreppenő „madár" Picsogó, alias Vámszer Géza volt, aki Korsørben kifulladás nélkül körözte le az ötezer métert, de most sokkal messzebbre indult: Brazíliába! Búcsúzik és ölelésünkben érezhetően benne van: *„Sohasem látlak többé!"* Ilyen érzéssel búcsúztam Máthé Laja barátomtól, akivel életveszélyes élmények sorozata fűz össze. „Elfogadtam a Norvég Királyi Porcelángyár vezető tervezői állását. Csak ide megyek Oslóba!" De nagyon is jól tudtam, hogy Norvégia nem lehet a cél, földrészek várnak rá és ő azokra... Fél évszázadig nem tudtunk egymásról, hiába kerestem többször is. De ehhez az írásomhoz éppen az ő korabeli rajzai a legtökéletesebb illusztrációk! Megtudván Fránner Franci címét Kanadában, Torontóban és tőle azt, hogy Laja is Kanadában van és pedig szintén pont Torontóban, ötven éves hallgatás után kölcsönösen megilletődve beszéltünk végre egymással, telefonon. Kiderült, hogy illusztrációmnak szánt rajzai nem vesztek el, hanem nála vannak és postafordultával meg is kaptam őket. Most már csak személyes találkozásunk lehetőségeit kell megbeszélnünk. Az idő lassan kifut alólunk, felmorzsol mindent, elszaladt életünkből csak alkotásaink és nosztalgikus emlékeink maradnak vissza...

Bajó Gyula „bácsi" és Hévizi Bandi a jó öreg Angliát választották letelepedésük színhelyéül, ahol festészeti tudásukat kívánják továbbfejleszteni. A Böhm-család, – akárcsak Picsogó, a távoli Brazíliát választották jövőbeli otthonuknak. A tangóharmonika nagymestere, Fránner Franci, úgy tudtam, Ausztráliába vándorolt ki, de kiderült, hogy hatodmagával ő is Kanadába ment. Ott él Máthé Laja, Schönauer Norbi és Fránner Franci Torontóban, Kiss Zoli Vancouverben. Kulcsár Frédi ott halt meg Montrealban. Felcsiky és Nagy Dezső tovább mentek az USA-ba. Már mindketten meghaltak. A Kazinczy-család Stockholmba utazott, ahol nemzetközileg ismert nevű tanárunk a Kooperativa Förbundnál kapott tervezői állást. ***Legtöbbünk otthon szeretné befejezni tanulmányait, amit két-két és fél évre megszakított a második világháború és építészmérnöki diplomáját Budapesten kívánja megszerezni...***

Komoly nekikészülődés után 1946 novemberére megszerveződött hivatalos Magyarországra szállításunk. Emlékezetem szerint ez volt az egyetlen és nagy létszámú csoport, mely egyidőben utazott haza. Több busszal, három tanárunk és családtagjai, a hallgatókkal együtt ***összesen több mint ötvenen indultunk Koppenhágából Budapestre.***

Addigra az Aggerholm teljesen kiürült, néma és csendes lett... Orbán Franyó volt az utolsó, aki kiment kis szaunaszobájából, – de még a várost sem hagyta el, nem hogy Dániát! Silkeborgi dán lányt vett feleségül és mint nyugdíjas, ma is ott él... A novemberi busztranszporttal az északi csoport több mint ötven százaléka visszatért Budapestre.

Négyen voltunk, akik a novemberi hivatalos hazaszállításkor részben Svédországban, részben Dániában voltunk jó állásban (Hegyi Lajos, Poroszlay István, Simonffy Gyula és jómagam) ***Mi voltunk az utolsók, akik elhagytuk Dániát!***

A koppenhágai főpályaudvaron csak ***Egyvalaki*** búcsúztatott minket, aki személyében Dániát is képviselte: ***Annalise,*** dán mennyasszonyom... Rettenetesen nehéz volt ez a búcsúzás, hiszen szívem és lelkem itt maradt Dániában...

Közel két és fél évig voltunk távol hazánktól. Hat napig tartott, míg rengeteg viszontagság után átvergődtünk a négy katonai megszállási övezeten és március 11-én megérkeztünk a Kelenföldi pályaudvarra. Itt fejeződött be odisszeiánk, melynek hosszát bizony egyikünk sem sejtette volna 1944. december 8-án...

UTÓIRAT

Írásom, mint a bevezetőben kifejtettem, monografikus memoár és kizárólag a német Harmadik Birodalom összeomlásakor látott és tapasztalt eseményekkel foglalkozik. Nem lehet feladatom, hogy a németek által bombázott városokra, (London, Varsó, Coventry) kitérjek. Én 1945-ben a Német Birodalom agóniájának voltam véletlenül életben maradt szemtanúja. Nekem egy német – Drezdában élve elégett, vagy Hallében freskóként a falra kent – kisgyermek halála éppen úgy fáj, mint bármely más nemzet gyermekének brutális és értelmetlen meggyilkolása! Mert a gyermekek mindig ártatlanok, a gyűlöletet istentelenség rájuk is kiterjeszteni!

Meggyőződésem, hogy a legaljasabb bűn, amit ember ember ellen, vagy nemzet nemzet ellen elkövethet itt a földön, ***a politikai vagy háborús tömeggyilkosság!*** Ennek elítélése nemcsak az isteni, hanem az emberi ítélőszék feladata is kellene, hogy legyen! ***Függetlenül attól, hogy a bűntényt az Ördögök, vagy az Angyalok, a Legyőzöttek, vagy a háború Győztesei követték-e el!***

Budapestre hazaérkezve a műegyetemistáknak, mint a nyugattól és annak demokráciájától „megfertőzötteknek", meg kellett jelenniük egy ún. Igazoló Bizottság előtt, mely elsőéves, hithű kommunistákból, pártemberekből állt. Végighallgattam egyik barátom kínos procedúráját:

– Hallott már az elvtárs a megvalósult szocializmus és szabadság országáról?

– Nemcsak hallottam, hanem voltam is ott... mondta barátom.

– Az elvtárs járt a Szovjetunióban? – kérdezték áhítatos irigységgel.

– Hát ott nem – hanem Dániában...

– Megőrült maga? Azt az imperialista, fasiszta és kapitalista és jelentéktelen országot meri maga szocialistának nevezni?

– De kérem én ott csak szociális jólétet és szabadságot tapasztaltam... – mondta naív barátom.

– Ami maga ott látott az piszkos progpaganda volt, hogy megszédíthessenek vele olyan szűklátókörű embereket, mint maga! Vegye tudomásul, hogy jólét és szabadság csak egyetlen országban virágzik: a Szovjetunióban!

A fenti párbeszéd alapján barátomat kishíján kirúgták a Műegyetemről. Lediplomázása után kivágták vidékre és egyéves szemináriumra ítélték, hogy politikailag „fejlődjön"!

De a kis Dánia nem csak tiszta demokráciájával fertőzött meg minket, hanem hivatásunk területén is! Dánia világviszonylatban is magas színvonalú építőművészetét, könyvekből és a valóságos épületeken, lehetetlen volt úgy tanulmányozni, hogy az ne lett volna hatással ránk! Később Magyarországon, a közülünk kifejlődött legjobb építészek, (Jánossy György, Farkasdy Zoltán és Zalaváry Lajos) terveiből még a legsötétebb kommunista diktatúra alatt is sugárzott a modern dán építészeti stílus nyilvánvaló hatása! Ezeknek logikus és tiszta szépségét a párt nem tudta szakmailag megtámadni, hát a szovjet „szocreál" stílust állította azzal szembe, melynek csak egy hibája volt, hogy még a néhány pártkorifeus építész sem tudta megmondani, hogy micsoda? Így a modern funkcionalizmust próbálták gúny tárgyává tenni és elnevezték „dán stílusnak". Ezt persze egy vérbeli építész nemes kitüntetésként könyvelte el.

1946-ban Farkasdy Dodi barátommal Koppenhágában dolgoztunk. Mindketten asszisztensei voltunk két, teljesen ismeretlen dánnak. Dodi egy építésznek, én egy mérnöknek. De egyikünk sem sejtette, hogy mindkettőnk munkatársa világhírű lesz! Jómagam Kann Rasmussen mérnökkel felülvilágító ablakrendszere tökéletesítésén dogoztam, (ezért nem mehettem az 1946 novemberében indult nagy csoporttal haza). Kann Rasmussen ***Velux felülvilágító ablakrendszere világsiker*** lett, ma gyárral háromezer-hatszáz alkalmazottal és Magyarországon is, míg Farkasdy Dodi dán építésztársa ***világnév*** lett: Jøm Utzon tervezte később Ausztrália büszkeségét, a ***sydney-i operaházat.***

BEFEJEZŐ SOROK

Odisszeiánk befejezése után, az 1946–47-ben Magyarországra visszatérő hallgatókra nagyon nehéz évek vártak az akkor berendezkedő és az országot megszállva tartó Vörös Hadsereg védelme alatt moszkvai irányítással hatalomra jutó kommunizmus diktatúrája alatt. Szinte mindegyikünk megszerezte az építészmérnöki diplomát, igyekezett a demokrácia szelleméhez méltóan erkölcsileg tisztán maradni, hiszen csak alig egy-ketten adták el magukat a pártnak. Kilenc-tíz évet kellett szellemi és anyagi nyomorban végigkínlódni, amiről akkor nem tudtuk, hogy nem tart-e halálunkig?

De a megpróbáltatásokhoz, éppen az odisszeiánk alatt, alaposan hozzászoktunk. És eljött 1956 szabadságharca, megnyíltak a határok! A Dániából utolsónak hazatért négyünkből hárman újra Észak felé

vettük utunkat. Jómagam dán családommal természetesen *„haza, Dániába"* mentem, míg Simonffy Pepi Stockholmba és Poroszlay Pista előbb szintén Svédországba, majd onnan véglegesen a Kanári Szigeteken telepedett le. Hegyi Laja otthon maradt és 1992-ben halt meg.

A diktatúra alatti nyomorúságomnak volt azonban két pozitív oldala is: az egyik, hogy Pesten fiatal mérnökként magas szintű tervezési feladatokat végeztem és ez gyorsan vezetett vezető álláshoz Dániában, a másik, hogy feleségem, Annalise, született nyelvérzékével, anyanyelvi szinten beszél magyarul.

1994. december 8-án volt 50. évfordulója a Műegyetem egykori mérnök-, építész-, gépész- és vegyészhallgatói 1944-es németországi kitelepítésének. A Műszaki Egyetem dísztermében 320-an gyűltünk össze, hogy erre az eseményre a Műegyetem mai rektorával együtt megemlékezzünk. A mérnöki kar részéről Holdampf Róbert, a gépészek részéről Madaras Jenő, a vegyészek nevében Kocsis Elemér beszélt. Az építészek képviseletében jómagam tartottam ünnepélyes visszaemlékezést. Másnap a ***Műegyetem menzáján*** ünnepi és emlékező vacsorára gyűltünk össze 36-an, a *„Dániaiak"*, akik az odisszeia révén 50 évvel ezelőtt Dániába kerültünk. Megemlékeztünk egykori tanárainkról és külön szeretett vezetőnkről, dr. Korompay György tanárunkról. ***Kilencvennégyünk közül Magyarországon élnek 32-en, külföldön élnek 37-en, meghaltak 25-en.***

FÜGGELÉK

A MŰEGYETEM DÁNIAI CSOPORTJA
(Az 1994. december 8-i találkozón)

Magyarországon élnek 29-en:

Beszédes Kornél
Csanády László dr.
Császár Ferenc
Dénesi Ödön
Dragonits Tamás
Farkas Ipoly
Félix Vilmos
Gábriel Mihály
Harasta Miklós dr.
Ila H. László
Jánossy György
Krizka György
Lamoss Béla
Majsa László
Márkus György
Marossy Ferenc
Mechtl Alfréd
Nagy A. Mihály
Nedelykov Mihály
Ruzicska Béla dr.
Seidl Ambrus
Sipos István
Szántai László
Szijjártó Imre
Szilágyi István
Varga Árpád
Varga László
Zajovits Jenő
Zalaváry Lajos

Külföldön élnek 28-an

Bartha Tibor	(Dánia)
Berta Ferenc	(USA)
Böhm Viktor	(Brazília)
Buna László	(Dánia)
Fránner Ferenc	(Kanada)
Hévízi Endre	(Anglia)
Hortay Géza	(Norvégia)
Hottovi Tibor	(Svédország)
Kiss Zoltán	(Kanada)
Lux Lajos	(Anglia)
Maróti Pál	(Dánia)
Máthé Lajos	(Kanada)
Molnár Gyula	(Dánia)
Nyíregyházi Miklós	(Dánia)
Orbán Ferenc	(Dánia)
Pécseli István	(Dánia)
Poroszlay István	(Kanári-Szigetek)
Rauschenberger K.	(Dánia)
Sasadi László	(Dánia)
Schönauer Norbert	(Kanada)
Schreyer Béla	(Dánia)
Simonffy Gyula	(Svédország)
Sipos Albin	(Németország)
Trettina Jenő	(USA)
Uhlyarik Ferenc	(Dánia)
Vámszer Géza	(Brazília)
Vrbata Béla	(Szlovákia)
Weiss György	(Svédország)

Családtagok (Magyarországon és külföldön 12-en)

Böhm Viktorné	(Brazília)	Felcsíky Ervinné	(USA)
Böhm László	(Brazília)	Kiss Márta	(Románia)
Böhm György	(Brazília)	Pelikán Józsefné	(Budapest)
Kazinczy Gáborné	(Svédország)	Somogyi Lászlóné	(Budapest)
Kazinczy Ferenc	(Svédország)	Trettina Jenőné	(Budapest)
Kazinczy Erzsébet	(Dánia)		
Császár Ferencné	(Kanada)		

Meghaltak 25-en

Polgár Lajos	(†1949)	Bakos Béla	(†1986)
Reichárd Béla	(†1960)	Kecskés Ferenc	(†1986)
Bajó Gyula dr.	(†1961)	Kulcsár Alfréd	(†1989)
Dötsch Károly	(†1961)	Farkasdy Zoltán	(†1989)
Kazinczy Gábor dr.	(†1964)	Korompay György dr.	(†1991)
Székely László	(†1969)	Uitz István	(†1992)
Pelikán József dr.	(†1971)	Hegyi Lajos	(†1992)
Kiss László	(†1977)	Snopper Tibor	(†1994)
Nagy Dezső	(†1980)	Koleszár/Benkő/József	(†1994)
Felcsíky Ervin	(†1982)	Komáromi István	(†1994)
Somogyi László	(†1982)	Izsák Béla	(†1994)
Lamoss Béláné	(†1984)	Oláh Imre	(†1994)
Gergelyffy Gusztáv	(†1984)		

	Hallgatók	Családtagok	Meghaltak	Összsen
Magyarországon	29	3	16	48
Külföldön	28	9	9	46
Összesen	57	12	25	94

SZEMLE

MICHAEL MÜLLER-WILLE – REINHARD SCHNEIDER (HRSG.)

AUSGEWÄHLTE PROBLEME DER EUROPÄISCHEN LANDNAHMEN DES FRÜH- UND HOCHMITTELALTERS

Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte, Bde 1-2.

Vorträge und Forschungen, Bd. XLI

(Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1993. 368, 371 o.)

A rangos Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 1988-ban és 1989-ben két ülésszakot is szentelt az európai honfoglalások témájának, a szokásoknak megfelelően Reichenau romantikus szigetén. A konferencia tematikájának kialakításakor meghatározó volt a szervezőknek az a szándéka, hogy konkrét példákon mutassák be a régészeti és történeti szemlélet és módszerek gyümölcsöző konfrontálását. Tudatosan kerülték a történeti-régészeti érvelést, s arra voltak kíváncsiak, hogy különkülön az egyes diszciplínák milyen eredményre jutnak a saját önálló módszereikkel s azok alapján milyen kronológia bontakozik ki. Gyakorlati okokból azokat a „honfoglalásokat" választották témául, amelyek legalább megközelítően datálhatók: a langobárd (Volker Bierbauer és Jörg Jarnut tanulmányai) és az avar 568-ra (Bálint Csanád, Hansgerd Göckenjan), az angolszászoké a Gilda és Beda Venerabilis által hagyományozott állítólagos 450. évre (Cathrine Hills és Hanna Volrath), a korai alamánn a limes-rendszer 259–260 évi összeomlására, az izlandi 870-re, a grönlandi 985-re (Michael Müller-Wille és Heinrich Beck), a magyar 896–900 közé (Mesterházy Károly és Györffy György), a normann pedig 1066-ra (Kurt-Ulrich Jäschke), miket kiegészítenek még a vikingek és skandinávok brit szigeteki partraszállásai (David M. Wilson, Rüdiger Fuchs).

Nyitótanulmányaikban ***Reinhard Schneider*** és ***Walter Janssen*** a honfoglalás-fogalom („Landnahme") filológiai és ikonográfiai aspektusába vezeti be az olvasót, kiegészítve másik két szorosan hozzátartozó alapfogalom magyarázatával: „Landausbau, Landorganisation". A magyar szó a német tükörfordítása lévén ugyanazt az eufémikus jelentést hordozza mint a német eredeti. Maga a szó ugyan a IX–X. századi „Landnámbok" révén létezett, mégis, ma használatos – s ma sem pontosan meghatározott – értelmét a XIX. században vette csak fel: egy nagyobb, lehetőleg lakatlan terület meghódítása, megtelepedés és országalapítás. Ezt megelőzően a landnahmen annyit tesz, mint nevet adni egy területnek. Persze, az már viszonylagos, hogy mennyire sikerült tartósnak ez az országalapítás: az angolszászok, magyarok, alamannok mind a mai napig ott élnek, míg az avarok és langobárdok államszervezete a 250 évet sem érte meg.

Az egyes régészeti tanulmányok szerzői törekedtek annak bemutatására, hogy miként ragadható meg a honfoglalók generációja a régészeti leletanyagban, a régészeti következtetések szembesítése a történeti források adataival, a régészeti leletek alapján – régészeti módszerekkel megrajzolni a honfoglalások menetét, a honfoglaló etnikumok és az őshonos népesség viszonyát. Az elemzések roppant tanulságosak, például Bálint Csanád szerint a Kárpát-medencei korai avar leletek nem datálhatók egyértelműen, vélhetően azért, mert etnikailag és kulturálisan túlságosan gyorsan szakadtak el korábbi lakóhelyüktől s kerültek ugyanakkor egy erős bizánci befolyás alá, vagy a keszthelyi kultúra etnikumában nem a későantik hagyományokat folytató pannóniaiakat, hanem az avarok által a bizánci kultúrkörből, talán Trákia vidékéről áttelepített népcsoportot feltételezi.

A régészeti elemzésekkel párhuzamosan a történeti tanulmányok a következő kérdésekre koncentráltak: a honfoglalást előidéző politikai tényezők, a honfoglalás lefolyásának jellege (mennyiben erőszakos, békés, szerződésekkel jogszerűvé tette), a honfoglalók társadalmi szer-

kezete, a hadakozók és gazdálkodók aránya, a honfoglalók etnikuma, annak egységes vagy éppen tagolt volta, az őshonos népekkel kialakított politikai kapcsolat, a honfoglaló népek demográfiai jellemzése, a honfoglalás menetének katonai, logisztikai, gazdasági (adózás, birtokelkobzás stb.) aspektusai.

A magyar honfoglalással foglalkozó két tanulmányról külön nem is szólunk, mivel szerzőinek munkái magyar nyelven számos változatban hozzá férhetőek. Előadásaik az utalásokból lemérhetően nagy érdeklődést keltettek, s a források korlátozott volta ellenére fontos viszonyítási ponttá vált a magyar honfoglalás régészeti és történeti emlékanyaga. Nem utolsósorban azért, mert a klasszikus honfoglalások minden eleme együtt volt: meghatározott etnikum, megtelepedés, új államszervezet kialakítása. az angliai dán megtelepedést éppen ezért kétséges honfoglalásnak értékelni, mert a bevándorlók nem zárt etnikai közösség tagjaiként érkeztek s nem is voltak képesek tartós szervezeti formák kialakítására. Ugyanakkor ***Kurt-Ulrich Jäschke*** monografikus terjedelmű, s kitűnően megírt értekezése az angliai normann honfoglalásról azt bizonyítja, hogy nem honfoglalásról, hanem hatalomátvételről beszélhetünk, amelyet a felső rétegek kulturális átformálása ambíciózus vár- és városépítési programmal kísért. Mintaszerű az angliai katonai megszállás értékelése, s csak az érdekesség kedvéért utalunk a hastingsi csatában részt vevő erők nagysága körüli vitára, ami a korabeli források 50–60 ezres számát mára 6–10 ezer körüli normann partraszállóra csökkentette.

A reichenaui konferencia szervezői feladták a leckét Magyarországnak, ahol 1996-ban nemzetközi tudományos rendezvényekkel emlékeznek a magyar honfoglalás 2000. évfordulójára. A magyar honfoglalásról sok szemmel c. konferenciasorozat a történeti, régészeti, nyelvészeti, néprajzi szempontokat az évente megrendezett ill. tervezett ülésszakokkal sikeresen szétválasztotta, remélhetőleg jelen kötetek mintájára a hazai medievisták sokféle ellentéttől terhes világa a jelen kötetben mintaszerűen bemutatott diszkussziora is talál majd módot.

Veszprémy László

VIRGINIA H. AKSAN

AN OTTOMAN STATESMAN IN WAR AND PEACE

Ahmed Resmi Efendi, 1700–1783

The Ottoman Empire and Its Heritage, 3.

(E. J. Brill, Leiden–New York–Köln, 1995. 253 o.)

A Suraiya Faroqhi és Halil Inalcik szerkesztette rangos sorozat harmadik köteteként jelent meg a McMaster University docensének monográfiája a XVIII. századi török birodalom egyik érdekes és egyúttal jelentős államférfiáról, Ahmed Resmiről. Előljáróban megjegyezhetjük, hogy az olvasó az angolszász történetírói hagyományoknak megfelelően nem száraz biográfiát vesz kézbe: a fényes karrier mögött a kor lényeges politikai, gazdasági, katonai, diplomáciai aspektusai is megjelennek.

Az első fejezet Ahmed Resmi karrierjének a kezdetét mutatja be, attól kezdve, hogy 1694-ban vagy 95-ben Kréta szigetén megszületett, egészen addig míg kiváló képességeinek és tehetségének köszönhetően 1734/35-ben Isztambulba került, majd az udvari kancelláriában gyakorlatot szerezve 1757-ben megbízzák, hogy követként Bécsbe hírül vigye III. Mustafa szultán trónralépését. Eközben képet kapunk arra, hogy mit is jelentett a török adminisztrációban az írnoki pálya, milyen szakmai és irodalmi ismeretek, patrónusi kapcsolatrendszer volt szükséges a társadalmi és hivatali hierarchiában való emelkedéshez. Fennmaradt naplóiból tudomást szerzünk irodalmi képességeiről, arról, hogy a kor szokásainak megfelelően három nyelven, perzsául, arabul és törökül verselt, s értekezett többek között a lovak erényeiről. Karrierjének hátteréül az udvari kancellária szolgált, aminek XVI–XVII. századi szakosodásáról, professzionalizálódásáról és tagolódásáról is értesülünk. A XVIII. század végére a Nagyvezír és a defterdár hivatalszervezetének létszáma 1000–1500 fő közül mozgott s a szervezet súlyának jelentőségét mutatja, hogy az igazgatásból egyre gyakrabban kerültek vezető politikai és katonai posztokra, váltak nagyvezírekké, kormányzókká több-kevesebb s inkább kevesebb kompetenciával.

A második fejezet Ahmed Resmi két európai követségét (1757–85 Bécsbe, 1763–74 Berlinbe)

mutatja be. Mindkét útjáról jelentésben számolt be az udvarnak, s a fennmaradt számos másolat mutatja, hogy a követjelentések milyen fontos tájékozódási lehetőséget jelentettek a török udvari tisztségviselők számára. Ahmed Resmi bécsi követségét követően lett Maliye Tezkirecisi s tájékozottságának köszönhető, hogy kapcsolatba hozták – vélhetően alaptalanul – egy Havasalföld-térképpel, míg azonban az Új földrajz című európai tárgyú munka fordításához valóban köze lehetett.

Míg az egyetemes történeti kutatás számára Ahmed Resmi útjai az európai és török diplomáciai kapcsolatok, a kölcsönös információszerzés folyamatának szempontjából fontosak, addig a magyar kutatás az útijelentés hazai vonatkozású részeit hasznosíthatja. Isztambulból 60 fős kíséret élén indult első fontos küldetésére 1757. december 2-án. Az utazásról, amely három hónapot vett igénybe, útijelentésének első feléből értesülünk, míg annak második felében Ausztria történetéről és annak akkori helyzetéről ad képet. A megszokott balkáni útvonalon utazott (Edirne, Szófia) s a negyvenedik napon érte el Belgrádot, az 1740-es győzelemnek köszönhetően a török birodalom határát. A fogadó ország képviselői Zimonyban, pontosabban a félig befagyott Száva folyó közepén fogadták, Budáról küldött tolmáccsal és vezetővel. Eszék érintésével 15 nap alatt érték el Székesfehérvárt, majd nyolc napra Győrbe értek, s Győrnél hagyták el az országot. Visszafelé hajón utaztak Esztergom, Buda, Pétervárad érintésével, s a 27. napon ismét Zimonyban volt. A második részben külön kitér Magyarországnak a Birodalomban elfoglalt helyére, a magyarok osztrákellenes érzelmeire, a magyar gazdaság külkapcsolataira.

Ahmed Resmit osztrák és porosz szakértőnek tekinthették jelentése alapján, így eshetett rá a választás 1763-ban, hogy a hosszú ideje napirenden lévő porosz–török közeledés mindig halogatott kérdése ezúttal Berlinben az ő jelenlétében kerüljön a tárgyalóasztalra. Az útról készült jelentése ismét leírja magát az utazást Krakkón át Berlinig és vissza, majd berlini és potsdami tárgyalásait és benyomásait, Lengyelország jellemzését s végül Frigyes hadszervezetét mutatja be. Frigyes hadi sikerei hatással voltak rá, különösen a hadsereg fegyelmét és a logisztikai sikereket emelte ki, amit azután saját háborús elemzéseiben is hasznosított.

A kötet záró fejezetei az 1768 és 1774 közötti orosz–török háborúkkal és Ahmed Resmi pályájának további alakulásával foglalkoznak. Személyében mint a Nagyvezír levelezési irodájának feje (Maktepcu), majd tovább emelkedve mint Cavusbasi, s később helyettes (Sadaret Kethüdasi) időről időre közvetlen közelről szemlélte az eseményeket. 1774-ben pedig, paradox módon, az ő személyéhez kötődik a török történelem egyik legmegalázóbb békeszerződésének aláírása (Kücsük Kajnardzs), ami pályafutását is megtörte s 1783. évi haláláig szinte eltűnik a forrásokból. Hulasat című szatirikus és kritikus írása az orosz–török háborúkról nagy ismeretségnek örvendett, s mára orosz, német fordításban is olvasható. A mű részletes bemutatása döntő okait tárja fel a törökök katonai kudarcainak a háború során, a török hadszervezet, hadvezetés és logisztika hiányosságainak. Az avatott kortárs szerző a háború menetének lényeges eseményeire irányítja a figyelmet, miközben figyelmeztet a török hadtörténeti kutatások eddig elhanyagolt területeire, amik a háború menetét még egyértelműbben tudnák magyarázni.

Ahmed Resmit a szerzőnő megállapításai szerint is jelentős hely illeti meg a török politikai, hadtudományi gondolkozás megújításának, a reformok sürgetésének folyamatában, amit éppen a magyar származású Müteferrika 1731-ben, Isztambulban megjelent röpirata indít meg. Ebben az összefüggésben értékeli Ahmed Resmi Hulasaton kívüli írásait is és úgy látja, hogy a reformokat elindító nemzedék egyik előfutárát tisztelhetjük benne.

Veszprémy László

ROLAND KALTENEGGER

DAS DEUTSCHE ALPENKORPS IM ERSTEN WELTKRIEG

Von den Dolomiten nach Verdun
Von den Karpaten zum Isonzo

(Leopold Stocker Verlag, Graz–Stuttgart, 1995. 320 o.)

Az első világháború német Alpesi Hadtestének történetét feldolgozó összefoglaló mű jelent meg a hazánkban kevésbé ismert Roland Kaltenegger tollából. A könyvtáros végzettségű szerzőnek az elmúlt három évtized alatt számos tanulmánya, ismeretterjesztő cikke és egy könyve jelent meg a német, hegyi harcra kiképzett alakulatok első, illetve második világháborús szerepléséről.

Most kiadott könyvének alapját az 1972-ben íródott, a „Wehrausbildung in Wort und Bild" nevű folyóiratban, hasonló címmel napvilágot látott cikke képezte.

A kötet figyelemreméltó, a német hegyi csapatok világháborús történetét összefoglalóan taglaló, tényszerűen, de ugyanakkor olvasmányos stílusban megírt hiánypótló munka. Az első világégés időszakát kutató történészek és a korszak történelmét jobban megismerni akaró olvasóközönség érdeklődésére mindenképpen számot tarthat. A szakember számára többek között azért is érdekes a mű, mert sok érdekes adalékkal szolgál a központi hatalmak fegyverbarátságának részleteiről, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia és az Alpenkorps egységei a háború során szinte minden hadszíntéren együtt harcoltak.

A könyvet máshol nem látható – részben a szerző saját gyűjteményéből származó – számos fényképritkaság és reprodukció, informatív térkép- és hadműveleti vázlat, részletes jegyzetapparátus és bibliográfiai jegyzék egészíti ki. Kaltenegger felhasználta a legfontosabb német és osztrák hadtörténeti archívumok, múzeumok, különböző olasz–német–osztrák alpesi és bajtársi egyesületek témára vonatkozó forrás és emlékanyagait, egyes még élő szemtanúk visszaemlékezéseit. Impozáns a mű megírásához felhasznált szakirodalom mennyisége is.

A kötet rövid bevezetésre, négy nagyobb részre és epilógusra tagolódik. Minden nagy fejezet előtt egy-egy híres első világháborús tábornok visszaemlékezéséből, naplójából vett idézet áll mottóként. A mű írója 1915-től kezdődően a kronológia sorrendjében tárgyalja az eseményeket, mindegyik háborús esztendő taglalásánál felvázolja az általános katonapolitikai helyzetet Európában. Az első részben bemutatja a két dandárból álló, Konrad Heinrich Krafft von Dellmensingen altábornagy vezette német alpesi hadtest – amelyet 1915. május 19-én az Augsburg melletti lechfeldi táborban szerveztek meg – létrejöttének folyamatát, kiképzését, felszerelését, málhásállatainak beszerzését, a rendszeresített hegyi tüzérség eszközeit, a pótegységeket. Részletesen ismerteti az első bevetést 1915 június elejétől a dél-tiroli Dolomitokban, ahol 3000 méteres hegyek és mostoha természeti körülmények között harcoltak a németek, vállvetve a császári és királyi alakulatokkal az olasz betörés megakadályozásáért. Felvázolja az az év október 30-tól Szerbiában és az egykori Novipazári Szandzsák területén a 3. osztrák–magyar hadsereg kötelékében küzdő hadtest útvonalát. A második rész az 1916-os év történéseit tárgyalja: januártól Macedóniában nyomultak előre a német Alpenkorps katonái, majd május végétől a „verduni pokol"-ban az 5. német hadsereg alárendeltségében voltak részesei több erőd bevételének a Fleury körül folyt csatározásokban. Képet kapunk bevetésükről az év szeptemberétől a Vöröstoronyi-szorosban, illetve Nagyszeben környékén a románok ellen, majd részvételükről Románia megszállásában, Ploiesti elfoglalásában és a Szeret folyóig történő előrenyomulásban. A harmadik témaegység a hadtest 1917-es szereplését részletezi a Vogézekben a nyugati fronton, Romániában a focsani fegyverszünet megkötéséig, az október 24–25-én lezajlott caporettói-áttörés során és az olasz hadsereg Piavéig történt üldözésekor. A negyedik fejezetet az utolsó háborús év eseményeinek szenteli a szerző, melyből kiderül, hogy 1918 április végétől Flandriában és a Somme-nál, októbertől Szerbiában, illetve a bolgár balkáni fronton harcoltak az e német elitalakulathoz tartozók. A november 3-án megkötött padovai fegyverszünet után Magyarországon keresztül tértek vissza hazájukba.

Kevésbé közismert, hogy a német Wehrmacht második világháborúban hírnevet szerzett tábornokai közül többen kezdték katonai pályafutásukat ebben a hadtestben. Feltétlenül meg kell említenünk Erwin Rommel főhadnagy (a későbbi

„sivatagi róka", az Afrika-hadtest parancsnoka és vezértábornagy), Friedrich Paulus ezredparancsnok (vezértábornagyi rendfokozatban a Sztálingrádnál bekerített német 6. hadsereg parancsnoka) nevét.

Végezetül engedtessék meg számomra egy megjegyzés, mely semmit nem von le a mű értékéből. Véleményem szerint kevéssel nagyobb hangsúlyt helyezhetett volna a szerző az első világháború poklában az ellenséggel éppen olyan hősiesen harcoló osztrák–magyar alakulatok helytállásának kidomborítására.

Balla Tibor

DAVID FRASER

ROMMEL

Erwin Rommel tábornagy élete

(Victoria Kiadó, h. n. [Budapest], 1995. 288 o, 296 ill.)

Még az 1950-es évek elején, általános iskolásként, részben angol nyelvtudásom fejlesztése, részben tájékozódásom elősegítése céljából, egy könyvet kaptam ajándékba a nagybátyámtól. Afféle paperback kötetet, amelyet az amerikai kiskatonák számára adtak ki. Maga a kötet a második világháború eseményeit ismertette a kiadás idejéig (1944 ősze), de olyan jól, hogy tanári munkámban még tavaly is használtam. Az érdekesség azonban a borítón található, ahol felsorolták a sorozat köteteit. S közülük az egyik: „Field Marshal Rommel: Infantry attack". Már akkor leszűrtem a megállapítást: ha háború közben az ellenség a saját katonái számára kiadja valakinek a könyvét, az igen kiváló személyiség lehet.

Nos, ezzel a személyiséggel ismerteti meg az olvasót Fraser könyve. A szerző a legjobb angolszász történészi hagyományok követője. Távol áll tőle az ellenség (egykori ellenség) lebecsülése vagy megvetése, hacsak valami konkrét esemény ezt nem indokolja. Feltűnően jól tájékozott a német és közép-európai viszonyokban. Rossz véleménnyel van a párizs-környéki békékről, viszont elismeri a német hadsereg jó kiképzettségét, az alparancsnokok önálló akciókra való alkalmasságát. Igen nagyra értékeli Seeckt tábornok alapozó munkáját a Reichswehr létrehozásában, mely nélkül nem lehetett volna oly rövid idő alatt ütőképessé tenni a Wehrmachtot. Máshogy ítéli meg a parancsot feltétel nélkül, de nem túlkapásokkal végrehajtó tisztet-katonát, mint a túlbuzgókat. (Közülük nem egy később a nagy Hitler-rajongásból vak gyűlöletbe vált át, mint Stauffenberg.)

Tehát ilyen szerző kíséri végig a különösebb katonai hagyományok nélküli értelmiségi családból származó fiatal tiszt pályafutását. Ott vagyunk vele a nyugati front lövészárkaiban, a Déli-Kárpátok német hagyivadászoknak is szokatlan körülményei között, s az esküvőjén, mely német viszonyok között szokatlan lehetett, hiszen Erwin evangélikus, Lucy pedig katolikus volt. Mindvégig mintaszerű házasságban éltek.

A békeidőszakban felettesei elismerik Rommelben a kiváló kiképzőt és a jó katonaiskolai tanárt, de a vezérkari akadémiára nem veszik fel. Ám végülis vezérőrnagy lett, s a lengyel hadjárat idején Hitler katonai biztosítóalakulatának a parancsnoka volt. Ez azonban, érthetően, nem elégítette ki, s leküzdve a „szakértők" minden ellenkezését, kiharcolta, hogy ő, a vezérkari végzettség nélküli gyalogos tiszt, egy páncélos hadosztály parancsnoka lehessen. A nyugati hadjáratot a 7. páncélos hadosztály parancsnokaként harcolta végig. Alapelve az volt, hogy „túl előreszalad", nem áll le „számyait biztosítani", hanem tovább rohan, amíg szét nem zilálja az ellenség hírrendszerét és hadtápját is.

A franciaországi hadjáratban ez tökéletesen bevált, bár néha a fele hadosztályáról nem tudta, hogy éppen hol van, magasabb parancsnokai pedig róla. Azt hiszem – bár a szerző ezt csak érezteti – ezért is került Afrikába.

Fenti módszere ott is bevált – kivéve a „tobruki tüskét". Ám az angolok (pontosabban: britek) keményebb ellenfelek voltak, mint a teljesen demoralizált franciák. És éppen akkor, amikor – nem utolsósorban a keleti front mindent elnyelő szükségletei miatt – akadozni kezd az utánpótlása, a brit 8. hadsereg új parancsnokot kap Montgomery személyében, aki maga mögött tudja az amerikai hadianyagot korlátlan mennyiségben szállító hadtápot.

Emberileg Rommelben és Montgomeryben sok közös vonás volt, mely katonáik és a kívülállók számára igen rokonszenvessé, feletteseik és vezető politikusaik szemében pedig nemegyszer kellemetlenné tette őket. Közvetlen feletteseiknek: Alexandernek, illetve Kesselringnek nem kevés energiáját emésztette fel a konfliktusok rendezése.

Rommel most akadt először vele szellemileg egyenrangú ellenfelére, akinek a hadvezetési módszere azonban egészen más volt. Montgomery – háta mögött az amerikai szállítmányokkal – nem volt hajlandó belemenni a Rommel által rákényszeríteni szándékozott „fogócskába". Rommel tábornagyként is csapattiszt maradt, Montgomery már őrnagyként is vezérkariként gondolkozott. És csakis annyit volt hajlandó mindig előrenyomulni, amennyit mindenképpen biztosítani tudott.

Rommelnek ekkortájt nyílik ki a szeme az általa addig tisztelt Hitlerrel szemben. 1942. október 28-án tisztjei szeme láttára égetett el egy „Führerweisung"-ot, mely ellenkezett a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel.

Az afrikai hadjáratot a tengelyhatalmak elvesztették. El kellett veszíteniük, még akkor is, ha a tengely hadtápját nem bénították volna meg a szövetséges repülőgépek és tengeralattjárók. Rommelt – aki ezzel régen tisztában volt – még idejében felmentették, hogy hírneve megmaradjon.

Ekkor jön a franciaországi megbízatás, ahol Rommelben már „kettős lélek" működik. Mindent megtesz azért, hogy az Atlanti Fal valósággá váljék, de egyre jobban megérlelődik benne az elhatározás, hogy...

...Hogy ha sikerül a szövetségeseknek megvetni a lábukat Franciaországban, akkor ő megnyitja a frontot. Vezérkari főnöke, Speidl vezérőrnagy, meggyőződéses antináci. Erre azonban nem került sor. A hebehurgya Stauffenberg balsikerű merényletkísérlete reménytelenné tesz mindent. (Stauffenberg a „legnácibb" német katonatisztek egyike volt még 1933 előtt, hogy aztán kiábrándulása a legsötétebb gyűlöletbe csapjon át.) A Gestapo működésbe lépett, s mikor a normandiai csata elveszett, Rommel életét már csak sebesülése hosszabbította meg. Witzlebent, Stülpnagelt felakasztották, Kluge öngyilkos lett, Speidlt elvitte a Gestapo (bár később elengedték). Rommel tudta: nincs biztonságban. Vagy a Gestapo – s akkor a családja is veszélybe kerül – vagy az öngyilkosság. Az utóbbit választotta. Speidl volt egyébként az első (nyugat)német tábornok, aki a NATO-vezérkarba bekerült!

A fordítás jó. A sajnos szinte „szokásos" leiterjakabokkal nem találkoztam, azonban a kiadó néhány magyarázatot elhelyezhetett volna. Így pl. a szerző által a mai román térképek alapján sikerrel azonosított „Uricani" községről meg kellett volna írni, hogy az a Zsil völgyében lévő Petrozsény bányaváros melletti ***Urikány*** volt az 1913-as Helységnévtár szerint. „Almássy grófról" meg kellett volna említeni, hogy nem volt gróf és ***Almássy***nak írta a nevét.

És itt megint egy érdekesség: a német ügynököket Almásy repülőgépen zavartalanul elviszi rendeltetési helyükre, onnan simán eljutnak Kairóba – ahol azon nyomban elkapja őket a brit elhárítás... Erre mondaná Bagnold őrnagy, Almásy egykori sivatagkutató társa, hogy „No comment"... (Ő volt a brit 8. hadsereg vezető felderítőtisztje...)

Ugyancsak hiányolom annak a közlésnek elmaradását, hogy Rommel könyvei (Gyalogság előre!, 1943 és Háború gyűlölet nélkül, év nélkül, talán 1991) magyarul is megjelentek.

Mindent összevéve: a Kiadó dicséretet érdemel, hogy egy igen jó, a történészeknek és az érdelődőknek egyaránt érdekes történeti biográfia a megjelenése után mintegy másfél évvel, ***jó fordításban*** már magyarul is olvasható.

Az említett néhány hiányosság lényegében nem csökkenti érdemben a könyv értékét. Azt viszont jó lenne tudni, hogy az eredeti kiadásban sem volt forrásjegyzék, vagy csak a magyarban maradt le?

Jó lenne az elmúlt háborúk jeles hadvezéreiről minél több ilyen színvonalú monográfiát olvasni.

Nagy Domokos Imre

REINHARDT LAUER – WERNER LEHFELDT (HRSG.)

DAS JUGOSLAWISCHE DESASTER

(Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1995. 187 o.)

Az utóbbi száz esztendő során különféle rendű és rangú közírók előszeretettel alkalmaztak szemléletes kifejezéseket a balkáni eseményekkel kapcsolatosan. Ezek közül talán az „Európa puskaporos hordója" bizonyult mind a mai napig a legsikerültebbnek. Újabban azonban egyre gyakrabban hallani a forrongó félszigeten zajló, fel-fellángoló fegyveres konfliktus apropóján „Európa szégyenét" emlegetni. Ebben a szókapcsolatban kétség kívül tetten érhető a magát a civilizáció (egyik) bölcsőjének tekintő kontinensen élő józan gondolkodású embereket kínzó – legalább látensen meglévő – lelkifurdalás, valamiféle közös felelősség érzete a szörnyűségek bekövetkezte miatt. Kiérződik azonban mindebből egyfajta zavart értetlenség is: a világ (és

benne Európa) egyszerűen nem érti, *mi és miért* történik a Balkánon? És éppen ez az, ami az exjugoszláv közársaságokban folyó drámai történések iránt nem csupán a szenzációra éhes közvélemény, de a dolgok háttere iránt mélyebben is érdeklődő olvasók figyelmét változatlanul ébren tartja.

Természetesen nem könnyű tájékozódni a balkáni események aktualitását fel- (és sok esetben ki-) használva megjelentetett kötetek sokaságában. Az olvasó ennélfogva jól teszi, ha megfelelően megbízható támpontokat keres. Ilyen lehet például, ha a kiválasztandó kötet kiadójaként a tekintélyes és megbízható *Harrasowitz Verlag* nevét találja feltüntetve. Ha pedig ráadásul – mint a jelen esetben – a könyv fülszövegében arról tájékoztatják, hogy a *göttingeni egyetemen* tartott előadássorozat anyagát tartja a kezében, úgy bizonyos lehet választása helyes voltában: megbízható, alapos és kellőképpen gondolatébresztő tanulmányokat fog olvasni benne.

Sokkal összetettebb mindazonáltal ez a balkáni ügy annál, hogy egy ilyen karcsú kötetben valamennyi lényeges aspektusára sor kerülhetne. Az olvasó ezt nyilvánvalóan nem is várhatja el. Az itt található öt előadás közül négy a félszigetet népei között permanensen meglévő, hol csitulni látszó, hol újra felszínre törő ellentétek lehetséges forrásai közül választja tárgyát. (Az ötödik, *Werner Lehfeldt* munkája, a szerb–horvát–bosnyák konfliktus történetét foglalja össze.) Különös érdeme a könyvnek, hogy nem a balkáni megosztottság okainak hagyományosan felemlíteni szokott elemeit citálja újra elő, hanem olyan vonatkozásokkal foglalkozik, amelyek mindeddig talán kevesebb figyelemben részesültek. Így *Radoslav Katičić* a szerb–horvát nyelvi vitáról, *Srećko M. Džaja* a Boszniában élő népek sajátos szimbiózisáról ír. A legizgalmasabbnak mindazonáltal e sorok írója a további két tanulmányt tekinti. Az egyiknek a szerzője *Reinhard Lauer,* aki érdekes összefüggéseket mutat fel a szerb nép mítikus hőseinek máig élő kultusza, valamint a jelenleg folyó háborúban tapasztalható *kegyetlen* hadviselés megítélése között. A másikban *Holm Sundhaussen* a horvát usztasa mozgalom ideológiai és történeti hátterét dolgozza föl, de valójában a horvát és más balkáni nacionalizmusok hatásmechanizmusát elemzi.

Ha feltételezzük, hogy az öt előadás sorrendjét nem a véletlen alakította ilyenné, hanem valamely fontossági szempont érvényesül ebben a szerkezetben, úgy a kötet egyik *üzenete* az olvasók felé éppen a nacionalizmus kiemelt felelősségének a felmutatása lehet. Ám ez a nacionalizmus – írja Sundhaussen – a „felül lévők" manipulációja és az értelmiség árulása nélkül önmagában hatástalan lenne. A balkáni népek között minduntalan kifejezésre jutó kölcsönös gyűlölet, amely jóbarátokat, sőt házastársakat is képes egyik pillanatról a másikra halálos ellenségekké változtatni, e könyv tanulsága szerint is rendkívül mélyen gyökerezik a félsziget lakóinak tradícionális kultúrörökségében. És bár a tanulmányok szerzői nem kínálnak kész recepteket a halálos kór kiirtására, továbbgondolásra érdemes adalékokat kínálhatnak azoknak is, akiknek vállalt vagy kényszerszülte kötelessége lenne a balkáni béke feltételeinek megteremtése.

Pollmann Ferenc

DIETER FLECK (HRSG.)

HANDBUCH DES HUMANITÄREN VÖLKERRECHTS IN BEWAFFNETEN KONFLIKTEN

(Verlag C. H. Beck, München, 1994. 476 o.)

Az utóbbi években elszaporodtak a nemzetközi jogot tipró, fegyveres cselekmények, amelyek közül elsősorban a balkáni szörnyűségek rázták meg a művelt világ közvéleményét. A Vöröskereszt Nemzetközi Szervezet az 1949-es genfi szerződés, az 1977-es kiegészítő jegyzőkönyv, a kulturális javak védelméről szóló 1954-es hágai egyezmény és az 1980-as, a fegyverek használatáról szóló megállapodás alapján a hadviselő államoktól nemcsak a humanitárius jogok betartását követeli meg, hanem az államok vezetőitől azok betartatását is. A Biztonsági Tanács 1991-től, évente többször, nyomatékosan elítélte az emberi jogokat súlyosan megsértő, balkáni háborúzó feleket, sőt a 827. sz. határozatával döntött egy háborús bűnöket vizsgáló, nemzetközi bíróság felállításáról is. Az európai államok a fegyveres konfliktusok idején betartandó emberi jogokról, 1993. szeptember 1-jén, Genfben zárónyilatkozatot fogadtak el, amelyben többek között gyakorlati lépéseket is szorgalmaztak. Ezek közé tartozott az addig megkötött nemzetközi szerződések humanitárius jogi előírásainak rendszerbe foglalása is. A frankfurti, a bochumi, a san-remói, a genfi, a cambridgei, a heidelbergi, az amsterdami és az ingelheimi

egyetemek nemzetközi jogi fakultásainak tudósai 1994-ben adták ki a fegyveres konfliktusok idejére érvényes kötelező jogi rendelkezések gyűjteményét, egy minden hadi szituációra alkalmas emberi, jogi kódexet. A fegyveres konfliktusok humanitárius népjogáról szóló kézikönyv egyszerre szolgálja az akadémiai tudományos kutatásokat és a haderőben kötelező – vagy kötelezővé teendő – nemzetközi jogi oktatást, ahol a jövendő tisztek és harcosok megismerkedhetnek az erőszak alkalmazásának emberiességi korlátaival is. A katonai tudományt és a katonai gyakorlatot egyidejűleg birtokló és irányító hadműveleti vezetés a jövőben nem hagyhatja – büntetlenül – figyelmen kívül a nemzetközi humanitárius előírásokat, állítják a szerzők. Remélhetőleg nekik lesz igazuk, és nem a fegyveres erőszak megszállottainak.

A tudósok összefoglalói sorában az 1. fejezet szerzője a hadi események humanitárius jogrendjének kialakulásáról, történetéről és a ma érvényes előírások jogalapjáról ad áttekintést. A 2. fejezet a fegyveres harcokról, a humanitárius jogok alkalmazási területéről tájékoztat, azaz a fegyveres konfliktusokról, a háborúról, a hadszíntérről, a hadi események befejezéséről, így a közvetítő hatalmak képviselőiről, a parlamenterekről, a fegyverszünetről, a kapitulációról és a békekötésről. A 3. és a 10. fejezet közötti részek a hadműveleti vezetésre a hadszíntereken és a hadi események szintjein kötelező emberiességi előírásokról tájékoztatnak úgy, hogy esetenként kitérnek a genfi és a hágai jogalkalmazási, illetve a szerződéses jog és szokásjog közötti árnyalatnyi különbségekre is.

A 3. fejezet szerzője pontosan meghatározza a kombattáns fogalmát és a vele szembeni magatartásformák szabályait, majd részletesen idézi a nemzetközi szerződésektől a nem-kombattánsokra vonatkozó, érvényes jogokat. Külön foglalkozik a szabadságharcosok egyes csoportjaival, a zsoldosokkal, a kommandó csapatokkal, a kémekkel, a felderítőkkel, az ejtőernyős deszantokkal, majd a sérült gépből ejtőernyővel menekülőkkel, a sebesültekkel, a sebesültápolókkal, a lelkészi szolgálatot ellátókkal. Mindegyik speciális esetre felsorolja az egyének jogait mind harci helyzetben, mind a fogságba esés után. A 3. fejezet külön kitér a hadviselő feleket követő személyekre – haditudósítók, munkásosztagok, illetve polgári ellátó csoportok tagjai – és jogaira is. A 4. fejezet a harcászati, a hadműveleti és a hadászati fegyverzet alkalmazásának korlátairól ad áttekintést, külön részletezve az ABC-eszközök bevetésére vonatkozó nemzetközi szabályokat. Ugyanezen fejezet közli a harceljárások humanitárius enyhítésére vonatkozó rendeleteket is: az erőszak nem irányulhat nem katonai célokra. Sajátos vonása a kódexnek, hogy utal a hadparancsot kiadó katona mérlegelési lehetőségére, illetve a nemzetközi felelősségrevonása esetére is, amely a hibás döntés következménye.

A következő, igen részletes fejezet szerzője összefoglalja mindazon előírásokat, amelyeket az államok a nemzetközi szerződések megkötésekor ünnepélyesen deklaráltak a civil lakosság védelme érdekében. Az elvi alap teljesen világos: a polgári személyek köre nem résztvevője a fegyveres konfliktusoknak, tehát nem lehet célja sem.

A 6. fejezet kitüntető figyelmet fordít a sebesülteket, a betegeket és a hajótörötteket, illetve az egészségügyi berendezéseket védő jogokra. A következő részben pedig részletes jogi felsorolás található a hadifoglyokat megillető bánásmódról, illetve a hadifoglyokat őrző államok vezetőinek kötelezettségeiről. A 8. fejezet a lelkipásztori szolgálat nemzetközi védelmének formáit fogalmazza meg. A 9., a kulturális javak védelmét leíró fejezet szerzője először pontosítja a kulturjavak körét, amelyekkel szemben tilos a fegyverek alkalmazása, illetve megállapítja a fegyvert bevető parancsnok felelősségét. A külön jogi védelem alatti kulturális értékek közé sorolják a nemzetközi szerződések az UNESCO által listára vett épületeket, épületegyütteseket, felszíni természeti kincseket, különböző gyűjteményeket, amelyek nem szolgálhatnak sem katonai célokat, és nem lehetnek célpontok sem, sem támadáskor, sem védelemben, sem megszálláskor. Az egyezmények kék-fehér, alul csúcsosodó címerpajzs jelölést írnak elő mind az álló, mind a szállított kulturális értékek jelölésére és hasonló karszalagot a személyzet megkülönböztetésére. A 10. fejezet a tengeri hadműveletekben, blokádokban érvényes emberi jogokat tisztázza és meghatározza a hadviselés során fenntartható, polgári tengeri útvonalak, korridorok, földi kábelek és csővezetékek sérthetetlenségét.

A fegyveres konfliktusok alatt betartandó emberiességi kötelezettségek fontos gyűjteményét adja a semlegességi jogot tárgyaló fejezet, amely a fogalom kifejezésével, majd a szokásjog történetével vezeti be a részletes tárgyalást. Ezután tájékoztatást nyújt az Egyesült Nemzetek chartája végrehajtásának gyengeségeiről, a többoldalú állami szerződések előnyeiről, illetve a semleges országok önvédelmi feladatairól. A fejezet részletesen szól a semleges politikát folytató államok jogairól és kötelezettségeiről, a konfliktusban álló felekkel szembeni távolságtartásáról, sőt a legújabb, a hadiszállításokat tiltó rendelkezésekről is. Sajátos a fejezetnek az a része, amely az áthaladással, a telekommunikációval, a semleges légtér és tengeri partvidék háborús használatával kapcsolatban fejt ki tiltó rendelkezéseket. A 12. fejezet talán a gyűjtemény legfontosabb összefoglalója, hiszen a humanitárius jogok végrehajtásáról és végrehajtatásáról szóló intézkedéseket

írja le és a jelenlegi jogfelfogást tükrözve értékeli. Kiemeli a nemzetközi médiumok leleplezéseinek, a hadműveleti vezetés ellenőrzésének, a felelős parancsnokok fegyelmezésének a jelentőségét, a megtorlás lehetőségét, a kártérítési igényt, a védő hatalmak beavatkozási kötelességét, a Vöröskereszt és a diplomácia közvetítő szerepét. A függelék részletes felsorolást ad az 1956-tól napjainkig megkötött és érvényes nemzetközi szerződésekről, a védőjelekről, az egyes országokban kiadott, humanitárius jogról szóló szolgálati előírásokról. A záró fejezet egy igen részletes, nemzetközi bibliográfiát nyújt az olvasóknak.

A fegyveres konfliktusok idejére érvényes humanitárius jogok gyűjteménye komoly segítség mind az államok vezetése, mind a jogalkotók számára, amennyiben célul tűzik ki a korábban korlátlan erőszak visszaszorítását. A lakosság emberséges része a könyvet olvasva megfelelő tájékozottság birtokába juthat, és kényszerítheti kritikájával, hangulata kifejezésével a politikusokat és a parancsnokokat arra, hogy a történelem legvéresebb századának a végén csökkentsék az aljas indulatok levezetésének a lehetőségét, szűkítsék az erőszak alkalmazásának körét. A könyv egy emberséges párbeszédhez nyújt lehetőséget, mert hozzáférhetővé teszi a szinte áttekinthetetlen és hiányos rendszerű nemzetközi humanitárius jogot. Egyben felcsillantja a reményt, hogy az ellentétes érdekek fegyvertelen megoldásai több sikert nyújtanak, mint a vak és fékezhetetlen erőszak – és ezt a szembenállók is képesek lesznek megérteni. Valamikor.

Bencze László

IRENE BUTT–MONIKA EICHLER (ED)

BIBLIOGRAPHY MILITÄRWESEN

Bibliography of Military Affairs

Deutschsprachige Hochschulschriften und Veröffentlichungen ausserhalb des Buchhandels 1966–1980

(K. G. Saur, München-London-New York-Paris, 1993. 305 o.)

A kötet a katonai szakirodalom könyvkereskedelmi forgalomba nem, vagy csak igen kis példányszámban került részének bibliográfiai számba vételét nyújtja. A kutató tisztában van a doktori disszertációk, intézeti és magánkiadások regisztrálásának a nehézségeivel, ezért különösen hálás lehet a fáradságot nem ismerő szerkesztőknek, akik munkájukban feldolgozták az osztrák, német és svájci nemzeti bibliográfiákat, a disszertációkról és kutatási jelentésekről megjelenő tájékoztatókat.

Munkájuk eredménye egy 3400 tételes bibliográfia, amely a katonadiplomáciától a katonaorvosláson át a hadijogig felöleli a katonai tudományok teljességét. A minket közelebbről érintő hadtörténelmi rész is hihetetlenül sokrétű. A régibb történelemről legyen elég megemlíteni a XV. századi burgenlandi zsoldosokról, a Bethlen Gáborral szembeni stájer védelmi intézkedésekről; az újabb korszakból, az Osztrák-Magyar Monarchia éveiből a német vezénylési nyelvről, a tábori papi szolgálatról, a katonai repülésről és a tengeralattjárókról, a hadikiegészítésről, a tiszti akadémisták egyenruhájáról, az 1912/13-as balkáni háborúról, az első világháború kitöréséről szóló disszertációkat.

A kötetben az eligazodást rendkívül alapos tárgyszómutató segíti. A bibliográfia forgatása nem kis haszonnal járhat, mivel német nyelvterületről könyvtárközi kölcsönzéssel az ilyen típusú kiadványok is rövid időn belül kézhez kaphatók.

Veszprémi László

KRÓNIKA

DOMOKOS GYÖRGY

A CASTRUM BENE EGYESÜLET 5. VÁNDORGYŰLÉSE

Simontornya, 1995. június 2–4.

Minden történész számára fontos, hogy a lehető legtöbb ismerettel rendelkezzen a társtudományok eredményeiről. Úgy vélem, e megállapítás fokozottan igaz a XVI. századdal, illetve az azt megelőző korszakokkal foglalkozó kutatókra. Ezért tehát nagy örömmel vettem részt a főként régész-művészettörténész jellegű Castrum Bene Egyesület által ***Várak a középkor végén, 1490–1600*** címmel, ez év június 2–4. között, Simontornyán megrendezett, immár ötödik vándorgyűlésén. A helyszín kiválasztásában lényeges szerepet játszott, hogy a Simontornyai Vármúzeum idén ünnepli fennállásának 20. évfordulóját.

A Castrum Bene Egyesület névadója a Mátrában található Benevár, ahol, s amelynek közelében az egyesület első közgyűlését tartotta. Az eddigi rendezvényeken a korai, illetve a virágzó középkor várai adták az előadások témáit, melyekből eddig két kötet született. Remélhetőleg e hasznos sorozat nem szakad meg. Az Egyesület tagságának többségét régészek, „műemlékesek" alkotják, de az alapítók szándéka szerint minden, a várak iránti érdeklődő kutató csatlakozhat.

Az ötödik vándorgyűlés első napjának legfontosabb eseményét a simontonyai vár megtekintése jelentette. A műemléki helyreállítást korábban irányító ***Horler Miklós*** távolléte miatt ***Feld István*** régész vállalta magára a sok tekintetben egyedülálló, egyik legépebb állapotban ránk maradt síkvidéki erődítmény bemutatását. Ennek során megismerkedhettünk a vár történetével, tulajdonságaival, építészeti korszakaival. Az előadó nagy hangsúlyt helyezett a műemléki helyreállítás problémáira, jelesül arra, hogy miként és milyen mértékben lehet és szabad a különböző korok egymást követő építészeti stílusait egyidejűleg bemutatni. A vár megtekintését követően ugyancsak Feld István elnök, valamint ***Buzás Gergely,*** a visegrádi vármúzeum régésze, titkár tájékoztatta a jelenlevőket az Egyesület munkájáról, céljairól, melyek között már a jövő évi vándorgyűlés is szerepel. Este ***Dr. Gaál Attila,*** Tolna megyei múzeumigazgató adott fogadást, amely a test táplálása mellett a szellemi éhség csökkentéséhez is nagymértékben hozzájárult, hasznos szakmai megbeszélésekre és vitákra adva lehetőséget.

A résztvevők a második napon tíz előadást hallgattak meg. Elsőként a már említett ***Gaál Attila*** ismertette a Szekszárd melletti török Újpalánk feltárásának eredményeit, valamint annak történetét. Ezt követően ***Koppány Tibor*** a dél-dunántúli várak és várkastélyok középkor végi helyzetét vázolta. Rámutatott, hogy a várakon folyó építkezések és az azokban zajló kulturális élet a Jagelló-korak az eddigiektől eltérő értékelését teszik szükségessé. ***Miklós Zsuzsa*** a Tolna megyei várkutatás eredményeiről szólva – eddig 49 várat sikerült azonosítani – a komplex kutatási módszerek szükségességét hangsúlyozta. Számomra, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársának, különösen fontos volt a Hadtörténelmi Térképtár, mint a kutatás egyik alapvető bázisának említése (katonai felmérések, légifotók). ***Bodó Balázs*** régészhallgató a pécsváradi apátság XV. századi kolostorerődjének feltárási munkálatait mutatta be. Elmondta, hogy az erősség építésével kapcsolatban rendkívül sok a bizonytalanság, amelyek tisztázását a nem mindig szakszerűen végzett ásatások is nehezítik. ***Kovács Gyöngyi*** a barcsi török palánkvár történetét idézte fel előadásában, majd vár képét igyekezett a feltárás eredményeiből megrajzolni. ***Gere László*** a Szigligeten folyó ásatásokat ismertette. Kiemelte, hogy a Giulio Turco által 1572 körül készített alaprajzhoz képest eltérések mutatkoznak, továbbá, hogy a felső és az alsó vár építése közt a korábbi elképzelésekhez képest jóval rövidebb idő telt el. ***Simon Zoltán*** a füzéri vár történeteivel kezdte előadását, majd bemutatta a Perényi család, a vár tulajdonosának, építészeti tevékenységét is (Siklós, Patak). ***Feld István*** az északmagyarországi reneszánsz várkastélyokkal kapcsolatban először a „kastély" fogalmát igyekezett tisztázni, majd a kutatási problémákról szólva hangsúlyozta az együttesen végzett ásatás

és falkutatás, illetve a régész és a művészettörténész közös munkájának fontosságát. *Magyar Károly* és *Végh András* előadásaikban Buda XVI. századi erődrendszerének keletkezési körülményeivel és lehetséges formájával foglalkoztak. *Magyar Károly* a Schedel-féle Világrónika, illetve a Schön-féle metszet ábrázolásait, míg *Végh András* a Szapolyai János által végeztetett erődítéseket vizsgálta. Utolsóként három előadás hangzott el egyazon témáról, a nyéki királyi vadászkastély rekonstrukciós kísérleteiről. *Feld István* régészeti, *Bartos György* ikonográfiai, *Szekér György* pedig művészettörténeti megközelítésben tárgyalta a témát. A hallgatóság kitűnő példáját láthatta-hallhatta egy adott téma komplex megközelítésének. Azt, hogy „láthatta", nyomatékosan hangsúlyozom, mivel ez utóbbit is, mint minden előadást, diavetítéssel illusztráltak a szerzők.

A hosszúra nyúlt, szigorúan tudományos konferencia után a résztvevők egy felfrissítő reneszánsz koncerten vehettek részt, majd *Takács Mária*, a Simontornyai Vármúzeum igazgatónője adott – mondhatnók, hagyományos – fogadást, amely, az előzőhöz hasonlóan, minden szempontból gyümölcsözőnek bizonyult.

Az Egyesület a harmadik napon busztúrán vett részt, melynek során elsőként Ozorára látogattunk el. A még restaurálás alatt álló ozorai vár különösen jó lehetőséget nyújtott a feltárás-falkutatás-helyreállítás problématikájának vizsgálatára, mivel a vár jelenleg teljesen átmeneti állapotban van. Ismét *Feld István* kalauzolt bennünket, s a vár körüljárása közben bemutatta a falkutatás nyomán előbukkant korábbi részleteket. Ezután megtekintettük az ásatások során előkerült régészeti leleteket is. A délután folyamán Tamási, Döbrököz és Dombóvár, sajnos, csak egy-egy falcsonk formájában fennmaradt várait látogattuk meg. Kivétel közülük a Dombóvár-Békepark területén található Árpád-kori kis erődítmény, amely földsáncai meglepően ép állapotban maradtak fenn. A vándorgyűlés ezen erősség megtekintésével zárult.

A Castrum Bene Egyesület ötödik vándorgyűlése számomra, mint történészek, nagyon hasznosnak bizonyult. Betekintést nyerhettem a rokon szakmák műhelyébe, tájékozódhattam sok új eredményről. Természetesen az ilyen típusú konferenciákon az újabb szakmai ismeretek megszerzése mellett legalább annyira fontos a személyes kapcsolatok kialakítása is. Ilyenkor derül ki, hogy a régésznek a földből kiásott ágyúcsődarab meghatározásához segítséget nyújthat a tüzérséggel foglalkozó történész, aki viszont az általa vizsgált várakról kaphat bővebb információt a várábrázolásokat és -alaprajzokat szorosan gyűjtő régész-muzeológustól.

Végül még egy megjegyzés. Örömtelinek és példaértékűnek tartom azt a lelkesedést és kitartást, amit a gyűlés tudós és egyetemista résztvevőinél egyaránt tapasztalhattam, akik a tudománybarátnak egyáltalán nem nevezhető környezetben is igyekeznek helytállni és munkájukat eredményesen végezni.

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közli, hogy a XXII. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM 1996. szeptember 3–9. között Bécsben kerül megrendezésre.

Témája: Crécy-től Mohácsig: A későközépkori európai hadügy.

Az előzetes jelentkezési lapok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében (1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.), a Hadtudományi Könyvtárban, Dr. Veszprémy László ügyvezető titkár úrnál vehetők át. A jelentkezési lap közvetlenül is megküldhető a rendező Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának, előadási szándék esetén azonban szükséges az MHNB ajánlása és fontossági besorolása, ezért ez esetben a jelentkezési lap a felvétel helyén adandó le.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RÁKÓCZY ROZÁLIA — A Mária Terézia Rend nyomtatott forrásai – – – – – – – – – – 3
IFJ. RABÁR FERENC — Az eszéki vár 1848 őszén – – – – – – – – – – – – – – – – – 45

KÖZLEMÉNYEK

MARTIN KORNÉL–UGRON ISTVÁN — Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből – – – – – – 78

MŰHELY

SUBA JÁNOS — A Császári és Királyi Hadügyminisztérium Országleíró Irodájának működése az első világháború előtt – – – – – – – – 150

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

BARTHA TIBOR — „Szia Madár!". A Műegyetem építészmérnök hallgatóinak háborús odisszeiája, 1944–1945 – – – – – – – – – – – – – – – 160

SZEMLE

MICHAEL MÜLLER-WILLE – REINHARD SCHNEIDER (HRSG.) — Ausgewählte Probleme der Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters *(Veszprémi László)* – – – – – – – – – – – – 212
VIRGINIA H. AKSAN — An Ottoman Statesman in War and Peace *(Veszprémi László)* – 213
ROLAND KALTENEGGER — Das deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg *(Balla Tibor)* – 215
DAVID FRASER — Rommel *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – – – – – – – – 216
REINHARDT LAUER–WERNER LEHFELDT (HRSG.) — Das jugoslawische Desaster *(Pollmann Ferenc)* – – – – – – – 217
DIETER FLECK (HRSG.) — Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten *(Bence László)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 218
IRENE BUTT–MONIKA EICHLER (ED.) — Bibliography Militärwesen *(Veszprémi László)* – – – – – – – 220

KRÓNIKA

DOMOKOS GYÖRGY — A Castrum Bene Egyesület 5. vándorgyűlése, Simontonya, 1995. június 2–4. – 221

CONTENTS

STUDIES

ROZÁLIA RÁKÓCZY — The printed sources of the Military Order of Maria Theresa – – 3

FERENC RABÁR JR. — Eszék castle in Autumn 1848 – – – – – – – – – – – – – – – 45

PUBLICATIONS

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Chapters from the history of the „Szent László" Division – – – 78

WORKSHOP

JÁNOS SUBA — Functioning of the Institute for Country Description of the Imperial and Royal Ministry of War of the Austro-Hungarian Monarchy before the Great War – – – – – – – – – – – – – – 150

MEMOIRES

TIBOR BARTHA — „Hi, Bird!" („Szia, Madár!") The war Odyssey of the students of architecture of the Budapest University of Technical Sciences, 1944–1945 – 160

REVIEW

MICHAEL MÜLLER-WILLE – REINHARD SCHNEIDER (HRSG.) — Ausgewählte Probleme der Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters *(László Veszprémi)* – – – – – – – – – – – – 212

VIRGINIA H. AKSAN — An Ottoman Statesman in War and Peace *(László Veszprémi)* – 213

ROLAND KALTENEGGER — Das deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)* – 215

DAVID FRASER — Rommel *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – 216

REINHARDT LAUER–WERNER LEHFELDT (HRSG.) — Das jugoslawische Desaster *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – 217

DIETER FLECK (HRSG.) — Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten *(László Bence)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 218

IRENE BUTT–MONIKA EICHLER (ED.) — Bibliography Militärwesen *(László Veszprémi)* – – – – – – – 220

CHRONIC

GYÖRGY DOMOKOS — 5th Itinerary Congress of the Castrum Bene Association. Simontornya, 2–4 June 1995 – – – – – – – – – – – – – – – – 221

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Les sources imprimées de l'Ordre Marie Thérèse – – – – – – – 3
FERENC RABÁR JR. — Le château d'Eszék en automne de 1848 – – – – – – – – – – – 45

COMMUNICATIONS

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Études sur l'histoire de la division „Szent László" – – – – – – 78

ATELIER

JÁNOS SUBA — La fonctionnement du Bureau de Description du Pays du Ministère de la Guerre Impérial et Royal avant la première guerre mondiale – 150

RESSOUVENIRS

TIBOR BARTHA — „Salut Oiseau!" („Szia Madár!") L'odyssér de guerre des étudiants ingénieurs architectes de l'École Polytechnique, 1944–1945 – 160

REVIEW

MICHAEL MÜLLER-WILLE – REINHARD SCHNEIDER (HRSG.) — Ausgewählte Probleme der Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters *(László Veszprémi)* – – – – – – – – – – – – 212
VIRGINIA H. AKSAN — An Ottoman Statesman in War and Peace *(László Veszprémi)* – 213
ROLAND KALTENEGGER — Das deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)* – 215
DAVID FRASER — Rommel *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – 216
REINHARDT LAUER–WERNER LEHFELDT (HRSG.) — Das jugoslawische Desaster *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – 217
DIETER FLECK (HRSG.) — Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten *(László Bence)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 218
IRENE BUTT–MONIKA EICHLER (ED.) — Bibliography Militärwesen *(Veszprémi László)* – – – – – – – 220

CHRONIC

GYÖRGY DOMOKOS — Le 5e congrès ambulant de l'Association Castrum Bene à Simontornya du 2 au 4 juin 1995 – – – – – – – – – – – – – 221

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Орден Марии Терезии и его печатные источники – – – – – 3

ФЕРЕНЦ РАБАР Мл. — Эсекская крепость осенью 1848 года – – – – – – – – – – – 45

ПУБЛИКАЦИИ

КОРНЕЛЬ МАРТИН-ИШТВАН УГРОН — Главы из истории дивизии „Сент Ласло" – – – – – – – – 78

МАСТЕРСКАЯ

ЯНОШ ШУБА — Деятельность Государственной Писарской Конторы Кайзеровского и Королевского Миниртерсва Военных Дел перед первой мировой войной – – – – – – – – – – – – – – 150

ВОСПОМИНАНИЯ

ТИБОР БАРТА — „Сиа Мадар" („Привет Птица"). Военная одиссея слушателей инженерно-строительного факультета Будапештско Политехнического Университета 1944–1945 гг. – – – – – – – – 160

ОБЗОР

МИХАЭЛЬ МЮЛЛЕР-ВИЛЛЕ-РЕЙНАРД ШНЕЙДЕР (ХРСГ) — Ausgewählte Probleme der Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters *(Ласло Веспреми)* – – – – – – – – – 212

ВИРЖИНИЯ Х. АКСАН — An Ottoman Statesman in War and Peace *(Ласло Веспреми)* – 213

РОЛАНД КАЛТЕНЕГГЕР — Das deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg *(Тибор Балла)* – 215

ДАВИД ФРАЗЕР — Роммель *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – 216

РЕЙНХАРДТ ЛАУЭР-ВЕРНЕР ЛЕХФЕЛЬДТ (ХРСГ) — Das jugoslawische Desaster *(Ференц Польманн)* – – – – 217

ДИЕТЕР ФЛЕК (ХРСГ) — Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten *(Ласло Бенце)* – – – – – – – – – – – – – – – – 218

ИРЕНЕ БИТТ-МОНИКА ЭЙХЛЕР (ЭД.) — Bibliography Militärwesen *(Ласло Веспреми)* – – – – – 220

ХРОНИКА

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ — 5-е передвижное собрание Общества „Каструм Бене", Шимонторньа, 2-4 июня 1995 года – – – – – – – – – – – 221

INHALT

STUDIEN

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Die gedruckten Quellen des Maria-Theresien- Ordens – – – – 3
FERENC RABÁR JR. — Die Esseger (Eszék) Burg im Herbst 1848 – – – – – – – – – – 45

MITTEILUNGEN

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Kapitel aus der Geschichte der „Szent László" Divison – – – – 78

WERKSTATT

JÁNOS SUBA — Die Tätigkeit des Landesbeschreibungs–Bureaus des k. u. k. Kriegsministeriums vor dem Ersten Weltkrieg – – – – – – – 150

ERINNERUNGEN

TIBOR BARTHA — „Tschüß Vogel!" („Szia Madár!") Die Wechselfälle im Leben der Archi-tekturstudenten der Technischen Universität zu Budapest, 1944–1945 – 160

RUNDSCHAU

MICHAEL MÜLLER-WILLE – REINHARD SCHNEIDER (HRSG.) — Ausgewählte Probleme der Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters *(László Veszprémi)* – – – – – – – – – – – – 212
VIRGINIA H. AKSAN — An Ottoman Statesman in War and Peace *(László Veszprémi)* – 213
ROLAND KALTENEGGER — Das deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)* – 215
DAVID FRASER — Rommel *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – 216
REINHARDT LAUER–WERNER LEHFELDT (HRSG.) — Das jugoslawische Desaster *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – 217
DIETER FLECK (HRSG.) — Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewaffneten Konflikten *(László Bence)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 218
IRENE BUTT–MONIKA EICHLER (ED.) — Bibliography Militärwesen *(László Veszprémi)* – – – – – – – 220

CHRONIK

GYÖRGY DOMOKOS — Die fünfte Wandertagung der Gesellschaft Castrum Bene. Simontornya, 2–4. Juni 1995 – – – – – – – – – – – – – – – 221

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és kilenc tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlákra juttathatók adományok: Általános Értékforgalmi és Hitelbank Rt. 7. sz. Fiók, 1051 Budapest V., Harmincad u. 3. Devizában: 256 685, forintban: 204-88880. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.